ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2011

Μελέτες (Studies) / 10

Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας και των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΟΓΛΟΥ, ΑΛΙΚΗ ΚΥΡΟΥ, ΑΙΜΙΛΙΑ ΜΑΡΣΕΛΛΟΥ,
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΠΩΛΙΝΑ ΦΑΤΟΥΡΟΥ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΟΝΑΔΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας και των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα

Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας και των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα

Άγγελος Ευστράτογλου
Αλίκη Κύρου
Αιμιλία Μαρσέλλου
Παναγιώτης Συριόπουλος
Πωλίνα Φατούρου

Φεβρουάριος 2011

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α
106 81, Αθήνα
Τηλ. +30 2103327779
Fax +30 2103327770
www.ineobservatory.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο
είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη
τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Επιμέλεια εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Κατερίνα Μινέσχου

Φωτογραφία εξωφύλλου: www.bigstockphoto.com

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Γιάννης Παπαδημητρόπουλος

Εκτύπωση – Παραγωγή: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ
ISBN: 978-960-9571-09-8

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013.

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Το Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί έναν χώρο έρευνας και δράσης που απευθύνεται στους εργαζομένους, στην ακαδημαϊκή κοινότητα, στους φορείς χάραξης πολιτικής και στο σύνολο των πολιτών. Στόχος του είναι να προσφέρει επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις για μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων που βρίσκονται στο επίκεντρο της τρέχουσας συγκυρίας και που έχουν άμεση σχέση με τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας. Το Παρατηρητήριο είναι σημείο συνάντησης και δημιουργικού διαλόγου πληθώρας ερευνητών, με απώτερο στόχο την ανάδειξη διαστάσεων των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων που έχουν ιδιαίτερη αξία για την οπτική των εργαζομένων και των συνδικάτων. Παράλληλα, η ερευνητική του δραστηριότητα εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια καταγραφής πολιτικών που δύνανται να συνεισφέρουν με ουσιαστικό τρόπο στην επίλυση των σημαντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει στην τρέχουσα περίοδο ο κόσμος της εργασίας.

Η δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς τομείς: α) στην οικονομία και την ανάπτυξη, β) στο κοινωνικό κράτος και το μέλλον της εργασίας και γ) στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού σε περιβάλλον δημοκρατίας και ισότητας. Ο πρώτος τομέας αφορά τα αίτια και τις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, τις σύγχρονες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει ο δημόσιος τομέας και η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, καθώς και τις αλλαγές που είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν στο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας. Ο δεύτερος τομέας αναφέρεται στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, στα ζητήματα της φτώχειας και των ανισοτήτων, στις εργασιακές σχέσεις και στο θεσμικό πλαίσιο των αγορών εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην ανάλυση της τρέχουσας συγκυρίας και στην αποδόμηση που επιχειρείται σε μια σειρά δικαιω-

μάτων και κατακτήσεων των εργαζομένων. Τέλος, ο τρίτος τομέας επικεντρώνεται σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και την κατάρτιση των εργαζομένων, τις ποιοτικές και ποσοτικές διαστάσεις της ανεργίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό και το ρατσισμό που βιώνει σημαντική μερίδα των εργαζομένων και των ανέργων στη χώρα.

Είναι προφανές ότι οι τρεις προαναφερθέντες τομείς έχουν επικαλύψεις μεταξύ τους. Μέσα από τα κείμενά του το Παρατηρητήριο επιδιώκει να αναδείξει αυτές τις επικαλύψεις και να φέρει στην επιφάνεια τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από την πολύπλευρη ανάλυση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας που επιχειρείται, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η κατάθεση παρατηρήσεων, προτάσεων αλλά και εναλλακτικών προσεγγίσεων από όσους και όσες επιθυμούν να συνεισφέρουν στην ερευνητική δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου.

Γιάννης Παναγόπουλος
Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Περιεχόμενα

1 Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας και των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα στην Ελλάδα: Μεθοδολογικές επισημάνσεις 11

1.1 Εισαγωγή 11

1.2 Αντικείμενο και στόχοι της μελέτης 18

1.3 Τα στατιστικά δεδομένα 23

1.4 Ειδικότερα μεθοδολογικά ζητήματα και οι τεχνικές ανάλυσης 25

2 Οι αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, 2000-2008 29

2.1 Εισαγωγή 29

2.2 Μια γενική, ιστορικού χαρακτήρα, θεώρηση των βασικών αναδιαρθρώσεων της απασχόλησης στην Ελλάδα 30

2.3 Οι μεταβολές της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Μια πρόσφατη θεώρηση 32

2.3.1 Οι κλάδοι του πρωτογενούς τομέα 43

2.3.2 Οι κλάδοι των ορυχείων - λατομείων 47

2.3.3 Οι κλάδοι της μεταποίησης 49

2.3.4 Οι κλάδοι ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου 70

2.3.5 Ο κλάδος των κατασκευών 72

2.3.6 Οι κλάδοι του εμπορίου 74

2.3.7 Ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων 78

2.3.8 Οι κλάδοι των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών 80

2.3.9 Ο κλάδος των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών 84

2.3.10 Οι κλάδοι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας 87

2.3.11 Ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης 90

2.3.12 Ο κλάδος της εκπαίδευσης 94

2.3.13 Οι κλάδοι της υγείας και κοινωνικής μέριμνας 96
2.3.14 Οι κλάδοι των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών 98
2.3.15 Ο κλάδος των ιδιωτικών νοικοκυριών με οικιακό προσωπικό 100
2.4 Μέγεθος των κλάδων και ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης 101
2.5 Μέγεθος των κλάδων και ρυθμός μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας 108
2.6 Δυναμικοί, στάσιμοι και φθίνοντες κλάδοι της ελληνικής οικονομίας 115
2.7 Οι αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας 122

3 Οι αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας και η διάσταση του φύλου 133
3.1 Εισαγωγή 133
3.2 Κλαδικός διαχωρισμός και σχετικές θεωρίες 134
3.2.1 Νεοκλασικές θεωρίες και η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου 135
3.2.2 Οι εναλλακτικές θεωρίες των αγορών εργασίας 138
3.2.3 Οι φεμινιστικές θεωρίες 146
3.2.4 Η θεωρία της προτίμησης 148
3.3 Χαρακτηριστικά της απασχόλησης κατά φύλο στην Ελλάδα 149
3.4 Οι κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης 153
3.4.1 Οι κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης στους τομείς οικονομικής δραστηριότητας *153*
3.4.2 Οι κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης ως προς τη θέση στο επάγγελμα 157
3.4.3 Μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας κατά φύλο 160
3.4.4 Διάρθρωση της απασχόλησης κατά φύλο 171
3.4.5 Κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης 176
3.5 Συμπεράσματα 179

4 Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα στην Ελλάδα: Συγκριτική θεώρηση 181
4.1 Εισαγωγή 181
4.2 Δείκτες συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό και στην απασχόληση των περιφερειών 183

4.3 Οι μεταβολές της ανεργίας στην Ελλάδα 2000-2008 185
4.4 Κλάδοι περιφέρειας κατά μέγεθος απασχόλησης 191
4.5 Μεταβολές απασχόλησης κατά θέση στο επάγγελμα 194
4.6 Μια προσέγγιση των αιτιών των μεταβολών της απασχόλησης 198
4.7 Αναδιαρθρώσεις και νέες θέσεις εργασίας 202
4.8 Μεταβολές συντελεστή ειδίκευσης κατά το χρονικό διάστημα 2000-2008 204

Βιβλιογραφία 207

Παράρτημα Ι: Πίνακες μεταβολών βασικών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας 215

Παράρτημα ΙΙ: Πίνακας μεταβολών της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και φύλο 233

Παράρτημα ΙΙΙ: Δείκτες διαχωρισμού 239

Παράρτημα IV: Η μέθοδος ανάλυσης της απόκλισης -συμμετοχής (Shift - share analysis) 247

Παράρτημα V: Αποτελέσματα εκτίμησης συντελεστή συσχέτισης 251

Παράρτημα VI: Συντελεστής ειδίκευσης 253

1. Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας και των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα στην Ελλάδα: Μεθοδολογικές επισημάνσεις

1.1 Εισαγωγή[1]

Οι αναδιαρθρώσεις της οικονομικής δραστηριότητας συγκαταλέγονται ανάμεσα στις πιο σημαντικές οικονομικές δραστηριότητες που οδηγούν στη διαμόρφωση των σύγχρονων οικονομικών καταστάσεων και φαινομένων. Στην τρέχουσα φάση της ανάπτυξης του καπιταλισμού, κατά την οποία κύριο χαρακτηριστικό της οικονομικής δραστηριότητας μπορεί να θεωρηθεί η παγκοσμιοποίηση, θεωρούμενη υπό το πρίσμα της εξαιρετικά ταχείας διακίνησης των κεφαλαίων αλλά και μέρους της οικονομικής δραστηριότητας, οι αναδιαρθρώσεις της οικονομικής δραστηριότητας διαφοροποιούνται σε σχέση με το παρελθόν τόσο ως προς τα ποσοτικά όσο και ως προς τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά.

Δεν είναι μόνον η ταχύτερη και ευχερέστερη, σε σχέση με το παρελθόν, διακίνηση των κεφαλαίων, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη τάση μετακίνησης των πληθυσμών, από χώρες με χαμηλή οικονομική δραστηριότητα σε χώρες με πιο υψηλή, που διαμορφώνουν τους όρους και τις προϋποθέσεις μιας ταχύτερης

1. Επιστημονικός υπεύθυνος της μελέτης ήταν ο Άγγελος Ευστράτογλου, ενώ η συγγραφή των ενοτήτων έγινε από τους: Άγγελο Ευστράτογλου (Ενότητες 1, 2 και 4), Αλίκη Κύρου (Ενότητα 3), Αιμιλία Μαρσέλλου (Ενότητα 3), Πωλίνα Φατούρου (Ενότητα 3) και Παναγιώτη Συριόπουλο (Ενότητα 4). Η Αλίκη Κύρου και η Πωλίνα Φατούρου είχαν την επιμέλεια των στατιστικών στοιχείων και διαμόρφωσαν τους πίνακες και τα διαγράμματα της μελέτης.

αναδιάρθρωσης της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και η ταχεία ανάπτυξη της τεχνολογίας, που επιδρά στη διαφοροποίηση της μορφής και των χαρακτηριστικών των αναδιαρθρώσεων αυτών.

Από τις ποικίλες μορφές που λαμβάνουν οι αναδιαρθρώσεις στη σύγχρονη φάση της οικονομικής ανάπτυξης[2], αυτές που αναφέρονται στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας συγκαταλέγονται στις πιο σημαντικές. Και τούτο γιατί, πέραν του γεγονότος ότι οι εξελίξεις στους κλάδους εκφράζουν με τον πιο ανάγλυφο τρόπο τις εξελίξεις των σύγχρονων οικονομιών, η κλαδική διάρθρωση προσδιορίζει, σε μεγάλο βαθμό, τόσο τη συμπεριφορά όσο και την απόδοση των επιμέρους επιχειρήσεων, που συγκροτούν τον κλάδο, αποτελώντας ταυτοχρόνως το χώρο όπου εκδηλώνονται, αμεσότερα και εντονότερα, οι ανταγωνιστικές δυνάμεις της αγοράς. Παρέχουν ταυτοχρόνως τη δυνατότητα μιας επισκόπησης και ανάλυσης των οικονομικών διαδικασιών τόσο σε μακρο-οικονομικό όσο και σε μικρο-οικονομικό επίπεδο.

Η κλαδική δομή αναφέρεται σε ορισμένα χαρακτηριστικά[3] των κλάδων, τα οποία επηρεάζουν τη συμπεριφορά, την τακτική αλλά και τη στρατηγική των επιχειρήσεων. Ο τρόπος με τον οποίο συναρθρώνονται τα χαρακτηριστικά αυτά έχει ιδιαίτερη σημασία για τη λειτουργία, την απόδοση και κατά συνέπεια την απασχόληση των κλάδων. Κάθε κλάδος αντιμετωπίζει ένα ευρύ φάσμα παραγω-

2. Οι αναδιαρθρώσεις της οικονομικής δραστηριότητας μπορεί να λαμβάνουν ποικίλες μορφές. Εκτός από αυτές που συνδέονται με τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας (και αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας μελέτης), μπορεί να λαμβάνουν τη μορφή (και να συνδέονται με διαδικασίες) μιας χωρικής διαφοροποίησης, υπό την έννοια της εμφάνισης περιοχών με έντονη οικονομική δραστηριότητα σε βάρος άλλων περιοχών που εμφανίζουν περιορισμό, στασιμότητα ή και συρρίκνωση της οικονομικής αυτής δραστηριότητας. Μπορεί να λαμβάνουν τη μορφή μιας επαγγελματικής διαφοροποίησης, υπό την έννοια της εμφάνισης νέων επαγγελματικών δραστηριοτήτων αλλά και της εξαφάνισης κάποιων άλλων. Μπορεί ασφαλώς, και τούτο είναι το πλέον συνηθισμένο, να λαμβάνουν μια συνδυασμένη μορφή χωρικής, κλαδικής και επαγγελματικής διαφοροποίησης.

3. Τα βασικότερα είναι ο αριθμός των επιχειρήσεων που συγκροτούν τον κλάδο, το μέγεθος των επιχειρήσεων και οι διαφορές τους, η ύπαρξη εμποδίων στην είσοδο και έξοδο στον κλάδο, οι τεχνολογικές συνθήκες παραγωγής, ο βαθμός διαφοροποίησης των παραγόμενων εμπορευμάτων ή υπηρεσιών, η γεωγραφική διασπορά των επιχειρήσεων του κλάδου, η ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού, ο βαθμός ενσωμάτωσης στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας κ.ά.

γικών, οργανωτικών και αγοραίων συνθηκών. Ο συνδυασμός αυτών των συνθηκών δημιουργεί συγκεκριμένες δυνατότητες (ευκαιρίες) απασχόλησης. Οι κλάδοι δηλαδή παρέχουν συγκεκριμένες ευκαιρίες (δυνατότητες) δημιουργίας απασχόλησης (θέσεων εργασίας), οι οποίες είναι σταθερές ή ασταθείς, πλήρους ή μερικής απασχόλησης, υψηλά ή χαμηλά αμειβόμενες.

Οι μεταβολές της κλαδικής απασχόλησης εκφράζουν με τον πιο ανάγλυφο τρόπο τις ραγδαίες εξελίξεις των σύγχρονων οικονομιών. Η ερμηνεία των μεταβολών αυτών έχει απασχολήσει τους οικονομολόγους από πολύ παλιά, αλλά η έμφαση έχει δοθεί κυρίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Έτσι, μια σειρά από θεωρητικές προσεγγίσεις επιχειρούν να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα που συνδέονται με τις μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους.

Οι παραδοσιακές θεωρίες των «σταδίων εξέλιξης», όπως εκφράστηκαν από τους Rostow (1963) και Lewis (1955), ερμηνεύουν τη μετάβαση από τον πρωτογενή στον δευτερογενή και στη συνέχεια στον τριτογενή τομέα ως αποτέλεσμα των μεταβολών της παραγωγικότητας στους παραγωγικούς τομείς, γεγονός που οδηγεί σε προοδευτική υποκατάσταση (από τους καταναλωτές) των προϊόντων του αγροτικού τομέα από προϊόντα του βιομηχανικού τομέα και στη συνέχεια του τομέα των υπηρεσιών. Αναφέρονται ταυτοχρόνως σε μια μετακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή (αγροτικό) τομέα στον δευτερογενή, μετατρέποντας τις αγροτικές εργασίες σε βιομηχανική απασχόληση.[4] Στα υποδείγματα αυτά, το μεγαλύτερο μέρος του συνολικού εισοδήματος καταναλώνεται στον τομέα των υπηρεσιών, στον οποίο δημιουργούνται και οι περισσότερες θέσεις εργασίας.

Οι θεωρίες αυτές επικεντρώθηκαν στην αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, θεωρώντας την ως βασική μονάδα μέτρησης της μεγέθυνσης και ερμηνεύοντας την οικονομική ανάπτυξη ως διαδικασία εκσυγχρονισμού. Πιο συγκεκριμένα, ο Lewis (1955), διακρίνοντας την οικονομία σε έναν τομέα στοιχειώδους διαβίωσης (πρωτογενή συνήθως) και σε έναν τομέα καπιταλιστικό, υποστήριζε ότι οι υποαπασχολούμενοι εργάτες του πρωτογενούς και λιγότερο παραγωγικού τομέα μπορούν να μεταφερθούν στον παραγωγικό (δευτερογενή συνήθως) τομέα,

4. Τις απόψεις αυτές, που χαρακτηρίζουν τις εξελίξεις σε έναν μεγάλο αριθμό χωρών, παρά τις επιμέρους επιφυλάξεις ή και ενστάσεις, τις υιοθετεί ένα μεγάλο μέρος των επιστημόνων με διαφορετικές ιδεολογικές και πολιτικές θέσεις.

χωρίς να μειωθεί σημαντικά το προϊόν του πρώτου. Το σημαντικότερο εμπόδιο στην οικονομική μεγέθυνση, σύμφωνα με τον Lewis, συνιστά η έλλειψη συσσώρευσης παραγωγικού κεφαλαίου, δίνοντας κατά συνέπεια έμφαση στους τρόπους με τους οποίους είναι δυνατόν να αυξηθούν οι αποταμιεύσεις και οι επενδύσεις σε μια αναπτυσσόμενη οικονομία. Ο Rostow (1963) προσδιόρισε πέντε στάδια (παραδοσιακή κοινωνία, εδραίωση των προϋποθέσεων για απογείωση, απογείωση, ωρίμανση, υψηλή κατανάλωση), από τα οποία υποστήριζε ότι πρέπει να διέλθουν οι χώρες προκειμένου να αναπτυχθούν. Θεωρούσε ότι όλες οι χώρες, αργά ή γρήγορα, θα περάσουν από τα στάδια αυτά, τα περιέγραψε με σαφήνεια και καθόρισε και τις προϋποθέσεις, οι οποίες είναι αναγκαίες για να υλοποιηθεί η αναπτυξιακή πορεία των χωρών.

Σε μεταγενέστερες θεωρήσεις ο Gershuny (1983) ισχυρίζεται ότι τα υποδείγματα αυτά δεν ερμηνεύουν ικανοποιητικά τις σύγχρονες εξελίξεις, και κυρίως τους μηχανισμούς και τα αίτια που συμβάλλουν στη διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών, και προσδιορίζει πέντε παράγοντες στους οποίους, κατά κύριο λόγο, οφείλονται οι κλαδικές αναδιαρθρώσεις. Ο πρώτος παράγοντας αναφέρεται στις μεταβολές των προτύπων της τελικής κατανάλωσης[5], από είδη πρώτης ανάγκης σε είδη πολυτελείας, ως αποτέλεσμα των αλλαγών του πραγματικού εισοδήματος και των σχετικών τιμών των προϊόντων. Το ζήτημα των σχέσεων των μεταβολών της κατανάλωσης και της απασχόλησης αποτελεί κυρίαρχο θέμα για τους οικονομολόγους.[6] Ο δεύτερος παράγοντας αφορά την αυξανόμενη τάση αυτοπαροχής αρκετών καταναλωτικών υπηρεσιών, με αποτέλεσμα τη μείωση της ζήτησης αγοραίων υπηρεσιών και την αύξηση της ζήτησης συγκεκριμένων βιομηχανικών αγαθών. Ο τρίτος παράγοντας σχετίζεται με το γεγονός ότι ο καταμερισμός της εργασίας μέσα στους κλάδους οδηγεί σε μια διαδικασία επαγγελ-

5. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η προσαρμογή του επιπέδου της απασχόλησης στις μεταβολές του προϊόντος δεν είναι αυτόματη αλλά, σύμφωνα με πολλούς οικονομολόγους, αργή και παρατεταμένη, για λόγους που σχετίζονται με την υφιστάμενη θεσμική και νομοθετική κατοχύρωση της εργασίας (εργασιακές συμβάσεις κ.λπ.), με την τεχνολογική και τεχνική διάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας, καθώς και για καθαρά οικονομικούς λόγους και περιορισμούς (χρηματική ρευστότητα, κόστος απολύσεων κ.λπ.).

6. Οι Liendbeck and Snower (1994) επιχειρούν να προσδιορίσουν μια τυπολογία των «καναλιών», μέσα από τα οποία οι μεταβολές της ζήτησης των προϊόντων επιδρούν στην απασχόληση.

ματικής «τριτογενοποίησης» (tertiarization), καθώς τα κύρια επαγγέλματα μέσα στους κλάδους διαχέουν τις δραστηριότητές τους σε περισσότερα επαγγέλματα. Ο τέταρτος παράγοντας αναφέρεται στη διαμορφούμενη τάση να οδηγείται ένα αυξανόμενο τμήμα του προϊόντος του τριτογενούς τομέα κατευθείαν στους παραγωγούς και όχι στους καταναλωτές. Τέλος, ο πέμπτος παράγοντας αφορά τη συγκέντρωση επαγγελμάτων μέσα σε συγκεκριμένους κλάδους του τριτογενή τομέα, με στόχο την παροχή υπηρεσιών (κυρίως στους παραγωγούς), κάτω από ένα καθεστώς ανάδειξης των πλεονεκτημάτων των οικονομιών κλίμακας.

Ο Petit (1986), με τη σειρά του, θεωρεί τα υποδείγματα αυτά ανεπαρκή για τρεις κυρίως λόγους. Ο πρώτος αναφέρεται στο γεγονός ότι αυτά συνάγουν συμπεράσματα για την επέκταση του μεγέθους της ζήτησης διαφόρων τομέων βασισμένα στην ανάλυση της αξίας διαφόρων προϊόντων και υπηρεσιών για τους καταναλωτές μέσα από τις ελαστικότητες της ζήτησής τους. Το μέγεθος της ζήτησης, όμως, θα εξαρτάται από τις σχετικές τιμές, οι οποίες μπορεί να αλλάζουν και να αντισταθμίζουν τα αποτελέσματα του εισοδήματος. Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με το ότι τα υποδείγματα συνήθως παραγνωρίζουν την ενδιάμεση ζήτηση των επιχειρήσεων για τις ανάγκες της παραγωγής τους. Και, τέλος, ο τρίτος λόγος αφορά το ότι δεν περιέχουν έναν επαρκή μηχανισμό ερμηνείας της μετάβασης από το ένα στάδιο στο άλλο.

Σε πολλές περιπτώσεις, και ιδιαίτερα σε πρόσφατες χρονικές περιόδους, οι αναδιαρθρώσεις της παραγωγής και, ειδικότερα, οι κλαδικές αναδιαρθρώσεις είναι συνυφασμένες με τις διαδικασίες βιομηχανικής οπισθοχώρησης[7] και με την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα. Σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού, ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα με τα οποία συνδέεται η τριτογενοποίηση της οικονομίας σχετίζεται όχι πλέον με τη μετατροπή των αγροτών σε βιομηχανικούς εργάτες αλλά με τη μετατροπή των τελευταίων σε παραγωγούς υπηρεσιών. Όσον αφορά

7. Η βιομηχανική οπισθοχώρηση ή αποβιομηχάνιση γίνεται κατανοητή με δύο κυρίως τρόπους. Ο πρώτος αφορά στη μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης, η οποία μπορεί να είναι είτε απόλυτη, δηλαδή μείωση των θέσεων εργασίας στον βιομηχανικό τομέα, είτε σχετική, δηλαδή μείωση του μεριδίου απασχόλησης στη βιομηχανία όσον αφορά τη συνολική απασχόληση. Ο δεύτερος τρόπος σχετίζεται με τη μείωση της βιομηχανικής παραγωγής. Και εδώ η μείωση αυτή μπορεί να είναι απόλυτη, δηλαδή να μειώνεται το παραγόμενο βιομηχανικό προϊόν, είτε να είναι σχετική, δηλαδή να μειώνεται το μερίδιο της βιομηχανίας στο συνολικό παραγόμενο προϊόν της χώρας. Για μια εκτενέστερη ανάλυση των σχετικών εννοιών και ζητημάτων, βλέπε Δεδουσόπουλος (2002).

τη βιομηχανική οπισθοχώρηση, οι διαδικασίες αυτές ενδέχεται να αναφέρονται σε περιπτώσεις όπου ο βιομηχανικός τομέας είτε υπήρξε ανεπτυγμένος και ισχυρός και υποχωρεί κάτω από μια σειρά οικονομικών διεργασιών είτε δεν υπήρξε ιδιαίτερα ανεπτυγμένος.[8]

Γύρω από τα αίτια της βιομηχανικής οπισθοχώρησης έχει αναπτυχθεί ένας σημαντικός αριθμός θεωρητικών προσεγγίσεων. Οι σημαντικότερες απ' αυτές αναφέρονται στη συνέχεια. Κατ' αρχάς υποστηρίζεται ότι η βιομηχανική οπισθοχώρηση οφείλεται στη διαφορετική παραγωγικότητα των τομέων οικονομικής δραστηριότητας, που αρχικά αναδεικνύει τα πλεονεκτήματα της βιομηχανίας έναντι κυρίως του πρωτογενούς τομέα, και στην εξασφάλιση ενός σημαντικού αριθμού απασχολουμένων στη βιομηχανία. Σταδιακά όμως η υψηλότερη αυτή παραγωγικότητα του βιομηχανικού τομέα εξαλείφεται, με αποτέλεσμα τον περιορισμό της βιομηχανικής παραγωγής και τη σχετική ή απόλυτη βιομηχανική οπισθοχώρηση (Kaldor, 1966).[9] Ως δεύτερη αιτία της βιομηχανικής οπισθοδρόμησης προκρίνεται η παγκοσμιοποίηση των οικονομιών και η μείωση της ανταγωνιστικότητας της βιομηχανίας των ανεπτυγμένων χωρών (Singh, 1977· Caincross, 1978 κ.ά.). Τρίτο αίτιο θεωρείται ο ρόλος των επενδύσεων, οι οποίες κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες (και προϋποθέσεις) μπορεί να συνδέονται με

8. Για μια συνοπτική παρουσίαση των θεωριών που αφορούν τις περιπτώσεις όπου ο βιομηχανικός τομέας δεν παρουσιάζει ισχυρό αναπτυξιακό δυναμισμό, βλέπε, μεταξύ άλλων, Martinussen (2007, σελ. 186-207).

9. Ο Kaldor (1966), διερευνώντας τους παράγοντες που συμβάλλουν στην αύξηση του παραγόμενου προϊόντος στη μεταποίηση, τους διακρίνει σε αυτούς που δρουν στην πλευρά της ζήτησης (η ζήτηση των καταναλωτών, η εγχώρια επενδυτική δαπάνη, οι εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων) και σε αυτούς που δρουν στην πλευρά της προσφοράς (οργάνωση της παραγωγής, τεχνολογία κ.ά). Στη συζήτηση που διαμορφώθηκε διαχρονικά γύρω από τις θέσεις του Kaldor, τρεις βασικοί λόγοι κυριαρχούν σχετικά με το ρόλο της μεταποίησης. Ο πρώτος αναφέρεται στο ότι, όσο υψηλότερος είναι ο ρυθμός ανάπτυξης της μεταποίησης, τόσο ταχύτερος αναμένεται να είναι και ο ρυθμός ανάπτυξης της συνολικής οικονομίας. Ο δεύτερος αναφέρεται στο ότι ο ρυθμός ανάπτυξης της παραγωγικότητας στη μεταποίηση συνιστά ενδογενές στοιχείο του ρυθμού αύξησης του προϊόντος της μεταποίησης. Τέλος, ο τρίτος αφορά το ότι η συνολική αύξηση της παραγωγικότητας σε μια οικονομία συνδέεται θετικά με την αύξηση του προϊόντος και της απασχόλησης στη μεταποίηση και αρνητικά με την εκτός μεταποίησης απασχόληση. Για μια εκτενέστερη και πρόσφατη θεώρηση των σχετικών ζητημάτων, βλέπε, μεταξύ άλλων, Tregenna (2008).

τη βιομηχανική οπισθοχώρηση και τη μείωση της απασχόλησης στον βιομηχανικό τομέα (Massey and Meegan, 1982).[10]

Η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα, δηλαδή η ανάπτυξη και επέκταση του τομέα των υπηρεσιών, συνιστά ίσως το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της σύγχρονης φάσης εξέλιξης των οικονομιών. Ένας μεγάλος αριθμός θεωρητικών προσεγγίσεων επιχειρεί να ερμηνεύσει τα αίτια της ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών, τις κατηγορίες των υπηρεσιών και τη συμβολή τους στις σύγχρονες οικονομικές εξελίξεις.[11] Κύριο χαρακτηριστικό του τομέα των υπηρεσιών θα μπορούσε να θεωρηθεί το μεγάλο φάσμα των δραστηριοτήτων που περιλαμβάνονται σε αυτόν. Φάσμα που συνδέεται τόσο με τη φύση και το χαρακτήρα των υπηρεσιών όσο και με τους ενδεχόμενους αποδέκτες ή καταναλωτές των υπηρεσιών αυτών.

Βεβαίως, οι τομείς της μεταποίησης και των υπηρεσιών δεν αναπτύσσονται παράλληλα και ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο. Υπάρχουν σημαντικές αλληλεπιδράσεις της οικονομικής δραστηριότητας ανάμεσα στους δύο τομείς, που στη βιβλιογραφία έχουν επισημανθεί είτε ως βιομηχανοποίηση των υπηρεσιών

10. Οι Massey and Meegan (1982), στην εξαιρετικά ενδιαφέρουσα εργασία τους για τους τρόπους με τους οποίους μειώνονται οι θέσεις εργασίας στις σύγχρονες οικονομίες, επιχειρούν μια ταξινόμηση των επενδύσεων με γνώμονα τις επιπτώσεις τους στην απασχόληση. Τις διακρίνουν πρώτον, σε επενδύσεις που στοχεύουν στην εντατικοποίηση της εργασίας, και πιο συγκεκριμένα σ' αυτές που στοχεύουν στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, χωρίς όμως να προκύψει σημαντική αναδιοργάνωση της παραγωγής· δεύτερον, σε επενδύσεις που επιφέρουν σημαντικές τεχνολογικές καινοτομίες στην παραγωγική διαδικασία· και τρίτον, σε επενδύσεις που στοχεύον στην εκλογίκευση της παραγωγικής διαδικασίας.

11. Από τους πρώτους που εισήγαγαν την έννοια του τριτογενούς τομέα υπήρξαν οι Fisher (1933, 1946) και Clark (1940). Ο Fisher θεωρεί ότι η διαδικασία ανάπτυξης σε κάθε χώρα διέρχεται από τρία βασικά στάδια. Το πρώτο, της πρωτογενούς παραγωγής, χαρακτηρίζεται από ανεπάρκεια κεφαλαίου, το δεύτερο, στο οποίο κυριαρχεί η βιομηχανική παραγωγή, χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη υψηλότερων κεφαλαίων, και το τρίτο, στο οποίο επιλύονται τα προβλήματα της βιομηχανίας, χαρακτηρίζεται από τη μετακίνηση σημαντικού μέρους των κεφαλαίων και της εργασίας στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που δεν μπορούν να ταξινομηθούν ούτε στον πρωτογενή ούτε στον δευτερογενή τομέα. Κύριο χαρακτηριστικό των ανεπτυγμένων χωρών μπορεί να θεωρηθεί η αυξανόμενη σημασία προϊόντων τριτογενούς παραγωγής. Για μια σύνοψη των διαδικασιών αυτών, βλέπε Δεδουσόπουλος (2002).

(υπονοώντας την παραγωγή, οργάνωση και προώθηση των υπηρεσιών με τρόπους που συνδέονται με τη βιομηχανία) είτε ως τριτογενοποίηση του δευτερογενούς τομέα. Ειδικότερα για τη βιομηχανία έχει επιβεβαιωθεί (Gersuny and Miles, 1983) ότι ολοένα και περισσότερο εξαρτάται από μια σειρά υπηρεσιών.[12] Το φαινόμενο αυτό λαμβάνει συνήθως δύο μορφές. Η μία, ως εσωτερική διαδικασία του τομέα της μεταποίησης, συχνά αποκαλείται και τριτογενοποίηση του δευτερογενούς τομέα, εκφράζεται συνήθως μέσα από τις μεταβολές της επαγγελματικής διάρθρωσης των κλάδων της μεταποίησης και έχει ως αποτέλεσμα την ολοένα αυξανόμενη συμμετοχή στους κλάδους της μεταποίησης επαγγελμάτων τριτογενούς χαρακτήρα. Η δεύτερη, ως εξωτερική διαδικασία, εκφράζεται μέσω της ανάθεσης μιας σειράς εργασιών, που προγενέστερα πραγματοποιούνταν από την ίδια την επιχείρηση, σε άλλες περισσότερο εξειδικευμένες επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών. Αυτό συνεπάγεται ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, ένα τμήμα της ανταγωνιστικότητας της βιομηχανικής επιχείρησης είναι ενδεχόμενο να συνδέεται με διαδικασίες που πραγματώνονται έξω από αυτήν.

1.2 Αντικείμενο και στόχοι της μελέτης

Το αντικείμενο της συγκεκριμένης μελέτης είναι η διερεύνηση των αναδιαρθρώσεων της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, όπως αυτή καταγράφεται μέσα από την ανάλυση των αναδιαρθρώσεων στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας σε ένα ιδιαίτερα πρόσφατο χρονικό διάστημα: αυτό που καλύπτει τα πρώτα χρόνια της νέας χιλιετίας και συγκεκριμένα το διάστημα 2000-2008. Η διερεύνηση έχει ως πεδίο αναφοράς το σύνολο της χώρας αλλά και κάθε περιφέρεια ξεχωριστά. Η έννοια της αναδιάρθρωσης, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, αντιμετωπίζεται κυρίως από την οπτική της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος.[13] Η μελέτη, μέσα από τον προσδιορισμό των μεταβολών της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας και με τη βοήθεια βασικών δεικτών που συνδέονται με τα δύο αυτά μεγέθη, όπως η παραγωγικότητα και η ένταση της εργασίας, αποσκοπεί να αναδείξει τις βασι-

12. Ενδεικτικά βλέπε Ευσταθόπουλος και Ιωακείμογλου (2004) για τις σχέσεις μεταποίησης και υπηρεσιών στην ελληνική οικονομία.

13. Γίνεται δηλαδή αντιληπτή με έναν διαφορετικό τρόπο από αυτόν που χρησιμοποιούν στις εργασίες τους ο Ιωακείμογλου (1996) και οι Λώλος και Παπαγιανάκης (1993).

κές τάσεις και αναδιαρθρώσεις που λαμβάνουν χώρα στο διάστημα αυτό, καθώς και να προσδιορίσει τις βασικές εξειδικεύσεις των περιφερειών, σε σχέση με τα δύο αυτά μεγέθη.

Ειδικότερα, οι βασικοί στόχοι της μελέτης μπορεί να συνοψιστούν: πρώτον, στην ανάδειξη των διαδικασιών αναδιάρθρωσης και των αποτελεσμάτων που οι διαδικασίες αυτές επιφέρουν στην ελληνική οικονομία, δεύτερον, στην ανάδειξη των τάσεων εξειδίκευσης της ελληνικής οικονομίας, τρίτον, στις σχέσεις και στις επιδράσεις που ασκούν οι αναδιαρθρώσεις αυτές στην κατά φύλο σύνθεση της απασχόλησης και, τέταρτον, στον προσδιορισμό της κλαδικής εξειδίκευσης των περιφερειών και στην ανάδειξη των διαπεριφερειακών διαφοροποιήσεων και ανισοτήτων. Η επίτευξη των βασικών αυτών στόχων θα φωτίσει σημαντικές όψεις των πρόσφατων εξελίξεων στην ελληνική οικονομία και θα αναδείξει τις γενικότερες τάσεις αναδιάρθρωσης, που επικρατούν τόσο στο σύνολο της χώρας, όσο και στις περιφέρειες. Ειδικότερα, σε εθνικό επίπεδο, θα αναδείξει τις εξελίξεις στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας και το βαθμό επίδρασης που δέχονται από τις γενικότερες διεθνείς (και εθνικές) τάσεις, ενώ, σε περιφερειακό επίπεδο, θα αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους οι γενικότερες αυτές τάσεις, κάτω από την επίδραση μιας ποικιλίας παραγόντων, επικρατούν, αναπαράγονται και μορφοποιούνται στις περιφέρειες. Με αυτό τον τρόπο παρέχεται η δυνατότητα της διερεύνησης τόσο της κλαδικής εξειδίκευσης της χώρας όσο και των περιφερειών της. Παρέχεται ταυτοχρόνως η δυνατότητα να αναδειχθούν, στο βαθμό που η ανάλυση και τα δεδομένα επιτρέπουν, οι περιφερειακές διαφοροποιήσεις των διαδικασιών αναδιάρθρωσης, της κλαδικής εξειδίκευσης και της ενσωμάτωσης των περιφερειών στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας και των γενικότερων οικονομικών δραστηριοτήτων.

Η ανάλυση θα λάβει χώρα σε δύο διακριτά πεδία: στο πεδίο της απασχόλησης και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος. Και τα δύο αυτά πεδία έχουν ιδιαίτερη σημασία, αφενός επειδή καλύπτουν δύο κυρίαρχες αλλά διαφορετικές όψεις της οικονομικής δραστηριότητας, αφετέρου γιατί δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους και το ένα επιδρά πάνω στο άλλο. Απασχόληση και παραγόμενο προϊόν συνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται με μια σειρά από τρόπους, έτσι ώστε η ανάλυσή τους να φωτίζει πληρέστερα όψεις των οικονομικών εξελίξεων και φαινομένων.

Στο πεδίο της απασχόλησης θα επιχειρηθεί η ανάλυση των μεταβολών της απασχόλησης για το σύνολο της χώρας και για κάθε περιφέρεια ξεχωριστά. Η

ανάλυση θα λάβει χώρα σε διψήφιο κωδικό κλάδου οικονομικής δραστηριότητας, με βάση την ταξινόμηση της ΕΣΥΕ (ΣΤΑΚΟΔ), και θα αναδείξει τις κυρίαρχες τάσεις που επικρατούν τόσο στο σύνολο της χώρας όσο και στην κάθε περιφέρεια ξεχωριστά. Οι μεταβολές αυτές της απασχόλησης στους κλάδους αναμένεται να οδηγούν σε μεταβολές στη διάρθρωση της απασχόλησης στους κλάδους. Έτσι θα αναδειχθεί και θα παρουσιαστούν τόσο η διάρθρωση της απασχόλησης στους κλάδους και στα δύο έτη αναφοράς (2000-2008), όσο και οι μεταβολές της στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα, ενώ μέσα από αυτές θα αναδειχθούν οι βασικές αναδιαρθρώσεις της ελληνικής οικονομίας. Η ανάλυση αυτή θα επιτρέψει να προσδιοριστεί μια πλευρά της ελληνικής οικονομίας (όπως αυτή καταγράφεται μέσα από μια κλαδική ανάλυση), η πλευρά της εξειδίκευσής της, και θα αναδείξει τον γενικό της χαρακτήρα. Θα προσδιορίσει τους κυρίαρχους και ηγετικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας και την ύπαρξη ή την απουσία της δυναμικής τους. Θα επιτρέψει την καταγραφή των δυναμικών, στάσιμων και φθινόντων κλάδων της ελληνικής οικονομίας και τη συναγωγή διαπιστώσεων και συμπερασμάτων αναφορικά με το βαθμό και το χαρακτήρα των διαδικασιών τριτογενοποίησης της οικονομίας. Δηλαδή, σε ποιο βαθμό, σε ποια ειδικότερα πεδία και με τι ρυθμούς η ελληνική οικονομία μετατρέπεται σε μια οικονομία υπηρεσιών.

Ταυτοχρόνως, η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στο μέγεθος των κλάδων και στους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής τους θα συμπληρώσει τις γνώσεις και τις πληροφορίες μας αναφορικά με τις επικρατούσες τάσεις φωτίζοντας διαφορετικές όψεις των σχετικών εξελίξεων. Είναι οι μεγάλοι σε μέγεθος κλάδοι που εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης ή οι μικροί;[14] Ποιοι είναι αυτοί που συμμετέχουν αναλογικά περισσότερο στη δημιουργία θέσεων εργασίας στη χώρα; Οι παραδοσιακοί κλάδοι είναι που δημιουργούν τις περισσότερες θέσεις εργασίας ή αναδεικνύονται νέοι κλάδοι που διαμορφώνουν νέες συνθήκες;

Η παραπάνω αναλυτική διαδικασία θα εφαρμοστεί και σε κάθε περιφέρεια ξεχωριστά. Πέραν των στόχων που θέτει η ανάλυση σε κάθε περιφέρεια, που αφορούν την ανάδειξη της φυσιογνωμίας της περιφέρειας, των κυρίαρχων τάσεων που επικρατούν στην απασχόλησή της, της εξειδίκευσής της κ.λπ., θα επι-

14. Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη των κλαδικών πολιτικών, καθώς διαμορφώνει διαφορετικές προϋποθέσεις τόσο στο σχεδιασμό όσο και στην εφαρμογή τους.

χειρηθεί, μέσω μιας συγκριτικής ανάλυσης, η ανάδειξη των διαπεριφερειακών διαφοροποιήσεων, των ανισοτήτων και των κύριων προβλημάτων που εμφανίζονται στις περιφέρειες σε μια διαδικασία περαιτέρω ενσωμάτωσής τους στο διεθνές οικονομικό γίγνεσθαι.

Παρεμφερής ανάλυση θα επιχειρηθεί και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος. Και εδώ η ανάλυση θα λάβει χώρα σε διψήφιο κωδικό κλάδου οικονομικής δραστηριότητας, με βάση την ταξινόμηση της ΕΣΥΕ (ΣΤΑΚΟΔ), και θα αναδείξει τις κυρίαρχες τάσεις που επικρατούν τόσο στο σύνολο της χώρας όσο και σε κάθε περιφέρεια ξεχωριστά, στοχεύοντας να απαντήσει σε ερωτήματα όπως: Ποιοι είναι οι σημαντικοί κλάδοι από πλευράς παραγόμενου προϊόντος; Πώς διαφοροποιούνται και ποιες είναι οι βασικές τάσεις αναδιάρθρωσής τους; Η ανάλυση θα οδηγήσει στον προσδιορισμό των δυναμικών, των στάσιμων και των φθινόντων κλάδων της ελληνικής οικονομίας και, στο μέτρο του δυνατού και όσο επιτρέπουν το είδος της ανάλυσης και τα διαθέσιμα δεδομένα, θα επιχειρηθεί η ερμηνεία των σχετικών εξελίξεων και η διερεύνηση των αιτίων που τις προκαλούν. Τέλος, κατά παρεμφερή με αυτόν της απασχόλησης τρόπο, θα επιχειρηθούν να διαπιστωθεί κατά πόσο και με ποιους ειδικότερα τρόπους η τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας εμφανίζεται και αποτυπώνεται στο επίπεδο του παραγόμενου προϊόντος.

Μέχρι ενός σημείου η ανάλυση στο πεδίο του προϊόντος έχει τη δική της αυτονομία και θα οδηγήσει σε σχετικές διαπιστώσεις και συμπεράσματα. Ωστόσο, η από κοινού, με την απασχόληση, θεώρηση και ανάλυση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και παρέχει σημαντικές πληροφορίες, λόγω του ότι οι εξελίξεις στα δύο αυτά πεδία μπορεί να είναι ολότελα διαφορετικές. Η αποκλειστική έμφαση στις μεταβολές της απασχόλησης ενός κλάδου αναμφίβολα έχει τη δική της σημασία και αξία, αλλά χωρίς την εξέταση των μεταβολών του προϊόντος ενδέχεται να είναι παραπλανητική. Για παράδειγμα, μια μείωση της απασχόλησης στον κλάδο της μεταποίησης, που οφείλεται σε μεταβολές της παραγωγικότητας, είναι πολύ διαφορετική από μια μείωση της απασχόλησης που συνδέεται με τη μείωση του παραγόμενου προϊόντος στη μεταποίηση.[15]

15. Μια ενδεχόμενη μείωση της απασχόλησης στη μεταποίηση, που οφείλεται στην αύξηση της παραγωγικότητας, ενδέχεται να μην έχει αρνητικά αποτελέσματα για το σύνολο της οικονομίας. Στις περιπτώσεις όμως που η μείωση της απασχόλησης οφείλεται στη μείωση της συμμετοχής της μεταποίησης στο συνολικό προϊόν της χώρας,

Στο πλαίσιο της ανάλυσης αυτής θα προκύψουν μια σειρά από ταξινομήσεις των κλάδων, οι οποίες επιχειρούν να καταγράψουν κοινές και διαφορετικές τάσεις οι οποίες επικρατούν στους κλάδους στα δύο αυτά πεδία.[16] Αναμένεται να αναδειχθεί μια σημαντική ποικιλία καταστάσεων που θα καταδείξει την ύπαρξη δυναμικών κλάδων οι οποίοι αυξάνουν ταυτοχρόνως την απασχόληση και το παραγόμενο προϊόν τους, κλάδων που παρουσιάζουν μια έντονη ύφεση και μειώνουν ταυτοχρόνως την απασχόληση και το παραγόμενο προϊόν τους, καθώς και κλάδων που εμφανίζουν αύξηση στο ένα πεδίο και μείωση στο άλλο, και γενικά την ύπαρξη κλάδων με κάθε δυνατό συνδυασμό που η οικονομική πραγματικότητα επιφέρει και η ανάλυση μπορεί να προσδιορίσει. Σε ποιο βαθμό και με ποιους τρόπους συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν κλάδοι εντάσεως εργασίας με κλάδους εντάσεως κεφαλαίου;

Ταυτοχρόνως, μέσα από τη χρήση δεικτών όπως η παραγωγικότητα και η ένταση της απασχόλησης, θα επιχειρηθεί η πληρέστερη δυνατή ανάδειξη των σχέσεων απασχόλησης και προϊόντος στους κλάδους και θα καταβληθεί προσπάθεια τόσο για την ερμηνεία των εξελίξεών τους όσο και για την ανάδειξη των παραγόντων που επιδρούν στις εξελίξεις αυτές. Στην προσπάθεια να ερμηνευθούν οι εξελίξεις και να προσδιοριστούν τα βασικά αίτια που τις προκαλούν, θα αξιοποιηθούν σχετικές έρευνες και μελέτες που υφίστανται και είναι διαθέσιμες, καθώς και επιμέρους τεχνικές, των οποίων η χρήση είναι συμβατή με την ανάλυση που επιχειρείται.

Η μελέτη ολοκληρώνεται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση επιχειρείται η διερεύνηση των αναδιαρθρώσεων και η εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας για το σύνολο της χώρας. Στη δεύτερη φάση η διερεύνηση αφορά κάθε περιφέρεια ξεχωριστά και αποσκοπεί αφενός στην ανάδειξη των βασικών τάσεων της αναδιάρθρωσης των κλάδων, αφετέρου στον προσδιορισμό της κλαδικής εξειδίκευσης των περιφερειών και στην ανάδειξη των βασικών αιτίων που τις προκαλούν. Ως αποτέλεσμα της προσέγγισης αυτής θα προκύψουν, πρώτον, μια βασική μελέτη

ενδέχεται να σηματοδοτεί την απώλεια όλων των θετικών και προωθητικών για την ανάπτυξη χαρακτηριστικών της μεταποίησης.

16. Για μια εκτενέστερη θεώρηση των πλεονεκτημάτων που έχει η από κοινού –στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος– θεώρηση των αναδιαρθρώσεων στους κλάδους καθώς και για την αμφισβήτηση της έννοιας της αποβιομηχάνισης οριζόμενης αποκλειστικά με όρους απασχόλησης, βλέπε Tregenna (2008).

που θα αφορά τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας για το σύνολο της χώρας, και, δεύτερον, δεκατρείς επιμέρους μελέτες που αντιστοιχούν στις ισάριθμες περιφέρειες της χώρας. Και οι δεκατρείς αυτές μελέτες ακολουθούν, σε γενικές γραμμές, την ίδια αναλυτική προσέγγιση που εφαρμόζεται στη μελέτη για το σύνολο της χώρας, επιχειρούν ωστόσο να αναδείξουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη φυσιογνωμία των περιφερειών.

Ωστόσο, η ανάλυση υπόκειται ταυτοχρόνως και σε σημαντικούς περιορισμούς. Πέρα απ' αυτούς που συνδέονται με τις δυνατότητες του δυναμικού που επιχειρεί την ανάλυση (διαθεσιμότητα του ανθρώπινου δυναμικού, χρονικοί περιορισμοί και δεσμεύσεις), οι σημαντικότεροι περιορισμοί συνδέονται με την ύπαρξη και την εξασφάλιση του απαραίτητου πραγματολογικού υλικού (σχετικές μελέτες και έρευνες, προγενέστερες αναλύσεις κ.λπ.), αλλά και με την ύπαρξη των κατάλληλων στατιστικών δεδομένων που μπορούν να διασφαλίσουν την αναλυτική διαδικασία.

1.3 Τα στατιστικά δεδομένα

Δύο βασικές παράμετροι της ανάλυσης κρίνονται καθοριστικές για τη διασφάλιση τόσο της πληρότητας της μελέτης όσο όμως και της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της. Η πρώτη παράμετρος συνδέεται με την αναλυόμενη χρονική περίοδο και η δεύτερη με το βαθμό εξειδίκευσης της ανάλυσης ή με το βαθμό αναλυτικής εξειδίκευσης των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Και οι δύο αυτές παράμετροι συνδέονται απόλυτα με την ύπαρξη και τη διαθεσιμότητα των στατιστικών δεδομένων. Με μια διαφορετική διατύπωση θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ύπαρξη (ή η απουσία) των κατάλληλων στατιστικών δεδομένων καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την αναλυτική διαδικασία που ακολουθείται στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

Αναφορικά με την πρώτη παράμετρο, αυτήν που συνδέεται με τη χρονική περίοδο της ανάλυσης, επισημαίνεται ότι ο παράγοντας που καθορίζει σχεδόν εξ ολοκλήρου τη συγκεκριμένη χρήση των στατιστικών δεδομένων είναι η επιθυμία (ή η αναγκαιότητα με άλλα λόγια) να καλυφθεί όσο το δυνατόν πιο πρόσφατη χρονική περίοδος, προκειμένου, πέραν των άλλων, οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα της ανάλυσης να είναι χρήσιμα στη χάραξη των πολιτικών του συνδικαλιστικού κινήματος. Το χρονικό διάστημα κατά το οποίο ολοκληρώθηκε

η παρούσα μελέτη τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία αναφέρονταν στο 2008. Η ύπαρξη στατιστικών δεδομένων τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και του παραγόμενου προϊόντος διαμορφώνει τις προϋποθέσεις ύπαρξης αυτής καθαυτής της μελέτης.

Για το τμήμα της μελέτης που αφορά το πεδίο της απασχόλησης, η έρευνα του εργατικού δυναμικού, ως γνωστόν, είναι η μοναδική στη χώρα μας που μπορεί να εξασφαλίσει τα απαραίτητα στατιστικά δεδομένα για πρόσφατες χρονικές περιόδους. Έτσι, η χρήση των στατιστικών δεδομένων του Β΄ Τριμήνου του 2008 διασφαλίζει, με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, την πληροφόρηση γύρω από τις εξελίξεις σε ένα πολύ πρόσφατο χρονικό διάστημα.

Η δεύτερη παράμετρος αφορά την εμβάθυνση της ανάλυσης, δηλαδή, την πρόσβαση σε όσο το δυνατόν πιο αναλυτικά δεδομένα. Τούτο διασφαλίζει μια σειρά από ποιοτικά στοιχεία, καθώς επιτρέπει τη διερεύνηση όχι μόνο γενικών τάσεων, όπως αυτές εμφανίζονται στο πεδίο των τομέων ή των πρωτοβάθμιων (μονοψήφιων) κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και τάσεων που εμφανίζονται σε πιο αναλυτικές κατηγορίες κλάδων (διψήφιο κωδικό). Η ανάλυση σε διψήφιο κωδικό κλάδου οικονομικής δραστηριότητας είναι εξαιρετικής σημασίας, καθώς φωτίζει –είτε στο χώρο της μεταποίησης είτε σε αυτόν των υπηρεσιών– σημαντικές όψεις των εξελίξεων και επιτρέπει τη συναγωγή βασικών διαπιστώσεων και συμπερασμάτων αναφορικά με τις τάσεις που επικρατούν και με τον τρόπο που αυτές εξειδικεύονται. Μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε φαινόμενα και καταστάσεις που συνδέονται τόσο με τις τεχνολογικές και οργανωτικές εξελίξεις της παραγωγικής διαδικασίας, όσο και με καταναλωτικά πρότυπα και διαδικασίες διαμόρφωσης της ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες.

Η ανάλυση ωστόσο της απασχόλησης σε διψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας δεν είναι πάντοτε ευχερής. Και τούτο γιατί η έρευνα του εργατικού δυναμικού, ως δειγματοληπτική έρευνα, εμφανίζει σημαντικά μειονεκτήματα και επιβάλλει σημαντικούς περιορισμούς. Συγκεκριμένα, μια σειρά από δεδομένα για το σύνολο της χώρας και πολύ περισσότερο για τις περιφέρειες δεν έχουν την απαιτούμενη αξιοπιστία, γεγονός που επιβάλλει στους μελετητές ιδιαίτερα προσεκτικούς χειρισμούς στη χρήση και στην αξιοποίηση των στατιστικών αυτών δεδομένων. Καθώς όμως τα στοιχεία αυτά είναι τα μοναδικά, συνιστούν με άλλα λόγια τη μοναδική πηγή πληροφόρησης για μια κατηγορία εξελίξεων, η χρήση τους είναι σχεδόν επιβεβλημένη. Κατά συνέπεια, τόσο για το σύνολο της χώρας

όσο και για τις περιφέρειες, η ανάλυση θα επικεντρώνεται στους μεγαλύτερους σε μέγεθος απασχόλησης κλάδους σε διψήφιο κωδικό, στους κλάδους δηλαδή που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη δυνατή αξιοπιστία, ενώ οι υπόλοιποι κλάδοι θα συγκεντρώνονται αθροιστικά στην εγγύτερη μονοψήφια κατηγορία. Ακόμη και έτσι όμως, σε αρκετές περιπτώσεις, ορισμένα από τα σχετικά μεγέθη θα εμφανίζουν περιορισμένη αξιοπιστία και, συνεπώς, θα γίνονται αποδεκτά με ιδιαίτερες επιφυλάξεις. Θα ενέχουν, δηλαδή, περισσότερο το χαρακτήρα ενδείξεων παρά μιας «σαφούς και απόλυτα αληθούς καταγραφής των εξελίξεων».

Στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος η συγκέντρωση των απαραίτητων στατιστικών δεδομένων εμφανίζει διαφορετικά προβλήματα. Η παραγωγή των στατιστικών αυτών δεδομένων είναι πιο χρονοβόρα και, κατά συνέπεια, η διαθεσιμότητά τους για τους ερευνητές χρονικά εμφανίζει υστερήσεις. Η επιλογή της ανάλυσης στο πλαίσιο αυτής της εργασίας σε επίπεδο κλάδων οικονομικής δραστηριότητας οδηγεί αναγκαστικά στη χρήση δεδομένων που αφορούν την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, οι διαχρονικές εξελίξεις της οποίας υπολογίζονται σε σταθερές τιμές. Και, όπως είναι γνωστό, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αποτιμά το παραγόμενο προϊόν από την πλευρά της προσφοράς και διαφέρει ως προς το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ), που αποτιμάται σε τιμές αγοράς, ως προς τους φόρους (ΚΕΠΕ, 2006, σελ. 11).

Με βάση τα στοιχεία αυτά, επιχειρείται ο προσδιορισμός των δεικτών της παραγωγικότητας και της έντασης της απασχόλησης. Καθώς όμως τα δεδομένα της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας για τα έτη μετά το 2003 είναι προσωρινά, οι εκτιμήσεις που συνδέονται με αυτά θα πρέπει να γίνονται αποδεκτές με ιδιαίτερες επιφυλάξεις. Τόσο γιατί τα στοιχεία αυτά ενδέχεται να αναθεωρηθούν όσο και γιατί στον προσδιορισμό των δεικτών της παραγωγικότητας και της έντασης της απασχόλησης απαιτείται και η ταυτόχρονη χρήση στοιχείων της απασχόλησης. Και, όπως επισημάνθηκε, σε μικρούς σε μέγεθος κλάδους η αξιοπιστία των στατιστικών στοιχείων δεν είναι μεγάλη, άρα και οι σχετικές διαπιστώσεις πρέπει να γίνονται αποδεκτές με σημαντικές επιφυλάξεις.

1.4 Ειδικότερα μεθοδολογικά ζητήματα και οι τεχνικές ανάλυσης

Η διαθεσιμότητα (ή όχι) των στατιστικών δεδομένων καθορίζει μέχρι ενός σημείου τις μεθόδους και τις τεχνικές ανάλυσης που μπορεί να χρησιμοποιηθούν. Έτσι στο δεύτερο κεφάλαιο, πέραν της ανάλυσης των μεταβολών της απασχόλη-

σης, της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και της παραγωγικότητας, που επιτρέπουν μια γενικότερη παρακολούθηση των εξελίξεων στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, επιχειρείται η διερεύνηση μιας σειράς ειδικότερων ζητημάτων που αφορούν το μέγεθος των κλάδων και τις μεταβολές της απασχόλησης και του προϊόντος, το ύψος και την έκταση των αναδιαρθρώσεων της απασχόλησης στους κλάδους, αλλά και το είδος των σχέσεων που αναδεικνύονται ανάμεσα στις αναδιαρθρώσεις και στην παραγωγικότητα των κλάδων. Επιχειρείται, με άλλα λόγια, να διερευνηθεί το κατά πόσον οι αναδιαρθρώσεις στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας συνδέονται με διαδικασίες ενίσχυσης ή αποδυνάμωσης των κλάδων υψηλής παραγωγικότητας και αντιστρόφως.[17] Αυτό που επιδιώκεται σε μια τέτοια (αρχική) διερεύνηση είναι το κατά πόσον οι διαδικασίες αναδιάρθρωσης μπορεί να συνδέονται με άμεσες ή έμμεσες θετικές ή αρνητικές διεργασίες για την ελληνική οικονομία, υπό την έννοια ότι η ενίσχυση των κλάδων υψηλής παραγωγικότητας συνιστά άμεσα ή έμμεσα μια θετική εξέλιξη.

Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στις αναδιαρθρώσεις και στις κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης. Μια σύντομη επισκόπηση των θεωριών που ερμηνεύουν τόσο τη συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση και στις αγορές εργασίας όσο και τις κατά φύλο συγκεντρώσεις και εξελίξεις στους κλάδους θεωρήθηκε απαραίτητη, ώστε να επιχειρηθεί μια όσο το δυνατόν πληρέστερη παρουσίαση και κυρίως ερμηνεία των κατά φύλο εξελίξεων της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα. Η χρησιμοποίηση μιας σειράς δεικτών (δείκτης αντιπροσώπευσης των γυναικών, δείκτης διαχωρισμού και δείκτης ανομοιότητας) κρίθηκε χρήσιμη για την ανάδειξη διαφορετικών πλευρών των κατά φύλο εξελίξεων της απασχόλησης και, ειδικότερα, των εξελίξεων στο πεδίο της γυναικείας απασχόλησης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο επιχειρείται κατ' αρχάς μια συγκριτική θεώρηση των βασικών μεγεθών της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας. Μεγέθη όπως οι δείκτες συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό και στην απασχόληση, καθώς και οι δείκτες ανεργίας αποτελούν τα αντικείμενα μιας συγκριτικής θεώρησης ανάμεσα στις περιφέρειες

17. Κατά πόσον, δηλαδή, οι αναδιαρθρώσεις συνδέονται με ενίσχυση ή υποχώρηση κλάδων χαμηλής παραγωγικότητας.

της χώρας. Ακολούθως επιχειρείται μια προσέγγιση της εξειδίκευσης των περιφερειών μέσα από τον προσδιορισμό των πέντε μεγαλύτερων σε μέγεθος απασχόλησης κλάδων της κάθε περιφέρειας, καθώς και μέσα από την εκτίμηση του συντελεστή εξειδίκευσης της κάθε περιφέρειας ξεχωριστά. Δύο ακόμη ζητήματα αποτελούν αντικείμενο της ανάλυσης στο πλαίσιο του τέταρτου κεφαλαίου. Το πρώτο αφορά μια αρχική διερεύνηση των αιτίων των μεταβολών της απασχόλησης μέσα από την εφαρμογή μιας μεθόδου απόκλισης συμμετοχής και το δεύτερο τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην έκταση των αναδιαρθρώσεων της απασχόλησης των περιφερειών και της διαδικασίας δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Και τα δύο αυτά αντικείμενα του κεφαλαίου φωτίζουν διαφορετικές όψεις των εξελίξεων στις περιφέρειες και παρέχουν τη δυνατότητα συναγωγής χρήσιμων διαπιστώσεων και συμπερασμάτων.

Στις δεκατρείς επιμέρους μελέτες, που αναφέρονται στις περιφέρειες της χώρας και κατά κάποιο τρόπο αποτελούν συνέχεια και συμπλήρωμα της μελέτης που σχετίζεται με το σύνολο της χώρας για τις αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης, η εφαρμογή των μεθόδων και τεχνικών, οι οποίες συνοπτικά παρουσιάστηκαν παραπάνω, απαιτεί ειδικές προσαρμογές.[18] Ειδικότερα στο πεδίο των περιφερειών η εφαρμογή μιας μεθόδου απόκλισης συμμετοχής (Shift-share analysis) θα μπορούσε να είναι εξαιρετικά χρήσιμη, καθώς, μέσω μιας ορθής τεκμηρίωσης των σχετικών υποθέσεων, θα γινόταν δυνατή η προσέγγιση ενός μέρους από τα αίτια που καθορίζουν τις σχετικές εξελίξεις. Πιο συγκεκριμένα, η εφαρμογή της μεθόδου αυτής θα μπορούσε να ερμηνεύσει το κατά πόσον οι μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους οφείλονται στην επικράτηση γενικότερων τάσεων που εμφανίζονται σε εθνικό επίπεδο ή στις ιδιαίτερες συνθήκες και χαρακτηριστικά της περιφέρειας. Μια τέτοια αναλυτική προσέγγιση, σε επίπεδο διψήφιου κλάδου οικονομικής δραστηριότητας, θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και χρήσιμη. Καθώς όμως απαιτεί την ύπαρξη των κατάλληλων δεδομένων, τα οποία δεν υπάρχουν, η ανάλυση περιορίζεται στην ομαδοποίηση μονοψήφιων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, προκειμένου να εξασφαλιστεί η μεγαλύτερη δυνατή αξιοπιστία, αλλά ταυτοχρόνως να συγκεντρωθούν και οι περισσότερες δυνατές πληροφορίες γύρω από τα ζητήματα αυτά.

18. Οι προσαρμογές αυτές παρουσιάζονται αναλυτικά στις μελέτες των περιφερειών, στις οποίες αναδεικνύονται και τα ειδικότερα ζητήματα που κρίνεται σκόπιμο να αναλυθούν και παρουσιαστούν.

Έτσι προκύπτουν έξι ομάδες βασικών κλάδων σε κάθε περιφέρεια: ο κλάδος της γεωργίας-κτηνοτροφίας, που στην πραγματικότητα ταυτίζεται με τον πρωτογενή τομέα, ο κλάδος της μεταποίησης, στον οποίο περιλαμβάνονται τα ορυχεία, ο ηλεκτρισμός και η ύδρευση, ο κλάδος των κατασκευών, ο κλάδος του εμπορίου και των ξενοδοχείων-εστιατορίων, που συνδέεται στενά με τον τουριστικό τομέα, ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης, της άμυνας, της εκπαίδευσης και της υγείας και πρόνοιας, που σε μεγάλο βαθμό συνδέεται με την απασχόληση στον δημόσιο τομέα, και ένας έκτος κλάδος που καλύπτει τις υπόλοιπες υπηρεσίες. Η εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου απόκλισης - συμμετοχής στους έξι αυτούς κλάδους αναμένεται να διασφαλίσει, μέχρι ενός σημείου, την αξιοπιστία των δεδομένων, παρέχοντας ταυτόχρονα και τις αναζητούμενες πληροφορίες. Ωστόσο, και στην περίπτωση αυτή και κυρίως στις μικρές, ως προς την απασχόληση, περιφέρειες, τα αποτελέσματα της εφαρμογής της μεθόδου θα γίνονται αποδεκτά με σημαντικές επιφυλάξεις και θα λειτουργούν περισσότερο ως ενδείξεις. Ενδείξεις που ασφαλώς έχουν τη δική τους σημασία.

Τέλος, πέραν της ανάλυσης που θα λάβει χώρα με τη βοήθεια των δεδομένων της έρευνας εργατικού δυναμικού, θα καταβληθεί προσπάθεια ώστε η ερμηνεία των εξελίξεων να διευκολυνθεί και να συμπληρωθεί μέσα από τη χρήση και άλλων πηγών. Επίσης θα καταβληθεί προσπάθεια να συγκεντρωθούν και να αξιοποιηθούν προγενέστερες έρευνες και μελέτες σε συναφή πεδία, κείμενα πολιτικής και αξιολογήσεις προγραμμάτων.

2. Οι αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, 2000-2008

2.1 Εισαγωγή

Σε παραδοσιακές οικονομικές θεωρήσεις (Shumpeter, 1934), η κλαδική διάρθρωση της οικονομίας αποκτά την ιδανική της μορφή όταν αξιοποιεί, με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, τους υφιστάμενους (και σε ανεπάρκεια ευρισκόμενους) πόρους. Παρά το γεγονός ότι η πραγματικότητα, τις περισσότερες φορές, απέχει πολύ από ιδανικές καταστάσεις, η «ιδανική κλαδική διάρθρωση» χρησιμοποιείται ως εργαλείο στην οικονομική ανάλυση[19], προκειμένου να συμβάλει στην ερμηνεία των σύγχρονων εξελίξεων και των οικονομικών φαινομένων. Σε πρόσφατες οικονομικές αναλύσεις (Wren and Taylor, 1999· Audretsch et al., 2002 κ.ά.), η διάρθρωση των κλάδων σε μια οικονομία συνδέεται και, εν πολλοίς, διαμορφώνεται από παράγοντες όπως η παγκοσμιοποίηση, η τεχνολογία, η προσφορά εργασίας, η ρύθμιση και απορρύθμιση των αγορών και τα πρότυπα της ζήτησης. Η συνδυασμένη και συσσωρευτική επίδραση αυτών των παραγόντων διαμορφώνει σε σημαντικό βαθμό τη διάρθρωση των κλάδων σε μια οικονομία. Με τη σειρά της, η διάρθρωση των κλάδων συνδέεται άμεσα με την οικονομική δραστηριότητα και επιδρά πάνω σε αυτήν. Η συγκεκριμένη διάρθρωση των κλάδων σε μια οικονομία μπορεί να λειτουργεί ως παράγοντας που ευνοεί ή δυσχε-

19. Στο πλαίσιο της οικονομικής ανάλυσης, η διερεύνηση των επιδράσεων της διάρθρωσης των κλάδων στην οικονομική δραστηριότητα συνήθως γίνεται μέσα από τη διερεύνηση, πρώτον, του κατά πόσον η συγκεκριμένη διάρθρωση ευνοεί την ανάπτυξη σύγχρονων μορφών οικονομικής δραστηριότητας και καινοτομιών, δεύτερον, του κατά πόσον συμβάλλει στην ανάπτυξη Μικρών και Μεσαίων Επιχειρήσεων που ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και, τρίτον, του κατά πόσον η διάρθρωση των κλάδων ενισχύει τις διαδικασίες δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

ραίνει την οικονομική δραστηριότητα, ενώ οι μεταβολές της διάρθρωσης αυτής μπορεί να συνδέονται, σε μεγάλο βαθμό, με τις μεταβολές της οικονομικής δραστηριότητας.

Η διάρθρωση των κλάδων της ελληνικής οικονομίας, που συνιστά και το αντικείμενο της ανάλυσης, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι απέχει μακράν από το να χαρακτηριστεί «ιδανική». Η εκτεταμένη παρουσία και τα διαρθρωτικά προβλήματα του πρωτογενούς τομέα, η απουσία βιομηχανικής παράδοσης και ειδικότερα βιομηχανικών κλάδων υψηλής τεχνολογίας και εντάσεως κεφαλαίου, καθώς και η δημιουργία υπηρεσιών περισσότερο προσανατολισμένων σε κοινωνικές και προσωπικές δραστηριότητες και λιγότερο στην παραγωγή και την κατανομή της οικονομικής δραστηριότητας συνιστούν τους κύριους παράγοντες διαμόρφωσης μιας μη «ιδανικής» κλαδικής διάρθρωσης.

Οι μεταβολές της διάρθρωσης των κλάδων, είτε προσεγγίζονται μέσα από την απασχόληση είτε μέσα από το παραγόμενο προϊόν, αναδεικνύουν σημαντικές πλευρές των αναδιαρθρώσεων. Πριν η ανάλυση προχωρήσει στη συστηματική παρουσίαση των κλαδικών αναδιαρθρώσεων στο διάστημα 2000-2008, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια σύντομη αναφορά, που μπορεί να λειτουργήσει και ως προοίμιο στις εξελίξεις των ευρύτερων τομέων οικονομικής δραστηριότητας.

2.2 Μια γενική, ιστορικού χαρακτήρα, θεώρηση των βασικών αναδιαρθρώσεων της απασχόλησης στην Ελλάδα

Οι αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης στην Ελλάδα, σε μια γενική τους μορφή, μπορούν αρχικά να αποτυπωθούν μέσα από την παρακολούθηση των μεταβολών της απασχόλησης στους τρεις βασικούς τομείς της οικονομικής δραστηριότητας (Διάγραμμα 1). Οι μεταβολές αυτές αναδεικνύουν, με τον πιο παραστατικό τρόπο, τη μετατροπή της ελληνικής οικονομίας (και κοινωνίας) από αγροτική σε οικονομία των υπηρεσιών.

Σε ολόκληρη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου και ειδικότερα από το 1951, οπότε και υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, η μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα είναι συνεχής και αδιάλειπτη μέχρι και τις ημέρες μας. Το μόνο στοιχείο που διαφοροποιείται, σε ολόκληρη τη χρονική αυτή περίοδο, όπως φαίνεται και από το Διάγραμμα 1 είναι ο ρυθμός μείωσης της απασχόλησης, που τη δεκαετία του 1960 ανέρχεται σε -36,6% και αφορά 706.000 άτομα, τη δεκαετία

Διάγραμμα 1: Η απασχόληση στους βασικούς τομείς της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα (1951-2001)

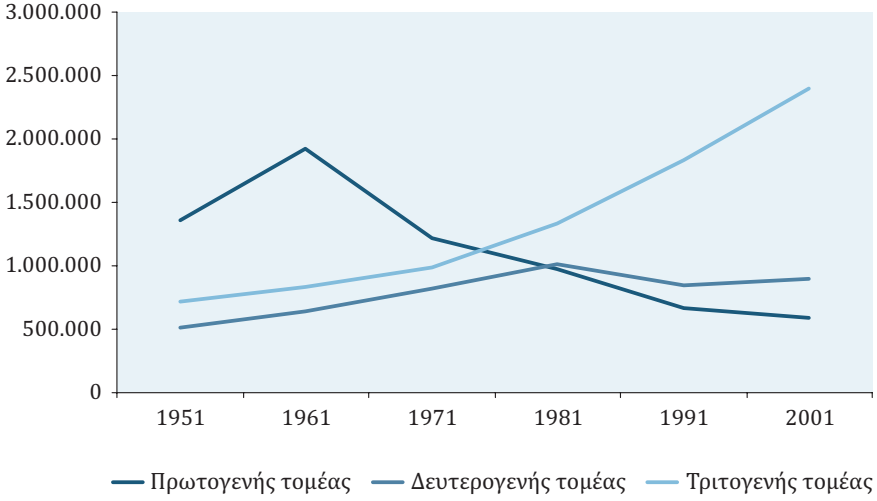

του 1970 σε -20,5% (250.000 άτομα), για να επανέλθει τη δεκαετία του 1980 σε μείωση της τάξεως του 31,2% και απώλεια 303.000 θέσεων εργασίας (Πίνακας Ι-1).[20] Οι εξελίξεις αυτές φαίνεται, σε μια αρχική τουλάχιστον θεώρηση, να ερμηνεύονται, μέχρι ενός σημείου, από τις σημαντικές επενδύσεις που έλαβαν χώρα στον πρωτογενή τομέα κατά την περίοδο αυτή και, ειδικότερα, από τη σημαντική εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής, που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγικότητας στον αγροτικό τομέα. Η εκμηχάνιση της παραγωγής οδήγησε ταυτοχρόνως σε σημαντική υποκατάσταση της εργασίας και επέτρεψε τη μετακίνηση ενός σημαντικού τμήματος του εργατικού δυναμικού από τον πρωτογενή προς τον δευτερογενή και κυρίως τον τριτογενή τομέα της οικονομίας, χωρίς να περιοριστεί η αγροτική παραγωγή.

Στον αντίποδα των εξελίξεων του πρωτογενούς τομέα κινούνται οι εξελίξεις στον τριτογενή. Μια συνεχής και αδιάλειπτη πορεία αύξησης της απασχόλησης, με ρυθμούς που άλλοτε είναι ιδιαίτερα υψηλοί άλλοτε κοπάζουν, καθιστά τον

20. Η εμφανιζόμενη αύξηση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τη δεκαετία του 1950 οφείλεται περισσότερο σε προβλήματα καταγραφής που παρουσίασε η απογραφή του πληθυσμού το 1951 παρά σε πραγματικές εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης.

τομέα των υπηρεσιών κυρίαρχο στην ελληνική οικονομία. Η αύξηση της απασχόλησης στις υπηρεσίες κορυφώνεται μετά το 1980 με ρυθμούς που ανέρχονται σε 37,5% για τη δεκαετία του 1980, οδηγώντας σε δημιουργία 501.000 νέων θέσεων εργασίας, και σε 30,6% για τη δεκαετία του 1990, με δημιουργία 563.000 νέων θέσεων εργασίας. Σε γενικές γραμμές ο ρυθμός αύξησης της απασχόλησης στις υπηρεσίες δίνει το βήμα και στον συνολικό ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης στη χώρα.

Λιγότερο εντυπωσιακές, αλλά εξίσου σημαντικές, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν οι εξελίξεις της απασχόλησης στον δευτερογενή τομέα. Παρά το γεγονός ότι συμπεριλαμβάνει στις τάξεις του και τις κατασκευές, που από πολλούς θεωρούνται ο κατεξοχήν δυναμικός κλάδος της ελληνικής οικονομίας, εμφανίζει ρυθμούς που στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 παρακολουθούν, κατά κάποιο τρόπο, τους αντίστοιχους των υπηρεσιών, αλλά αποκλίνουν σημαντικά από τη δεκαετία του 1970, κορυφώνοντας τις αποκλίσεις στις δύο πρόσφατες δεκαετίες. Πιο συγκεκριμένα, ο δευτερογενής τομέας αυξάνει την απασχόλησή του στις πρώτες δεκαετίες μετά τον πόλεμο (24,2% τη δεκαετία του 1950, 28,7% το 1960 και 18,1% το 1970) και μέχρι το 1980. Έκτοτε εμφανίζει έντονες διακυμάνσεις με σημαντική μείωση τη δεκαετία του 1980, που ανέρχεται σε -15,7% και αφορά 158.000 χαμένες θέσεις εργασίας, για να επανέλθει σε θετική εκ νέου πορεία κατά τη δεκαετία του 1990, με περιορισμένη ωστόσο αύξηση της απασχόλησης κατά 5,0%, γεγονός που οδηγεί στη δημιουργία 43.000 νέων θέσεων εργασίας.

2.3 Οι μεταβολές της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Μια πρόσφατη θεώρηση

Στην ενότητα αυτή του κεφαλαίου επιχειρείται μια συστηματική διερεύνηση των μεταβολών της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, σε ένα πολύ πρόσφατο χρονικό διάστημα (2000-2008). Η διερεύνηση των εξελίξεων στα πεδία αυτά αναδεικνύει όψεις της πραγματικότητας στην ελληνική οικονομία και οδηγεί στη διαπίστωση των βασικών τάσεων κλαδικής αναδιάρθρωσης. Οι συνδυασμένες εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, πέραν της δυνατότητας του προσδιορισμού βασικών δεικτών, όπως η παραγωγικότητα της εργασίας και η ένταση της απασχόλησης, επιτρέπουν τη συναγωγή διαπιστώσεων και συμπερασμάτων αναφορικά με δυναμικούς, στάσιμους και φθίνοντες

κλάδους και ως προς τα δύο αυτά βασικά μεγέθη της οικονομίας. Επιτρέπουν, εξάλλου, τη διαπίστωση των βασικών εξελίξεων αλλά και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι κλάδοι στη σύγχρονη φάση ανάπτυξής τους.

Στο πεδίο της απασχόλησης οι εξελίξεις στο χρονικό διάστημα 2000-2008 θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως οριακά θετικές. Η απασχόληση αυξάνει συνολικά κατά 11,8% (Πίνακας Ι-2), με τον μέσο ετήσιο ρυθμό να ανέρχεται σε 1,4%, και οδηγεί στη δημιουργία περίπου 500.000 νέων θέσεων εργασίας στο χρονικό αυτό διάστημα. Ωστόσο, οι θέσεις αυτές δεν είναι αρκετές για να καλύψουν τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα η ανεργία να εξακολουθεί να παραμένει σε υψηλά επίπεδα.[21] Η αύξηση αυτή της απασχόλησης συνιστά το τελικό αποτέλεσμα επιμέρους διαφοροποιήσεων και ετερογενών εξελίξεων, μέσα και ανάμεσα στους κλάδους. Η διερεύνηση των εξελίξεων αυτών παρέχει σημαντικές πληροφορίες τόσο για τις βασικές τάσεις της απασχόλησης, όσο και για τις αναδιαρθρώσεις που έλαβαν χώρα στους κλάδους αυτούς, καθώς και για τις διαδικασίες τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας.[22]

Από το σύνολο των 59 κλάδων, που καταγράφονται στην παρούσα ανάλυση (κατά διψήφιο κωδικό), οι 41 εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης και οι υπόλοιποι 18 μείωση. Ανάμεσα στους κλάδους που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησής τους συγκαταλέγονται κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης (ανακύκλωση 1057,6%, διαχείριση ακίνητης περιουσίας 1056,5%, ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα 519,1%, ενοικίαση μηχανημάτων και είδη ατομικής και οικιακής χρήσης 201,6%, πληροφορική 138,0%, συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς 124,4%, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών 66,5%, παραγωγή βασικών μετάλλων 63,1%). Ορισμένοι από αυτούς τους κλάδους είναι μεγάλοι σε μέγεθος κλάδοι της ελληνικής οικονομίας και, συνεπώς, συμβάλλουν αποφασιστικά στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, ενώ κάποιοι

21. Το εργατικό δυναμικό αυξάνεται από 4.617.200 άτομα το 2000 σε 4.939.300 το 2008, βελτιώνοντας οριακά τον χονδρικό δείκτη συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό από 52,3% σε 53,5% για τα αντίστοιχα έτη, και διατηρώντας, όλο αυτό το χρονικό διάστημα, σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα την ανεργία, που συνήθως αφορά πάνω από 400.000 άτομα.

22. Παρά τον ειδικό της χαρακτήρα, η ανάλυση που επιχειρείται εδώ (κατά διψήφιο κωδικό κλάδου ΣΤΑΚΟΔ) εντοπίζει τις βασικές τάσεις αναδιάρθρωσης, αλλά αδυνατεί να εντοπίσει με πληρότητα τις σημαντικές ενδοκλαδικές διαφοροποιήσεις.

Πίνακας 1: Κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης και μείωσης της απασχόλησης (σύνολο χώρας 2000-2008)

Κλάδοι με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης		Κλάδοι με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης	
Κλάδος	**Ποσοστό**	**Κλάδος**	**Ποσοστό**
Ανακύκλωση	1057,6	Παραγωγή προϊόντων καπνού	-60,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	1056,5	Κατασκευή μηχανών γραφείου	-53,6
Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	519,1	Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	-49,4
Ενοικίαση μηχανημάτων, είδη ατομικής χρήσης	201,6	Κατασκευή ειδών ένδυσης και γουναρικών	-45,6
Πληροφορική	138,0	Κατασκευή ιατρικών οργάνων	-32,9
Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	124,4	Κατεργασία δέρματος	-30,9
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	66,5	Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	-28,5
Έρευνα και ανάπτυξη	61,9	Προϊόντα διύλισης πετρελαίου	-28,3
Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	45,3	Γεωργία – Κτηνοτροφία	-28,0
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν προσωπικό	39,5	Κατασκευή αυτοκινήτων	-25,0

άλλοι είναι μικρότεροι με πιο περιορισμένη συμμετοχή στη διαδικασία αυτή. Σε γενικές γραμμές, από το σύνολο των κλάδων με θετική συμβολή στην απασχόληση, τριάντα τρεις (33) εμφανίζουν ρυθμούς υψηλότερους από αυτόν της συνολικής απασχόλησης, ενώ οι υπόλοιποι δέκα (10) χαμηλότερους (Πίνακας Ι-2).

Ταυτοχρόνως, ανάμεσα σε αυτούς που παρουσιάζουν μείωση της απασχόλησης και με εξαίρεση τον κλάδο της γεωργίας, που συνιστά ιδιαίτερη περίπτωση και θα αποτελέσει ξεχωριστό αντικείμενο μελέτης, συγκαταλέγονται κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς μείωσης (παραγωγή προϊόντων καπνού -60,1%, κατασκευή μηχανών γραφείου -53,6%, κατασκευή ειδών ένδυσης και γουναρικών -45,6%, ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία -49,4%, κατασκευή ιατρικών οργάνων -32,9%, κατεργασία δέρματος -30,9%), γεγονός ιδιαίτερα ανησυχητικό για το μέλλον και τη βιωσιμότητα των κλάδων. Μερικοί απ' αυτούς είναι μεγάλοι σε μέγεθος, για τα δεδομένα της ελληνικής βιομηχανίας, κλάδοι και, συνεπώς, οι υψηλοί ρυθμοί μείωσης της απασχόλησής τους οδηγούν σε απώλειες σημαντικού

αριθμού θέσεων εργασίας.[23] Στην πλειονότητά τους οι κλάδοι που εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης είναι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα και ειδικότερα της μεταποίησης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι και οι δέκα κλάδοι που παρουσιάζουν τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης (Πίνακας 1) είναι κλάδοι των υπηρεσιών. Ανάμεσά τους δεν συγκαταλέγεται ούτε ένας κλάδος του δευτερογενούς τομέα. Στον αντίποδα, οι οκτώ από τους δέκα κλάδους που εμφανίζουν τους υψηλότερους ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης είναι κλάδοι της μεταποίησης.[24] Με τον τρόπο αυτό γίνεται φανερό ότι κύριο χαρακτηριστικό της διαδικασίας αναδιάρθρωσης της απασχόλησης συνιστά η περαιτέρω ενίσχυση της θέσης των κλάδων των υπηρεσιών σε βάρος των κλάδων του δευτερογενούς τομέα και ειδικότερα της μεταποίησης. Στους κλάδους με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης συμπεριλαμβάνεται και η γεωργία-κτηνοτροφία, καθώς και ένας κλάδος των υπηρεσιών (ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία), η παρουσία του οποίου ανάμεσα στους κλάδους αυτούς δεν ερμηνεύεται με ευχέρεια.

Εκτός, όμως, από τους ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης, που ασφαλώς έχουν τη δική τους σημασία, ιδιαίτερα σημαντικός είναι και ο αριθμός των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται σε κάθε κλάδο. Όπως γίνεται φανερό, ο αριθμός αυτός αποτελεί συνδυασμό του μεγέθους του κλάδου και του ρυθμού μεταβολής της απασχόλησής του. Έτσι στον Πίνακα 2 καταχωρούνται οι δέκα κλάδοι που δημιουργούν τον μεγαλύτερο αριθμό νέων θέσεων εργασίας, καθώς και οι δέκα κλάδοι με τις μεγαλύτερες απώλειες θέσεων εργασίας.

Καθίσταται άμεσα φανερό ότι, από τους δέκα κλάδους που συμβάλλουν με τον μεγαλύτερο αριθμό νέων θέσεων εργασίας, οι εννέα είναι κλάδοι του τομέα των υπηρεσιών και μόνον οι κατασκευές εμφανίζονται ως κλάδος του δευτερογενούς τομέα. Στον αντίποδα, από τους δέκα κλάδους με τις μεγαλύτερες (σε απόλυτα μεγέθη) απώλειες θέσεων εργασίας, οι επτά είναι κλάδοι της μεταποί-

23. Οι σχέσεις ανάμεσα στο μέγεθος των κλάδων και στο ρυθμό μεταβολής της απασχόλησής τους θα διερευνηθούν πιο συστηματικά σε επόμενο στάδιο της ανάλυσης.

24. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται ιδιαίτερα σύγχρονοι κλάδοι, όπως αυτοί της ανακύκλωσης, της πληροφορικής αλλά και της έρευνας και ανάπτυξης, γεγονός που επιτρέπει μια σχετική αισιοδοξία, αλλά σε περιορισμένη κλίμακα, λόγω ακριβώς του ιδιαίτερα περιορισμένου μεγέθους των κλάδων αυτών.

Πίνακας 2: Κλάδοι με τους μεγαλύτερους αριθμούς δημιουργίας νέων θέσεων και απώλειας θέσεων εργασίας (σύνολο χώρας 2000-2008)

Κλάδοι που δημιουργούν περισσότερες θέσεις απασχόλησης		**Κλάδοι που χάνουν περισσότερες θέσεις απασχόλησης**	
Κλάδος	**Θέσεις**	**Κλάδος**	**Θέσεις**
Κατασκευές	88.419	Γεωργία – κτηνοτροφία	-194.371
Λιανικό εμπόριο	87.993	Κατασκευή ειδών ένδυσης και γουναρικών	-36.472
Δημόσια διοίκηση, άμυνα και κοινωνική ασφάλιση	80.869	Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	-14.651
Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	80.185	Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	-6.672
Εκπαίδευση	72.182	Παραγωγή προϊόντων καπνού	-5.005
Ξενοδοχεία - εστιατόρια	52.697	Κατεργασία δέρματος	-3.525
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	45.822	Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων	-3.228
Χονδρικό εμπόριο	35.809	Προϊόντα διύλισης πετρελαίου	-2.242
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	25.272	Αεροπορικές μεταφορές	-2.055
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	21.493	Κατασκευή ιατρικών οργάνων	-1.980
Σύνολο	**590.741**	**Σύνολο**	**-270.201**

ησης, δύο μόνο κλάδοι των υπηρεσιών και ασφαλώς η γεωργία-κτηνοτροφία ως κυρίαρχος κλάδος του πρωτογενούς τομέα. Καθίσταται επίσης φανερός ο κυρίαρχος ρόλος που διαδραματίζει ο κλάδος της γεωργίας-κτηνοτροφίας στη διαδικασία απώλειας θέσεων εργασίας, με απώλειες της τάξεως των 194.371 θέσεων εργασίας ή ποσοστό 71,9% του συνόλου των θέσεων εργασίας που χάνονται. Παραπάνω, δηλαδή, από επτά στις δέκα θέσεις που χάνονται στο διάστημα αυτό προέρχονται από τη γεωργία.

Με εξαίρεση, λοιπόν, τον κλάδο της γεωργίας-κτηνοτροφίας, οι απώλειες θέσεων στον μη αγροτικό τομέα της οικονομίας ανέρχονται σε 75.830, καλύπτοντας το 28,1% του συνόλου των θέσεων που χάνονται στο διάστημα αυτό και ποσοστό 12,8% του αριθμού των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται στο αντίστοιχο διάστημα. Δηλαδή, στον μη αγροτικό τομέα της οικονομίας εμφανίζεται ένα θετικό ισοζύγιο (590.741 / 75.830) ανάμεσα στις θέσεις που δημιουργούνται και στις θέσεις που χάνονται στην ελληνική οικονομία.

Στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος για το σύνολο της οικονομίας, οι μεταβολές συνεχίζουν και την τρέχουσα δεκαετία να είναι θετικές. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία,[25] σε σταθερές τιμές, στο διάστημα 2000-2007 αυξάνει κατά 33,5% (Πίνακας Ι-3), εμφανίζοντας μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης κατά 4,2%. Και στην περίπτωση αυτή ένας σημαντικός αριθμός κλάδων εμφανίζει θετικές μεταβολές, συμβάλλοντας σημαντικά στη διαμόρφωση του εθνικού προϊόντος, ενώ ένας άλλος αριθμός παρουσιάζει μειώσεις, αναδεικνύοντας όψεις των προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας. Από τους 58 (σε διψήφιο κωδικό) κλάδους, για τους οποίους υπάρχουν δεδομένα για το προϊόν τους, οι 43 εμφανίζουν αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους, ενώ οι υπόλοιποι 15 μείωση.

Ανάμεσα στους κλάδους που εμφανίζουν αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους συγκαταλέγονται κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης [πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες 855,2%, προϊόντα διύλισης πετρελαίου και παραγωγή κωκ 346,8%, μεταφορές μέσω υδάτινων πόρων (ναυτιλία) 244,8%, κατασκευή μεταλλικών προϊόντων 219,2%, κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού 148,7%, εκδόσεις-εκτυπώσεις 129,3%, δραστηριότητες οργανώσεων 123,9%], που συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση του ΑΕΠ της χώρας. Στους δέκα κλάδους με τις υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της προστιθέμενης αξίας τους εντοπίζονται έξι κλάδοι της μεταποίησης και τέσσερις των υπηρεσιών (Πίνακας 2).

Πέραν όμως αυτών που προαναφέρθηκαν, η πλειονότητα των κλάδων εμφανίζει ρυθμούς αύξησης που κυμαίνονται μεταξύ του 20,0% και του 80,0%, ενώ ένας περιορισμένος αριθμός εμφανίζει αυξήσεις χαμηλότερες του 20,0% (Πίνακας Ι-3). Και όπως επισημάνθηκε και στην απασχόληση, κάποιοι από τους κλάδους αυτούς είναι μεγάλοι σε μέγεθος προϊόντος κλάδοι της ελληνικής οικονο-

25. Κρίνεται σκόπιμο στο σημείο αυτό να υπενθυμίσουμε ότι, πρώτον, τα στοιχεία που αναφέρονται στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αποτιμούν το παραγόμενο προϊόν από την πλευρά της προσφοράς και διαφέρουν από το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, που αποτιμάται σε τιμές αγοράς, ως προς τους φόρους, και, δεύτερον, τα στοιχεία υπολογισμού της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας για τα έτη 2000-2002 είναι οριστικά, ενώ από το 2003 και εντεύθεν είναι προσωρινά. Κατά συνέπεια, οι εκτιμήσεις που παρουσιάζονται γίνονται αποδεκτές με επιφυλάξεις, καθώς ενδέχεται να υπάρξουν αναθεωρήσεις των δεδομένων αυτών.

Πίνακας 3: Κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης και μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (σύνολο χώρας 2000-2007)

Κλάδοι με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της Α.Π.Α.		Κλάδοι με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της Α.Π.Α.	
Κλάδος	**Ποσοστό**	**Κλάδος**	**Ποσοστό**
Πληροφορική	855,2	Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου	-91,5
Κατασκευή ιατρικών και οπτικών οργάνων	523,6	Συναφή με ενδιάμεσους χρηματ/κούς οργανισμούς	-63,6
Προϊόντα διύλισης πετρελαίου, παραγωγή κωκ	346,8	Κατασκευή μηχανών γραφείου	-63,1
Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών (ναυτιλία)	244,8	Κατασκευή εξοπλισμού συσκευών ραδιοφωνίας - TV	-41,0
Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	219,2	Γεωργία – κτηνοτροφία	-34,9
Ανακύκλωση	180,4	Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	-34,5
Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού	148,7	Κατασκευή ειδών ένδυσης	-33,8
Εκδόσεις – εκτυπώσεις	129,3	Παραγωγή κλωστο-ϋφαντουργικών ινών	-33,3
Δραστηριότητες οργανώσεων	123,9	Κατασκευή επίπλων	-14,2
Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	90,9	Ενδιάμεσοι χρηματοπ/ικοί οργανισμοί	-11,4

μίας, με αποτέλεσμα οι ιδιαίτερα υψηλοί ρυθμοί αύξησης του προϊόντος τους να ασκούν σημαντική επίδραση στην τελική διαμόρφωση του ΑΕΠ της χώρας.

Ταυτοχρόνως, ανάμεσα σε αυτούς που εμφανίζουν μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους συγκαταλέγονται και κλάδοι (άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου -91,5%, συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς -63,6, κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ -63,1, κατασκευή εξοπλισμού συσκευών ραδιοφωνίας/τηλεόρασης -41,0%, γεωργία-κτηνοτροφία -34,9%, εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων -34,5%, κατασκευή ειδών ένδυσης -33,8% και παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων -33,3%) που εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς μείωσης, καταδεικνύοντας τα σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Η πλειονότητα των κλάδων αυτών προέρχε-

ται από τη μεταποίηση αλλά και από άλλους παραγωγικούς τομείς, όπως η γεωργία-κτηνοτροφία και οι υπηρεσίες.[26]

Πέρα όμως από τις εξελίξεις που παρουσιάζει ο κάθε κλάδος ξεχωριστά στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος, ιδιαίτερη σημασία για το σύνολο της οικονομίας αποκτούν και οι διακλαδικές σχέσεις.[27] Οι σχέσεις δηλαδή που αναπτύσσονται ανάμεσα στους κλάδους της οικονομίας κατά την ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας. Σε γενικές γραμμές έχει επισημανθεί (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007) ότι οι διακλαδικές σχέσεις της ελληνικής οικονομίας σε μια σχετικά πρόσφατη χρονική περίοδο (1994-2004) έχουν εμφανίσει σημαντική χαλάρωση, με αποτέλεσμα την εμφάνιση σημαντικών δυσχερειών στη δυναμική της αύξησης της απασχόλησης. Ειδικότερα, έχει επισημανθεί ότι την περίοδο αυτή οι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας δημιουργούν ολοένα και λιγότερες κάθετες διασυνδέσεις μεταξύ τους, με αποτέλεσμα η δυναμική δημιουργίας πολλαπλασιαστικών φαινομένων να μειώνεται διαχρονικά.

Ωστόσο, παρά τις δυσμενείς αυτές εξελίξεις υπάρχουν κλάδοι που εμφανίζουν ισχυρούς δείκτες κάθετων και οριζόντιων διασυνδέσεων και αναδεικνύονται ως ηγετικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας.[28] Ως τέτοιοι, στο πεδίο της απασχόλη-

---

26. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν οι μειώσεις της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών (-11,4%) και συναφών με τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς (-63,6%), οι οποίες, στο βαθμό που δεν οφείλονται σε προβλήματα καταγραφής, δεν μπορούν εύκολα να ερμηνευθούν, και μάλιστα με δεδομένο ότι η απασχόληση στους κλάδους αυτούς εμφανίζει ιδιαίτερα θετικές εξελίξεις.

27. Παρά το γεγονός ότι η ανάλυση, που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, δεν επιτρέπει τη σε βάθος ανάλυση των διακλαδικών σχέσεων, παρά μόνο μέσα από μια αρχική συγκριτική θεώρηση, παρατίθενται μια σειρά από στοιχεία που συμβάλλουν στην ανάδειξη των σχέσεων αυτών. Και τούτο γιατί οι σύγχρονες και ανεπτυγμένες οικονομίες χαρακτηρίζονται από ισχυρές σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους κλάδους τους. Όσο μια οικονομία αναπτύσσεται, τόσο αναμένεται να αυξάνει η πολυπλοκότητα των σχέσεων ανάμεσα στους κλάδους της, με αποτέλεσμα, σε πολλές περιπτώσεις, την ανάπτυξη νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων που ενισχύουν την παραγωγική βάση της οικονομίας και συμβάλλουν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητάς της.

28. Ο δείκτης κάθετων διασυνδέσεων ή απλός πολλαπλασιαστής παραγωγής ενός κλάδου μετρά το σύνολο των άμεσων και έμμεσων επιδράσεων, που η κατά μία μονάδα μεταβολή του τελικού προϊόντος του κλάδου ασκεί πάνω στη συνολική παραγωγή της

σης, για το έτος 2005, αναφέρονται οι κλάδοι της γεωργίας-κτηνοτροφίας (01), της βιομηχανίας ξύλου (20), και των ιδιωτικών νοικοκυριών (95), ενώ για το πεδίο του προϊόντος οι κλάδοι της βιομηχανίας ξύλου (20), της βιομηχανίας χάρτου και εκδόσεων-εκτυπώσεων (21, 22)[29], των προϊόντων διύλισης πετρελαίου (23), της παραγωγής χημικών προϊόντων (24), της παραγωγής βασικών μετάλλων (27), της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων (28) και των χρηματοπιστωτικών οργανισμών (65) (Σκούντζος, 2007). Δεν είναι τυχαίο ότι οι περισσότεροι κλάδοι που χαρακτηρίζονται ως ηγετικοί για την παραγωγή προϊόντος προέρχονται από το χώρο της μεταποίησης, ενώ ταυτοχρόνως μόνον ένας κλάδος (βιομηχανία ξύλου) είναι ηγετικός και στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος (Σκούντζος, 2007, σελ. 155).

Οι εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος συνδέονται και με τις εξελίξεις στην παραγωγικότητα της εργασίας. Για το σύνολο της οικονομίας η παραγωγικότητα της εργασίας, για το διάστημα 2000-2007, αυξάνει συνολικά κατά 21,0% (Πίνακας Ι-4), με μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 2,7%. Οι υψηλοί αυτοί ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, που έχουν ήδη ξεκινήσει από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1990, οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στις υψηλές επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό, που χαρακτηρίζουν την ελληνική οικονομία την περίοδο αυτή (ΙΝΕ, 2007, σελ. 56).[30] Ωστόσο, η παραγωγικότητα

οικονομίας, δηλαδή στην παραγωγή όλων των κλάδων μαζί. Γίνεται φανερό ότι, όσο υψηλότερος είναι ο πολλαπλασιαστής παραγωγής ενός κλάδου, τόσο μεγαλύτερη είναι η επίδραση που η κατά μία μονάδα αύξηση του τελικού προϊόντος του κλάδου ασκεί πάνω στη συνολική παραγωγή της οικονομίας. Ο δείκτης των οριζόντιων διασυνδέσεων ενός κλάδου δείχνει τη μέση επίδραση που η κατά μία μονάδα μεταβολή των αρχικών εισροών του κλάδου ασκεί στην τελική ζήτηση σε όλους τους κλάδους της οικονομίας. Γίνεται φανερό ότι, όσο υψηλότερος είναι ο δείκτης των οριζόντιων διασυνδέσεων, τόσο μεγαλύτερες είναι οι επιδράσεις της μεταβολής των αρχικών εισροών του κλάδου στους λοιπούς κλάδους της οικονομίας. Οι κλάδοι της οικονομίας για τους οποίους τόσο ο δείκτης κάθετων όσο και ο δείκτης οριζόντιων διασυνδέσεων έχουν τιμή πάνω από τη μονάδα χαρακτηρίζονται ως ηγετικοί κλάδοι-κλειδιά (Σκούντζος, 2007, σελ. 116).

29. Στο πλαίσιο της μελέτης των Λίβα και Μπελεγρή-Ρομπόλη (2007), οι κλάδοι παραγωγής χάρτου και εκδόσεων-εκτυπώσεων υπολογίζονται από κοινού.

30. Όπως εύστοχα επισημαίνεται στη σχετική έκθεση (ΙΝΕ, 2007, σελ. 56), οι επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό μεταφέρουν τις νέες τεχνολογίες μέσα στις εργασιακές διαδικασίες, υποκαθιστούν εργασία με πάγιο κεφάλαιο και αυξάνουν έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας.

της εργασίας επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες, όπως η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού, η θέση μιας οικονομίας στην κλίμακα της παραγωγικότητας, η υιοθέτηση καινοτομιών, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών και οι υφιστάμενοι θεσμοί και πολιτικές.[31] Αξίζει να επισημανθεί ότι, όπως εκτιμά το ΙΝΕ (2008, σελ. 53), η παραγωγικότητα στην Ελλάδα στο διάστημα αυτό (2000-2007) αυξήθηκε κατά 12,0% ταχύτερα από τις 15 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ-15), κατά 10,0% από τις 23 ανεπτυγμένες χώρες και κατά 7,0% περίπου από τις 35 πιο ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη.[32]

Και στην περίπτωση της παραγωγικότητας της εργασίας υπάρχουν εξαιρετικά διαφοροποιημένες εξελίξεις ανάμεσα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, τόσο ως προς το μέγεθος των μεταβολών όσο και ως προς την κατεύθυνσή τους. Τριάντα εννέα (39) κλάδοι εμφανίζουν θετικές μεταβολές της παραγωγικότητάς τους, δεκαοκτώ (18) κλάδοι αρνητικές, ενώ δύο (2) άλλοι κλάδοι εμφανίζουν μηδενική μεταβολή, υποδηλώνοντας απόλυτη στασιμότητα.[33] Οι αυξήσεις της παραγωγικότητας κυμαίνονται μεταξύ του 0,2% (υγεία και κοινωνική

31. Επιχειρώντας μια πιο συστηματική θεώρηση των παραγόντων που επιδρούν στην παραγωγικότητα της εργασίας, ο ΟΟΣΑ (OECD, 2007) αναφέρεται, πρώτον, στην επέκταση της εισροής κεφαλαίων στην παραγωγική διαδικασία ή, με άλλα λόγια, στη μεταβολή (προς όφελος του κεφαλαίου) του λόγου κεφαλαίου/εργασίας· δεύτερον, στην ποιότητα του ανθρώπινου παράγοντα, και ειδικότερα τόσο στην ποιότητα της αρχικής εκπαίδευσης που ενσωματώνεται στους εργαζόμενους όσο και στην ποιότητα της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης· τρίτον, στην ταχύτερη άνοδο της παραγωγικότητας σε χώρες (ή περιοχές οικονομικής δραστηριότητας) που υστερούν σε σχέση με άλλες, λόγω διεύρυνσης του διεθνούς χαρακτήρα της οικονομικής δραστηριότητας· τέταρτον, στην υιοθέτηση καινοτομιών και στην εισαγωγή νέας τεχνολογίας· και πέμπτον, στους θεσμούς και στις πολιτικές που επιδρούν είτε μέσα από την επέκταση της εισροής κεφαλαίων στην παραγωγική διαδικασία είτε μέσα από μια άμεση επίδραση στην αποτελεσματικότητα και στις τεχνολογικές μεταβολές.

32. Σύμφωνα μάλιστα με εκτιμήσεις της ΕΕ, η πορεία της ταχύτερης αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ελλάδα, έναντι των άλλων ανεπτυγμένων χωρών, θα συνεχιστεί και το 2008.

33. Κρίνεται σκόπιμο για μία ακόμη φορά να επισημανθεί ότι, καθώς τα μεγέθη της απασχόλησης σε μια σειρά από κλάδους είναι χαμηλά και τα μεγέθη του προϊόντος από το 2003 και μετά είναι προσωρινά, οι μετρήσεις της παραγωγικότητας θα πρέπει να γίνονται αποδεκτές με επιφυλάξεις και να θεωρούνται περισσότερο ως ενδείξεις παρά ως πραγματικές και απόλυτα επιβεβαιωμένες εξελίξεις.

μέριμνα) και του 491,8% (προϊόντα διύλισης πετρελαίου και παραγωγή κωκ), ενώ στον αντίποδα οι μειώσεις της παραγωγικότητας κυμαίνονται μεταξύ -3,7% (αλιεία) και -68,5% (ανακύκλωση).

Καθώς το χρονικό διάστημα στο οποίο μετρώνται οι μεταβολές της παραγωγικότητας ανέρχεται σε επτά έτη και μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεσοπρόθεσμο, οι μεταβολές αυτές της παραγωγικότητας αναμένεται να έχουν ενσωματώσει και κυκλικές διακυμάνσεις, που επηρεάζουν την απασχόληση και το προϊόν σε βραχυπρόθεσμο διάστημα αλλά και ασκούν διαρθρωτικού χαρακτήρα επιδράσεις,[34] που επισυμβαίνουν σε μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα. Στους κλάδους που εμφανίζουν αυξήσεις της παραγωγικότητας ως αποτέλεσμα μιας ταυτόχρονης μεσοπρόθεσμης αύξησης της απασχόλησης και του προϊόντος φαίνεται να επικρατούν (και να διαμορφώνονται) θετικές συνθήκες λειτουργίας των κλάδων. Στους κλάδους όπου οι μειώσεις της παραγωγικότητας συνδυάζονται με σχετικά περιορισμένες μειώσεις της απασχόλησης παρέχονται ενδείξεις ότι οι επιχειρήσεις υιοθετούν πολιτικές αποθησαυρισμού της εργασίας.[35]

Οι συνδυασμένες εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος διαμορφώνουν και τις τιμές ενός άλλου σημαντικού δείκτη: αυτού που σχετίζεται με ένταση της απασχόλησης και μετρά την ικανότητα μιας οικονομίας, να δημιουργεί θέσεις εργασίας ενώ αναπτύσσεται. Όσον αφορά το σύνολο της οικονομίας, η ένταση της απασχόλησης για το διάστημα 2000-2007 διαμορφώνεται στο 0,3%, υποδηλώνοντας τις σημαντικές δυσχέρειες που εμφανίζει η ελληνική οικονομία στο να δημιουργήσει ικανοποιητικό αριθμό θέσεων εργασίας σε μια περίοδο αύξησης του παραγόμενου εθνικού προϊόντος. Και αυτού του δείκτη οι τιμές διαφοροποιούνται έντονα ανάμεσα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, τόσο ως προς το μέγεθος όσο και ως προς την κατεύθυνση, υποδηλώνοντας τις δυνατότητες ή αδυναμίες των κλάδων να δημιουργούν θέσεις εργασίας. Θετικές τιμές του δείκτη εμφανίζουν τριάντα επτά κλάδοι, αρνητικές δεκαεπτά, ενώ πέντε άλλοι κλάδοι εμφανίζουν μηδενική τιμή. Οι θετικές τιμές κυμαίνονται

34. Ανάμεσα σε αυτές ως η πλέον σημαντική θεωρείται η τεχνολογία, οι μεταβολές της οποίας ασκούν σημαντικές επιδράσεις στην παραγωγικότητα της εργασίας.

35. Η πολιτική του αποθησαυρισμού εφαρμόζεται όταν οι επιχειρήσεις, κάτω από την επίδραση των κυκλικών διακυμάνσεων, μειώνουν την απασχόλησή τους με ρυθμό χαμηλότερο από αυτόν της μείωσης του προϊόντος τους. Για εκτενέστερη ανάλυση της πολιτικής και των προϋποθέσεων και συνθηκών εφαρμογής της, βλέπε Δεδουσόπουλος (2002, σελ. 114-121).

μεταξύ του 0,1% (κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού) και του 8,3% (διαχείριση ακίνητης περιουσίας), ενώ οι αρνητικές τιμές του δείκτη εμφανίζουν περίπου το ίδιο διάστημα και κυμαίνονται μεταξύ του -0,1% και του -8,2%.

2.3.1 Οι κλάδοι του πρωτογενούς τομέα

Κατά την τρέχουσα δεκαετία, όπως συνέβαινε και σε ολόκληρο το χρονικό διάστημα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η απασχόληση του πρωτογενούς τομέα συνεχίζει να μειώνεται (Διάγραμμα 2). Για το σύνολο των κλάδων του πρωτογενούς τομέα, στο διάστημα 2000-2008, η μείωση ανέρχεται σε -26,8%, με μέσο ετήσιο ρυθμό -4,0%, οδηγώντας στην απώλεια 191.504 θέσεων εργασίας. Βεβαίως, γίνεται φανερό ότι ο ρυθμός της μείωσης αυτής επιβραδύνεται σημαντικά κατά τα τελευταία έτη,[36] αλλά συνεχίζει να υφίσταται.

Πέρα όμως από τη μείωση του αριθμού των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα, ελαφρά μείωση παρατηρείται και στις εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης, που από 40 κατά μέσο όρο το 2000, μειώνονται σε 39 το 2008, καταδεικνύοντας μια μεγαλύτερη μείωση των εισροών του παράγοντα «εργασία» στην παραγωγική διαδικασία του τομέα.[37] Ταυτοχρόνως, ο πρωτογενής τομέας εμφανίζει τον

Διάγραμμα 2: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στον πρωτογενή τομέα (σύνολο χώρας 2000-2008)

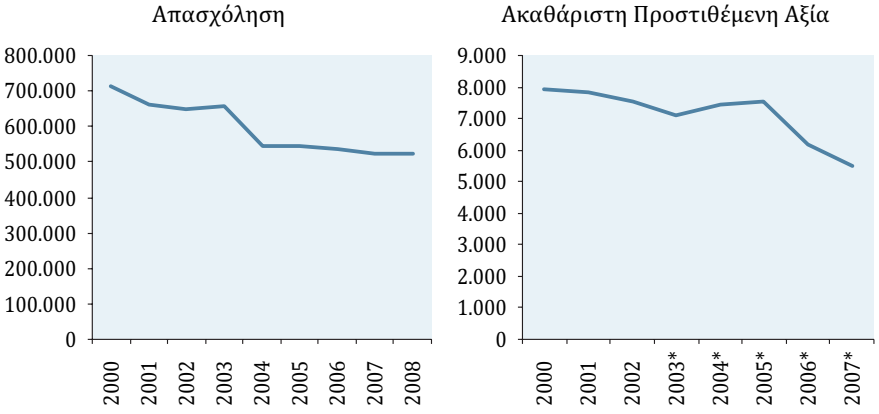

36. Μεταξύ των ετών 2004 και 2008 οι απώλειες των θέσεων εργασίας στον κλάδο της γεωργίας-κτηνοτροφίας περιορίζονται συνολικά στις 26.654.

37. Η κατά μία ώρα μείωση της εβδομαδιαίας απασχόλησης του τομέα εμφανίζεται τόσο στους άνδρες (από 43 σε 42) όσο και στις γυναίκες (από 38 σε 37).

Πίνακας 4: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους του πρωτογενούς τομέα

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης	Ρυθμός μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα	-28,0	-34,9	-10,3	0,8
02 Δασοκομία, υλοτομία	4,2	7,4	96,4	-6,1
05 Αλιεία και ιχθυοτροφία	21,4	21,5	-3,7	1,2
Γεωργία - Κτηνοτροφία - Δασοκομία - Αλιεία	**-26,8**	**-34,7**	**-9,7**	**0,8**

χαμηλότερο βαθμό μισθωτοποίησης (3,5% το 2000 και 7,7% το 2008)[38] και τα υψηλότερα ποσοστά αυτοαπασχολούμενων (62,6%) και συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών (22,4%). Και ενώ το 2004 στον πρωτογενή τομέα συνολικά καταγράφονται 20.146 επιχειρήσεις, μόνο 27 από αυτές απασχολούν έναν αριθμό ατόμων μεταξύ 50-99 και άλλες 19 απασχολούν πάνω από 100 άτομα.[39]

Η μείωση της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα οφείλεται αποκλειστικά στον κυρίαρχο κλάδο του, τη γεωργία-κτηνοτροφία, που παρουσιάζει μείωση κατά -28,0% (Πίνακας 4) και οδηγεί σε απώλεια 194.371 θέσεων εργασίας. Η μείωση αυτή μπορεί να ιδωθεί ως αποτέλεσμα της αναγκαιότητας εκσυγχρονισμού ενός τμήματος της ελληνικής οικονομίας αλλά και ως αποτέλεσμα της εφαρμογής των πολιτικών της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ).

Ταυτοχρόνως, όμως, η μείωση της απασχόλησης αναμένεται να συνιστά και αποτέλεσμα της ηλικιακής διάρθρωσης του κλάδου. Η γεωργία-κτηνοτροφία εμφανίζει την πιο γηρασμένη ηλικιακή διάρθρωση από το σύνολο σχεδόν των κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, το έτος 2000, το 49,4% των

38. Η αύξηση αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην απασχόληση των οικονομικών μεταναστών, που απασχολούνται σε σημαντικά ποσοστά στον πρωτογενή τομέα (Κόντης, 2006).

39. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι από το σύνολο των επιχειρήσεων αυτών, μόνο 403 καταγράφονται στην έρευνα της ICAP (2007) για το 2006 με τη μορφή της ΑΕ και της ΕΠΕ, με ό,τι αυτό υποδηλώνει για τις προοπτικές και τις αναπτυξιακές δυνατότητες των επιχειρήσεων αυτών.

απασχολούμενων (ή 346.300 άτομα περίπου) στη γεωργία-κτηνοτροφία ήταν άτομα ηλικίας 45-64 ετών, ενώ ένα άλλο ποσοστό της τάξεως του 8,2% (ή 57.600 περίπου) ήταν άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών. Ένα τμήμα των ατόμων αυτών αναμένεται (στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα) να συνταξιοδοτείται και να αποχωρεί από το εργατικό δυναμικό, ερμηνεύοντας ένα μέρος της συνολικής μείωσης της απασχόλησης του κλάδου. Ένα άλλο, ωστόσο, τμήμα της μείωσης καταδεικνύει την αποχώρηση νεότερων ηλικιακά ατόμων από τον πρωτογενή τομέα και την αναζήτηση απασχόλησης στους τομείς της βιομηχανίας και των υπηρεσιών.

Παρά τις δυσμενείς αυτές εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης, ο κλάδος εξακολούθησε μέχρι πρόσφατα να εμφανίζει υψηλές οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις ως προς την απασχόληση, έτσι ώστε να συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ηγετικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας (Σκούντζος, 2007).

Οι σημαντικές αυτές μειώσεις της απασχόλησης συνδυάζονται και με εξίσου υψηλές μειώσεις στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος.[40] Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του τομέα (σε σταθερές τιμές) μειώνεται σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της περιόδου αυτής, με εξαίρεση τα έτη 2003-2005. Η συνολική μείωσή της ανέρχεται σε -30,5% (από 7.933 σε 5.515 εκατ. ευρώ) και είναι ιδιαίτερα έντονη από το 2005 και μετά, με αποτέλεσμα το μερίδιο του πρωτογενούς τομέα στο συνολικό παραγόμενο προϊόν της χώρας να μειωθεί περαιτέρω από 6,6% το 2000 σε 3,4% το 2007.[41]

Η συνεχιζόμενη μείωση απασχόλησης και προϊόντος δεν είναι ανεξάρτητη από τα βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του τομέα. Το μικρό μέγεθος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και ο πολυτεμαχισμός τους, εκτός από άμεσες οικονομικές επιπτώσεις, που αφορούν την αδυναμία ανάπτυξης οικονομιών κλίμα-

40. Αξίζει να επισημανθεί ότι, παρά τις δυσμενείς αυτές εξελίξεις που παρουσιάζονται για τον κλάδο της γεωργίας-κτηνοτροφίας, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό υπήρχαν και σε προγενέστερες χρονικές περιόδους, ο κλάδος, ως προς την παραγωγή προϊόντος, συγκαταλέγεται ανάμεσα σε αυτούς που εμφανίζουν υψηλές οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις με τους άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, έτσι ώστε να εξακολουθεί να συγκαταλέγεται στους ηγετικούς ή κλάδους-κλειδιά (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007, σελ. 48).

41. Παρεμφερείς εκτιμήσεις για τη συμμετοχή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, του πρωτογενούς τομέα, σε τρέχουσες ωστόσο τιμές, παρουσιάζονται και από την Τράπεζα της Ελλάδας (2008).

κας, τη χαμηλή παραγωγικότητα εργασίας και κεφαλαίου, καθώς και το υψηλό κόστος παραγωγής,[42] έχουν και άμεσο αντίκτυπο στο είδος των καλλιεργειών που επιλέγονται. Οι μικρές εκμεταλλεύσεις συνδέονται με δενδρώδεις καλλιέργειες, που συνήθως δεν επιφέρουν υψηλά εισοδήματα, με αποτέλεσμα την αναζήτηση εισοδήματος σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες και την ανάπτυξη της πολυαπασχόλησης. Οι μειώσεις αυτές (απασχόλησης και προϊόντος) δεν θα πρέπει να είναι ανεξάρτητες και από το γεγονός της σημαντικής μετατόπισης των εξαγωγών, που επήλθε κατά τη δεκαετία του 1990 (και αναμένεται να έχει συνεχιστεί και την τρέχουσα δεκαετία) από τα αγροτικά στα βιομηχανικά προϊόντα. Πιο συγκεκριμένα, ο ρυθμός μεταβολής των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων, στο διάστημα 1990-2001, παρουσίασε μείωση κατά -0,6% ετησίως, ενώ ο αντίστοιχος ρυθμός των βιομηχανικών προϊόντων ετήσια αύξηση κατά 5,0% (Δημέλη, 2004, σελ. 73).

Και ενώ θα ανέμενε κανείς ότι η σημαντική μείωση της απασχόλησης θα συνδέεται με θετικές εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας, η μεγαλύτερη μείωση της προστιθέμενης αξίας του τομέα οδηγεί σε μείωση και της παραγωγικότητας.[43] Η παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα συνολικά μειώνεται κατά -9,7%, ενώ της γεωργίας-κτηνοτροφίας ειδικότερα κατά -10,3%, γεγονός που οφείλεται στην ταχύτερη μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας συγκριτικά με τη μείωση της απασχόλησης.

Πέρα όμως από τις σημαντικές μειώσεις της απασχόλησης και του προϊόντος του κλάδου της γεωργίας-κτηνοτροφίας, που στο εσωτερικό του αναμένεται να παρουσιάζει σημαντικές ανακατατάξεις ανάμεσα κυρίως στη γεωργία και στην κτηνοτροφία,[44] ενδιαφέρον παρουσιάζουν τόσο οι περιορισμένες αυξήσεις του

---

42. Γεγονός που μεταφέρεται αυτόματα στην τιμή του προϊόντος και προκαλεί δυσχέρειες στην προώθηση των προϊόντων στις εγχώριες αλλά και στις διεθνείς αγορές, με δυσμενή αποτελέσματα στον κύκλο παραγωγής – προώθησης – κατανάλωσης.

43. Οι αρνητικές αυτές εξελίξεις του πρωτογενούς τομέα και πιο συγκεκριμένα του κλάδου της γεωργίας-κτηνοτροφίας, θα πρέπει να συνεκτιμηθούν σε ένα πλαίσιο στο οποίο ο κλάδος συγκαταλέγεται ανάμεσα σε αυτούς που αναπτύσσουν ισχυρές κάθετες και οριζόντιες διασυνδέσεις (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007) και, κατά συνέπεια, οι εξελίξεις του επιδρούν με εντονότερο τρόπο σε έναν σημαντικό αριθμό κλάδων της ελληνικής οικονομίας.

44. Παρά τα προβλήματα που ανακύπτουν από τον τρόπο καταχώρησης των απασχολούμενων στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, προβλήματα που έγιναν εντο-

κλάδου της δασοκομίας, όσο και οι θετικές εξελίξεις του κλάδου της αλιείας και της ιχθυοκαλλιέργειας.[45] Ειδικότερα στον κλάδο της αλιείας οι θετικές εξελίξεις καλύπτουν τόσο το πεδίο της απασχόλησης (αύξηση κατά 21,4% στο διάστημα 2000-2008) όσο και της προστιθέμενης αξίας (αύξηση κατά 21,6% στο διάστημα 2000-2007). Ωστόσο, οδηγούν σε μια μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά -3,6% στο διάστημα 2000-2007.

2.3.2 Οι κλάδοι των ορυχείων - λατομείων

Οι κλάδοι των ορυχείων και λατομείων στο χρονικό διάστημα 2000-2008 εμφανίζουν στασιμότητα τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος (Διάγραμμα 3). Παρά το γεγονός ότι τα μεγέθη της απασχόλησης είναι περιορισμένα και οι διαπιστώσεις πρέπει να γίνονται αποδεκτές

Διάγραμμα 3: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των ορυχείων – λατομείων (σύνολο χώρας 2000-2008)

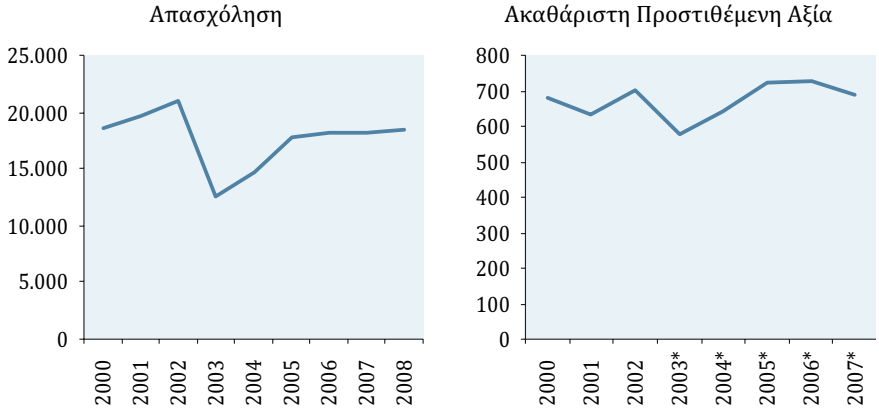

νότερα κατά το 2008, λόγω της τροποποίησης της ΣΤΑΚΟΔ, η μείωση της απασχόλησης στον κλάδο της γεωργίας-κτηνοτροφίας φαίνεται να καλύπτει όλο το φάσμα των επιμέρους κλάδων που τον συνθέτουν. Έτσι, στα έτη 2006-2008 εμφανίζεται μείωση της απασχόλησης τόσο στους αμιγώς γεωργικούς κλάδους των αροτραίων καλλιεργειών, των λαχανικών και κηπευτικών και των δενδρωδών καλλιεργειών, όσο και στους κλάδους της κτηνοτροφίας και των μεικτών γεωργοκτηνοτροφικών δραστηριοτήτων.

45. Ενδεικτικά είναι τα στοιχεία της ICAP (2007) αναφορικά με τον αριθμό των επιχειρήσεων (ΑΕ και ΕΠΕ) του πρωτογενούς τομέα για το 2006. Σύμφωνα με αυτά, από το σύνολο των 403 επιχειρήσεων με νομική μορφή ΑΕ ή ΕΠΕ (δεν περιλαμβάνονται δηλαδή στα στοιχεία οι ατομικές επιχειρήσεις) που καταγράφονται για το σύνολο της χώρας, οι 137 ή ποσοστό 34,0% αφορούν τον κλάδο της αλιείας και ιχθυοκαλλιέργειας.

Πίνακας 5: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους των ορυχείων - λατομείων

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης 2000-2008	Ρυθμός μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας 2000-2007	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας 2000-2007	Ένταση απασχόλησης 2000-2007
10 Εξόρυξη άνθρακα, λιγνίτη και τύρφης	7,0	36,1	7,3	0,7
11 Άντληση αργού πετρελαίου και Φ. αερίου	10,3	-91,5	-89,2	0,2
13 Εξόρυξη μεταλ. μεταλλευμάτων	-28,5	-34,5	53,8	1,7
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	8,5	-10,2	-15,1	-0,6
Ορυχεία – Λατομεία	**-1,1**	**1,1**	**3,7**	**-2,2**

με επιφυλάξεις, οι εξελίξεις υποδηλώνουν με σαφήνεια τη στασιμότητα αυτή. Η συνολική απασχόληση των ορυχείων - λατομείων το 2008 είναι ελαφρά χαμηλότερη κατά -2,5% από την αντίστοιχη του 2000, οδηγώντας στην απώλεια ενός περιορισμένου αριθμού (462) θέσεων εργασίας.

Οι μειώσεις της απασχόλησης που εμφανίζονται στον κλάδο της εξόρυξης μεταλλούχων μεταλλευμάτων μέχρι ενός σημείου ισοσκελίζονται από τις αυξήσεις στους δύο άλλους κλάδους, του άνθρακα και του λιγνίτη, και των λοιπών ορυχείων και μεταλλείων (Πίνακας Ι-2). Οι κλάδοι των ορυχείων συνολικά εμφανίζουν έναν από τους υψηλότερους δείκτες μισθωτοποίησης (94,7% το 2000 και 91,5% το 2008), αποτέλεσμα ασφαλώς αυτής καθαυτής της φύσης της οικονομικής δραστηριότητας και της διάρθρωσης των επιχειρηματικών μονάδων του κλάδου. Εμφανίζουν ταυτοχρόνως ιδιαίτερα περιορισμένη αυτοαπασχόληση (2,6% το 2008) και χαμηλό μερίδιο εργοδοτών (4,1%), γεγονός που παραπέμπει σε σχετικά μεγάλο μέγεθος επιχειρηματικών μονάδων. Τούτο ασφαλώς συνδέεται με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του κλάδου και, ειδικότερα, με τον περιορισμένο αριθμό των επιχειρήσεων (97 συνολικά και για τους τρεις κλάδους το 2004) που λειτουργούν στο εσωτερικό του.

Στο πεδίο του προϊόντος η στασιμότητα είναι εξίσου εμφανής. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των ορυχείων και λατομείων (Πίνακας 5) , παρά τις σημαντι-

κές διακυμάνσεις που λαμβάνουν χώρα στο χρονικό αυτό διάστημα,[46] παρουσιάζει μια εξαιρετικά περιορισμένη αύξηση κατά 1,1% (από 682 σε 689 εκατ. ευρώ). Η στασιμότητα αυτή οδηγεί σε περαιτέρω μείωση της ήδη περιορισμένης συμμετοχής του στο συνολικό προϊόν της χώρας (από 0,6% το 2000 σε 0,4% το 2007). Όλοι σχεδόν οι επιμέρους κλάδοι των ορυχείων - μεταλλείων, με εξαίρεση αυτόν της εξόρυξης άνθρακα, λιγνίτη και τύρφης (που συνιστά και τον κυρίαρχο από πλευράς προϊόντος κλάδο), εμφανίζουν μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους.

Ορυχεία και λατομεία, ωστόσο, συνδέονται στενά και με άλλους παραγωγικούς κλάδους της οικονομίας, καθώς εμφανίζουν υψηλές οριζόντιες διασυνδέσεις ως προς την παραγωγή για τα έτη 2000 και 2005 και υψηλές οριζόντιες διασυνδέσεις ως προς την απασχόληση για το 2005 (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007· Σκούντζος, 2007). Αυτό, με άλλα λόγια, υποδηλώνει ότι μια ενδεχόμενη αύξηση των αρχικών εισροών του κλάδου επιφέρει υψηλότερες αναλογικά επιδράσεις στο παραγόμενο προϊόν και στην απασχόληση σε άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Τέλος, ο συνδυασμός της περιορισμένης αύξησης της προστιθέμενης αξίας με τη μείωση της απασχόλησης συνδέεται με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία ανέρχεται σε 3,7% στο διάστημα αυτό. Τούτο συνιστά το αποτέλεσμα αντίρροπων τάσεων που επικρατούν στο εσωτερικό των κλάδων με δύο από τους επιμέρους κλάδους να εμφανίζουν αυξήσεις και τους δύο άλλους μειώσεις της παραγωγικότητάς τους.

2.3.3 Οι κλάδοι της μεταποίησης

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσες εξελίξεις διαπιστώνονται ωστόσο στους κλάδους της μεταποίησης. Η τάση μείωσης της συνολικής απασχόλησης στη μεταποίηση, παρά την οριακή βελτίωση των πρώτων ετών, είναι ιδιαίτερα εμφανής (Διάγραμμα 4). Η απασχόληση το 2000 ανέρχεται σε 571.549 άτομα και μειώνεται σε 548.005 άτομα το 2008, καταγράφοντας μείωση της τάξεως του -4,1%, με μέσο ετήσιο ρυθμό που ανέρχεται σε 0,5% και απώλεια 23.535 θέσεων εργασίας.

Οι συνολικές αυτές εξελίξεις της απασχόλησης στη μεταποίηση συνιστούν το αποτέλεσμα ετερόκλητων εξελίξεων στο εσωτερικό της, με κλάδους να παρου-

46. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των ορυχείων-λατομείων, παρουσιάζει μείωση το διάστημα 2000-2001, αύξηση το επόμενο έτος, για να μειωθεί σημαντικά κατά το 2003. Έκτοτε και μέχρι το 2006 εμφανίζει αυξήσεις για να μειωθεί εκ νέου το 2007.

Διάγραμμα 4: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στη μεταποίηση (σύνολο χώρας 2000-2008)

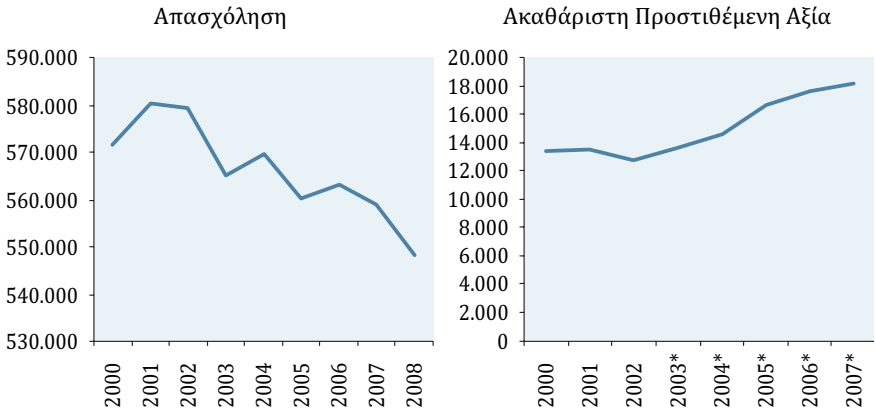

σιάζουν σημαντικές μειώσεις και να καταδεικνύουν έντονες τάσεις αποβιομηχάνισης αλλά και κλάδους με σημαντικό δυναμισμό και συνεισφορά στη δημιουργία θέσεων εργασίας. Από τους 23 (με διψήφιο κωδικό) κλάδους της μεταποίησης οι 13 εμφανίζουν μειώσεις της απασχόλησης με ρυθμούς που κυμαίνονται μεταξύ του -0,5% (κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού) και του -60,1% (παραγωγή προϊόντων καπνού). Οι υπόλοιποι δέκα κλάδοι της μεταποίησης, που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης, παρουσιάζουν ρυθμούς που κυμαίνονται μεταξύ του 0,6% και του 1057,6%.[47]

Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία για το σύνολο της μεταποίησης στο χρονικό διάστημα 2000-2007 εμφανίζει, σε σταθερές τιμές, αύξηση της τάξεως του 35,3%, παρουσιάζοντας μια ελαφρά μείωση κατά το διάστημα 2001-2002 και εμφανίζοντας έκτοτε μια σταθερά διαχρονική άνοδο. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανέρχεται σε 4,4% και είναι ελαφρά υψηλότερος από τον αντίστοιχο μέσο για το σύνολο της χώρας, έτσι ώστε το μερίδιο της μεταποίησης στο συνολικό προϊόν της χώρας να βελτιώνεται οριακά από 11,1% το 2000 σε 11,2% το 2007. Η συνολική αυτή αύξηση της ακαθάριστης

47. Και στην περίπτωση αυτή υπενθυμίζεται ότι, καθώς σε πολλές περιπτώσεις τα μεγέθη της απασχόλησης είναι μικρά, η αξιοπιστία τους είναι περιορισμένη, έτσι ώστε οι σχετικές διαπιστώσεις να γίνονται αποδεκτές περισσότερο ως ενδείξεις. Στην περίπτωση, για παράδειγμα, του κλάδου της ανακύκλωσης, χωρίς να γίνεται το ποσοστό της μεταβολής αποδεκτό, καταγράφει ωστόσο την ύπαρξη μιας σημαντικής τάσης αύξησης.

Πίνακας 6: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους της μεταποίησης

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης 2000-2008	Ρυθμός μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας 2000-2007	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας 2000-2007	Ένταση απασχόλησης 2000-2007
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	-5,5	10,9	7,7	0,3
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	-60,1	86,1	209,1	-0,5
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	-6,6	-33,3	-22,2	0,4
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών	-45,6	-33,8	23,0	1,4
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	-30,9	33,3	141,5	-1,3
20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων ξύλου και φελλού	-10,7	-7,8	2,8	1,3
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	-12,0	10,5	11,0	0,0
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κ.λπ.	32,4	129,3	75,6	0,2
23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, άλλων καυσίμων	-28,3	346,8	491,8	-0,1
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	28,6	41,5	5,1	0,8
25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	9,5	4,3	0,0	1,0
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	5,5	2,6	7,0	-1,6
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	63,1	45,4	26,8	0,3
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	5,6	219,2	197,0	0,0
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	-0,5	148,7	115,5	0,1
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ	-53,6	-63,1	9,8	1,1
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών/ συσκευών	-13,8	-4,1	-19,0	-4,5
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/τηλεόρασης κ.λπ.	38,7	-41,0	-43,7	-0,1
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων	-32,9	523,6	338,7	0,1
34 Κατασκευή αυτοκίνητων οχημάτων κ.λπ.	-25,0	38,1	115,7	-0,9
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	31,0	42,2	3,0	0,9
36 Κατασκευή επίπλων	0,6	-14,2	-13,4	0,1
37 Ανακύκλωση	1057,6	180,4	-68,5	4,4
Σύνολο Μεταποίησης	**-4,1**	**35,3**	**38,4**	**-0,1**

προστιθέμενης αξίας είναι ελαφρά χαμηλότερη από την αντίστοιχη του τομέα των υπηρεσιών (37,8%), έτσι ώστε να διαμορφώνει τους όρους μιας ιδιαίτερα σχετικής βιομηχανικής οπισθοχώρησης.[48] Η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνει κατά 38,4%, ως αποτέλεσμα εξαιρετικά ετερόκλητων εξελίξεων που εμφανίζονται στο εσωτερικό των κλάδων που την απαρτίζουν (Πίνακας 6). Ο δείκτης της έντασης της απασχόλησης διατηρείται σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα (-0,1), υποδηλώνοντας τις δυσχέρειες που εμφανίζονται στη διαδικασία δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

Η μείωση λοιπόν της απασχόλησης στη μεταποίηση μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι η παραγωγικότητα της εργασίας στη μεταποίηση (38,4%) αυξάνει ταχύτερα από την αντίστοιχη για το σύνολο της οικονομίας (21,0%) αλλά και από αυτήν του συνόλου των υπηρεσιών, ενώ ταυτοχρόνως η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της αυξάνει με ρυθμό χαμηλότερο (35,3%) από τον αντίστοιχο της παραγωγικότητας. Ένας τέτοιος συνδυασμός εξελίξεων οδηγεί σχεδόν αναπόφευκτα στη μείωση της απασχόλησης στη μεταποίηση.

Οι εξελίξεις των βασικών αυτών μεγεθών της μεταποίησης συνδέονται ασφαλώς με τα βασικά και διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του κλάδου, ανάμεσα στα οποία σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν η κατανομή των επιμέρους κλάδων σε κλάδους εντάσεως εργασίας και εντάσεως κεφαλαίου, ο βαθμός ενσωμάτωσης στην παραγωγική διαδικασία των κλάδων νέων τεχνολογιών και σύγχρονων μορφών οργάνωσης της παραγωγής, το ύψος των επενδύσεων, καθώς και ο αριθμός και το μέγεθος των παραγωγικών μονάδων.

Στο βαθμό που η μισθωτοποίηση των κλάδων συνδέεται με την ικανότητα εμφάνισης πιο σύγχρονων μορφών οργάνωσης της παραγωγής, η μεταποίηση εμφανίζει μερίδιο μισθωτής απασχόλησης που ανέρχεται το 2008 σε 74,4%, ελαφρά υψηλότερο σε σχέση με το 2000 (71,6%) και υψηλότερο από τον αντίστοιχο μέσο για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας (64,9%). Εμφανίζει ταυτοχρόνως σταθερό ποσοστό εργοδοτών (10,0%) και για τα δύο έτη ανάλυσης και ελαφρά

48. Υπενθυμίζεται ότι η βιομηχανική οπισθοχώρηση παρατηρείται είτε όταν ο όγκος της βιομηχανικής παραγωγής σε απόλυτες τιμές μειώνεται είτε όταν αυξάνει, αλλά με ρυθμούς χαμηλότερους από ό,τι οι άλλοι τομείς. Στην περίπτωσή μας ο πρωτογενής τομέας μειώνεται σε απόλυτες και ποσοστιαίες τιμές και οι υπηρεσίες αυξάνουν με ρυθμό ταχύτερο από αυτόν της μεταποίησης.

μειωμένα μερίδια αυτοαπασχολούμενων (11,2% το 2008 έναντι 12,7% το 2000) και συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών (4,4% έναντι 5,7% για τα αντίστοιχα έτη).

Με τη σειρά της η διάρθρωση αυτή της απασχόλησης συνδέεται με τον μεγάλο αριθμό των μικρών επιχειρήσεων. Το 2004 η ΕΣΥΕ καταγράφει 96.252 επιχειρήσεις στο χώρο της μεταποίησης, εκ των οποίων οι 84.382 ή ποσοστό 87,7% είναι ιδιαίτερα μικρές καθώς απασχολούν κάτω από 4 άτομα η καθεμία, ενώ μόλις 551 επιχειρήσεις ή ποσοστό 0,6% του συνολικού αριθμού τους είναι μεγάλες και απασχολούν πάνω από 100 άτομα η καθεμία.[49] Ο μεγάλος αυτός αριθμός μικρών επιχειρήσεων μπορεί να συνιστά μειονέκτημα, αλλά υπό προϋποθέσεις θα μπορούσε να συνιστά και πλεονέκτημα της οικονομίας. Και τούτο γιατί πέραν ενός αριθμού επιχειρημάτων, που αφορούν στα ενδεχόμενα πλεονεκτήματα των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων,[50] πρόσφατες θεωρήσεις (Aundretsch et al., 2002) έχουν επισημάνει μια μετακίνηση προς μια λιγότερο συγκεντρωτική δομή της μεταποίησης, με περιορισμό της ηγεμονίας των μεγάλων επιχειρήσεων και αντίστοιχα αύξηση των μικρών, με τρόπο ώστε οι χώρες που έχουν εμφανίσει υψηλότερους ρυθμούς μετακίνησης να είναι και αυτές που εμφανίζουν και τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης.

2.3.3.1 Οι κλάδοι που αυξάνουν την απασχόληση

Από τους δέκα κλάδους της μεταποίησης που εμφανίζουν θετικές εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης, υψηλούς ρυθμούς μεταβολής παρουσιάζουν οι κλάδοι της παραγωγής βασικών μετάλλων (63,1%), της κατασκευής εξοπλισμού συσκευών ραδιοφωνίας και τηλεόρασης (38,7%), των εκδόσεων και εκτυπώσεων (32,4%), της κατασκευής λοιπού εξοπλισμού μεταφορών (31,0%) και της παραγωγής χημικών ουσιών και προϊόντων (28,6%). Ιδιαίτερη περίπτωση θα πρέπει

49. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η ICAP (2008) καταγράφει, το 2006, για το σύνολο της μεταποίησης 5.297 επιχειρήσεις που έχουν μορφή ΑΕ ή ΕΠΕ.

50. Έχει επισημανθεί (Γκέκας, 2005, σελ. 159 κ.ά.) ότι τόσο το μικρό μέγεθος όσο και η ένταση της εργασίας, που συνιστούν δύο βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής μεταποίησης, θα μπορούσαν να μετατραπούν σε πλεονεκτήματα. Και τούτο γιατί το μικρό μέγεθος συνήθως εμφανίζει μεγαλύτερη ευελιξία και προσαρμοστικότητα, ενώ οι κλάδοι εντάσεως εργασίας δεν θα ήταν αναγκαστικά μειονεκτικοί, εάν είχαν ενσωματωμένο μεγαλύτερο βαθμό τεχνογνωσίας και καινοτομιών και δεν ήταν προσανατολισμένοι σε παραγωγή προϊόντων χαμηλού κόστους.

να θεωρηθεί ο κλάδος της ανακύκλωσης, που σαν νέος κλάδος της ελληνικής οικονομίας εμφανίζει εξαιρετικά υψηλό ρυθμό αύξησης (1.057,6%) καταδεικνύοντας έναν δυναμισμό, με περιορισμένη ωστόσο σημασία εξαιτίας του ιδιαίτερα μικρού μεγέθους του. Οι υπόλοιποι τέσσερις κλάδοι της κατηγορίας αυτής εμφανίζουν περιορισμένους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής τους που κινούνται κάτω από το 10,0%, με τον κλάδο της κατασκευής επίπλων να παραμένει στάσιμος περιορίζοντας την αύξησή του σε 0,6%.

Ο κλάδος παραγωγής βασικών μετάλλων (27) παρουσιάζει τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης της απασχόλησης (63,1%) ανάμεσα στους κλάδους της μεταποίησης (εκτός από αυτόν της ανακύκλωσης), συμβάλλοντας, παρά το περιορισμένο μέγεθός του, με 8.438 νέες θέσεις εργασίας. Ο δυναμισμός αυτός του κλάδου συμπληρώνεται από θετικές εξελίξεις και στο πεδίο του προϊόντος, καθώς εμφανίζει και μια σημαντική κατά 45,4% αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του. Η αύξηση αυτή, ωστόσο, είναι αποτέλεσμα της συνύπαρξης διαφορετικών τάσεων και, πιο συγκεκριμένα, της μείωσης της παραγωγής στο διάστημα 2000-2002 και της συνεχιζόμενης αύξησης στο διάστημα 2003-2007 (Πίνακας Ι-5). Παρουσιάζοντας ταυτοχρόνως ισχυρές οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις τόσο κατά το 2000 (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007) όσο και κατά το 2005 (Σκούντζος, 2007), συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ηγετικούς ως προς την παραγωγή κλάδους της ελληνικής οικονομίας.[51] Οι εξελίξεις αυτές στα πεδία της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος συνδυάζονται και με αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας του, η οποία στο διάστημα 2000-2007 ανέρχεται σε 26,8%. Τέλος, ο δείκτης έντασης της απασχόλησής του διατηρείται σε χαμηλά επίπεδα (0,3), γεγονός που έρχεται, μέχρι ενός σημείου, σε αντίφαση με τις άλλες διαπιστώσεις.[52]

---

51. Οι θετικές αυτές εξελίξεις του κλάδου συνδυάζονται και με διαπιστώσεις ύπαρξης υψηλών πολλαπλασιαστών τόσο ως προς τις επενδύσεις όσο και ως προς τις εξαγωγές (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007).

52. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί για μια ακόμη φορά, πρώτον, ότι η ένταση της απασχόλησης εκτιμάται για το διάστημα 2000-2007 (λαμβάνονται δηλαδή υπόψη οι μεταβολές της απασχόλησης και της προστιθέμενης αξίας γι' αυτό το χρονικό διάστημα), ενώ οι μεταβολές της απασχόλησης, όταν εκτιμώνται μεμονωμένα, αφορούν το διάστημα 2000-2008 και, δεύτερον, ότι σε πολλές περιπτώσεις η εκτίμηση της έντασης της απασχόλησης για μια σειρά από λόγους [βλέπε ειδικότερα Δεδουσόπουλος

Ο δεύτερος κλάδος με υψηλό ρυθμό αύξησης της απασχόλησης είναι αυτός της κατασκευής εξοπλισμού συσκευών ραδιοφωνίας και τηλεόρασης (32). Η αύξηση της απασχόλησης ανέρχεται σε 38,7%, αλλά και στην περίπτωση αυτή το ιδιαίτερα περιορισμένο μέγεθος του κλάδου δημιουργεί έναν μικρό αριθμό (1.217) νέων θέσεων εργασίας.[53] Ωστόσο, πέρα απ' αυτή τη θετική μεταβολή της απασχόλησης, οι λοιπές εξελίξεις του κλάδου δεν είναι ενθαρρυντικές, καθώς η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του μειώνεται σημαντικά κατά -41,0%, καταδεικνύοντας τις δυσχέρειες που αντιμετωπίζει ο κλάδος να διατηρήσει τον περιορισμένο αυτό κύκλο των εργασιών του.[54] Οι εξελίξεις στα δύο αυτά μεγέθη συνδέονται και με τις εξελίξεις στην παραγωγικότητα της εργασίας, η οποία εμφανίζει σημαντική μείωση κατά -43,7%. Τέλος, ιδιαίτερα χαμηλή εμφανίζεται και η τιμή του δείκτη της έντασης της απασχόλησης (-0,1).

Περισσότερο σημαντικές, ωστόσο, πρέπει να θεωρηθούν οι εξελίξεις στον κλάδο των εκδόσεων και εκτυπώσεων (22), όπου η απασχόληση αυξάνει κατά 32,4%, οδηγώντας στη δημιουργία 12.117 θέσεων εργασίας. Η σημαντική αυτή αύξηση της απασχόλησης ενισχύει τη θέση του κλάδου στο σύνολο της μεταποίησης, με τρόπο ώστε να καταλαμβάνει το 2008 την τρίτη θέση (μετά από τους κλάδους των τροφίμων και ποτών, καθώς και της παραγωγής μεταλλικών προϊόντων), προσεγγίζοντας το 9,9% της συνολικής απασχόλησης της μεταποίησης. Οι θετικές αυτές εξελίξεις συνδέονται και με σχετικά υψηλό ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (75,9% το 2008), σχετικά περιορισμένο ποσοστό αυτοαπασχολούμενων (9,6%) και μέσο ποσοστό εργοδοτών (10,2%). Εκτός της απασχόλησης, και τα άλλα μεγέθη του κλάδου συνηγορούν περαιτέρω για τις θετικές αυτές εξελίξεις. Στον κλάδο λειτουργούν 6.931 επιχειρήσεις, η μεγάλη πλειονότητα των οποίων (84,7%) είναι πολύ μικρές, ενώ μόλις 96 επιχειρήσεις απασχολούν πάνω από 50 άτομα. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου

(2002)] ενδέχεται να είναι παραπλανητική, με αποτέλεσμα οι σχετικές διαπιστώσεις να γίνονται αποδεκτές με επιφυλάξεις.

53. Υπενθυμίζεται ότι, λόγω του ιδιαίτερα περιορισμένου μεγέθους του κλάδου, οι εξελίξεις αυτές γίνονται αποδεκτές με ιδιαίτερες επιφυλάξεις, έτσι ώστε περισσότερο να καταγράφεται η τάση παρά η έκτασή της.

54. Είναι ενδιαφέρον βεβαίως ότι ο κλάδος σχεδόν διπλασιάζει την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κατά τα δύο πρώτα έτη της δεκαετίας (Πίνακας Ι-5) και έκτοτε ακολουθεί μια συνεχιζόμενη πτωτική πορεία.

υπερδιπλασιάζεται στο διάστημα αυτό (αύξηση κατά 129,3%), διατηρώντας μια σχεδόν απόλυτη και συνεχιζόμενη ανοδική τάση και παρέχοντας ενδείξεις ενός ιδιαίτερου δυναμισμού.[55] Θετικές εξελίξεις παρατηρούνται και στο πεδίο της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία αυξάνει κατά 75,6%, γεγονός που υποδηλώνει, εκτός των άλλων, και την επίδραση άλλων παραγόντων, όπως η εισαγωγή νέας τεχνολογίας ή η εισαγωγή νέων μεθόδων οργάνωσης στην παραγωγική διαδικασία του κλάδου. Και, επειδή πρόκειται για κλάδο υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης (Ιωαννίδης, 1999), οι εξελίξεις στα πεδία αυτά καταδεικνύουν την ενίσχυση της θέσης του στο ευρύτερο οικονομικό γίγνεσθαι. Ωστόσο, όπως αναμενόταν, η υψηλή παραγωγικότητα συνδέεται με χαμηλή τιμή (0,2) του δείκτη έντασης της απασχόλησης.

Ο κλάδος κατασκευής εξοπλισμού μεταφορών (35) συνιστά έναν ακόμη κλάδο της μεταποίησης με θετικές εξελίξεις στο διάστημα αυτό. Στο πεδίο της απασχόλησης εμφανίζει σημαντική αύξηση κατά 31,0%, οδηγώντας στη δημιουργία 4.268 θέσεων εργασίας και ενισχύοντας τη θέση του κλάδου στη συνολική απασχόληση της μεταποίησης. Εξίσου σημαντική είναι και η αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του, που διαμορφώνεται στο 41,0%.[56] Και στην περίπτωση αυτή οι εξελίξεις στο πεδίο του προϊόντος είναι αποτέλεσμα έντονων διακυμάνσεων στο διάστημα αυτό, που συνολικά διαμορφώνουν την αύξηση αυτή. Οι μεταβολές απασχόλησης και προϊόντος με παρεμφερείς περίπου ρυθμούς οδηγούν σε περιορισμένη αύξηση της παραγωγικότητας, η οποία αυξάνει κατά 3,0% στο διάστημα 2000-2007 καταδεικνύοντας μια σχετική στασιμότητα. Μια τέτοια εξέλιξη συνήθως συνοδεύεται από σχετικά υψηλή τιμή στο δείκτη της έντασης της απασχόλησης (0,9).

---

55. Ο συγκεκριμένος κλάδος μαζί με αυτόν του χαρτιού συγκαταλέγονται ανάμεσα στους ηγετικούς ως προς την παραγωγή κλάδους, καθώς εμφανίζουν για το 2005 ταυτοχρόνως υψηλές οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις (Σκούντζος, 2007).

56. Οι θετικές αυτές εξελίξεις αναμένεται να συνδέονται με το γεγονός ότι ο κλάδος εντοπίζεται στον πυρήνα μιας ομάδας κλάδων, που συνολικά εμφάνισαν τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης των εξαγωγών τους κατά την περίοδο 1990-2001. Πιο συγκεκριμένα, για την ομάδα αυτή των κλάδων σύμφωνα με τη Δημέλη (2004), που πέραν της παραγωγής υλικού μεταφορικών μέσων περιλαμβάνουν και κλάδους παραγωγής μηχανημάτων, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής των εξαγωγών ανήλθε σε 22,0%, ενώ ειδικότερα για τον κλάδο παραγωγής υλικού μεταφορών ο ετήσιος ρυθμός αύξησης ανήλθε σε 20,4%.

Ο κλάδος παραγωγής χημικών ουσιών και προϊόντων (24) συνιστά έναν ακόμη κλάδο με θετικές εξελίξεις στο διάστημα αυτό. Η απασχόλησή του αυξάνει κατά 28,6% και όντας ένας μεσαίος σε μέγεθος κλάδος, για τα δεδομένα της ελληνικής μεταποίησης, συμβάλλει στη δημιουργία 6.936 θέσεων εργασίας, ενισχύοντας τη θέση του στη συνολική απασχόληση της μεταποίησης. Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στο πεδίο του προϊόντος, όπου η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου αυξάνει κατά 41,5%, καταδεικνύοντας μια γενικότερη τάση ανόδου. Η άνοδος αυτή είναι αποτέλεσμα σημαντικών διακυμάνσεων που παρατηρούνται στο διάστημα αυτό, καθώς η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αυξάνει το 2001, μειώνεται τα δύο επόμενα έτη, επανέρχεται σε θετικούς ρυθμούς το 2004 και 2005, για να εμφανίσει εκ νέου μειώσεις τα δύο τελευταία έτη. Οι θετικές αυτές εξελίξεις στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος του κλάδου δεν θα πρέπει να είναι ανεξάρτητες από τη σημαντική αύξηση των εξαγωγών που παρουσίασε ο κλάδος στο διάστημα 1990-2001, με ετήσιο ρυθμό που ανερχόταν σε 17,2%.[57] Οι επιδόσεις αυτές βελτίωσαν σημαντικά την ανταγωνιστικότητα του κλάδου και ειδικότερα στους κλάδους των ανόργανων χημικών, των φαρμάκων και των πλαστικών (Δημέλη, 2004). Στον κλάδο δραστηριοποιείται σημαντικός αριθμός επιχειρήσεων, που το 2004 ανέρχεται σε 1.194, από τις οποίες ένα περιορισμένο μερίδιο (64,1%) συγκριτικά με τους άλλους κλάδους της μεταποίησης, αφορά τις πολύ μικρές επιχειρήσεις, υποδηλώνοντας ένα μεγαλύτερο κατά μέσο όρο μέγεθος των επιχειρήσεων.[58] Ωστόσο έχει επισημανθεί (Χανδρινού, 2005), για τις δύο προηγούμενες δεκαετίες, ότι οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις του κλάδου εμφάνισαν ισχυρές οικονομίες κλίμακας, ενώ οι μεγάλες σταθερές.[59] Ταυτοχρόνως, ο κλάδος συγκαταλέγεται στους ηγετικούς ως προς την παραγωγή κλάδους

57. Τη μεγαλύτερη συμμετοχή στις εξαγωγές των προϊόντων του κλάδου είχαν τα ιατρικά - φαρμακευτικά προϊόντα, που αύξησαν τις εξαγωγές τους στο διάστημα 1990-2001 κατά 19,0% ετησίως. Με υψηλούς επίσης ρυθμούς αύξησαν τις εξαγωγές τους τόσο τα ανόργανα χημικά όσο και τα πλαστικά (Δημέλη, 2004).

58. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με την ICAP (2007), στον κλάδο το 2006 εντοπίζονται 283 επιχειρήσεις με μορφή ΑΕ ή ΕΠΕ.

59. Η Χανδρινού (2005), εκτιμώντας τις ελαστικότητες υποκατάστασης των συντελεστών της παραγωγής του κλάδου για το διάστημα 1980-1999, επισημαίνει ότι οι υποκαταστάσεις είναι εντονότερες σε μεταβολές της τιμής της εργασίας σε σχέση με την τιμή του κεφαλαίου, του κεφαλαίου σε σχέση με την τιμή των πρώτων υλών και της εργασίας σε σχέση με την τιμή των πρώτων υλών.

για το 2005 (Σκούντζος, 2007) ασκώντας σημαντικές επιδράσεις σ' ένα μεγάλο φάσμα κλάδων. Θετική μεταβολή εμφανίζεται και στο πεδίο της παραγωγικότητας, η οποία αυξάνει κατά 5,0% στο διάστημα αυτό. Αυτή η περιορισμένη αύξηση της παραγωγικότητας, σε συνδυασμό με τις άλλες εξελίξεις στην απασχόληση και στο προϊόν, προϊδεάζει για μια σχετικά υψηλή τιμή στο δείκτη της έντασης της απασχόλησης, ο οποίος ανέρχεται στο 0,8, καταδεικνύοντας τις σχετικά ευνοϊκές συνθήκες που διαμορφώνονται στο πεδίο της αύξησης της απασχόλησης σε κάθε αύξηση του προϊόντος.

Την ομάδα αυτή με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης ολοκληρώνει ο κλάδος της ανακύκλωσης (37), οι εξελίξεις του οποίου θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ραγδαίες. Ασφαλώς πρόκειται για έναν ιδιαίτερα μικρό κλάδο της μεταποίησης που χρήζει, ωστόσο, ιδιαίτερης προσοχής και εξαιτίας των έντονων ρυθμών μεταβολής των βασικών του μεγεθών αλλά και λόγω αυτού καθαυτού του αντικειμένου του. Η απασχόλησή του εμφανίζει ρυθμό της τάξεως του 1.057,6% που, παρά τις επιφυλάξεις για το ακριβές ύψος της αύξησης (που συνδέεται με το μικρό του μέγεθος), καταδεικνύει τη σημαντική τάση ανόδου. Υψηλό ρυθμό αύξησης εμφανίζει και στο προϊόν του, με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του να αυξάνει κατά 180,4%. Τέτοιος ρυθμός αύξησης της απασχόλησης είναι λογικό να συνδέεται με αρνητικό ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας (-68,5%) και με υψηλό δείκτη έντασης της απασχόλησής του (4,4), παρέχοντας ενδείξεις των ευνοϊκών συνθηκών απασχόλησης που διαμορφώνονται σε συνθήκες αύξησης του προϊόντος του. Σταδιακά ο κλάδος φαίνεται να αναπτύσσει τις διασυνδέσεις του και με άλλους παραγωγικούς κλάδους, καθώς για το 2005 εμφανίζει ισχυρές οριζόντιες διασυνδέσεις τόσο στο πεδίο της παραγωγής όσο και σε αυτό της απασχόλησης (Σκούντζος, 2007). Εφόσον πρόκειται για έναν νέο κλάδο της ελληνικής οικονομίας,[60] αναμένεται να αποτελέσει πεδίο εφαρμογής νέων τεχνολογιών αλλά και, υπό προϋποθέσεις, πεδίο δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

Τέλος, η αναλυτική παρουσίαση των εξελίξεων στους κλάδους της μεταποίησης ολοκληρώνεται με την ομάδα των κλάδων που εμφανίζουν περιορισμένους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής τους.

---

60. Το 2000 ο κλάδος απασχολούσε μόλις 175 άτομα (με όλες τις σχετικές επιφυλάξεις) και παρήγαγε προϊόν της τάξεως των 4.662 ευρώ.

Ανάμεσα σε αυτούς ο κλάδος κατασκευής προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες (25) εμφανίζει την υψηλότερη μεταβολή της απασχόλησης με ρυθμό που ανέρχεται σε 9,5%, οδηγώντας στη δημιουργία ενός περιορισμένου αριθμού (1.223) νέων θέσεων εργασίας. Πρόκειται για έναν μικρό, με όρους απασχόλησης, κλάδο της ελληνικής μεταποίησης, που όμως έχει αποτελέσει το πεδίο υψηλών τεχνολογικών παρεμβάσεων και επενδύσεων. Ωστόσο, οι επιδόσεις του κλάδου στον αμιγώς παραγωγικό τομέα είναι περιορισμένες, καθώς η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αυξάνει, για το διάστημα 2000-2007, μόλις κατά 4,3%. Και στην περίπτωση του κλάδου της κατασκευής προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες, η αύξηση του προϊόντος είναι το αποτέλεσμα σημαντικών διακυμάνσεων που παρατηρούνται την περίοδο αυτή. Έτσι το προϊόν του κλάδου εμφανίζει μικρή υποχώρηση το 2001, διατηρείται σε υψηλά επίπεδα μέχρι το 2005 και μειώνεται έκτοτε μέχρι και το 2007. Η παραγωγικότητα του κλάδου παραμένει αμετάβλητη στο διάστημα 2000-2007 (μηδενική μεταβολή), ενώ ο δείκτης της έντασης της εργασίας εμφανίζει τιμή που ανέρχεται στη μονάδα (1,0), υποδηλώνοντας τη σημαντική αύξηση της απασχόλησης σε κάθε θετική μεταβολή του προϊόντος.

Ο κλάδος της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων (28) εμφανίζει αύξηση της απασχόλησής του κατά 5,6% και, όντας ένας σχετικά μεγάλος, με όρους απασχόλησης, κλάδος της ελληνικής μεταποίησης, οδηγεί στη δημιουργία 2.791 νέων θέσεων εργασίας. Η περιορισμένη όμως αύξηση της απασχόλησής του συνοδεύεται από ιδιαίτερα μεγάλη αύξηση του προϊόντος του. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου αυξάνει κατά 219,2%, συμμετέχοντας κατά 10,1% στο συνολικό προϊόν της μεταποίησης το 2007. Σε ολόκληρη την υπό ανάλυση χρονική περίοδο διαμορφώνεται μια ανοδική τάση στο προϊόν του κλάδου, η οποία εμφανίζει ωστόσο υποχώρηση μόνο κατά το 2007. Οι εξελίξεις αυτές δεν είναι ανεξάρτητες από το γεγονός ότι ο κλάδος θεωρείται ηγετικός, ως προς την παραγωγή, κλάδος της ελληνικής οικονομίας (Σκούντζος, 2007) ασκώντας έντονες επιδράσεις σε σημαντικό αριθμό κλάδων. Στον κλάδο δραστηριοποιείται ένας ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων (14.536 το 2004), η μεγάλη πλειονότητα των οποίων (91,3%) είναι ιδιαίτερα μικρές επιχειρήσεις, ενώ μόλις 91 επιχειρήσεις απασχολούν άνω των 50 ατόμων η καθεμία. Ταυτοχρόνως, ο κλάδος παρουσιάζει σημαντικές αυξήσεις και στο πεδίο της παραγωγικότητας της εργασίας, όπου ο ρυθμός μεταβολής ανέρχεται σε 197,0%, υποδηλώνοντας την επίδραση παραγόντων που συνδέονται τόσο με κυκλικές διακυμάνσεις όσο και με πιο μα-

κροχρόνιες εξελίξεις.[61] Όπως είναι αναμενόμενο, η ιδιαίτερα σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας δεν διαμορφώνει ευνοϊκές προϋποθέσεις για την αύξηση της απασχόλησης, γεγονός που υποδηλώνεται από τη μηδενική τιμή του δείκτη έντασης της απασχόλησης.

Ο κλάδος κατασκευής προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά (26) παρουσιάζει χαμηλό ρυθμό αύξησης της απασχόλησής του κατά 5,5%, οδηγώντας στη δημιουργία ενός περιορισμένου αριθμού (1.836) νέων θέσεων εργασίας. Ιδιαίτερα περιορισμένος είναι και ο ρυθμός μεταβολής του προϊόντος του, καθώς η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αυξάνει κατά 2,6%, υποδηλώνοντας μια σημαντική στασιμότητα στην εξέλιξη του κλάδου. Και στην περίπτωση αυτή το παραγόμενο προϊόν του κλάδου εμφανίζει σημαντικές διακυμάνσεις κατά τη διάρκεια της περιόδου, παρουσιάζοντας σημαντική αύξηση κατά 40,3% μέχρι το 2003 και σημαντική υποχώρηση έκτοτε. Η παραγωγικότητα του κλάδου παρουσιάζει περιορισμένη αύξηση κατά 7,0%, ενώ ο δείκτης έντασης της απασχόλησης υψηλή τιμή (-1,6) με αρνητικό πρόσημο. Στον κλάδο δραστηριοποιείται ένας σημαντικός αριθμός επιχειρήσεων (4.998 το 2004), στην πλειονότητά τους (83,5%) πολύ μικρές, αλλά με εμφανή παρουσία των μεσαίων, για τα ελληνικά δεδομένα, επιχειρήσεων (181 επιχειρήσεις το 2004 απασχολούν από 20-50 εργαζόμενους). Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι το άριστο μέγεθος των παραγωγικών μονάδων του κλάδου είναι μικρότερο από τους άλλους κλάδους της μεταποίησης, γεγονός που δεν φαίνεται να λειτουργεί ανασχετικά, καθώς επισημαίνεται ότι οι μικρές και μεσαίες παραγωγικές μονάδες του κλάδου φαίνεται να λειτουργούν αποδοτικά και με σταθερές οικονομίες κλίμακας, ενώ οι μεγάλες εμφανίζουν μειούμενες οικονομίες κλίμακας (Χανδρινού, 2005, σελ. 81).[62]

Ο κλάδος κατασκευής επίπλων (36) συνιστά τον τελευταίο κλάδο της ομάδας με χαμηλούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης. Στην πραγματικότητα ο

---

61. Ο συνδυασμός υψηλών ρυθμών αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας με περιορισμένες αυξήσεις της απασχόλησης οδηγεί ασφαλώς σε σημαντικές αυξήσεις της παραγωγικότητας. Σε πολλές, ωστόσο, περιπτώσεις συνδέεται και με τις επιφυλάξεις των εργοδοτών σχετικά με την αύξηση του ανθρώπινου δυναμικού των επιχειρήσεών τους μέχρι να πεισθούν ότι η αυξημένη ζήτηση προϊόντος έχει αποκτήσει πιο μόνιμα χαρακτηριστικά.

62. Υπενθυμίζεται ότι οι διαπιστώσεις αυτές έχουν προκύψει μέσα από την εκτίμηση των συναρτήσεων παραγωγής και αφορούν το χρονικό διάστημα 1980-1999.

κλάδος εμφανίζει απόλυτη στασιμότητα, με το ρυθμό μεταβολής της απασχόλησής του να ανέρχεται σε 0,6% δημιουργώντας 273 νέες θέσεις εργασίας. Ωστόσο, όντας παραδοσιακός κλάδος της ελληνικής μεταποίησης, εμφανίζει σημαντική υποχώρηση του προϊόντος, με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του να μειώνεται κατά -14,2%, καταδεικνύοντας τις ιδιαίτερες δυσχέρειες που αντιμετωπίζει στη διατήρηση της θέσης του στην εγχώρια και διεθνή αγορά. Η συνολική αυτή μείωση είναι αποτέλεσμα μιας σταθερά καθοδικής πορείας της παραγωγής του κλάδου, που λαμβάνει τη χαμηλότερή της τιμή το 2003 και έκτοτε εμφανίζει μια σταθερή τάση ανάκαμψης. Αρνητικές είναι και οι εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας με τον σχετικό δείκτη να εμφανίζει μείωση κατά -13,4%, γεγονός που συνοδεύεται και από την ιδιαίτερα περιορισμένη και αρνητική τιμή του δείκτη της έντασης απασχόλησης (-0,1).

2.3.3.2 Οι κλάδοι που μειώνουν την απασχόληση

Από το σύνολο των κλάδων που εμφανίζουν μείωση της απασχόλησής τους υψηλότερους ρυθμούς εμφανίζουν οι κλάδοι παραγωγής προϊόντων καπνού (-60,1), κατασκευής μηχανών γραφείου και Η/Υ (-53,6%), ειδών ένδυσης και γουναρικών (-45,6%), κατασκευής ιατρικών οργάνων (-32,9%) και κατεργασίας και δέψης δέρματος (-30,9%). Οι κλάδοι αυτοί εμφανίζουν μειώσεις της απασχόλησής τους με ρυθμούς υψηλότερους του -30,0%. Χάνουν δηλαδή περισσότερο από το ένα τρίτο της απασχόλησής τους μέσα σε διάστημα οκτώ ετών. Και παρά το γεγονός ότι μερικοί από αυτούς είναι μικροί σε μέγεθος κλάδοι (κατασκευή μηχανών γραφείου, κατασκευή ιατρικών και οπτικών οργάνων), γεγονός που οδηγεί σε σημαντικές επιφυλάξεις αναφορικά με την ακρίβεια και την αξιοπιστία των σχετικών δεδομένων, οι εμφανιζόμενες τάσεις είναι σαφείς και στις πιο πολλές περιπτώσεις αναμφισβήτητες.

Ειδικότερα, στους κλάδους που εμφανίζουν πολύ υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησής τους κυριαρχεί ο κλάδος παραγωγής προϊόντων καπνού (16). Ωστόσο, πέρα απ' την ιδιαίτερα υψηλή μείωση της απασχόλησής του (-60,1%), που προσεγγίζει τα όρια της συρρίκνωσης και οδηγεί σε απώλεια 5.005 θέσεων εργασίας, εμφανίζει θετικές μεταβολές τόσο στο επίπεδο του προϊόντος, με αύξηση της προστιθέμενης αξίας του κατά 86,1% στο διάστημα 2000-2007[63], όσο

63. Αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω το κατά πόσο η υψηλή αυτή αύξηση της προστιθέμενης αξίας οφείλεται σε αυξήσεις του όγκου παραγωγής ή σε αυξήσεις στις τιμές των

και στο επίπεδο της παραγωγικότητας (αύξηση κατά 209,1%, ως αποτέλεσμα ασφαλώς της ταυτόχρονης μείωσης της απασχόλησης και της αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του). Κάτω από τις παρούσες συνθήκες η ένταση της απασχόλησης του κλάδου εμφανίζει, αφενός, αρνητικό πρόσημο, υποδηλώνοντας την αρνητική συσχέτιση προϊόντος και απασχόλησης, και, αφετέρου, σχετικά μέση τιμή (-0,5), υποδηλώνοντας τις δυσχέρειες που εμφανίζονται στο πεδίο της απασχόλησης, καθώς ο κλάδος αυξάνει το προϊόν του. Κύριο χαρακτηριστικό του κλάδου είναι η συγκέντρωση της παραγωγής και, κατά συνέπεια, και της απασχόλησης σε έναν ιδιαίτερα περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων (23 επιχειρήσεις το 2004), από τις οποίες οι επτά είναι μεγάλες και απασχολούν περισσότερα από 100 άτομα η καθεμία.[64]

Πολύ υψηλός (-53,6%) είναι ο ρυθμός μείωσης της απασχόλησης στον κλάδο κατασκευής μηχανών γραφείου και Η/Υ (30). Ωστόσο, καθώς ο κλάδος είναι ιδιαίτερα μικρός, από πλευράς απασχόλησης, οι απώλειες των θέσεων εργασίας είναι (αριθμητικά) περιορισμένες. Ταυτοχρόνως, όμως, οι μειώσεις της απασχόλησης συνδέονται με μειώσεις της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του (-63,1%), γεγονός που δημιουργεί σοβαρές ανησυχίες για την πορεία του. Η υψηλότερη μείωση της προστιθέμενης αξίας του συγκριτικά με τη μείωση της απασχόλησης οδηγεί σε περιορισμένη αύξηση της παραγωγικότητας του κλάδου (9,8%). Η σχετικά υψηλή τιμή του δείκτη έντασης της απασχόλησης (1,1) αναδεικνύει μια ισότιμη αναλογικά μείωση της απασχόλησης συγκριτικά με τις μειώσεις του προϊόντος.

Ο κλάδος των ειδών ένδυσης και γουναρικών (18), με ιδιαίτερα υψηλή μείωση της απασχόλησής του κατά -45,6%, φαίνεται να χάνει τη μισή περίπου απασχόλησή του σε διάστημα οκτώ ετών, υποδηλώνοντας τα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει. Όντας ένας από τους παραδοσιακούς και μεγάλους σε μέγεθος κλάδους (δεύτερος το 2000 μετά τη βιομηχανία τροφίμων και ποτών) της ελλη-

παραγόμενων προϊόντων. Και τούτο γιατί όλη την προηγούμενη δεκαετία (1990-2001) οι εξαγωγές του κλάδου εμφάνισαν σημαντικούς ρυθμούς μείωσης, με αποτέλεσμα την υποχώρηση του μεριδίου του κλάδου στις συνολικές εξαγωγές της χώρας (Δημέλη, 2004).

64. Η διάρθρωση αυτή των επιχειρήσεων του κλάδου υποδηλώνει και την ύπαρξη ιδιαίτερα υψηλών ποσοστών μισθωτής απασχόλησης, γεγονός που με τη σειρά του υποδηλώνει την ύπαρξη αμιγώς καπιταλιστικών συνθηκών λειτουργίας του κλάδου.

νικής βιομηχανίας, οδηγείται σε απώλεια 36.472 θέσεων εργασίας στο διάστημα αυτό. Οι μειώσεις της απασχόλησης στο διάστημα αυτό αποτελούν συνέχεια αυτών που εμφανίστηκαν κατά τη δεκαετία του 1990 (INE, 2007, σελ. 211) τόσο στον κλάδο της ένδυσης[65] όσο και στον αντίστοιχο των γουναρικών. Ο κλάδος εμφανίζει περιορισμένο ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (67,2%), σημαντικά χαμηλότερο από το μέσο ποσοστό της μεταποίησης (74,4%), με υψηλά ποσοστά εργοδοτών (14,8%) και αυτοαπασχολουμένων (14,5%), που παραπέμπουν άμεσα σε μεγάλο αριθμό μικρών επιχειρήσεων. Έτσι, το 2004, στον κλάδο καταγράφονται 14.041 επιχειρήσεις, εκ των οποίων μόνο 36 είναι μεγάλες, καθώς απασχολούν πάνω από 100 άτομα.[66] Ταυτοχρόνως, ο κλάδος παρουσιάζει και σημαντική μείωση στο πεδίο της παραγωγής του, με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του να εμφανίζει μείωση κατά -33,8%. Η αδυναμία προσαρμογής του κλάδου στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον, που διαμορφώθηκε από τις αρχές της προηγούμενης ήδη δεκαετίας, είναι ιδιαίτερα φανερή και τείνει να τοποθετήσει τον κλάδο σε μια ολότελα διαφορετική θέση στο χώρο της μεταποίησης. Η παραγωγικότητά του εμφανίζει αύξηση κατά 23,0% που οφείλεται κυρίως στην ταχύτερη μείωση της απασχόλησης συγκριτικά με το προϊόν. Ο δείκτης της έντασης της απασχόλησής του ανέρχεται σε 1,4 και, καθώς οι εξελίξεις στον κλάδο είναι αρνητικές, παρέχει ενδείξεις για ταχύτερο ρυθμό μείωσης της απασχόλησης σε κάθε μείωση της παραγωγής.

Ο κλάδος παραγωγής ιατρικών οργάνων (33), συνιστώντας μικρό σε μέγεθος απασχόλησης κλάδο της βιομηχανίας, εμφανίζει σημαντική μείωση της απασχόλησής του κατά -32,9%, οδηγώντας σε απώλεια 1.980 θέσεων εργασίας. Ένας στους τρεις απασχολούμενους του κλάδου φαίνεται να χάνει τη θέση εργασίας

65. Επισημαίνοντας τα αίτια της μείωσης αυτής ειδικότερα για τον κλάδο της ένδυσης, το INE (2007, σελ. 211) υποστηρίζει ότι οφείλονται κυρίως στην εγκατάσταση μεγάλου αριθμού ελληνικών επιχειρήσεων (ιδιαίτερα από τη Β. Ελλάδα) στις χώρες των Βαλκανίων. Επιπρόσθετα, επισημαίνει ότι απέναντι σε αυτή την τάση εκδηλώθηκαν δύο διαφορετικού τύπου αντιδράσεις. Η πρώτη αφορά την προσπάθεια συγκράτησης του εργατικού κόστους, με περιορισμένα αποτελέσματα, και η δεύτερη τον εκσυγχρονισμό του μηχανολογικού εξοπλισμού, που δεν κατόρθωσε να επιφέρει σημαντικά αποτελέσματα καθώς δεν υιοθέτησε καινοτομίες σε επίπεδο προϊόντων.

66. Επιπρόσθετα η ICAP (2007) καταγράφει στον κλάδο, για το 2006, τον τέταρτο υψηλότερο αριθμό (343) επιχειρήσεων που έχουν μορφή ΑΕ ή ΕΠΕ, ανάμεσα στους κλάδους της μεταποίησης.

του στο διάστημα αυτό. Και καθώς ο κλάδος εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλή αύξηση του παραγόμενου προϊόντος, με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του να πολλαπλασιάζεται με έντονους ρυθμούς (523,6%), παρέχει ενδείξεις επίδρασης άλλων παραγόντων, όπως η τεχνολογία ή η οργάνωση της παραγωγής και η ύπαρξη σημαντικών τάσεων αναδιάρθρωσης στο εσωτερικό του. Προς τούτο, άλλωστε, κατατείνει και ο ιδιαίτερα υψηλός ρυθμός μεταβολής της παραγωγικότητας του κλάδου, που ανέρχεται σε 338,7% στο διάστημα 2000-2007. Τέλος, η ιδιαίτερα χαμηλή τιμή (0,1) του δείκτη έντασης της απασχόλησης παρέχει ενδείξεις των ιδιαίτερων δυσχερειών που εμφανίζει ο κλάδος στη δημιουργία θέσεων εργασίας καθώς αναπτύσσεται.

Ο κλάδος κατεργασίας και δέψης δέρματος (19) συνιστά έναν άλλο κλάδο με υψηλό ρυθμό μείωσης της απασχόλησης (-30,9%). Με απώλειες 3.524 θέσεων εργασίας, ο κλάδος εμφανίζει ταυτοχρόνως αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κατά 33,3%, παρέχοντας ενδείξεις ανακατατάξεων στο εσωτερικό του κλάδου καθώς και στο εσωτερικό των επιχειρήσεων που εντάσσονται σ' αυτόν. Ο αριθμός των επιχειρήσεων αυτών ανέρχεται σε 1.841 το 2004, η μεγάλη πλειονότητα των οποίων (86,7%) είναι ιδιαίτερα μικρές, ενώ μόλις πέντε επιχειρήσεις είναι μεγάλες και απασχολούν πάνω από 100 άτομα.[67] Η παραγωγικότητα του κλάδου εμφανίζει σημαντική αύξηση κατά 141,5% και η σχετικά υψηλή τιμή του δείκτη έντασης της απασχόλησης (-1,3), κάτω από τις διαμορφούμενες συνθήκες, καταδεικνύει το ύψος των απωλειών θέσεων εργασίας σε σχέση με τις αυξήσεις του προϊόντος.

Μια δεύτερη ομάδα κλάδων, της παραγωγής προϊόντων πετρελαίου (-28,3%), της κατασκευής αυτοκινήτων (-25,0%), της κατασκευής ηλεκτρικών μηχανών (-13,8%), της κατασκευής χαρτιού και προϊόντων από χαρτί (-12,0%) και της βιομηχανίας ξύλου (-10,7%), εμφανίζουν ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης που κυμαίνονται μεταξύ του -30,0 και -10,0%.

Ο κλάδος παραγωγής προϊόντων πετρελαίου (23) μειώνει σημαντικά την απασχόλησή του κατά -28,3%, οδηγώντας, στο διάστημα 2000-2008, σε απώλειες 2.242 θέσεων εργασίας. Παρά ταύτα αναμένεται να ασκεί έμμεσες επιδράσεις στην απασχόληση άλλων κλάδων της ελληνικής οικονομίας, καθώς για την περί-

67. Ενδεικτικό αυτού του γεγονότος είναι ότι η ICAP (2007) καταγράφει για το 2006 μόλις 67 επιχειρήσεις με τη μορφή ΑΕ ή ΕΠΕ.

οδο 1994-2000 έχει αυξήσει σημαντικά το ποσοστό των εγχώριων εισροών του από 19,0% σε 63,0%, υποδηλώνοντας την ενίσχυση της απασχόλησης σε άλλους κλάδους με τους οποίους εμφανίζει διασυνδέσεις (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007, σελ. 57). Στον κλάδο λειτουργεί ένας ιδιαίτερα περιορισμένος αριθμός επιχειρήσεων (97 το 2004), έξι από τις οποίες είναι μεγάλες και απασχολούν περισσότερα από 100 άτομα. Όντας ένας από τους σημαντικότερους κλάδους εντάσεως κεφαλαίου, με υψηλούς ρυθμούς επενδύσεων και υψηλή συμμετοχή στο παραγόμενο προϊόν της χώρας (από 0,7% το 2000 σε 2,5% το 2007), εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό αύξησης της προστιθέμενης αξίας του κατά 346,8%.[68] Τούτο αναμένεται να συνδέεται με το γεγονός ότι οι εξαγωγές του κλάδου, την περίοδο 1990-2001, παρουσίασαν ετήσιο ρυθμό αύξησης κατά 10,2%, γεγονός που οδήγησε, το 2001, στο να καταλαμβάνουν το 8,5% του συνόλου των εξαγωγών της χώρας (Δημέλη, 2004, σελ. 78). Ακόμη υψηλότερος είναι, ασφαλώς, και ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας του κλάδου, που σχεδόν εξαπλασιάζεται (491,8%) στο διάστημα αυτό. Κατά συνέπεια, καθώς –όπως έχει επισημανθεί– οι σχέσεις παραγωγικότητας και έντασης της απασχόλησης είναι αντιστρόφως ανάλογες, ο υψηλός ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας υποδηλώνει χαμηλή τιμή του δείκτη έντασης της απασχόλησης, που στην προκειμένη περίπτωση διαμορφώνεται στο 0,1, παρέχοντας ενδείξεις των δυσχερειών που εμφανίζει ο κλάδος στη διαδικασία δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

Ο κλάδος κατασκευής αυτοκινήτων (34), παρά τον υψηλό ρυθμό μείωσης της απασχόλησής του (κατά -25,0%), δεν ασκεί ιδιαίτερες επιδράσεις στη διαδικασία απώλειας θέσεων εργασίας (μείωση κατά 894 θέσεις), λόγω του ιδιαίτερα περιορισμένου του μεγέθους. Εμφανίζει, ωστόσο, θετικές μεταβολές στο πεδίο του προϊόντος, με αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κατά 38,1% στο

68. Στην προκειμένη περίπτωση ο υψηλός ρυθμός αύξησης της προστιθέμενης αξίας του κλάδου δεν είναι ανεξάρτητος από τις εξελίξεις των τιμών των πετρελαιοειδών στις διεθνείς αγορές, οι οποίες κατά την τρέχουσα δεκαετία έχουν εμφανίσει σημαντικές τάσεις ανόδου. Ταυτοχρόνως, όμως, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι μεταβολές των βασικών αυτών μεγεθών του κλάδου λαμβάνουν χώρα σε μια περίοδο έντονων ανακατατάξεων, οι οποίες επικρατούν στο εσωτερικό του. Κύρια τέτοια εξέλιξη θα μπορούσε να θεωρηθεί η περαιτέρω ιδιωτικοποίηση της βασικής επιχείρησης του κλάδου (όμιλος ελληνικών πετρελαίων), που αποτελεί τον μεγαλύτερο βιομηχανικό και εμπορικό όμιλο της χώρας (ΙΝΕ, 2007, σελ. 249) και απασχολεί 3.500 άτομα στο εσωτερικό της χώρας και άλλα 1.800 περίπου σε μονάδες του στο εξωτερικό.

διάστημα 2000-2007. Η παραγωγικότητά του εμφανίζει με τη σειρά της θετικές μεταβολές (αύξηση κατά 115,7% στο ίδιο διάστημα), ενώ ο δείκτης της έντασης της απασχόλησής του εμφανίζει αρνητικό πρόσημο αλλά τιμή που προσεγγίζει τη μονάδα (-0,9).

Ο κλάδος κατασκευής ηλεκτρικών μηχανών (31) εμφανίζει αρνητικές εξελίξεις σε όλα τα υπό διερεύνηση μεγέθη. Μειώνοντας την απασχόλησή του κατά -13,8%, οδηγεί σε απώλεια 1.302 θέσεων εργασίας, μειώνοντας ταυτοχρόνως και το παραγόμενο προϊόν του. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου, παρά τις σημαντικές διακυμάνσεις που εμφανίζει στη διάρκεια της περιόδου[69], μειώνεται κατά -4,1%, υποδηλώνοντας τις ιδιαίτερες δυσχέρειες προσαρμογής του στις διαμορφούμενες συνθήκες. Στη χορεία των μειώσεων περιλαμβάνεται και η παραγωγικότητα (-19,0%) και, κατά συνέπεια, και η ένταση της απασχόλησης, που εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλή αλλά αρνητική τιμή (-4,5).

Ο κλάδος παραγωγής χαρτιού και προϊόντων από χαρτί (21) παρουσιάζει μείωση της απασχόλησής του κατά -12,0%, περιορίζοντας τις θέσεις εργασίας του κατά 1.106. Εμφανίζει, ωστόσο, μια περιορισμένη αύξηση του προϊόντος του, καθώς η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αυξάνει κατά 10,5%. Στον κλάδο δραστηριοποιείται ένας σχετικά περιορισμένος αριθμός επιχειρήσεων (841 το 2004), στην πλειονότητά τους (72,5%) πολύ μικρές, ωστόσο εντοπίζεται και ένας σχετικά υψηλός αριθμός (42) επιχειρήσεων που απασχολούν άνω των 50 ατόμων η καθεμία. Η παραγωγικότητα του κλάδου εμφανίζει θετική μεταβολή αυξάνοντας κατά 11,0% στο διάστημα αυτό, ενώ η ένταση της απασχόλησής του είναι ιδιαίτερα περιορισμένη προσεγγίζοντας το μηδέν (0,04).

Ο κλάδος του ξύλου και παραγωγής προϊόντων ξύλου και φελλού (20) συνιστά έναν άλλο παραδοσιακό κλάδο της ελληνικής βιομηχανίας με μείωση της απασχόλησής του κατά -10,7%. Όντας μεσαίος σε μέγεθος κλάδος της ελληνικής βιομηχανίας, συμμετέχει κατά -3.342 θέσεις στη συνολική μείωση των θέσεων στη βιομηχανία. Παρά τη μείωση όμως της απασχόλησής του, ο κλάδος του ξύλου συγκαταλέγεται ανάμεσα σε αυτούς που εμφανίζουν το 2000 υψηλούς πολλαπλασιαστές (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007), ενώ για το 2005 θεωρείται ο

69. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου παρουσιάζει μια σταθερότητα τα πρώτα έτη της δεκαετίας, αυξάνει το 2003 και το 2004, αλλά παρουσιάζει σημαντική κάμψη κατά την επόμενη περίοδο μέχρι και το 2007.

μοναδικός κλάδος της ελληνικής οικονομίας που καταχωρείται ως ηγετικός και στο πεδίο της απασχόλησης και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος (Σκούντζος, 2007, σελ. 155). Ταυτοχρόνως, εμφανίζοντας μείωση και στο παραγόμενο προϊόν του, καθώς η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του μειώνεται κατά -7,8% (παρά τις σημαντικές διακυμάνσεις που παρατηρούνται στη διάρκεια της περιόδου), αναδεικνύει τα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ένας παραδοσιακός κλάδος εντάσεως εργασίας, στις συνθήκες που διαμορφώνονται στις απαρχές της νέας χιλιετίας. Η υψηλότερη μείωση της απασχόλησης συγκριτικά με την αντίστοιχη του παραγόμενου προϊόντος οδηγεί και σε περιορισμένη αύξηση της παραγωγικότητας (2,8%) αλλά και σε δείκτη έντασης της απασχόλησης που διαμορφώνεται στο 1,3.

Τέλος, μια τρίτη ομάδα κλάδων είναι αυτοί που εμφανίζουν μειώσεις της απασχόλησής τους με ρυθμό χαμηλότερο του -10,0% (παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών -6,6%, βιομηχανία τροφίμων και ποτών -5,5%, κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού -0,5%).

Ο κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας (17), ένας από τους πλέον παραδοσιακούς κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας, συνεχίζει την καθοδική του πορεία και την τρέχουσα δεκαετία. Οι αρνητικές εξελίξεις του κλάδου αφορούν τόσο την απασχόληση όσο και το παραγόμενο προϊόν του. Και, ενώ η απασχόληση στο διάστημα 2000-2008 μειώνεται κατά -6,6% περιορίζοντας περαιτέρω τις θέσεις εργασίας κατά 1.557, το προϊόν του μειώνεται κατά -33,3%. Η μείωση της απασχόλησης έχει ξεκινήσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και συνδέεται με μια συνεχιζόμενη μείωση των επενδύσεων στον κλάδο και με την απώλεια σημαντικού μέρους της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων του στις διεθνείς αγορές.[70] Και στην τρέχουσα δεκαετία η αδυναμία του κλάδου να διατηρήσει τη θέση του στις εγχώριες και διεθνείς αγορές καθίσταται εμφανής περιορίζοντας ολοένα και περισσότερο τη θέση του σ' αυτές.[71] Μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον,

70. Ο Ιωακείμογλου (1996), αναφερόμενος σε μια προγενέστερη χρονική περίοδο, επισημαίνει ότι οι επιχειρήσεις του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας προβαίνουν σε οργανωτικές αλλαγές παράλληλα με μια μείωση των επενδύσεών τους, χαρακτηρίζοντας τις σχετικές εξελίξεις ως αμυντική αναδιάρθρωση και οργανωτικό ορθολογισμό που καταλήγει στη μείωση της απασχόλησης.

71. Είναι ενδεικτικό ότι για το χρονικό διάστημα 1990-2001 οι εξαγωγές του κλάδου μειώνονται κατά 4,0% ετησίως (Δημέλη, 2004, σελ. 79).

ο κλάδος εμφανίζει μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά -22,2%, παρουσιάζοντας ταυτοχρόνως χαμηλή τιμή στο δείκτη της έντασης της απασχόλησης. Και, καθώς παραμένει και σε σχετικά πρόσφατο χρονικό σημείο (2005) κλάδος με υψηλές κάθετες διασυνδέσεις ως προς την παραγωγή (Σκούντζος, 2007), οι αρνητικές του επιδόσεις λειτουργούν πολλαπλασιαστικά επιδρώντας αρνητικά και σε άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Ο κλάδος τροφίμων και ποτών (15), παρά τη μείωση της απασχόλησης κατά -5,5%, που συνοδεύεται από απώλεια 6.672 θέσεων εργασίας, παραμένει ο μεγαλύτερος, από πλευράς απασχόλησης, κλάδος της ελληνικής βιομηχανίας, παρέχοντας ευκαιρίες απασχόλησης σε 114.146 άτομα το 2008. Το ποσοστό της μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο ανέρχεται το 2008 σε 75,6%, ελαφρά υψηλότερα από το μέσο ποσοστό του συνόλου της μεταποίησης (74,4%), το ποσοστό των εργοδοτών ανέρχεται σε 10,4%, των αυτοαπασχολουμένων σε 6,9% και των βοηθών των οικογενειακών επιχειρήσεων σε 7,0%. Η διάρθρωση αυτή της απασχόλησης κατά θέση στο επάγγελμα δεν είναι ανεξάρτητη από τα χαρακτηριστικά του κλάδου, ανάμεσα στα οποία κυρίαρχο θα μπορούσε να θεωρηθεί ο μεγάλος αριθμός μικρών επιχειρήσεων.[72] Βεβαίως, έχει επισημανθεί (Χανδρινού, 2005, σελ. 75) ότι οι μικρές και μεσαίες παραγωγικές μονάδες του κλάδου εμφάνιζαν, στις δύο προηγούμενες δεκαετίες, ισχυρές οικονομίες κλίμακας, ενώ οι μεγάλες μονάδες (αυτές που απασχολούν πάνω από 100 άτομα) σταθερές. Παρά ταύτα, όμως, οι μεγάλες επιχειρήσεις του κλάδου είναι περισσότερο αποδοτικές από τις μικρές και τις μεσαίες επιχειρήσεις. Πέρα απ' τις εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης, ο κλάδος εμφανίζει περιορισμένη αύξηση του παραγόμενου προϊόντος του, καθώς η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του, παρά τις σημαντικές διακυμάνσεις της περιόδου αυτής[73], αυξάνει κατά 10,9%. Η περιορισμένη αυτή αύξηση του παραγόμενου προϊόντος του δεν θα πρέπει να είναι ανεξάρτητη από την ανταγωνιστικότητά του και από τη δυνατότητά του να επεκτείνει ή να διατη-

72. Από το σύνολο των 16.778 επιχειρήσεων που καταγράφονται το 2004, μόνον 121 επιχειρήσεις εμφανίζουν απασχόληση μεταξύ 50-99 ατόμων και 136 απασχόληση άνω των 100 ατόμων, με την τεράστια πλειονότητα να έχουν ιδιαίτερα μικρό μέγεθος.

73. Και στην περίπτωση του κλάδου τροφίμων και ποτών, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις κατά την περίοδο αυτή, καθώς αυξάνει τα δύο πρώτα έτη της δεκαετίας, υποχωρεί σημαντικά το 2002 και, έκτοτε, διατηρεί μια σταθερά ανοδική πορεία μέχρι το 2007.

ρήσει τη θέση του στις αγορές του εξωτερικού, καθώς οι εξαγωγές του για το διάστημα 1990-2001 μειώθηκαν κατά 0,4% ετησίως, καταλαμβάνοντας το 20,8% του συνόλου των εξαγωγών για το 2001, με ταυτόχρονη ωστόσο υποχώρηση της ανταγωνιστικής θέσης του κλάδου (Δημέλη, 2004, σελ. 69). Παραμένοντας, όμως, ένας από τους μεγαλύτερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, παράγει το 2,2% του συνολικού ΑΕΠ της χώρας, το 2007, εμφανίζοντας ταυτοχρόνως υψηλούς πολλαπλασιαστές ως προς τη ζήτηση αλλά και ως προς τις εξαγωγές και τις επενδύσεις (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007).[74] Παρουσιάζει, ταυτοχρόνως, υψηλές κάθετες διασυνδέσεις ως προς την παραγωγή τόσο το 2000 όσο και το 2005, αλλά και υψηλές κάθετες διασυνδέσεις ως προς την απασχόληση για το 2005 (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007· Σκούντζος, 2007). Η παραγωγικότητα της εργασίας του κλάδου εμφανίζει περιορισμένη βελτίωση, αυξάνοντας κατά 7,7%, στο διάστημα 2000-2007, ενώ ο δείκτης της έντασης της απασχόλησης διατηρεί χαμηλή τιμή (0,3), καταδεικνύοντας τις δυσχέρειες που αντιμετωπίζει ο κλάδος στη διαδικασία δημιουργίας θέσεων εργασίας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο κλάδος βρίσκεται εν μέσω μιας περιόδου κατ' ένταση συσσώρευσης κεφαλαίου, συνυφασμένης με διαδικασίες τεχνολογικού εκσυγχρονισμού που δεν επιτρέπουν σημαντικές αυξήσεις της απασχόλησής του.

Τέλος, ο κλάδος κατασκευής μηχανημάτων και λοιπών ειδών εξοπλισμού (29) εμφανίζει τον χαμηλότερο ρυθμό μείωσης (-0,5%) της απασχόλησης, που στην πραγματικότητα περισσότερο υποδηλώνει στασιμότητα παρά τάση για μείωση. Συνιστώντας ένα μεσαίο, για τα δεδομένα της ελληνικής μεταποίησης, κλάδο, διατηρεί σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα σταθερά την απασχόλησή του σε υψηλά επίπεδα (26.117 θέσεις το 2000 και 26.044 το 2008). Ταυτοχρόνως, εμφανίζει πολύ υψηλό ρυθμό αύξησης του προϊόντος του, με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του να αυξάνεται κατά 148,7%, υποδηλώνοντας έναν δυναμισμό[75] και μια βελτίωση της θέσης του στη διαμόρφωση του ΑΕΠ της χώρας. Ταυτοχρόνως,

74. Οι διαπιστώσεις αυτές αναφέρονται στο χρονικό διάστημα 1994-2004 και περιέχονται στα αποτελέσματα του ερευνητικού προγράμματος των Λίβα και Μπελεγρή-Ρομπόλη (2007).

75. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου εμφανίζει μια σταθερά ανοδική πορεία από το 2000 μέχρι και το 2006, ενώ εμφανίζει μια μείωση κατά το τελευταίο έτος (2007). Υπενθυμίζεται ότι τα μεγέθη της προστιθέμενης αξίας για τα έτη 2003 και έπειτα είναι προσωρινά και ενδέχεται να διαφοροποιηθούν.

η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνει κατά 115,5%, υποδηλώνοντας την επίδραση άλλων, πέρα απ' την απασχόληση παραγόντων, ενώ ο δείκτης έντασης της απασχόλησης διατηρεί ιδιαίτερα χαμηλή τιμή (0,1), υποδηλώνοντας την αδυναμία του κλάδου να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας ενώ αναπτύσσεται. Ταυτοχρόνως, όμως, ο κλάδος παρουσιάζει (για το διάστημα 1994-2004) υψηλούς πολλαπλασιαστές τόσο ως προς τη ζήτηση όσο και ως προς την απασχόληση και τους μισθούς, ενώ συγκαταλέγεται και ανάμεσα στους πρώτους κλάδους ως προς τους πολλαπλασιαστές των εξαγωγών και των επενδύσεων (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007).

2.3.4 Οι κλάδοι ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου

Θετικές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και οι εξελίξεις στους κλάδους του ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου, καθώς τόσο η απασχόληση όσο και το παραγόμενο προϊόν εμφανίζουν αυξήσεις (Διάγραμμα 5). Η απασχόληση στους κλάδους αυτούς εμφανίζει συνολικά αύξηση κατά 16,2% οδηγώντας στη δημιουργία 6.507 νέων θέσεων εργασίας.

Αμφότεροι οι κλάδοι της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος και φυσικού αερίου, καθώς και της συλλογής και διανομής νερού εμφανίζουν αυξήσεις της απασχόλησής τους κατά 13,1% ο πρώτος και κατά 28,2% ο δεύτερος, συμβάλλοντας έστω και σε μικρό ποσοστό στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (Πίνακας 7). Ωστόσο, η πραγματική ποσότητα της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγική διαδικασία των κλάδων αυτών είναι χαμηλότερη, σε σχέση με τους ρυθμούς

Διάγραμμα 5: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου (σύνολο χώρας 2000-2008)

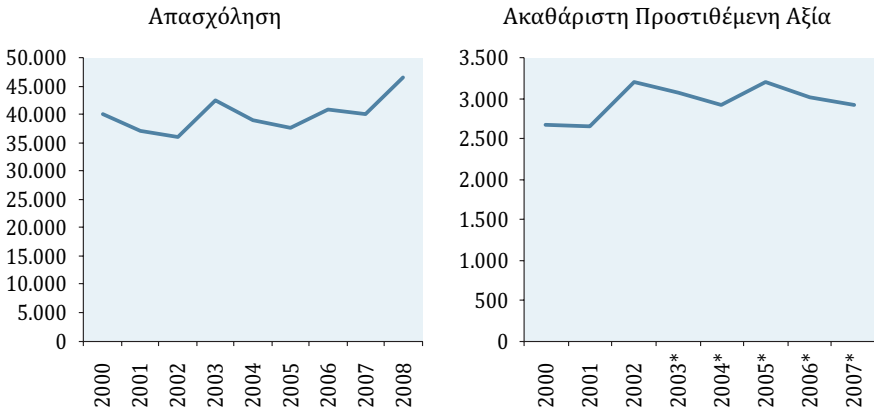

Πίνακας 7: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους του ηλεκτρισμού, της ύδρευσης και του φυσικού αερίου

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης 2000-2008	Ρυθμός μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κ.λπ.	13,1	-3,1	-3,9	-0,3
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	28,2	88,3	96,8	0,0
Σύνολο	**16,2**	**8,6**	**8,9**	**0,0**

αύξησης της απασχόλησης, καθώς ο αριθμός των εβδομαδιαίων ωρών απασχόλησης κατά μέσο όρο μειώθηκε ελαφρά από 39 ώρες το 2000 σε 38 το 2008.

Στους κλάδους αυτούς συνολικά δραστηριοποιούνται 1.299 επιχειρήσεις το 2004, η μεγάλη πλειονότητα των οποίων (87,2%) έχουν ιδιαίτερα μικρό μέγεθος, ενώ μόλις 16 επιχειρήσεις είναι μεγάλες, με τις τρεις από αυτές να εντοπίζονται στον κλάδο του ηλεκτρισμού και τις υπόλοιπες στον κλάδο της ύδρευσης. Αποτέλεσμα, τόσο αυτής καθαυτής της οικονομικής δραστηριότητας των κλάδων όσο και του γεγονότος κυρίως ότι οι επιχειρήσεις, στην πλειονότητά τους, ανήκουν στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, είναι τα ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά μισθωτής απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, οι κλάδοι αυτοί εμφανίζουν ένα από τα υψηλότερα ποσοστά μισθωτοποίησης[76] (97,5% το 2008) και ιδιαίτερα περιορισμένα ποσοστά εργοδοτών (1,2%) και αυτοαπασχολουμένων (1,3%).[77]

Οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο της απασχόλησης συνδέονται και με θετικές μεταβολές στο πεδίο της παραγωγής του προϊόντος. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των κλάδων συνολικά αυξάνει κατά 8,6%, έτσι ώστε η συνολική τους συμμετοχή στο ΑΕΠ της χώρας να ανέρχεται, το 2007, σε 1,8%.

76. Δεύτερο σε ύψος μετά από αυτό του κλάδου δημόσιας διοίκησης και άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλειας, που ανέρχεται το 2008 σε 100,0%.
77. Αξίζει μάλιστα να επισημανθεί ότι το ποσοστό των μισθωτών, το 2000, ανερχόταν στο 100,0% και διαφοροποιήθηκε πρόσφατα ως αποτέλεσμα των διαδικασιών ιδιωτικοποίησης τόσο στον κλάδο της ηλεκτρικής ενέργειας όσο και σε αυτόν της ύδρευσης.

Η συνολική αυτή αύξηση του προϊόντος έχει προκύψει μέσα από διαχρονικές διακυμάνσεις, με τις υψηλότερες επιδόσεις να εμφανίζονται στα έτη 2002 και 2005 και τις χαμηλότερες στα άλλα έτη. Τα δύο τελευταία έτη (2005-2007) παρατηρείται εκ νέου μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Θετικές μεταβολές παρατηρούνται και στο πεδίο της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία εμφανίζει αύξηση κατά 8,9%.

Αξίζει, τέλος, να επισημανθεί ότι οι κλάδοι ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου στο σύνολό τους, για το έτος 2000, εμφανίζουν ως προς την παραγωγή ισχυρές οριζόντιες και χαλαρές κάθετες διασυνδέσεις, γεγονός που υποδηλώνει ότι επηρεάζονται περισσότερο από τις γενικότερες μεταβολές της παραγωγής στο σύνολο της οικονομίας, συγκριτικά με τη δική τους δυνατότητα να επηρεάσουν τους άλλους κλάδους.

2.3.5 Ο κλάδος των κατασκευών

Οι μεταβολές της απασχόλησης στον κλάδο των κατασκευών επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς πολλών ερευνητών ότι πρόκειται περί ενός από τους πλέον σημαντικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας (Διάγραμμα 6). Και τούτο γιατί αμφότερα τα μεγέθη της απασχόλησης και του προϊόντος του εμφανίζουν θετικές εξελίξεις. Ειδικότερα, η απασχόληση στον κλάδο το διάστημα 2000-2008 ακολουθεί μια σχεδόν διαρκή ανοδική πορεία, παρουσιάζοντας ρυθμό αύξησης που ανέρχεται σε 29,9% και συμβάλλοντας με 88.419 νέες θέσεις εργασίας. Το

Διάγραμμα 6: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στις κατασκευές (σύνολο χώρας 2000-2008)

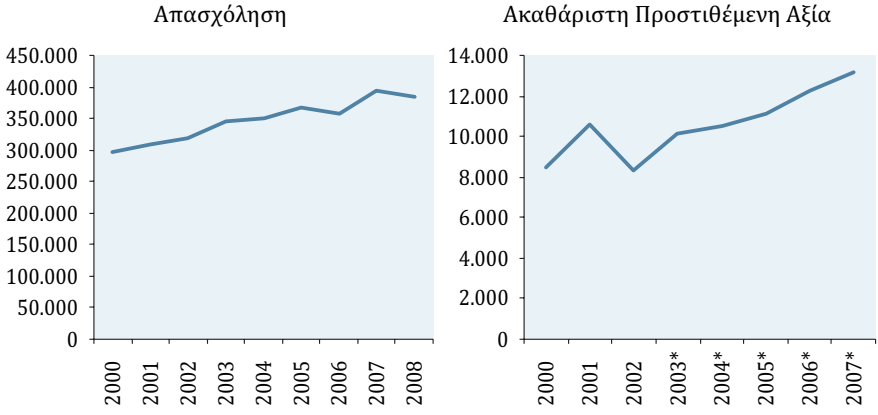

2008 στον κλάδο των κατασκευών απασχολείται το 8,2% του συνόλου της απασχόλησης στη χώρα.[78]

Ο κλάδος εμφανίζει σχετικά υψηλό ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (70,5% το 2008), υψηλότερο από το αντίστοιχο για το σύνολο της χώρας (64,5%), σχετικά υψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης (15,4%) και εργοδοτών (12,2%). Αυτό το μερίδιο των μισθωτών εμφανίζεται αυξημένο σε σχέση με το αντίστοιχο (63,9%) το 2000, ως αποτέλεσμα της μείωσης κυρίως των αυτοαπασχολούμενων (20,6% το 2000) και δευτερευόντως των εργοδοτών (12,9%) αλλά και των συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών (από 2,6% το 2000 σε 1,9% το 2008). Τα μεγέθη αυτά συνδέονται ασφαλώς με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του κλάδου και, ειδικότερα, με τον μεγάλο αριθμό μικρών σε μέγεθος επιχειρηματικών μονάδων. Από τις 109.217 επιχειρήσεις που καταγράφονται στον κλάδο το 2004, οι 105.974 ή ποσοστό 97,0% είναι ιδιαίτερα μικρές επιχειρήσεις που απασχολούν κάτω από 4 άτομα. Βεβαίως, στον κλάδο συνυπάρχουν ταυτοχρόνως και 184 μονάδες με απασχόληση άνω των 50 ατόμων και 145 με απασχόληση άνω των 100 ατόμων, υποδηλώνοντας ότι ένα τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού του κλάδου απασχολείται σε μεγάλες επιχειρηματικές μονάδες. Με τη σειρά της η ICAP (2007) καταγράφει 2.089 επιχειρήσεις που έχουν μορφή Ανώνυμης Επιχείρησης (ΑΕ) ή ΕΠΕ, υποδηλώνοντας εμμέσως ότι, για το 2006, η μεγάλη πλειονότητα των επιχειρήσεων είναι είτε ατομικές επιχειρήσεις είτε ομόρρυθμες επιχειρήσεις (ΟΕ), με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις προοπτικές τους και τις αναπτυξιακές τους δυνατότητες.

Οι θετικές αυτές εξελίξεις της απασχόλησης συνοδεύονται και από θετικές εξελίξεις στο πεδίο του προϊόντος. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου αυξάνει κατά 55,8%, έτσι ώστε η συμβολή του στο συνολικό ΑΕΠ της χώρας να αυξάνει από 7,0% το 2000 σε 8,2% το 2007. Όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 6, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου, με εξαίρεση την περίοδο 2001-2002, εμφανίζει μια σταθερά ανοδική τάση και έναν συνεχόμενο δυναμισμό.[79]

---

78. Αξίζει βεβαίως να επισημανθεί ότι το ποσοστό των απασχολουμένων στις κατασκευές που έχουν ξένη υπηκοότητα είναι ιδιαίτερα υψηλό και αυξήθηκε από 26,1% το 2006 σε 28,6% το 2007 (Τράπεζα της Ελλάδος, 2008).

79. Έχει ωστόσο επισημανθεί (Γιανίτσης, 1988, σελ. 160) ότι οι θετικές εξελίξεις που παρατηρούνται στον κλάδο των οικοδομών είναι συνήθως συνδυασμένες και με άλλες μη αναγκαστικά θετικές. Το κύκλωμα των οικοδομών είναι συνδεδεμένο με μια σειρά

Ωστόσο, όπως επισημαίνεται και από την Τράπεζα της Ελλάδος (2008), ο ρυθμός αυτός αναμένεται να εμφανίσει κάμψη κατά τα προσεχή έτη. Και τούτο γιατί, για ένα σημαντικό τμήμα του κλάδου που συνδέεται με τις κατοικίες και γενικότερα με την ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα, εμφανίζονται σημαντικά σημάδια κάμψης, καθώς κατά το 2007 παρατηρείται μείωση τόσο των επενδύσεων σε κατοικίες κατά 6,7% (έναντι αύξησης κατά 21,5% το 2006) όσο και του όγκου της ιδιωτικής οικοδομικής δραστηριότητας που αφορά κατοικίες αλλά και άλλα κτήρια κατά 5,0%.

Ο υψηλότερος ρυθμός αύξησης της προστιθέμενης αξίας συγκριτικά με το ρυθμό αύξησης της απασχόλησης οδηγεί και σε σημαντικές αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία στο διάστημα 2000-2007 αυξάνει κατά 17,5%. Και καθώς οι εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης (κατά μέσο όρο 41) παραμένουν σταθερές στο διάστημα 2000-2008, αυτή η εκτίμηση της παραγωγικότητας φαίνεται να προσεγγίζει την πραγματικότητα. Για το ίδιο αυτό χρονικό διάστημα, ο δείκτης έντασης της απασχόλησης του κλάδου ανέρχεται σε 0,6, αναδεικνύοντας τις δυνατότητες δημιουργίας θέσεων εργασίας, καθώς το προϊόν του κλάδου αυξάνεται.

2.3.6 Οι κλάδοι του εμπορίου

Ιδιαίτερα σημαντικές, ωστόσο, εξελίξεις φαίνεται να παρουσιάζονται στους κλάδους του εμπορίου, εξαιτίας του συνδυασμού των μεγεθών τους με τους υψηλούς ρυθμούς μεταβολής τους, τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο αντίστοιχο του προϊόντος (Διάγραμμα 7). Οι κλάδοι του εμπορίου εμφανίζουν έναν ιδιαίτερο δυναμισμό, αυξάνουν την απασχόληση και το προϊόν τους και συμβάλλουν αποφασιστικά στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (Πίνακας 8).

Στο σύνολό τους οι κλάδοι του εμπορίου αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 20,3%, οδηγώντας στη δημιουργία 142.586 νέων θέσεων εργασίας. Η αύξηση αυτή είναι διαρκής και παρατηρείται σε όλη τη διάρκεια της αναλυόμενης χρονικής περιόδου. Και οι τρεις κλάδοι του εμπορίου αυξάνουν την απασχόλησή τους με περίπου παρεμφερείς ρυθμούς. Ειδικότερα, τον υψηλότερο ρυθμό αύξη-

---

εξαιρετικά ενεργοβόρους κλάδους (τσιμέντα, σίδερο, οικοδομικά υλικά κ.ά.), γεγονός που σημαίνει ότι η αναθέρμανση της οικοδομικής δραστηριότητας συνδέεται άμεσα με ενεργειακές εισαγωγές και μια διαδικασία διαρκούς αναζήτησης και εξασφάλισης της κατάλληλης ενέργειας.

Διάγραμμα 7: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στο εμπόριο (σύνολο χώρας 2000-2008)

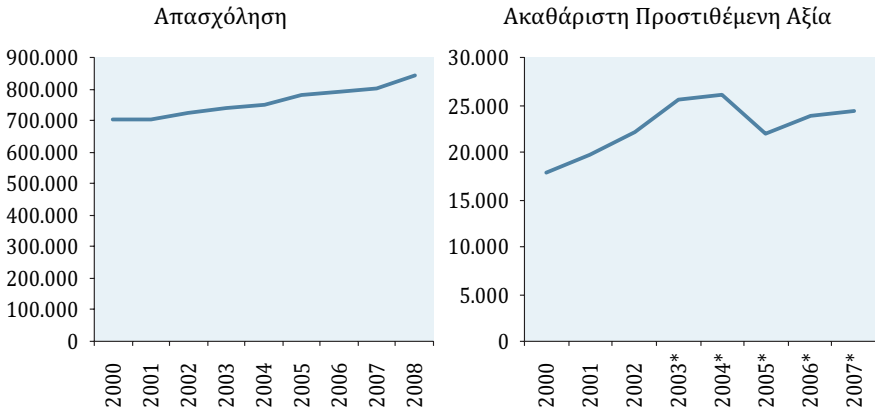

σης εμφανίζει ο κλάδος του χονδρικού εμπορίου (26,0%), ο οποίος συμβάλλει με τη δημιουργία 35.809 νέων θέσεων εργασίας. Ακολουθεί ο κλάδος του λιανικού εμπορίου, με ρυθμό αύξησης της τάξεως του 19,3%, που ωστόσο, λόγω του μεγέθους του, οδηγεί στη δημιουργία 87.993 νέων θέσεων εργασίας.[80] Ο τρίτος, σε ρυθμό αύξησης της απασχόλησης, κλάδος του εμπορίου είναι αυτός του εμπορίου και επισκευής αυτοκινήτων και λιανικής πώλησης καυσίμων (17,5%), ο οποίος με τη σειρά του συμβάλλει στη δημιουργία 18.784 θέσεων εργασίας.

Οι κλάδοι του εμπορίου εμφανίζουν περιορισμένο ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (52,8% το 2008, υψηλότερο κατά πέντε περίπου ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2000, τρίτο χαμηλότερο μετά από αυτά της γεωργίας-κτηνοτροφίας και της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας) και ιδιαίτερα αυξημένα ποσοστά αυτοαπασχολούμενων (26,4%)[81], ποσοστό που ανερχόταν σε 21,9% το 2000, εργοδοτών (12,8%) αλλά και συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών (8,1%).

80. Είναι ενδεικτικό ότι στον κλάδο του λιανικού εμπορίου δημιουργείται το 18,2% του συνόλου των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται στη χώρα, ενώ στο σύνολο των κλάδων του εμπορίου το 29,4%. Δηλαδή, μία στις τρεις περίπου θέσεις που δημιουργεί η ελληνική οικονομία στο διάστημα αυτό εντοπίζεται στους κλάδους του εμπορίου.

81. Το αντίστοιχο ποσοστό για το έτος 2000 ανερχόταν σε 31,9%, έτσι ώστε η σχετικά μεγάλη μείωση του μεριδίου αυτού στο χρονικό αυτό διάστημα να υποδηλώνει τις σημαντικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η μικρή επιχειρηματική δραστηριότητα στους κλάδους του εμπορίου.

Πίνακας 8: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους του εμπορίου

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης 2000-2008	Ρυθμός μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κ.λπ., λιανική πώληση καυσίμων	17,5	89,2	62,9	0,2
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	26,0	25,9	13,3	0,4
52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης	19,3	27,6	11,5	0,5
Χονδρικό και Λιανικό εμπόριο	**20,3**	**37,1**	**20,2**	**0,4**

Τούτο ασφαλώς είναι αποτέλεσμα των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών του κλάδου, με κυρίαρχο στοιχείο τον μεγάλο αριθμό των μικρών εμπορικών καταστημάτων. Στους τρεις κλάδους του εμπορίου το 2004 καταγράφονται από την ΕΣΥΕ 313.553 καταστήματα, κατανεμημένα σε 38.010 στον κλάδο εμπορίας και επισκευής αυτοκινήτων, 77.219 στον κλάδο χονδρικού εμπορίου και 198.414 στον κλάδο λιανικού εμπορίου. Από αυτά μόνο τα 363 χαρακτηρίζονται ως μεγάλα καθώς απασχολούν πάνω από 100 άτομα.[82]

Οι μέσες εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης στους κλάδους του εμπορίου, παρά την οριακή μείωσή τους από 45 το 2000 σε 44 το 2008, παραμένουν από τις υψηλότερες ανάμεσα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας και καταδεικνύουν τις υψηλές εισροές του παράγοντα «εργασία» στην παραγωγική διαδικασία του κλάδου.

Οι θετικές αυτές εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης συνοδεύονται και από θετικές εξελίξεις στο πεδίο του προϊόντος. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των κλάδων του εμπορίου στο σύνολό τους αυξάνει κατά 37,1%, παρέχοντας σημαντικές ενδείξεις ενός συνεχιζόμενου δυναμισμού. Η συνολική αυτή αύξηση του

82. Επιπρόσθετα και, σύμφωνα με τις μετρήσεις της ICAP (2008), το 2006 καταγράφονται στο σύνολο των κλάδων του εμπορίου μόνο 7.463 επιχειρήσεις που έχουν τη μορφή ΑΕ ή ΕΠΕ.

προϊόντος του κλάδου είναι το αποτέλεσμα των εξελίξεων δύο διαφορετικών χρονικών περιόδων. Από το 2000 έως το 2004 υπάρχει μια συνολική ανοδική τάση που κορυφώνεται το 2004 εμφανίζοντας αύξηση κατά 46,7%. Το 2005, πρώτο μετα-ολυμπιακό έτος, υπάρχει σημαντική κάμψη, που ανέρχεται σε -16,1%. Από το 2005 και μετά οι κλάδοι του εμπορίου επανέρχονται σε ανοδική πορεία, που κατά τη διετία 2005-2007 προσεγγίζει ρυθμό της τάξεως του 11,4%, αναπληρώνοντας ένα μέρος της μείωσης. Η περαιτέρω ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους, εφόσον είναι κλάδοι που παρέχουν υπηρεσίες κατανομής, θα συνδέεται με τη γενικότερη οικονομική δραστηριότητα, τη δημιουργία εισοδημάτων και με την ανάπτυξη της εγχώριας ζήτησης.

Ωστόσο, οι επιμέρους κλάδοι του εμπορίου εμφανίζουν σημαντικά διαφοροποιημένους ρυθμούς αύξησης του προϊόντος τους. Ο κλάδος του εμπορίου και της επισκευής αυτοκινήτων εμφανίζει σημαντική αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κατά 89,2%, σημαντικά υψηλότερη από τους δύο άλλους κλάδους που κινούνται με παραπλήσιους ρυθμούς (27,6% για το λιανικό εμπόριο και 25,9% για το χονδρικό), εμφανίζοντας ταυτοχρόνως και τις μικρότερες διακυμάνσεις της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του στο διάστημα αυτό συγκριτικά με τους δύο άλλους κλάδους.[83]

Η παραγωγικότητα για το σύνολο των κλάδων του εμπορίου εμφανίζει αύξηση κατά 20,2%, με σημαντικές ασφαλώς διαφοροποιήσεις στους επιμέρους κλάδους του. Την υψηλότερη αύξηση, όπως αναμενόταν, εμφάνισε ο κλάδος του εμπορίου και της επισκευής αυτοκινήτων και πώλησης καυσίμων κατά 62,9%, ενώ το χονδρικό και το λιανικό εμπόριο εμφάνισαν αύξηση κατά 13,3% και 11,5% αντίστοιχα.

Η σχετικά περιορισμένη τιμή του δείκτη της έντασης της απασχόλησης για το σύνολο των κλάδων του εμπορίου, που ανέρχεται σε 0,4, καταδεικνύει την αναγκαιότητα ύπαρξης υψηλών ρυθμών αύξησης του προϊόντος, ώστε να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, γεγονός που εμφανίζεται εντονότερα στον κλάδο εμπορίας και επισκευής αυτοκινήτων (ο σχετικός δείκτης ανέρχεται σε 0,2) συγκριτικά με τους κλάδους του χονδρικού (0,4) και του λιανικού εμπορίου (0,5).

---

83. Οι κλάδοι του χονδρικού και του λιανικού εμπορίου, ακολουθώντας (και διαμορφώνοντας) το συνολικό πρότυπο του κλάδου, εμφανίζουν ανοδική πορεία τα πρώτα έτη της δεκαετίας, σημαντικές μειώσεις την περίοδο 2004 και 2005, για να επανέλθουν έκτοτε εκ νέου σε ανοδική πορεία.

2.3.7 Ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων

Ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων συνιστά έναν ακόμη κλάδο με θετικές εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος (Διάγραμμα 8). Επειδή ακριβώς βρίσκεται στον πυρήνα μιας σημαντικής οικονομικής δραστηριότητας, αυτής του τουρισμού, συνιστά έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, με σημαντική συμβολή στις ευρύτερες εξελίξεις της.

Η απασχόληση στον κλάδο, στο διάστημα 2000-2008, αυξάνει συνολικά κατά 19,3% και, καθώς είναι ένας από μεγαλύτερους σε μέγεθος απασχόλησης κλάδους της ελληνικής οικονομίας, συμβάλλει κατά 52.639 στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Η ανοδική τάση της απασχόλησης στον κλάδο είναι συνεχής, παρά τη σημαντική μείωση που παρατηρείται το 2004, που ωστόσο φαίνεται να είναι συγκυριακή. Ο κλάδος εμφανίζει περιορισμένο ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (παρά την αύξηση από 53,6% σε 58,7% η οποία παρατηρήθηκε στο διάστημα αυτό), ως αποτέλεσμα της ύπαρξης σχετικά υψηλού ποσοστού εργοδοτών (15,2%), αυτοαπασχολούμενων (14,5%) αλλά και απασχολούμενων στις οικογενειακού χαρακτήρα επιχειρήσεις (11,6%). Και τούτο ασφαλώς είναι αποτέλεσμα της ύπαρξης μεγάλου αριθμού μικρών επιχειρήσεων και περιορισμένου αριθμού μεγάλων.[84]

Διάγραμμα 8: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στον κλάδο των ξενοδοχείων-εστιατορίων (σύνολο χώρας 2000-2008)

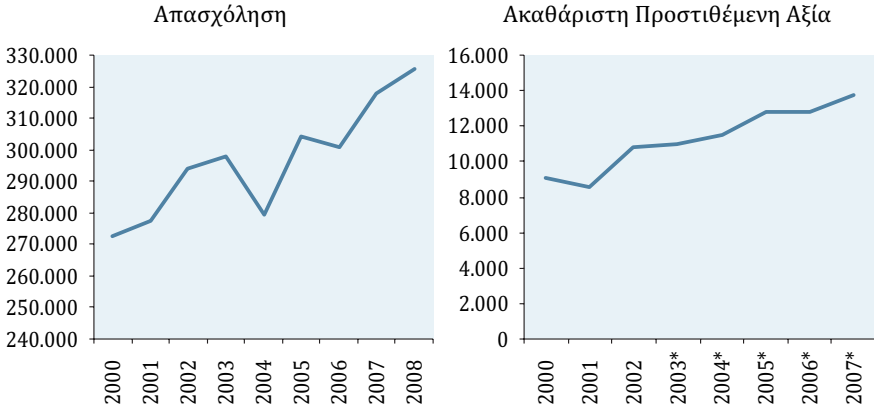

84. Από τις 103.730 επιχειρήσεις που καταγράφονται από την ΕΣΥΕ στον κλάδο το 2004, οι 95.825 ή ποσοστό 92,4% είναι πολύ μικρές, καθώς απασχολούν κατά μέσο όρο κάτω από 4 άτομα, ενώ μόλις 200 επιχειρήσεις είναι μεσαίες και μεγάλες απασχολώντας από 50 έως 99 άτομα και άλλες 162 άνω των 100. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα

Πέρα από τις θετικές εξελίξεις στην απασχόληση, ο κλάδος εμφανίζει θετικές εξελίξεις και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος. Ως κλάδος παροχής προσωπικών υπηρεσιών είναι στενά συνδεδεμένος με την ευρύτερη οικονομική δραστηριότητα και ειδικότερα με την ανάπτυξη των ατομικών εισοδημάτων. Στο διάστημα 2000-2007, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αυξάνει κατά 51,6%, έτσι ώστε το μερίδιό του στο συνολικό προϊόν της χώρας να βελτιώνεται και να ανέρχεται σε 8,5% το 2007. Βεβαίως, όπως διαπιστώνεται και από το Διάγραμμα 8, το προϊόν του κλάδου, με εξαίρεση το 2001, εμφανίζει μια συνεχή ανοδική πορεία. Επιπρόσθετα ο κλάδος, κατά το 2000, εμφάνιζε ισχυρές κάθετες και χαλαρές οριζόντιες διασυνδέσεις ως προς την παραγωγή του (Λίβας και Μπελεγρή-Ρομπόλη, 2007), υποδηλώνοντας τις σημαντικές επιδράσεις που ασκεί στους άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, σε μια περίοδο σημαντικής αύξησης του ΑΕΠ της χώρας, αλλά ταυτοχρόνως και τη χαμηλή επίδραση που δέχεται από τις εξελίξεις στους άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Η παραγωγικότητα του κλάδου αυξάνει κατά 30,1% στο διάστημα 2000-2007, ως αποτέλεσμα της επίδρασης, αφενός, κυκλικών διακυμάνσεων της οικονομίας και, αφετέρου, άλλων παραγόντων που δρουν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. Τέλος, η χαμηλή τιμή του δείκτη έντασης της απασχόλησης (0,3) υποδηλώνει τις σημαντικές αυξήσεις που απαιτούνται στο παραγόμενο προϊόν του κλάδου ώστε να αυξηθεί η απασχόληση.

Ωστόσο, η θετική αυτή πορεία του κλάδου, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις πολλών ερευνητών αλλά και της Τράπεζας της Ελλάδος (2008), αναμένεται να παρουσιάσει μια σχετική κάμψη. Και τούτο γιατί ο κλάδος των ξενοδοχείων-εστιατορίων, καθώς βρίσκεται στον πυρήνα της ευρύτερης οικονομικής δραστηριότητας του τομέα του τουρισμού, συνδέεται άμεσα με τα διαρθρωτικά του χαρακτηριστικά[85]

στοιχεία της (ICAP, 2007), το 2006 μόνο 3.442 επιχειρήσεις έχουν τη μορφή της ΑΕ ή της ΕΠΕ, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις αναπτυξιακές δυνατότητες του κλάδου.

85. Παρά τη βαρύτητα του τουριστικού τομέα στην οικονομική δραστηριότητα της χώρας, η ανάπτυξη του τουρισμού χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη σημαντικών αδυναμιών και μειονεκτημάτων. Ο Σαράντης (2007) επιχειρεί μια πρώτη καταγραφή αυτών των αδυναμιών αναφέροντας, πρώτον, την έλλειψη μακροχρόνιου σχεδιασμού και εστιασμένης επενδυτικής πολιτικής για την ανάπτυξη της τουριστικής υποδομής, δεύτερον, την ελλιπή και αποσπασματική προβολή του συγκριτικού φυσικού πλεονεκτήματος του ελληνικού τουρισμού, τρίτον, τη μονομερή ανάπτυξη τουριστικών υπηρεσιών χαμηλής προστιθέμενης αξίας και την απουσία

και με τις εξελίξεις του. Έτσι, επειδή οι διακυμάνσεις της πορείας του ελληνικού τουρισμού δεν εξαρτώνται μόνον από το εγχώριο μακροοικονομικό περιβάλλον, αλλά επηρεάζονται, σε μεγάλο βαθμό, από τις γενικότερες μεταβολές στο διεθνές και ευρωπαϊκό οικονομικό και τουριστικό γίγνεσθαι, καθώς και, ειδικότερα, από τους ρυθμούς ανάπτυξης της τουριστικής ζήτησης στη Μεσόγειο αλλά και από τον έντονο ανταγωνισμό που επικρατεί σε αυτή τη γεωγραφική περιοχή, η επιδείνωση του οικονομικού αυτού περιβάλλοντος αναμένεται να ασκήσει άμεσες επιδράσεις στο τουριστικό προϊόν της χώρας.

2.3.8 Οι κλάδοι των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες εμφανίζονται οι εξελίξεις στους κλάδους των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών, καθώς απασχόληση και προϊόν παρουσιάζουν ολότελα διαφορετικές εξελίξεις, κυρίως ως προς τους ρυθμούς μεταβολής των μεγεθών τους (Διάγραμμα 9). Η απασχόληση, για το σύνολο των κλάδων

Διάγραμμα 9: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών (σύνολο χώρας 2000-2008)

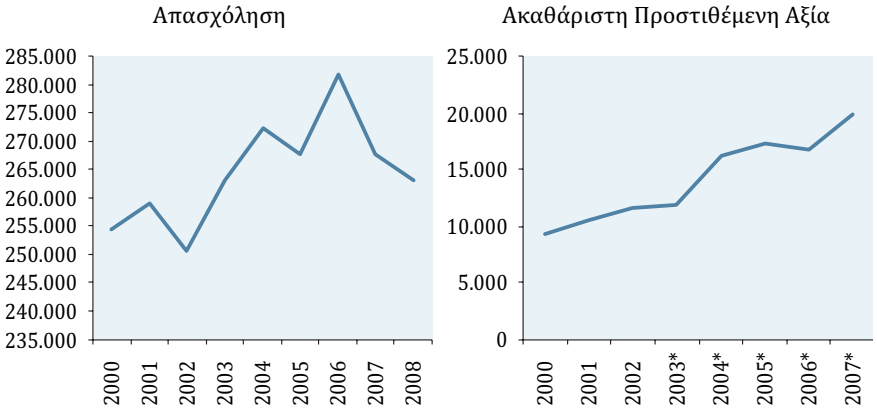

επαρκούς κρατικής εποπτείας των παρεχόμενων υπηρεσιών, τέταρτον, τη χαμηλή κατά κεφαλήν δαπάνη των εισερχόμενων τουριστών, πέμπτον, την άνιση γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας (η πλειονότητα των τουριστών κατευθύνεται στα νησιά), έκτον, την περιορισμένη παρουσία διεθνών ξενοδοχειακών αλυσίδων, έβδομον, τον έντονα εποχικό χαρακτήρα (πεντάμηνη έως επτάμηνη περίοδος) και, τέλος, την έλλειψη συντονισμού στον τομέα της τουριστικής εκπαίδευσης που είχε ως αποτέλεσμα ολόκληροι τομείς του τουριστικού κλάδου να μην καλύπτονται από σπουδές.

Πίνακας 9: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης	Ρυθμός μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
60 Χερσαίες μεταφορές και μέσω αγωγών	-1,0	-5,4	-6,9	-0,3
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	35,3	244,8	262,1	0,0
62 Αεροπορικές μεταφορές	-22,7	70,8	150,5	-0,4
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	1,8	89,3	63,1	0,2
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	2,3	65,4	46,9	0,2
Μεταφορές - Αποθήκευση - Επικοινωνίες	**3,5**	**111,9**	**101,5**	**0,0**

αυτών, στο διάστημα 2000-2008 αυξάνει με ιδιαίτερα περιορισμένο ρυθμό, που ανέρχεται σε 3,5%, γεγονός που οφείλεται κυρίως στον κλάδο των υδάτινων μεταφορών (ναυτιλία). Αντίθετα, οι εξελίξεις στο προϊόν είναι ολότελα διαφορετικές, καθώς η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία για το σύνολο των κλάδων στο διάστημα 2000-2007 υπερδιπλασιάζεται (Πίνακας 9).

Πιο αναλυτικά, ο κλάδος των μεταφορών μέσω υδάτινων οδών (η ναυτιλία δηλαδή) εμφανίζει ιδιαίτερο δυναμισμό, τόσο στο πεδίο της απασχόλησης, όπου ο ρυθμός μεταβολής της ανέρχεται σε 35,3% οδηγώντας στη δημιουργία 9.594 νέων θέσεων εργασίας, όσο και στο πεδίο του προϊόντος όπου η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αυξάνει κατά δυόμισι περίπου φορές (ο ρυθμός μεταβολής ανέρχεται σε 244,8%) μέσα στο διάστημα αυτό. Καθώς μάλιστα η συμβολή του κλάδου ήταν ήδη υψηλή κατά το 2000, αυξάνει περαιτέρω έτσι ώστε το 2007 να διαμορφώνεται στο 6,3% του συνολικού ΑΕΠ της χώρας.

Οι εξελίξεις, όμως, στους υπόλοιπους κλάδους της κατηγορίας αυτής δεν είναι ενθαρρυντικές. Τόσο στον κλάδο των χερσαίων μεταφορών, που εμφανίζει οριακά αρνητική μεταβολή (-1,0%) όσο και σε αυτούς των βοηθητικών δραστηριοτήτων μεταφορών, καθώς και των ταχυδρομείων και τηλεπικοινωνιών, οι μεταβολές της απασχόλησης είναι οριακά θετικές (1,8% και 2,3% αντίστοιχα),

υποδηλώνοντας περισσότερο στασιμότητα παρά ανάπτυξη. Ταυτοχρόνως, στις αεροπορικές μεταφορές η μείωση της απασχόλησης είναι μεγάλη και ανέρχεται σε -22,7% παρέχοντας μία επιπλέον ένδειξη της παρατεταμένης κρίσης του κλάδου.

Η μισθωτή απασχόληση στο σύνολο των κλάδων αυτών εμφανίζει οριακή υποχώρηση από 72,9% το 2000 σε 71,7% το 2008, με ταυτόχρονη περιορισμένη ενίσχυση των μεριδίων των εργοδοτών (από 4,2% σε 4,9%) και των αυτοαπασχολουμένων (από 21,2% σε 21,9%). Αυτό αναμφίβολα συνδέεται με την ιδιαίτερη διάρθρωση των κλάδων και τις έντονες διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται σε αυτούς αναφορικά με τον αριθμό και το μέγεθος των επιχειρήσεων. Έτσι, το 2004, ο κλάδος των αεροπορικών μεταφορών εμφανίζει 84 επιχειρήσεις, ενώ στον αντίποδα οι κλάδοι των χερσαίων μεταφορών και των βοηθητικών δραστηριοτήτων μεταφορών εμφανίζουν 31.588 και 11.331 επιχειρήσεις αντίστοιχα, ερμηνεύοντας έτσι τα υψηλά αριθμητικά μεγέθη των εργοδοτών (10.624) και των αυτοαπασχολουμένων (53.898), που προκύπτουν για το σύνολο των κλάδων.[86]

Στο πεδίο του προϊόντος, η εικόνα είναι σημαντικά διαφοροποιημένη με το σύνολο σχεδόν των κλάδων να εμφανίζουν θετικές μεταβολές. Εξαίρεση αποτελεί ο κλάδος των χερσαίων μεταφορών, που εμφανίζει μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κατά -5,4%. Όπως ήδη επισημάνθηκε, ανάμεσα στους κλάδους αυτούς κυρίαρχη θέση κατέχει η ναυτιλία, με αύξηση της προστιθέμενης αξίας της κατά 244,8%, με τους υπόλοιπους κλάδους να παρουσιάζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της προστιθέμενης αξίας τους της τάξεως του 89,3% για τον κλάδο των βοηθητικών δραστηριοτήτων μεταφορών, 70,8% για τον κλάδο των αεροπορικών μεταφορών και 65,4% για τον κλάδο των ταχυδρομείων και τηλεπικοινωνιών. Οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος, τόσο στο σύνολο των κλάδων όσο και στον κάθε κλάδο ξεχωριστά, είναι προϊόν έντονων διακυμάνσεων της περιόδου αυτής.[87] Οι εντονότερες από τις διακυμάνσεις αυτές

86. Οι δύο άλλοι κλάδοι, των υδάτινων μεταφορών και των ταχυδρομείων και τηλεπικοινωνιών, απαρτίζονται, το 2004, από 3.024 και 2.996 επιχειρήσεις αντίστοιχα, με περιορισμένο ωστόσο αριθμό μεγάλων επιχειρήσεων.

87. Αυτές οι έντονες διακυμάνσεις, στο βαθμό που ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και δεν συνδέονται με την προσωρινότητα των στατιστικών δεδομένων, υποδηλώνουν, αφενός, τις έντονες ανακατατάξεις των διεθνοποιημένων συνθηκών μέσα στις οποίες λειτουργούν οι κλάδοι αυτοί και, αφετέρου, τις δυσχέρειες που εμφανίζονται στην εξασφάλιση μιας σταθερής θέσης των κλάδων αυτών στις εγχώριες και στις διεθνείς αγορές.

παρατηρούνται στον κλάδο της ναυτιλίας, η οποία παρουσιάζει μεγάλη μείωση κατά το 2006 αλλά μεγαλύτερη αύξηση κατά το 2007, και στον κλάδο των αεροπορικών μεταφορών, με μειώσεις του προϊόντος του στα έτη 2001 και 2007 και αυξήσεις στα υπόλοιπα έτη.

Βεβαίως, οι εξελίξεις αυτές στην ακαθάριστη αξία των κλάδων επιδρούν άμεσα και στην παραγωγικότητα της εργασίας. Ως κλάδοι εντάσεως κεφαλαίου, φαίνεται λογικό οι έντονες διακυμάνσεις στο πεδίο του προϊόντος να επιδρούν με σημαντικό τρόπο στις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας. Ο συνδυασμός των περιορισμένων ρυθμών μεταβολής της απασχόλησης και των υψηλών ρυθμών μεταβολής του προϊόντος καθορίζει και τις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας, οι οποίες εμφανίζονται ιδιαίτερα υψηλές. Τις υψηλότερες μεταβολές της παραγωγικότητας εμφανίζουν οι κλάδοι της ναυτιλίας (262,1%) και των αεροπορικών μεταφορών (150,5%). Ως κλάδοι των υπηρεσιών που παρουσιάζουν προϋποθέσεις υιοθέτησης νέων τεχνολογιών και μεθόδων οργάνωσης της παραγωγής, εμφανίζουν και υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας. Ωστόσο, οι εξαιρετικά υψηλές μεταβολές της παραγωγικότητας που παρατηρούνται δεν θα πρέπει να αντικατοπτρίζουν αποκλειστικά εσωτερικές μεταβολές αλλά αναμένεται να συνδέονται και με διαφοροποιήσεις των τιμών των παραγόμενων υπηρεσιών, που επιδρούν στη διαμόρφωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους και, συνεπώς, και στην τιμή του δείκτη της παραγωγικότητας. Υψηλές είναι και οι μεταβολές της παραγωγικότητας στους κλάδους των βοηθητικών δραστηριοτήτων μεταφορών (63,1%) καθώς και στα ταχυδρομεία και τις τηλεπικοινωνίες (46,9%), ενώ εξαίρεση αποτελεί ο κλάδος των χερσαίων μεταφορών, που εμφανίζει μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας (-5,4%).

Συνοπτικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μεταφορές και τηλεπικοινωνίες, ως κλάδοι με τα υψηλότερα ποσοστά επενδύσεων σε προϊόντα υψηλής τεχνολογίας (Ιωαννίδης, 1999), δεν εμφανίζουν υψηλές επιδόσεις στο πεδίο της απασχόλησης. Και τούτο, ασφαλώς, δεν μπορεί παρά να συνδέεται με το γεγονός ότι οι κλάδοι αυτοί έχουν εκτεθεί σε έναν ισχυρότατο διεθνή ανταγωνισμό, με συνέπεια οι επενδύσεις στην τεχνολογία να συμβάλλουν στην υψηλή παραγωγικότητα, που με τη σειρά της εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις επιβίωσης και ανάπτυξης σε ένα ολότελα διεθνοποιημένο περιβάλλον.

Αυτοί οι υψηλοί ρυθμοί ανόδου της παραγωγικότητας της εργασίας οδηγούν σε ιδιαίτερα χαμηλές τιμές της έντασης της απασχόλησης, του δείκτη δηλαδή

που καταδεικνύει τις δυνατότητες αύξησης της απασχόλησης ενόσω η οικονομία αναπτύσσεται. Οι χαμηλοί αυτοί δείκτες τόσο για το σύνολο των κλάδων όσο και για τον καθέναν απ' αυτούς ξεχωριστά καταδεικνύουν τις δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν οι κλάδοι στην ανάπτυξη των θέσεων εργασίας τους.

2.3.9. Ο κλάδος των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών

Σημαντικό ενδιαφέρον προκαλούν οι εξελίξεις της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, καθώς φαίνεται να κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση με παρόμοιες χρονικές διακυμάνσεις, χωρίς ωστόσο να κατορθώνουν να καταλήξουν και σε παρόμοια αποτελέσματα (Διάγραμμα 10). Ως κλάδοι παροχής υπηρεσιών πρωτίστως προς τους παραγωγούς συνδέονται στενά με τη γενικότερη παραγωγική δραστηριότητα τόσο στους τομείς της μεταποίησης και των κατασκευών όσο και των λοιπών υπηρεσιών.

Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 10, η απασχόληση στο σύνολο των κλάδων αυτών εμφανίζει αύξηση κατά 12,1%, οδηγώντας στη δημιουργία 13.064 νέων θέσεων εργασίας, ενώ η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, στο διάστημα 2000-2007, παρουσιάζει μείωση κατά -13,4. Πιο συγκεκριμένα, η απασχόληση για το σύνολο των κλάδων αυτών, μετά τη σημαντική μείωση που παρουσίασε κατά το 2002, φαίνεται να ανακτά μια σταθερά ανοδική πορεία, με αποτέλεσμα το 2008 να φτάνει στα 121.045 άτομα. Τούτο, όμως, είναι αποτέλεσμα ανακατατάξεων των επιμέρους κλάδων στο εσωτερικό του, με τους δύο κύριους κλάδους

Διάγραμμα 10: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών (σύνολο χώρας 2000-2008)

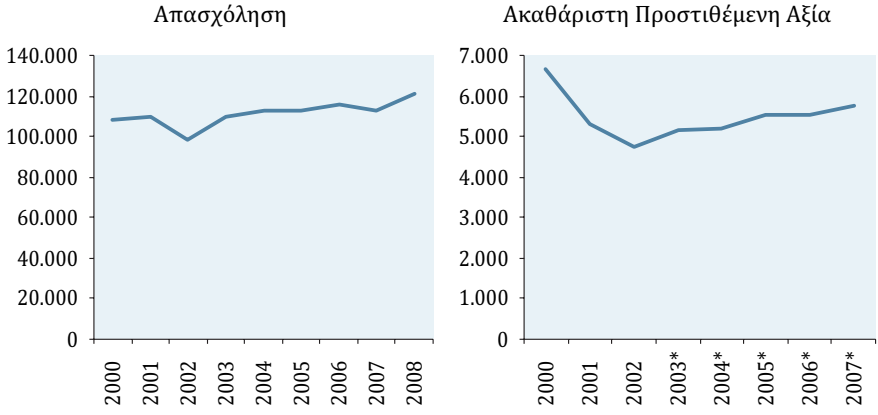

Πίνακας 10: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης	Ρυθμός μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	23,1	-11,4	-21,1	-1,1
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	-49,4	42,3	66,7	-0,3
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	124,4	-63,6	-65,5	-0,1
Σύνολο	**12,1**	**-13,4**	**-19,0**	**2,4**

των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και των συναφών με αυτούς οργανισμών να εμφανίζουν θετικές μεταβολές της απασχόλησης (23,1% και 124,4% αντίστοιχα), σε αντίθεση με τον κλάδο των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων που εμφανίζει σημαντική μείωση.[88] Οι εξελίξεις αυτές στην απασχόληση λαμβάνουν χώρα καθώς το κόστος εργασίας του κλάδου των τραπεζών ανά απασχολούμενο σε πραγματικούς όρους, για την περίοδο 2000-2005, παρουσιάζει μείωση κατά 5,0%, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στο σύνολο των ευρωπαϊκών χωρών, όπου παρουσιάζεται αύξηση 10,0% κατά μέσο όρο (INE, 2007, σελ. 278).

Ο κλάδος, ως αποτέλεσμα των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της διάρθρωσης των επιχειρήσεων που τον απαρτίζουν, εμφανίζει υψηλό ποσοστό μισθωτής

88. Η ερμηνεία της μείωσης της απασχόλησης αυτής δεν είναι ευχερής. Από μια πρώτη προσπάθεια διερεύνησης των ενδεχόμενων αιτίων της μείωσης αυτής και, καθώς πρόκειται για κλάδο που απασχολεί κυρίως δημοσίους υπαλλήλους, δεν φαίνεται να διαμορφώνονται συνθήκες (συνταξιοδότηση, εθελουσία κ.λπ.) που να μπορούν να δικαιολογήσουν, έστω και μερικώς, τη σημαντική αυτή μείωση. Και στην περίπτωση αυτή φαίνεται να συνδέεται το βασικό αίτιο με προβλήματα καταγραφής των στοιχείων από την ΕΣΥΕ. Ο ισχυρισμός αυτός ενισχύεται από τη διαπίστωση ότι ο παρεμφερής κλάδος των συναφών με τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό αύξησης. Είναι πολύ πιθανό ένα μεγάλο μέρος των απασχολούμενων στον κλάδο των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων να καταγράφηκε στον κλάδο των συναφών με τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς.

απασχόλησης (89,7%), ιδιαίτερα περιορισμένο αριθμό εργοδοτών (1,3%) και μικρό αριθμό αυτοαπασχολουμένων (8,6%). Στον κλάδο των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, το 2004, λειτουργούν 426 επιχειρήσεις, από τις οποίες οι 44 με περισσότερους από 50 απασχολουμένους (ο κλάδος εμφανίζει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά μεσαίων και μεγάλων επιχειρήσεων), στον κλάδο των ασφαλίσεων και συνταξιοδοτικών ταμείων λειτουργούν 496 και στον κλάδο των συναφών δραστηριοτήτων των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών λειτουργούν 2.960.

Στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος, οι κλάδοι στο σύνολό τους εμφανίζουν μείωση κατά -13,4%. Τούτο συνιστά το αποτέλεσμα έντονα διαφοροποιημένων εξελίξεων, καθώς οι δύο κλάδοι που εμφάνισαν αυξήσεις της απασχόλησης παρουσιάζουν μειώσεις της προστιθέμενης αξίας, ενώ ο κλάδος των ασφαλιστικών ταμείων, με σημαντική μείωση της απασχόλησης, εμφανίζει σημαντική αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του.[89] Ειδικότερα, η μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κλάδου των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών δεν μπορεί με ευχέρεια να ερμηνευθεί. Το ίδιο, ασφαλώς, ισχύει και στον άλλο συναφή κλάδο (συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς), του οποίου η μείωση της προστιθέμενης αξίας είναι σημαντικά υψηλότερη (-63,6%).[90]

Οι μειώσεις της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας των βασικών αυτών κλάδων αναμένεται να παρασύρουν και τις τιμές της παραγωγικότητας της εργα-

89. Καθώς ο κλάδος συγκαταλέγεται ανάμεσα στους κλάδους εντάσεως εργασίας, οι εξελίξεις στο παραγόμενο προϊόν του συνιστούν περαιτέρω ενδείξεις ότι η μείωση της απασχόλησης στον κλάδο ενδέχεται να είναι πλασματική.

90. Η μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και των συναφών με τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς προκαλεί εντύπωση και δεν μπορεί με ευχέρεια να ερμηνευθεί. Ο έλεγχος των στατιστικών δεδομένων, που επιχειρήθηκε με τη βοήθεια του αρμόδιου τμήματος της ΕΣΥΕ, επιβεβαίωσε την ορθότητά τους. Σύμφωνα με αυτά, όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα Ι-5, οι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί εμφανίζουν σημαντική μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους στο διάστημα 2000-2002 και έκτοτε μια σταδιακή άνοδο, που διακόπτεται το 2006, για να επανέλθει σε ανοδική πορεία το 2007, χωρίς ωστόσο το προϊόν του 2007 να υπερβαίνει το αντίστοιχο του 2000. Η γενικότερη αίσθηση που επικρατεί στην ελληνική κοινωνία αλλά και σε πορίσματα άλλων μελετών είναι ότι ο κλάδος των τραπεζών βαίνει διαρκώς αυξανόμενος.

σίας. Και στην περίπτωση αυτή οι μειώσεις της παραγωγικότητας της εργασίας δεν μπορούν εύκολα να ερμηνευθούν και ενδέχεται να συνδέονται με προβλήματα καταγραφής του προϊόντος. Τούτο φαίνεται να ενισχύεται από τις διαπιστώσεις ερευνών που επισημαίνουν ότι η σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας του χρηματοπιστωτικού τομέα εν γένει έχει ξεκινήσει από το 1995 και μέχρι το 2003 αυξάνει σε ετήσια βάση κατά 4,4%, σημειώνοντας μία από τις σημαντικότερες επιδόσεις μεταξύ των άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

Ο κλάδος της χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης [όπως καταχωρείται στις εργασίες των Λίβα και Μπελεγρή-Ρομπόλη (2007) και του Σκούντζου (2007)], εμφανίζοντας υψηλές οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις, τόσο για το έτος 2000 όσο και για το 2005, συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ηγετικούς ως προς την παραγωγή κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

2.3.10 Οι κλάδοι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας

Οι κλάδοι διαχείρισης ακίνητης περιουσίας συνιστούν μία ακόμη ομάδα κλάδων με θετικές εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος τους (Διάγραμμα 11). Σε κάποιους μάλιστα κλάδους (διαχείριση ακίνητης περιουσίας, πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες) οι εξελίξεις είναι εντυπωσιακές, καθώς παρουσιάζουν ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό μεταβολής.

Η απασχόληση στο σύνολο των κλάδων αυξάνει κατά 63,2%, παρουσιάζοντας ένα από τα υψηλότερα ποσοστά αύξησης (σε επίπεδο μονοψήφιου κλάδου), οδη-

Διάγραμμα 11: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (σύνολο χώρας 2000-2008)

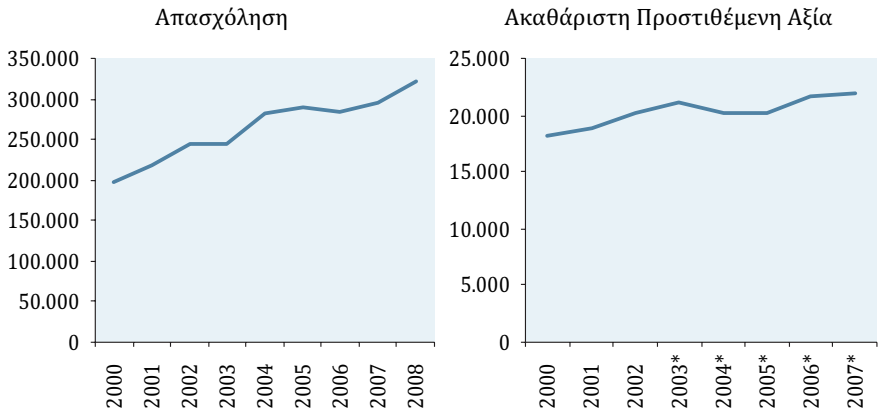

γώντας στη δημιουργία 124.578 νέων θέσεων εργασίας, έτσι ώστε οι κλάδοι αυτοί να καταλαμβάνουν, το 2008, το 7,0% της συνολικής απασχόλησης στη χώρα. Ανάμεσα στους κλάδους αυτούς κυρίαρχος, από πλευράς απασχόλησης, αναδεικνύεται ο κλάδος των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων[91], που εμφανίζει αύξηση της απασχόλησης κατά 45,3%, αλλά λόγω του μεγέθους του συμβάλλει καθοριστικά (κατά 80.185) στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης (1.056,5%) εμφανίζει ο κλάδος της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, ακολουθούμενος από τον κλάδο της ενοικίασης μηχανών και ειδών ατομικής χρήσης (201,6%). Σημαντική θα πρέπει να χαρακτηριστεί και η αύξηση της απασχόλησης (61,9%) στον κλάδο της έρευνας και ανάπτυξης, παρά το γεγονός ότι το μέγεθος του κλάδου είναι ιδιαίτερα περιορισμένο, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τα πεδία της καινοτομίας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας (βλ. Πίνακα 11).

Οι εντυπωσιακές αυτές, ως προς τους ρυθμούς μεταβολής, εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης συνοδεύονται από την ύπαρξη εξαιρετικά περιορισμένου ποσοστού μισθωτής απασχόλησης στους κλάδους (54,6% για το 2008), κατάσταση που συνδυάζεται με υψηλά ποσοστά αυτοαπασχολουμένων (29,8%) και εργοδοτών (13,0%), υποδηλώνοντας τη συνύπαρξη έντονα ανεπτυγμένων καπιταλιστικά οικονομικών δραστηριοτήτων με προκαπιταλιστικές ή, αλλιώς, μη αμιγώς καπιταλιστικά ανεπτυγμένες μορφές απασχόλησης. Η διάρθρωση αυτή της απασχόλησης κατά θέση στο επάγγελμα συνδέεται ασφαλώς με τα χαρακτηριστικά των κλάδων, και ειδικότερα με τον μεγάλο αριθμό μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων.[92]

Εξίσου ενδιαφέρουσες με αυτές της απασχόλησης είναι και οι εξελίξεις στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος των κλάδων. Στο σύνολό τους οι κλάδοι, στο διάστημα 2000-2007, αυξάνουν την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία τους κατά

91. Υπενθυμίζεται ότι στον κλάδο αυτό καταγράφεται ένα μεγάλο φάσμα σύγχρονων οικονομικών δραστηριοτήτων, που περιλαμβάνει νομικές, λογιστικές, αρχιτεκτονικές και συναφείς τεχνικού χαρακτήρα δραστηριότητες, διαφημιστικές δραστηριότητες, υπηρεσίες αστυνομικού χαρακτήρα και παροχής ασφάλειας, δραστηριότητες καθαρισμού κτηρίων και άλλες συναφείς δραστηριότητες.

92. Από το σύνολο των 126.182 επιχειρήσεων που καταγράφονται από την ΕΣΥΕ στους κλάδους αυτούς το 2004, οι 122.496 ή ποσοστό 97,1% απασχολούν λιγότερα από τέσσερα άτομα.

Πίνακας 11: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, πληροφορικής, έρευνας και συναφών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης	Ρυθμός μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	1056,5	22,2	-57,0	8,3
71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	201,6	37,1	-51,7	5,0
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	138,0	855,2	259,3	0,2
73 Έρευνα και ανάπτυξη	61,9	87,3	35,4	0,4
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	45,3	-4,8	-31,7	-8,2
Σύνολο	**63,2**	**21,0**	**-19,0**	**2,4**

21,0%, εμφανίζοντας ωστόσο εξαιρετικά διαφοροποιημένους ρυθμούς μεταβολής. Ο κλάδος διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, ως κυρίαρχος, από πλευράς προϊόντος, κλάδος της ομάδας αυτής, εμφανίζει θετικό κατά 22,2% ρυθμό μεταβολής, διαμορφώνοντας την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου σε 16.583.000 ευρώ ή ποσοστό 10,3% του συνόλου της χώρας το 2007. Ο κλάδος της πληροφορικής και των συναφών δραστηριοτήτων, παρά το γεγονός ότι αποτελούσε έναν κλάδο με ιδιαίτερα περιορισμένο κύκλο οικονομικών δραστηριοτήτων το 2000, αυξάνει κατά 855,2% την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αναδεικνύοντας ιδιαίτερο δυναμισμό, που αναμένεται να συνεχιστεί και τα προσεχή έτη. Υψηλό ποσοστό αύξησης (87,3%) της προστιθέμενης αξίας του εμφανίζει και ο κλάδος της έρευνας και ανάπτυξης, παραμένοντας ωστόσο μικρός κλάδος όσον αφορά το μέγεθος παραγωγής. Σε γενικές γραμμές, οι δύο αυτοί κλάδοι συνδέονται, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, με καινοτομίες και με την ανάπτυξη στενών σχέσεων με προμηθευτές της βιομηχανίας. Ο μόνος κλάδος που εμφανίζει αρνητικές εξελίξεις στο πεδίο του προϊόντος είναι ο κλάδος των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του οποίου μειώνεται κατά -4,8%.[93]

93. Ο κλάδος δηλαδή που, παρουσιάζοντας υψηλό ποσοστό αύξησης της απασχόλησής του κατά 45,3%, συνέβαλε με 80.165 στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας εμφανί-

Οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος είναι αποτέλεσμα της ύπαρξης έντονων διακυμάνσεων, που καλύπτουν σχεδόν το σύνολο των κλάδων για όλη τη χρονική αυτή περίοδο. Οι διακυμάνσεις αυτές συνδέονται και καταδεικνύουν τόσο τις ευμετάβλητες συνθήκες που διαμορφώνονται στη ζήτηση των υπηρεσιών αυτών, όσο ενδεχομένως και την ικανότητα των επιχειρήσεων να διατηρούν μια σταθερή θέση στις εγχώριες και διεθνείς αγορές.

Η παραγωγικότητα των κλάδων αυτών για το σύνολό τους εμφανίζει μείωση κατά 19,0% στο διάστημα 2000-2007, ως αποτέλεσμα τόσο των εξελίξεων στο εσωτερικό του κάθε κλάδου όσο και στις σχέσεις ανάμεσα στους κλάδους. Από τους πέντε κλάδους που απαρτίζουν την ενότητα αυτή, τρεις εμφανίζουν μειώσεις της παραγωγικότητάς τους, με σημαντικότερες αυτήν του κλάδου διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας (-57,0%) και του κλάδου ενοικίασης μηχανημάτων (-51,7%), και άλλοι δύο αυξήσεις, με σημαντικότερη αντίστοιχα αυτήν του κλάδου της πληροφορικής και των συναφών δραστηριοτήτων (259,3%).

Τέλος, οι ιδιαίτερα υψηλοί ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης διαμορφώνουν και υψηλές τιμές του δείκτη έντασης της απασχόλησης, ο οποίος για το σύνολο των κλάδων διαμορφώνεται στο 2,4%, καταδεικνύοντας τις ευνοϊκές συνθήκες που αναπτύσσονται στο πεδίο της δημιουργίας νέων θέσεων σε μια περίοδο που οι κλάδοι αυξάνουν το προϊόν τους. Ως κατ' εξοχήν κλάδοι εντάσεως εργασίας σε συνδυασμό με συνθήκες επέκτασης των υπηρεσιών τους, διαμορφώνουν θετικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία απασχόλησης στο χώρο της αυτοαπασχόλησης και της μικρής επιχειρηματικής μονάδας. Δεν είναι τυχαίο ότι ο κλάδος της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας διαμορφώνει και τον υψηλότερο δείκτη έντασης της απασχόλησης (8,3%) ανάμεσα στο σύνολο των κλάδων της ελληνικής οικονομίας, ακολουθούμενος από τον κλάδο ενοικίασης μηχανημάτων και ειδών ατομικής και οικιακής χρήσης (5,0%).

2.3.11 Ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης

Ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης εμφανίζει επίσης θετικές εξελίξεις τόσο στο πεδίο της απασχόλησης

ζεται να είναι και ο μοναδικός με μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του, υποδηλώνοντας, όπως θα διαπιστωθεί αμέσως παρακάτω, σημαντικές μειώσεις της παραγωγικότητάς του.

Διάγραμμα 12: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στη δημόσια διοίκηση, άμυνα και υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση (σύνολο χώρας 2000-2008)

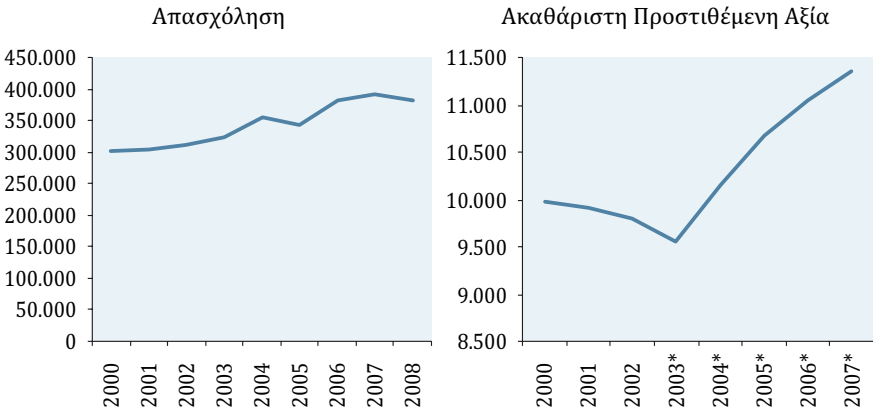

όσο και σ' αυτό του παραγόμενου προϊόντος (Διάγραμμα 12). Ως κλάδος που συνδέεται αποκλειστικά με τη δημόσια διοίκηση, εμφανίζει σημαντικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες γίνονται πιο κατανοητές με όρους κατατμήσεων των αγορών εργασίας.[94]

Στο διάστημα 2000-2008 η απασχόληση του κλάδου αυξάνει κατά 26,8% οδηγώντας στη δημιουργία 80.869 νέων θέσεων εργασίας. Όπως επισημάνθηκε σε προγενέστερο σημείο της ανάλυσης, η δημόσια διοίκηση συνιστά τον τρίτο σε μέγεθος (μετά το εμπόριο και τις οικοδομές) κλάδο της ελληνικής οικονομίας στο πεδίο της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Πρέπει, ωστόσο, να επιση-

94. Με βάση τις θεωρίες των κατατμημένων αγορών εργασίας, οι αγορές εργασίας δεν είναι ενιαίες αλλά απαρτίζονται από πολλά τμήματα (υπο-αγορές), τα οποία προκύπτουν μέσα από διαδικασίες κατάτμησης των αγορών, αλληλοεπηρεάζονται και συνδέονται μεταξύ τους με ποικίλους τρόπους. Μια πρώτη θεώρηση των κατατμήσεων διακρίνει την αγορά εργασίας σε δύο κατ' αρχήν τμήματα, ένα πρωτεύον και ένα δευτερεύον. Στο πρωτεύον εντάσσονται θέσεις εργασίας που παρέχουν υψηλές αποδοχές, καλύτερες συνθήκες εργασίας, μεγαλύτερη ασφάλεια και σταθερότητα, καθώς και δυνατότητες εξασφάλισης καριέρας. Αντίθετα, στο δευτερεύον τμήμα εντάσσονται οι εργασίες με χαμηλές αποδοχές, κακές συνθήκες εργασίας, έλλειψη σταθερότητας και ανασφάλεια. Για μια εκτενέστερη θεώρηση των θεωριών αυτών, της έννοιας και της λειτουργίας των κατατμήσεων καθώς και για τις διαδικασίες διαμόρφωσης των τμημάτων των αγορών εργασίας, βλέπε, μεταξύ άλλων, Ευστράτογλου (2000, 2006α).

μανθεί ότι η αυξημένη αυτή απασχόληση στον δημόσιο τομέα δεν υποδηλώνει υποχρεωτικά αύξηση των επενδύσεων. Στον δημόσιο τομέα, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στον ιδιωτικό, όπου συνήθως ο αριθμός των απασχολουμένων προσδιορίζεται σε συνάρτηση με τις επενδύσεις και τον κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, ο εξοπλισμός και ο χώρος απαιτούν περισσότερο χρόνο, ώστε να προσαρμοστούν στην αύξηση της απασχόλησης, η οποία, ως γνωστό, συνδέεται πρωτίστως με πολιτικά κριτήρια.

Ως αποτέλεσμα του δημόσιου χαρακτήρα της απασχόλησης και των βασικών χαρακτηριστικών του κλάδου, η μισθωτή απασχόληση καλύπτει το σύνολο της απασχόλησης και ανέρχεται στο 100,0% το 2008. Και, επειδή οι απασχολούμενοι στον δημόσιο τομέα, με όρους κατατμήσεων και με κύριο χαρακτηριστικό τη μονιμότητα της απασχόλησής τους που εξασφαλίζει σταθερότητα και ασφάλεια, εντάσσονται στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς εργασίας, η ενίσχυση της δημόσιας απασχόλησης συνιστά ταυτοχρόνως και ενίσχυση του πρωτεύοντος τμήματος της αγοράς εργασίας.

Ωστόσο, οι μεταβολές αυτές της απασχόλησης δεν σηματοδοτούν αυτόματα και μεταβολές της μονιμότητας και της σταθερότητας της απασχόλησης στο σύνολό τους, καθώς κατά τα τελευταία κυρίως έτη τόσο η προσωρινή όσο και η μερική απασχόληση αυξάνονται ολοένα και περισσότερο. Έτσι, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΙΝΕ (2008, σελ. 312), η προσωρινή απασχόληση στον ευρύτερο δημόσιο τομέα[95] ανέρχεται κατά το 2007 σε 8,8% της συνολικής απασχόλησης σε αυτόν.[96] Επισημαίνεται, μάλιστα, ότι η μορφή αυτή απασχόλησης δεν είναι οικειοθελής, καθώς επτά στους δέκα απασχολούμενους θα προτιμούσαν μια πιο σταθερή μορφή, ενώ μόλις το 3,5% προτιμά σχέση απασχόλησης με σύμβαση ορισμένου χρόνου, γεγονός που διαφοροποιεί έντονα τόσο τις συνθήκες απασχό-

95. Υπενθυμίζεται ότι ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης και άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης συνιστά τμήμα του ευρύτερου δημόσιου τομέα και δεν καταλαμβάνει το σύνολό του, καθώς σε αυτό περιλαμβάνονται και δραστηριότητες άλλων κλάδων (εκπαίδευση, υγεία και κοινωνική μέριμνα κ.ά.)

96. Τα μερίδια αυτά διαφοροποιούνται σημαντικά ανάμεσα στους γενικότερους φορείς του δημοσίου και ανέρχονται σε 6,6% για τις δημόσιες υπηρεσίες, 9,3% για τα ΝΠΔΔ ή ΝΠΙΔ, 18,8% για τους δήμους και τις κοινότητες, 7,6% για τις δημόσιες επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, 11,7% για επιχειρήσεις ελεγχόμενες από το δημόσιο και 2,5% για την κρατική τράπεζα (ΙΝΕ, 2008, σελ. 312).

λησης στον δημόσιο τομέα[97] όσο και τις προϋποθέσεις ένταξης των απασχολουμένων αυτών στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς εργασίας.

Θετικές εξελίξεις παρατηρούνται και στο πεδίο του προϊόντος του κλάδου με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του να αυξάνει κατά 13,8% και, όντας ένας από τους μεγαλύτερους σε όγκο παραγωγής κλάδους, οι υπηρεσίες του να ανέρχονται στο 7,0% της συνολικής προστιθέμενης αξίας της χώρας. Ωστόσο, ο ρυθμός αυτός της αύξησης των υπηρεσιών δεν είναι ικανός να βελτιώσει τη θέση του τομέα στο σύνολο του παραγόμενου προϊόντος, με αποτέλεσμα τη σημαντική υποχώρηση της συμμετοχής του σε σχέση με το 8,3% του 2000.[98] Όπως φαίνεται και από το διάγραμμα, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του παρουσιάζει μια περιορισμένη πτωτική τάση μέχρι το 2003 και μια έντονα ανοδική τάση από το 2004 και μετά.

Η παραγωγικότητα του κλάδου παρουσιάζει μείωση κατά 12,8% στο διάστημα 2000-2007. Ωστόσο, επειδή η παραγωγικότητα εκτιμάται με βάση τον αριθμό των απασχολουμένων, ενδέχεται η εκτίμηση αυτή να μην είναι απολύτως αξιόπιστη. Και τούτο γιατί, εάν η παραγωγικότητα της εργασίας υπολογιζόταν με βάση τις ώρες απασχόλησης (μια πιο ρεαλιστική εκτίμηση του παράγοντα εργασία), τα αποτελέσματα ενδεχομένως να ήταν διαφορετικά, καθώς, όπως διαπιστώθηκε, ένα σημαντικό τμήμα της αύξησης της απασχόλησης αφορούσε μερική απασχόληση, σηματοδοτώντας χαμηλότερες εισροές εργασίας, που σε συνδυασμό με τη

97. Ο Sennett (2008, p. 42), αναφερόμενος σε μια όψη των συνθηκών απασχόλησης στις μεγάλες επιχειρήσεις και ειδικότερα στον δημόσιο τομέα, που συνδέεται με την εμπέδωση μιας νέας κουλτούρας του καπιταλισμού, επισημαίνει τη συνύπαρξη μιας δυσαρέσκειας των εργαζομένων, που προκύπτει σε πολλές περιπτώσεις από τις ειδικότερες συνθήκες απασχόλησης, και μιας αφοσίωσης στην εργασία τους. Η ύπαρξη ακόμη και ενός μικρού περιθωρίου διαπραγμάτευσης και διαμεσολάβησης κατά την άσκηση των καθηκόντων τους είναι ικανή, σε πολλές περιπτώσεις, να δημιουργεί έναν προσωπικό δεσμό με την εργασία τους και να διαμορφώνει την προσωπική τους ιστορία στην επιχείρηση ή στον οργανισμό. Έτσι, σε μεγάλο βαθμό οι δημόσιοι υπάλληλοι θεωρούν ότι μπορούν να παίξουν έναν ρόλο. Παρά το γεγονός ότι τούτο μπορεί να συνιστά μια αυταπάτη, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι κανείς ενήλικας δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αυτήν την αυταπάτη.

98. Οι χαμηλές και μη ικανοποιητικές επιδόσεις της δημόσιας διοίκησης στην Ελλάδα, ως τμήμα ενός ευρύτερου δικτύου υποδομών, θεωρούνται (Mamatzakis, 2007) ένας από τους παράγοντες που δεν επιτρέπουν την ικανοποιητική προσαρμογή της ελληνικής βιομηχανίας και ειδικότερα της παραγωγικότητάς της στις σύγχρονες οικονομικές συνθήκες.

μείωση των εβδομαδιαίων ωρών απασχόλησης (από 39 το 2000 σε 38 το 2008) καταδεικνύουν σημαντική διαφοροποίηση σε σχέση με τις πραγματικές εισροές της εργασίας. Με τη σειρά του ο δείκτης έντασης της απασχόλησης εμφανίζει υψηλή τιμή (2,1), αναδεικνύοντας τις δυνατότητες που διαμορφώνονται στη δημιουργία απασχόλησης, καθώς ο κλάδος αυξάνει το παραγόμενο προϊόν του. Βέβαια και στην περίπτωση αυτή, θα πρέπει να υπενθυμισθεί η σχετικότητα των σχετικών διαπιστώσεων, καθώς, όπως ήδη επισημάνθηκε, ο ρυθμός αύξησης της απασχόλησης στον δημόσιο τομέα δεν συνδέεται αποκλειστικά με την οικονομική δραστηριότητα αλλά και με τις εκάστοτε πολιτικές επιλογές.

2.3.12 Ο κλάδος της εκπαίδευσης

Και ο κλάδος της εκπαίδευσης, όπως η πλειονότητα των κλάδων των υπηρεσιών, εμφανίζει θετικές εξελίξεις τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος (Διάγραμμα 13).[99] Ως κλάδος παροχής

Διάγραμμα 13: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στον κλάδο της εκπαίδευσης (σύνολο χώρας 2000-2008)

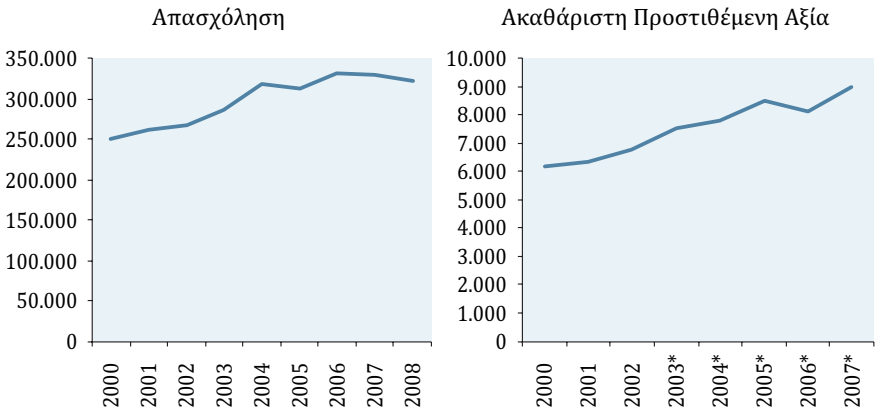

99. Η εκπαίδευση, ως βασικός μηχανισμός παραγωγής της γνώσης, βρίσκεται ταυτοχρόνως στον πυρήνα της συζήτησης για την αποκαλούμενη «κοινωνία της γνώσης». Χωρίς να είναι επιθυμητή η εμπλοκή στη συζήτηση αυτή, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι η έννοια της κοινωνίας της γνώσης γίνεται αντιληπτή με πολλούς και διάφορους τρόπους. Τις περισσότερες, ωστόσο, φορές η έννοια χρησιμοποιείται με τέτοιους τρόπους ώστε θεωρία και πραγματικότητα να μην συμβαδίζουν. Πιο συγκεκριμένα, σε ένα πλήθος προσεγγίσεων η περιγραφή των σύγχρονων κοινωνιών ως κοινωνιών της γνώσης δεν συμβαδίζει με την πραγματικότητα και τα εμπειρικά δεδομένα που την πε-

κοινωνικών υπηρεσιών συνδέεται πρωτίστως με τους ρυθμούς ανάπτυξης του ευρύτερου κοινωνικού κράτους και τους όρους και τις προϋποθέσεις υπαγωγής των ατόμων σε αυτό. Ως κλάδος, όμως, οικονομικής δραστηριότητας συνδέεται με οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, όπως οι δημογραφικές εξελίξεις, τα πρότυπα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και οι αντιλήψεις των ατόμων για τον γενικότερο ρόλο της εκπαίδευσης.

Η απασχόληση στον κλάδο κατά το χρονικό διάστημα 2000-2008 αυξάνει κατά 28,9% και συμβάλλει με 72.182 θέσεις στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, έτσι ώστε η εκπαίδευση να συγκαταλέγεται στους κλάδους που δημιουργούν σημαντικό αριθμό θέσεων εργασίας. Ένα μεγάλο τμήμα του κλάδου συνδέεται με την απασχόληση στον δημόσιο τομέα, όπου με όρους κατατμήσεων εντάσσεται στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς εργασίας.[100] Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κλάδου διαμορφώνουν και τους όρους ύπαρξης υψηλού ποσοστού μισθωτής απασχόλησης (92,2% το 2008), ποσοστού που αυξήθηκε στα χρόνια της νέας δεκαετίας (89,7% το 2000) σε βάρος τόσο των εργοδοτών, που περιορίστηκαν από 4,1% σε 2,6%, όσο και των αυτοαπασχολουμένων (από 5,9% σε 5,0%). Ωστόσο, όπως επισημάνθηκε και στον κλάδο της δημόσιας διοίκησης, έτσι και εδώ ένα ολοένα αυξανόμενο τμήμα της απασχόλησης του κλάδου αφορά την προσωρινή, εποχική και μερική απασχόληση. Ωρομίσθιοι εκπαιδευτικοί στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και απασχολούμενοι με το καθεστώς του ν. 407 στην τριτοβάθμια εκπαίδευση καλύπτουν πάγιες ανάγκες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, χωρίς ωστόσο να αποκτούν μια μόνιμη και σταθερή θέση εργασίας.

Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος του κλάδου. Όπως φαίνεται και από το σχετικό διάγραμμα, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου παρουσιάζει διαρκή (με εξαίρεση το 2006) ανοδική τάση. Η συνολική μεταβολή της, στο διάστημα 2000-2007, ανέρχεται σε 45,5%, έτσι ώστε ο κλάδος να καλύπτει, το 2007, το 5,6% της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του συνόλου της οικονομίας.

ριγράφουν. Για μια πρώτη προσέγγιση των σχετικών ζητημάτων βλέπε, μεταξύ άλλων, Σταμάτης (2005) και Ευστράτογλου (2006β).

100. Στο πρωτεύον τμήμα αναμένεται να εντάσσεται και ένα σημαντικό τμήμα των εκπαιδευτικών οι οποίοι απασχολούνται στον ιδιωτικό τομέα, καθώς οι όροι και οι συνθήκες απασχόλησής τους προσομοιάζουν με αυτούς των απασχολουμένων στον δημόσιο τομέα.

Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στο πεδίο της παραγωγικότητας του κλάδου, η οποία στο διάστημα 2000-2007 αυξάνει κατά 10,6%, γεγονός με ιδιαίτερη σημασία για έναν κατ' εξοχήν κλάδο εντάσεως της εργασίας. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι, όπως συμβαίνει σε πολλούς κλάδους υπηρεσιών, η μέτρηση της παραγωγικότητας του κλάδου δεν είναι ευχερής.[101] Οι γενικού χαρακτήρα μετρήσεις (όπως αυτή που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης) δεν λαμβάνουν υπόψη τις σημαντικές ιδιαιτερότητες της λειτουργίας του κλάδου, με αποτέλεσμα οι σχετικές διαπιστώσεις να παραμένουν απλές ενδείξεις των εσωτερικών εξελίξεων του κλάδου. Θετικό γεγονός θα πρέπει να θεωρηθεί και η σχετικά υψηλή τιμή του δείκτη έντασης της απασχόλησης στον κλάδο, ο οποίος για το ίδιο χρονικό διάστημα ανέρχεται σε (0,7) παρέχοντας ενδείξεις για το ρυθμό και τις δυνατότητες αύξησης της απασχόλησης, καθώς ο κλάδος της εκπαίδευσης αναπτύσσεται.

2.3.13 Οι κλάδοι της υγείας και κοινωνικής μέριμνας

Ο κλάδος της υγείας και της κοινωνικής μέριμνας συνιστά έναν επιπλέον κλάδο του τριτογενούς τομέα με θετικές εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος (Διάγραμμα 14). Εφόσον αποτελεί κλάδο παροχής

Διάγραμμα 14: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της υγείας και της κοινωνικής μέριμνας (σύνολο χώρας 2000-2008)

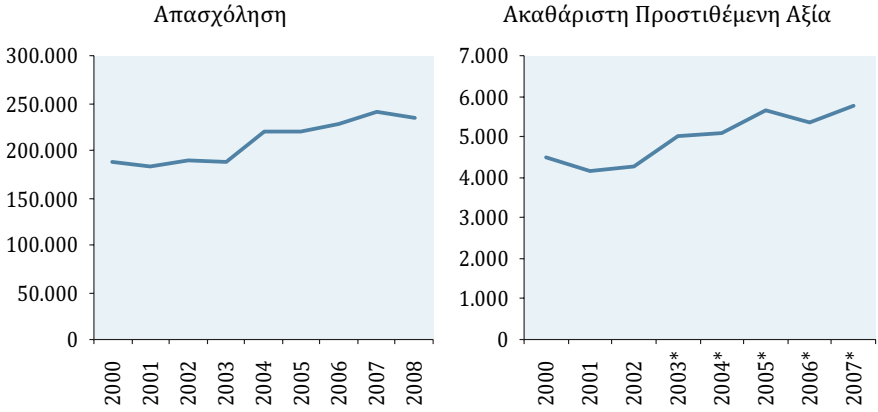

101. Για τα προβλήματα που εμφανίζει η μέτρηση της παραγωγικότητας στους κλάδους των υπηρεσιών βλέπε, μεταξύ άλλων, Δεδουσόπουλος (2002), Ευσταθόπουλος και Ιωακείμογλου (2004).

κοινωνικών υπηρεσιών, η ανάπτυξη και η επέκταση των δραστηριοτήτων του θα συνδέονται με την ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους στη χώρα και με τη διαμόρφωση των προϋποθέσεων υπαγωγής των πολιτών στις υπηρεσίες που παρέχονται από αυτό.

Η απασχόληση στον κλάδο στο διάστημα 2000-2008 αυξάνεται κατά 24,3% και, καθώς είναι μεγάλος κλάδος της ελληνικής οικονομίας, συμβάλλει με 45.822 θέσεις στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Όπως διαπιστώνεται και από το σχετικό διάγραμμα, η διαχρονική πορεία μεταβολής της απασχόλησης διέρχεται ένα πρώτο διάστημα μέχρι το 2003 όπου παραμένει περίπου αμετάβλητη, εμφανίζει έκτοτε ανοδική πορεία με ελαφρά κάμψη το 2008.[102]

Ο κλάδος χαρακτηρίζεται από σχετικά υψηλά ποσοστά μισθωτής απασχόλησης (85,0% το 2008, με ελαφρά ωστόσο υποχώρηση από το 86,0% το 2000), περιορισμένα ποσοστά εργοδοτών (3,0% το 2008 έναντι 2,8% το 2000) και μέσο ποσοστό αυτοαπασχολουμένων (11,7% το 2008 έναντι 10,8% το 2000). Η διάρθρωση αυτή αναμφίβολα συνδέεται με τα χαρακτηριστικά του κλάδου και την ύπαρξη ενός σχετικά υψηλού αριθμού (3.572) επιχειρήσεων που, το 2004, στη μεγάλη τους πλειονότητα είναι μικρού μεγέθους (οι 3.261 επιχειρήσεις ή ποσοστό 91,3% απασχολούν προσωπικό μικρότερο των τεσσάρων ατόμων), ενώ μόλις 49 επιχειρήσεις εμφανίζονται να απασχολούν πάνω από 50 άτομα.[103]

Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος, όπου στο διάστημα 2000-2007 η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου αυξάνει κατά 28,2%. Ωστόσο, η μεταβολή αυτή είναι χαμηλότερη από την αντίστοιχη για το σύνολο της οικονομίας, έτσι ώστε η συμμετοχή του κλάδου στο συνολικό προϊόν της χώρας να προσδιοριστεί στο 3,6% για το 2007. Και στην περίπτωση του κλάδου αυτού η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία εμφανίζει έντονες διακυμάνσεις στο χρονικό αυτό διάστημα, με ελαφρά υποχώρηση το 2001,

---

102. Καθώς ένα μεγάλο τμήμα των απασχολουμένων στον κλάδο εργάζονται στον δημόσιο τομέα, αναμένεται να ισχύουν και εδώ οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα που καταγράφηκαν για τους απασχολουμένους στους κλάδους της δημόσιας διοίκησης και της εκπαίδευσης, αναφορικά με την ένταξή τους στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς εργασίας, αλλά και με την εμφάνιση σημαντικού αριθμού απασχολουμένων μερικής απασχόλησης και με συμβάσεις έργου.

103. Ενδεικτικά είναι και τα στοιχεία της ICAP (2008), η οποία για το 2006 καταγράφει στον κλάδο 335 επιχειρήσεις που έχουν τη μορφή της ΑΕ και της ΕΠΕ.

ανοδική πορεία έκτοτε, ελαφρά υποχώρηση ξανά κατά το 2006 και επαναφορά στην ανοδική τάση κατά το τελευταίο έτος της ανάλυσης.

Η παραγωγικότητα του κλάδου παραμένει ουσιαστικά αμετάβλητη στο διάστημα 2000-2007 (οριακή μεταβολή κατά 0,1%). Είναι αξιοσημείωτο ότι, ενώ ο κλάδος κυρίως της υγείας είναι αποδέκτης υψηλών επενδύσεων και ενσωματώνει ιδιαίτερα υψηλή τεχνολογία σε μηχανήματα και εξοπλισμό, η παραγωγικότητά του δεν μεταβάλλεται ουσιαστικά. Τέλος, ο δείκτης έντασης της απασχόλησης εμφανίζει τιμή ίση με τη μονάδα (1,0) υποδηλώνοντας τις ευνοϊκές συνθήκες αύξησης της απασχόλησης σε περιόδους αύξησης των υπηρεσιών του κλάδου.

2.3.14 Οι κλάδοι των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών

Θετικές εμφανίζονται οι εξελίξεις και στους κλάδους των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών (Διάγραμμα 15). Οι κλάδοι αυτοί εμφανίζουν τόσο για το σύνολο τους όσο και ο καθένας ξεχωριστά θετικές μεταβολές, όσον αφορά και την απασχόληση και το παραγόμενο προϊόν τους (Πίνακας 12). Ειδικότερα ως προς την απασχόληση οι κλάδοι εμφανίζουν στο σύνολό τους αύξηση κατά 22,9% δημιουργώντας συνολικά 42.395 νέες θέσεις εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, όπως ήδη επισημάνθηκε, το σύνολο των κλάδων αυτών εμφανίζει θετικούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης. Τον υψηλότερο ρυθμό (66,5%) εμφανίζει ο κλάδος των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών, που συμβάλλει και στη δημιουργία των περισσότερων (25.272) νέων θέσεων

Διάγραμμα 15: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών (σύνολο χώρας 2000-2008)

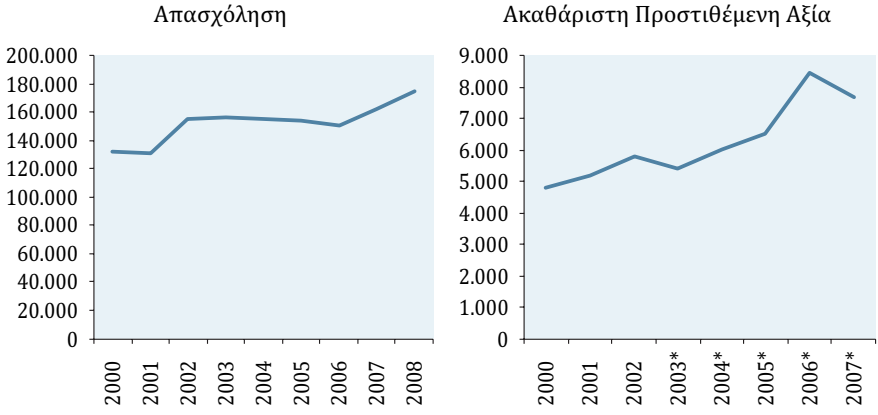

Πίνακας 12: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης	Ρυθμός μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων και συναφείς δραστηριότητες	16,3	70,8	51,8	0,2
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	4,4	123,9	133,9	0,0
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	22,0	90,9	76,8	0,1
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	66,5	12,2	-30,9	5,1
Σύνολο	**22,9**	**60,2**	**30,3**	**0,4**

εργασίας. Ακολουθεί ο κλάδος των ψυχαγωγικών, πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων, με ρυθμό αύξησης (22,0%) και συμβολή κατά 13.626 στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, με τους άλλους δύο κλάδους να εμφανίζουν χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και χαμηλότερη συμμετοχή στις νέες θέσεις εργασίας.

Οι κλάδοι στο σύνολό τους εμφανίζουν χαμηλό ποσοστό μισθωτής απασχόλησης, που ανέρχεται σε 63,0%, ελαφρά χαμηλότερο από το αντίστοιχο για το σύνολο της χώρας (64,9%). Αυτό είναι αποτέλεσμα της ταχύτερης αύξησης της συμμετοχής τόσο των εργοδοτών (από 6,6% το 2000 σε 9,4% το 2008) όσο και των αυτοαπασχολουμένων (από 17,7% σε 25,8% το 2008). Οι εξελίξεις αυτές δεν είναι ανεξάρτητες από τον μεγάλο αριθμό των μικρών επιχειρήσεων που κυριαρχούν στους κλάδους αυτούς. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, το 2004 στους κλάδους των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών οι 21.865 από τις 22.835 επιχειρήσεις είναι μικρές και απασχολούν λιγότερα από τέσσερα άτομα, ενώ στον κλάδο των ψυχαγωγικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων οι 17.456 από τις 18.617 είναι αντίστοιχα ιδιαίτερα μικρές επιχειρήσεις).[104]

104. Οι άλλοι δύο κλάδοι, των δραστηριοτήτων οργανώσεων και της διάθεσης λυμάτων και απορριμμάτων, παρουσιάζουν εμφανώς χαμηλότερους αριθμούς, που ανέρχονται σε 3.344 και 917 επιχειρήσεις αντίστοιχα.

Θετικές εμφανίζονται και οι εξελίξεις στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος των κλάδων. Για το σύνολο των κλάδων η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αυξάνει στο διάστημα 2000-2007 κατά 60,2%, καλύπτοντας το 4,8% του συνολικά παραγόμενου προϊόντος στη χώρα για το 2007. Με εξαίρεση την κάμψη που εμφανίζεται κατά το 2007, η τάση που διαμορφώνεται στο χρονικό αυτό διάστημα είναι σε γενικές γραμμές ανοδική. Οι επιμέρους κλάδοι, ωστόσο, εμφανίζουν σημαντικά διαφοροποιημένους ρυθμούς μεταβολής, με τον κλάδο των δραστηριοτήτων οργανώσεων να εμφανίζει αύξηση με ρυθμό της τάξεως του 123,9%, ενώ ο κλάδος των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών παρουσιάζει αύξηση μόλις κατά 12,2%. Υψηλό ρυθμό αύξησης (90,9%) εμφανίζει και ο κλάδος των ψυχαγωγικών, πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων, που συνιστά τον κυρίαρχο, από πλευράς προϊόντος, κλάδο της ομάδας αυτής.

Οι υψηλοί αυτοί ρυθμοί μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κλάδου συνδέονται ασφαλώς με υψηλές μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας. Για το σύνολο των κλάδων αυτών η παραγωγικότητα αυξάνει κατά 30,3%. Ωστόσο και εδώ εμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις, με τον κλάδο των δραστηριοτήτων οργανώσεων να παρουσιάζει ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητάς του και τον κλάδο των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών να εμφανίζει σημαντική μείωση (-30,9%).

2.3.15 Ο κλάδος των ιδιωτικών νοικοκυριών με οικιακό προσωπικό

Θετικές εμφανίζονται και οι εξελίξεις στον κλάδο των ιδιωτικών νοικοκυριών με οικιακό προσωπικό τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο αντίστοιχο του παραγόμενου προϊόντος (Διάγραμμα 16). Η απασχόληση στον κλάδο κατά το διάστημα 2000-2008 αυξάνει κατά 39,5% και συμβάλλει με 20.769 θέσεις στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.[105]

Δύο ιδιαιτερότητες χαρακτηρίζουν τον κλάδο. Η πρώτη συνδέεται με το είδος των παρεχόμενων υπηρεσιών και συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερα

105. Επισημαίνεται ότι στην ανάλυση των διακλαδικών σχέσεων της ελληνικής οικονομίας που επιχειρείται από τον Σκούντζο (2007) για το 2005, ο κλάδος εμφανίζει τον υψηλότερο δείκτη (3,1697) κάθετων διασυνδέσεων ως προς την απασχόληση και συγκαταλέγεται στους ηγετικούς ως προς την απασχόληση κλάδους, υποδηλώνοντας την υψηλή επίδραση στην απασχόληση των άλλων κλάδων της ελληνικής οικονομίας, που επέρχεται από τις μεταβολές του κλάδου των ιδιωτικών νοικοκυριών.

Διάγραμμα 16: Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στον κλάδο των ιδιωτικών νοικοκυριών με οικιακό προσωπικό (σύνολο χώρας 2000-2008)

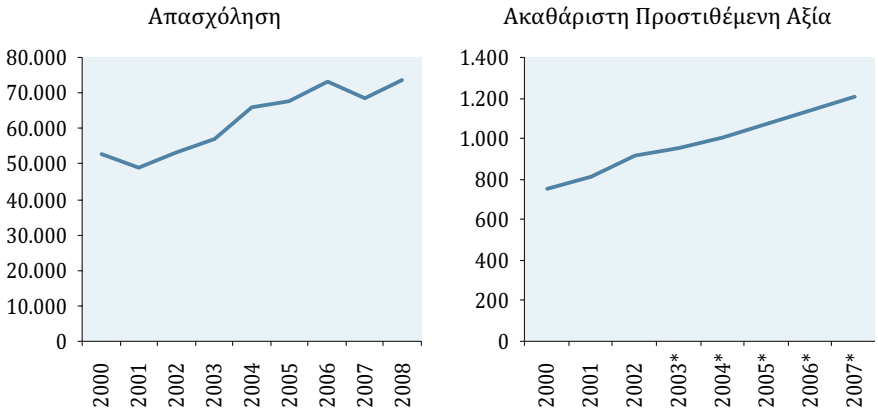

υψηλού μεριδίου μισθωτών (92,8% το 2008), ενός σχετικά περιορισμένου μεριδίου αυτοαπασχολουμένων (7,0%) και ενός ιδιαίτερα περιορισμένου μεριδίου εργοδοτών (0,2%), που αναμένεται να συνδέεται με εταιρείες που διαχειρίζονται και διαθέτουν προσωπικό στα νοικοκυριά. Η δεύτερη αφορά τη σημαντική παρουσία των μεταναστών, εφόσον το 70,1% του συνόλου των απασχολουμένων στον κλάδο, το 2007, είναι μετανάστες (INE, 2008, σελ. 143). Τούτο καταδεικνύει ότι ο κλάδος αποτελεί κατά κάποιο τρόπο έναν προνομιακό χώρο για την απασχόλησή τους, καθώς το 15,8% του συνόλου των απασχολούμενων μεταναστών (για το ίδιο έτος) εντοπίζεται στον κλάδο αυτό.

Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος του κλάδου. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του, στο διάστημα 2000-2007, αυξάνει κατά 60,7%, εμφανίζοντας μια διαχρονικά ανοδική πορεία. Οι εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος συνδέονται με την αύξηση της παραγωγικότητας του κλάδου, που ανέρχεται, στο ίδιο χρονικό διάστημα, σε 23,4%. Ταυτοχρόνως, ο δείκτης έντασης της απασχόλησης στον κλάδο ανέρχεται σε 0,5%, υποδηλώνοντας τις συνθήκες που διαμορφώνονται στη διαδικασία δημιουργίας νέων θέσεων στο διάστημα που ο κλάδος αναπτύσσεται.

2.4 Μέγεθος των κλάδων και ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης

Στην ενότητα αυτή του κεφαλαίου επιχειρείται μια πιο συστηματική διερεύνηση ανάμεσα στο μέγεθος των κλάδων και στο ρυθμό μεταβολής της απασχό-

λησής τους. Επιχειρείται, δηλαδή, να εκτιμηθεί η συμβολή του κάθε κλάδου στη δημιουργία ή και την απώλεια θέσεων εργασίας, με άλλα λόγια, να διερευνηθεί το κατά πόσο το μέγεθος των κλάδων μπορεί να αναδειχθεί σε ερμηνευτικό παράγοντα της διαδικασίας δημιουργίας ή απώλειας θέσεων εργασίας. Και τούτο γιατί το μέγεθος των κλάδων έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς ένας μεγάλος κλάδος, ακόμη και όταν επιτυγχάνει χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης (ή μείωσης) της απασχόλησης, συμβάλλει περισσότερο στη δημιουργία (ή απώλεια) θέσεων εργασίας.

Προκειμένου να διευκολυνθεί η διερεύνηση αυτή, καταρτίστηκαν δύο πίνακες (Πίνακας 13 και Πίνακας 14), που συσχετίζουν το μέγεθος του κλάδου με το ρυθμό αύξησης και μείωσης της απασχόλησης αντίστοιχα. Στους πίνακες αυτούς οι κλάδοι διακρίνονται σε μεγάλους, μεσαίους και μικρούς, ανάλογα με το μέγεθος της απασχόλησης σε αυτούς κατά το 2000, αρχικό έτος της ανάλυσης. Το κριτήριο με βάση το οποίο έγινε η ομαδοποίηση αυτή είναι το μέσο μέγεθος του κλάδου (η μέση τιμή της κατανομής της απασχόλησης), που για το 2000 ανέρχεται σε 51.709 άτομα.[106] Θεωρώντας ότι το μέγεθος ενός κλάδου συνιστά ένα διάνυσμα (με έκταση από 0 έως 100, αφού δεν μπορεί να υπάρξει αρνητική απασχόληση) και, προκειμένου να προκύψει μεσαία κατηγορία, προσδιορίστηκε ένα εύρος ±15% της μέσης τιμής (από 43.959 έως 59.465).[107] Με βάση τα παραπάνω κριτήρια, δεκαπέντε κλάδοι χαρακτηρίζονται ως μεγάλοι (απασχόληση άνω των 60.000 ατόμων), πέντε κλάδοι ως μεσαίοι (απασχόληση μεταξύ 44.000 και 60.000 ατόμων) και τριάντα εννέα κλάδοι ως μικροί (απασχόληση χαμηλότερη από 44.000 άτομα).

Κατά παρόμοιο τρόπο, με βάση το ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης έχουν δημιουργηθεί έξι κατηγορίες κλάδων: κλάδοι με υψηλό, μεσαίο και χαμηλό ρυθμό αύξησης της απασχόλησης και κλάδοι με υψηλό, μεσαίο και χαμηλό ρυθμό

106. Στον υπολογισμό της μέσης τιμής (51.709) δεν έχουν ληφθεί υπόψη οι εξής κλάδοι που παρουσιάζουν ακραίες τιμές: Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες (01), Εξόρυξη μεταλλευμάτων ουρανίου και θορίου (12) και Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής /οικιακής χρήσης (52).

107. Για λόγους απλούστευσης και ευχερέστερης κατανόησης, τα μεγέθη έχουν διαμορφωθεί σε 45.000 για τους μικρούς κλάδους και 60.000 για τους μεγάλους. Με βάση αυτό, λοιπόν, ως μεγάλοι κλάδοι χαρακτηρίζονται εκείνοι με απασχόληση μεγαλύτερη από 60.000 και, αντίστοιχα, μικροί κλάδοι θεωρούνται εκείνοι με απασχόληση μικρότερη από 45.000 άτομα.

Πίνακας 13: Ταξινόμηση των κλάδων κατά μέγεθος και ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης

Μέγεθος κλάδου Ρυθμός μεταβολής	Μεγάλοι κλάδοι >60.000	Μεσαίοι κλάδοι 44.000 έως 60.000	Μικροί κλάδοι <44.000	Σύνολα
Υψηλός (>30,0)	74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	22 Εκδόσεις και εκτυπώσεις 27 Παραγωγή βασικών μετάλλων 32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/τηλεόρασης κ.λπ. 35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών 37 Ανακύκλωση 61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών 67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς 70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας 71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης 72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες 73 Έρευνα και ανάπτυξη 93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών 99 Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	**15**
Μεσαίος (30,0 έως 22,2)	45 Κατασκευές 51 Χονδρικό εμπόριο 65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί 75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση 80 Εκπαίδευση 85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα		24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων 41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	**8**
Χαμηλός (<22,2)	50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κ.λπ., λιανική πώληση καυσίμων 52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης 55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια 92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων 36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ. 63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών 64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	02 Δασοκομία, υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες 05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων 10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης 11 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου 14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία 25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες 26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά 40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κ.λπ. 90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων και παρόμοιες δραστηριότητες 91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	**18**
Σύνολα	**11**	**5**	**25**	**41**

μείωσης της απασχόλησης. Ο υπολογισμός των διαστημάτων κάθε κατηγορίας έγινε με βάση τον συνολικό ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης της χώρας, ξεχωριστά για τις θετικές τιμές (26,1% για το σύνολο των κλάδων που αυξάνουν την απασχόλησή τους) και τις αρνητικές (-23,5% για το σύνολο των κλάδων που μειώνουν την απασχόλησή τους), τοποθετώντας στην υψηλή κατηγορία τους κλάδους εκείνους που παρουσιάζουν ρυθμό μεταβολής μεγαλύτερο του +15% της μέσης τιμής της χώρας, στη μεσαία κατηγορία εκείνους που παρουσιάζουν ρυθμό μεταβολής μεταξύ του ±15% του συνολικού ρυθμού μεταβολής, και στη χαμηλή κατηγορία εκείνους με ποσοστιαία μεταβολή μικρότερη του -15% της μέσης μεταβολής.

Συνολικά οι κλάδοι που αυξάνουν την απασχόληση, στην υπό ανάλυση χρονική περίοδο, οδηγούν στη δημιουργία 760.819 νέων θέσεων εργασίας (Πίνακας Ι-2.). Τη μεγαλύτερη συμβολή στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας έχουν οι κλάδοι των κατασκευών (88.419 θέσεις) και του λιανικού εμπορίου (87.993 θέσεις).

Στο σύνολό τους οι μεγάλοι κλάδοι δημιουργούν 592.222 νέες θέσεις εργασίας, συμμετέχοντας με 78,8% στο σύνολο των νέων θέσεων που δημιουργούνται. Στην πλειονότητά τους εμφανίζουν μεσαίους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης (Πίνακας 13). Από τους έντεκα μεγάλους κλάδους, οι έξι (κατασκευές, χονδρικό εμπόριο, τράπεζες, δημόσια διοίκηση, εκπαίδευση και υγεία) εμφανίζουν μέσους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης. Οι έξι αυτοί κλάδοι δημιουργούν 338.937 θέσεις εργασίας, καταλαμβάνοντας το 44,5% του συνόλου των νέων θέσεων που δημιουργούνται στο διάστημα αυτό.[108] Τέσσερις μεγάλοι κλάδοι (εμπόριο αυτοκινήτων, λιανικό εμπόριο, ξενοδοχεία-εστιατόρια και ψυχαγωγικές δραστηριότητες) εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης. Ωστόσο, παρά τους χαμηλούς αυτούς ρυθμούς, οδηγούν στη δημιουργία μεγάλου αριθμού (173.100 ή ποσοστό 22,7%) νέων θέσεων εργασίας αναδεικνύοντας τη σημασία του μεγέθους του κλάδου. Τέλος, μόνο ο κλάδος των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (74) εμφανίζει υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης οδηγώντας στη δημιουργία 80.185 νέων θέσεων εργασίας.

108. Υπενθυμίζεται ότι οι κλάδοι που αυξάνουν την απασχόληση συνολικά δημιουργούν 760.819 θέσεις εργασίας, ενώ οι κλάδοι που μειώνουν την απασχόληση οδηγούν σε απώλειες 278.007 θέσεων εργασίας, έτσι ώστε το καθαρό αποτέλεσμα των θέσεων εργασίας να ανέρχεται σε 484.668.

Οι μεσαίοι κλάδοι δημιουργούν στο σύνολό τους 26.003 θέσεις εργασίας, καταλαμβάνοντας ένα ιδιαίτερα περιορισμένο μερίδιο (3,4%) του συνόλου των νέων θέσεων που δημιουργούνται. Από τους πέντε μεσαίους σε μέγεθος κλάδους, οι τέσσερις (μεταλλικά προϊόντα, έπιπλα, βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών, ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες) εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής τους, ενώ μόνον ένας κλάδος, τα ιδιωτικά νοικοκυριά, εμφανίζει υψηλό ρυθμό αύξησης της απασχόλησης. Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί ότι όλοι οι μεσαίοι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας (σύμφωνα με τα δεδομένα της σχετικής ταξινόμησης) εμφανίζουν αυξήσεις της απασχόλησής τους.

Οι μικροί κλάδοι δημιουργούν συνολικά 135.594 νέες θέσεις εργασίας καταλαμβάνοντας το 17,8% του συνόλου των νέων θέσεων που δημιουργούνται στο διάστημα αυτό. Από τους είκοσι πέντε μικρούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας οι δεκατρείς εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης, δέκα κλάδοι, στην πλειονότητά τους των υπηρεσιών αλλά και της μεταποίησης, εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και, τέλος, μόνο δύο κλάδοι (χημικά προϊόντα και ύδρευση) εμφανίζουν μεσαίους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής τους.

Από την οπτική των ρυθμών μεταβολής της απασχόλησης, οι κλάδοι που εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς είναι, στη μεγάλη τους πλειονότητα, οι μικροί κλάδοι. Από τους δεκαπέντε κλάδους που εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης, οι δεκατρείς είναι μικροί, ένας μεγάλος και ένας μεσαίος κλάδος. Από τους οκτώ κλάδους που εμφανίζουν μέσους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης, οι έξι είναι μεγάλοι ως προς το μέγεθος κλάδοι και οι δύο είναι μικροί, ενώ κανένας μεσαίος κλάδος δεν παρουσιάζει μέσους ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησής του. Τέλος, από τους δεκαοκτώ κλάδους με χαμηλούς ρυθμούς μεταβολής οι δέκα είναι μικροί κλάδοι, οι τέσσερις είναι μεγάλοι και οι υπόλοιποι τέσσερις μεσαίοι κλάδοι.

Συμπερασματικά, μπορεί να διαπιστωθεί ότι, από την οπτική της συμβολής στη δημιουργία θέσεων εργασίας, οι μεγάλοι σε μέγεθος κλάδοι είναι οι πλέον σημαντικοί και σε αυτούς εντοπίζεται η υψηλότερη συμμετοχή στη διαδικασία αυτή. Εμφανίζοντας, στην πλειονότητά τους, μέσους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης, οδηγούν στη δημιουργία ενός ιδιαίτερα σημαντικού αριθμού νέων θέσεων εργασίας. Στον αντίποδα, οι μικροί σε μέγεθος κλάδοι της ελληνικής οικονομίας είναι περίπου μοιρασμένοι ανάμεσα σε αυτούς που αυξάνουν την απασχόληση

με υψηλούς ρυθμούς και σε αυτούς που αυξάνουν την απασχόληση με χαμηλούς ρυθμούς, έτσι ώστε να μην μπορεί να ειπωθεί με ευχέρεια ότι το μικρό μέγεθος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία δημιουργίας θέσεων εργασίας.

Στους κλάδους που εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης (Πίνακας 14) οι τέσσερις είναι μεγάλοι κλάδοι, οι υπόλοιποι δεκαοκτώ μικροί, ενώ κανένας κλάδος δεν καταχωρείται ως μεσαίος. Συνολικά οι δεκαοκτώ κλάδοι που μειώνουν την απασχόληση, στο αναλυόμενο χρονικό διάστημα, οδηγούν σε απώλειες 278.007 θέσεων εργασίας.[109] Εάν εξαιρεθεί ο κλάδος της γεωργίας (-194.371 θέσεις εργασίας), οι υπόλοιποι δεκαεπτά κλάδοι του μη αγροτικού τομέα της οικονομίας οδηγούν σε απώλειες συνολικά 83.636 θέσεων εργασίας, με τον κλάδο των ειδών ένδυσης και γουναρικών να καταλαμβάνει την πρώτη θέση (απώλεια 36.472 θέσεων εργασίας) και σε σημαντική απόσταση από τους άλλους.

Από τους τέσσερις μεγάλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας που εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης, οι δύο (γεωργία-κτηνοτροφία και ένδυση και γουναρικά) εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς μείωσης και οδηγούν σε απώλειες θέσεων εργασίας που ανέρχονται σε 230.843, συμμετέχοντας κατά 83,0% στις συνολικές απώλειες θέσεων εργασίας. Το μεγαλύτερο μέρος των απωλειών ασφαλώς οφείλεται στη γεωργία-κτηνοτροφία, ενώ ο κλάδος ένδυσης και γουναρικών, εμφανίζοντας ρυθμό μείωσης της τάξεως του -45,6%, υποδηλώνει ότι η μισή περίπου απασχόλησή του χάνεται μέσα στο εν λόγω χρονικό διάστημα. Οι δύο άλλοι μεγάλοι κλάδοι, των τροφίμων και των χερσαίων μεταφορών, που εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησής τους είναι υπεύθυνοι για έναν σημαντικά μικρότερο αριθμό (7.809) απωλειών σε θέσεις εργασίας.

Από το σύνολο των μικρών σε μέγεθος κλάδων που μειώνουν την απασχόλησή τους, επτά κλάδοι εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς μείωσης. Με εξαίρεση τον κλάδο των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων, είναι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα, και ειδικότερα της μεταποίησης, και μερικοί από αυτούς, όπως τα προϊόντα καπνού και οι μηχανές γραφείου, εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς μείωσης που ανέρχονται σε -60,1% και -53,6% αντίστοιχα, υποδηλώνοντας απώλειες υψηλότερες από τη μισή απασχόληση των κλάδων. Δύο

109. Όπως έχει ήδη επισημανθεί ο συνυπολογισμός των θετικών και αρνητικών εξελίξεων στο πεδίο της απασχόλησης διαμορφώνει το συνολικό αποτέλεσμα της καθαρής αύξησης της απασχόλησης κατά 484.668 θέσεις εργασίας.

Πίνακας 14: Ταξινόμηση των κλάδων κατά μέγεθος και ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης

Μέγεθος κλάδου Ρυθμός μεταβολής	Μεγάλοι κλάδοι >60.000	Μεσαίοι κλάδοι 44.000 έως 60.000	Μικροί κλάδοι <44.000	Σύνολα
Υψηλός >-27,0%	01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες 18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών		13 Εξόρυξη μεταλλικών μεταλλευμάτων 16 Παραγωγή προϊόντων καπνού 19 Κατεργασία και δέψη δέρματος 23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, άλλων καυσίμων 30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστών 33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κ.λπ. 66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	**9**
Μεσαίος -20,0% έως -27,0%			34 Κατασκευή αυτοκινήτων κ.λπ. 62 Αεροπορικές μεταφορές	**2**
Χαμηλός <-20,0%	15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών 60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών		17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών 20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων ξύλου και φελλού 21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί 29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ. 31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ.	**7**
Σύνολα	**4**	**0**	**14**	**18**

άλλοι μικροί κλάδοι, αυτοί της κατασκευής αυτοκινήτων και των αεροπορικών μεταφορών, εμφανίζουν μέσους ρυθμούς μείωσης της απασχόλησής τους, ενώ οι υπόλοιποι πέντε μικροί κλάδοι, προερχόμενοι αποκλειστικά από το χώρο της μεταποίησης, εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς μείωσης. Ο κλάδος μάλιστα των μηχανημάτων, εμφανίζοντας ρυθμό μείωσης της τάξεως του -0,5%, υποδηλώνει περισσότερο στασιμότητα παρά ουσιαστική μείωση της απασχόλησής του.

Από την οπτική του ρυθμού μείωσης της απασχόλησης διαπιστώνεται ότι, από τους εννέα κλάδους που εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς μείωσης, οι δύο είναι μεγάλοι κλάδοι (γεωργία-κτηνοτροφία, καθώς και ενδύματα και γουναρικά) και

οι άλλοι πέντε μικροί. Μεσαίους ρυθμούς μείωσης εμφανίζουν δύο μόνο μικροί κλάδοι (κατασκευές αυτοκινήτων και αεροπορικές μεταφορές), ενώ, από τους επτά κλάδους που εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς μείωσης, οι δύο (βιομηχανία τροφίμων και ποτών, καθώς και χερσαίες μεταφορές) είναι μεγάλοι κλάδοι και οι άλλοι επτά μικροί.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι στη διερεύνηση της διαδικασίας απώλειας θέσεων απασχόλησης φαίνεται να μην αναδεικνύεται μια συστηματική σχέση ανάμεσα στο μέγεθος των κλάδων και στο ρυθμό μείωσης της απασχόλησής τους. Τόσο οι μεγάλοι όσο και οι μικροί κλάδοι φαίνονται μοιρασμένοι ανάμεσα σε υψηλούς και χαμηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης, έτσι ώστε το μέγεθος ενός κλάδου να μην μπορεί να αναδειχθεί σε σημαντικό ερμηνευτικό παράγοντα της διαδικασίας απώλειας των θέσεων εργασίας. Βεβαίως, στις διαπιστώσεις αυτές πρέπει να επισημανθεί η ιδιαιτερότητα του κλάδου της γεωργίας-κτηνοτροφίας, που ως μεγάλος σε μέγεθος κλάδος με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης κυριαρχεί στη σχετική διαδικασία και είναι υπεύθυνος για την απώλεια ενός ιδιαίτερα σημαντικού αριθμού θέσεων εργασίας.

2.5 Μέγεθος των κλάδων και ρυθμός μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας

Στην ενότητα αυτή του κεφαλαίου επιχειρείται η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στο μέγεθος των κλάδων με βάση την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία τους και στο ρυθμό μεταβολής της στο χρονικό διάστημα 2000-2007. Η διερεύνηση αυτή γίνεται με τρόπο παρόμοιο με αυτόν που έγινε για τη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στο μέγεθος των κλάδων ως προς την απασχόληση και στο ρυθμό μεταβολής τους. Έτσι οι κλάδοι έχουν χωριστεί σε μεγάλους, μεσαίους και μικρούς, ανάλογα με το μέγεθος της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά το 2000, αρχικό έτος της ανάλυσης. Το κριτήριο με βάση το οποίο έγινε η ομαδοποίηση αυτή είναι η μέση τιμή[110] κατανομής της μεταβλητής. Θεωρώντας ότι το μέγεθος ενός κλάδου είναι ένα διάνυσμα από 0 έως 100 (δεδομένου ότι η ακα-

110. Στον υπολογισμό της μέσης τιμής (2.075.555) δεν έχουν ληφθεί υπόψη οι εξής κλάδοι που παρουσιάζουν ακραίες τιμές: Εξόρυξη μεταλλευμάτων ουρανίου και θορίου (12) και Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα (99).

θάριστη προστιθέμενη αξία δεν παρουσιάζει αρνητικές τιμές), στη μεσαία κατηγορία ανήκουν κλάδοι των οποίων η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία βρίσκεται στο διάστημα ±15% της μέσης τιμής (από 1.750.000 έως 2.400.000), ενώ μεγάλοι κλάδοι χαρακτηρίζονται εκείνοι με αξία μεγαλύτερη του +15% της μέσης τιμής (πάνω από 2.400.000), αντίστοιχα μικροί κλάδοι θεωρούνται εκείνοι με αξία μικρότερη του -15% της μέσης τιμής (κάτω από 1.750.000).

Αντίστοιχα, με βάση το ρυθμό μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, έχουν δημιουργηθεί έξι κατηγορίες: τρεις κατηγορίες με χαμηλό, μεσαίο και υψηλό ρυθμό αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και τρεις με υψηλό, μεσαίο και χαμηλό ρυθμό μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους. Ο υπολογισμός των διαστημάτων κάθε κατηγορίας έγινε με βάση τον συνολικό ρυθμό μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της χώρας[111] (ξεχωριστά για τις αρνητικές και τις θετικές τιμές), τοποθετώντας στην υψηλή κατηγορία τους κλάδους εκείνους που παρουσιάζουν ρυθμό μεταβολής μεγαλύτερο του +15% της μέσης τιμής της χώρας, στη μεσαία κατηγορία εκείνους με ρυθμό μεταβολής μεταξύ του ±15% του συνολικού ρυθμού μεταβολής και στη χαμηλή κατηγορία εκείνους με ποσοστιαία μεταβολή μικρότερη του -15%.

Με βάση τη διαδικασία αυτή έχουν προκύψει δύο πίνακες στους οποίους ταξινομούνται οι κλάδοι κατά μέγεθος και ρυθμό αύξησης (Πίνακας 15) και κατά μέγεθος και ρυθμό μείωσης (Πίνακας 16) της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους.

Σαράντα δύο κλάδοι εμφανίζουν αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους στο διάστημα αυτό. Μερικοί μάλιστα από αυτούς (πληροφορική, κατασκευή ιατρικών οργάνων, παραγωγή προϊόντων πετρελαίου, ναυτιλία), όπως επισημάνθηκε και στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου, εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης, βελτιώνοντας σημαντικά τη θέση τους στη συνολική παραγωγή του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος. Από τους σαράντα δύο κλάδους που εμφανίζουν αυξήσεις της ακαθάριστης προστιθέμενης, οι δώδεκα είναι μεγάλοι, ως προς την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, εμφανίζοντας παραγωγή άνω των 2.400 εκατ. ευρώ. Δύο κλάδοι είναι μεσαίοι και οι υπόλοιποι είκοσι

111. Οι κλάδοι που παρουσιάζουν αύξηση έχουν συνολικό ρυθμό μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας 50,2%, ενώ οι κλάδοι που παρουσιάζουν μείωση έχουν συνολικό ρυθμό μεταβολής -19,8%.

Πίνακας 15: Ταξινόμηση των κλάδων κατά μέγεθος και ρυθμό αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (σύνολο χώρας 2000-2007)

Μέγεθος κλάδου Ρυθμός μεταβολής	Μεγάλοι κλάδοι >2.400.000	Μεσαίοι κλάδοι 1.750.000 έως 2.400.000	Μικροί κλάδοι <1.750.000	Σύνολα
Υψηλός (>92,9)	61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών		22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κ.λπ. 23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, άλλα καύσιμα 28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων 29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ. 33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κ.λπ. 37 Ανακύκλωση 72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες 91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	**9**
Μεσαίος (92,9 έως 42,7)	45 Κατασκευές 50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κ.λπ., λιανική πώληση καυσίμων 55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια 64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	16 Παραγωγή προϊόντων καπνού 41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού 62 Αεροπορικές μεταφορές 63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών 73 Έρευνα ανάπτυξη 90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων και παρόμοιες δραστηριότητες 95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	**12**
Χαμηλός (<42,7)	15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών 51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια 52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης 70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας 75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση 80 Εκπαίδευση 85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	02 Δασοκομία, υλοτομία 05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων και παραγωγή γόνου 10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης 19 Κατεργασία και δέψη δέρματος 21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί 24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων 25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες 26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά 27 Παραγωγή βασικών μετάλλων 34 Κατασκευή αυτοκινήτων κ.λπ. 35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών 66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία 71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	**21**
Σύνολα	**12**	**2**	**28**	**42**

οκτώ είναι μικροί, καθώς εμφανίζουν ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κάτω του 1.750.000 ευρώ.

Από τους δώδεκα μεγάλους κλάδους μόνο η ναυτιλία εμφανίζει υψηλούς ρυθμούς αύξησης, ενώ τέσσερις άλλοι μεγάλοι κλάδοι (κατασκευές, εμπόριο αυτοκινήτων, ξενοδοχεία-εστιατόρια, καθώς και ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες) εμφανίζουν μέσους ρυθμούς αύξησης της παραγωγής τους. Οι υπόλοιποι επτά κλάδοι εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους. Στην πλειονότητά τους, λοιπόν, οι μεγάλοι κλάδοι εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της προστιθέμενης αξίας τους.

Από τους δύο μεσαίους κλάδους με θετικές μεταβολές στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, ο κλάδος των ψυχαγωγικών, πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων εμφανίζει μεσαίο ρυθμό αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, ενώ ο κλάδος των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών χαμηλό ρυθμό.

Οι μικροί κλάδοι με θετικές μεταβολές της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, που συνιστούν και τη μεγάλη πλειονότητα, ανέρχονται συνολικά σε είκοσι οκτώ (Πίνακας 15). Απ' αυτούς οι οκτώ εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης και συμβάλλουν κατά 18,2% στη συνολική αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στη χώρα. Στην πλειονότητά τους είναι κλάδοι της μεταποίησης (εκδόσεις-εκτυπώσεις, προϊόντα πετρελαίου, μεταλλικά προϊόντα, μηχανήματα και είδη εξοπλισμού, ιατρικά όργανα και ανακύκλωση), οι οποίοι, εμφανίζοντας υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητάς τους, κατορθώνουν να διατηρήσουν ή και να βελτιώσουν τη θέση τους στις εγχώριες και διεθνείς αγορές.[112] Ανάμεσά τους εντοπίζονται και κλάδοι των υπηρεσιών, όπως η πληροφορική και οι δραστηριότητες οργανώσεων, οι οποίοι, εμφανίζοντας υψηλούς ρυθμούς μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας τους, φαίνεται να ενσωματώνονται επιτυχώς στο οικονομικό γίγνεσθαι. Μια άλλη ομάδα επτά μικρών κλάδων εμφανίζει μεσαίους ρυθμούς αύξησης και συμβάλλει στην παραγωγή του 6,2% της συνολικής αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στο διάστημα αυτό. Στην ομάδα αυτή κυριαρχούν οι κλάδοι των υπηρεσιών (αεροπορικές μεταφορές, βοηθητικές

112. Εξαίρεση από τον κανόνα της υψηλής αύξησης της παραγωγικότητας εμφανίζει ο κλάδος της ανακύκλωσης, που εμφανίζει μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας του στο διάστημα αυτό.

μεταφορές, έρευνα και ανάπτυξη, διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων, ιδιωτικά νοικοκυριά), αλλά εντοπίζονται και οι κλάδοι παραγωγής προϊόντων καπνού και της ύδρευσης. Και οι κλάδοι της ομάδας αυτής, στην πλειονότητά τους, εμφανίζουν πολύ υψηλούς και υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας τους και κατορθώνουν να βρουν τη θέση τους στις αγορές. Τέλος, μια άλλη ομάδα δεκατριών μικρών κλάδων εμφανίζει χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, παρέχοντας ενδείξεις των δυσχερειών που αντιμετωπίζει στο εθνικό και διεθνές οικονομικό περιβάλλον. Ως μικροί κλάδοι με χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους, συμμετέχουν με περιορισμένο μερίδιο (3,8%) στη συνολική αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας για το σύνολο της χώρας. Ταυτόχρονα προέρχονται και από τους τρεις παραγωγικούς τομείς της οικονομίας, στην πλειονότητά τους, όμως, από τον δευτερογενή τομέα και τη μεταποίηση ειδικότερα. Οι κλάδοι αυτοί εμφανίζουν μια σημαντική ποικιλία καταστάσεων αναφορικά με τις μεταβολές της παραγωγικότητας, περιλαμβάνοντας κλάδους με υψηλούς ρυθμούς (δασοκομία, κατεργασία δέρματος, κατασκευή αυτοκινήτων), κλάδους με χαμηλούς ρυθμούς (εξόρυξη άνθρακα, προϊόντα από χαρτί, χημικά προϊόντα κ.ά.) και κλάδους με μεσαίους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας.

Από την οπτική των ρυθμών μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, επισημαίνεται ότι, στο διάστημα 2000-2007, υψηλούς ρυθμούς αύξησης εμφανίζουν εννέα κλάδοι, από τους οποίους οι οκτώ είναι μικροί και μόνο ο κλάδος της ναυτιλίας είναι μεγάλος. Μεσαίους ρυθμούς αύξησης εμφανίζουν δώδεκα κλάδοι, από τους οποίους οι τέσσερις είναι μεγάλοι και παραδοσιακοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας (κατασκευές, εμπόριο αυτοκινήτων, ξενοδοχεία-εστιατόρια και ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες), ένας κλάδος (ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες) είναι μεσαίος και επτά κλάδοι είναι μικροί. Τέλος, χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους εμφανίζουν είκοσι ένας κλάδοι, από τους οποίους οι επτά είναι μεγάλοι, προερχόμενοι από το χώρο των υπηρεσιών, συνεπικουρούμενοι από τον κλάδο της βιομηχανίας τροφίμων, ένας μεσαίος κλάδος (άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών) και δεκατρείς μικροί, που καλύπτουν όλο το φάσμα των παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Συμπερασματικά, μπορεί να ειπωθεί ότι δεν είναι ευχερής η ανάδειξη μιας συστηματικής σχέσης ανάμεσα στο μέγεθος των κλάδων και στο ρυθμό μεταβο-

λής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους. Οι μεγάλοι κλάδοι, στην πλειονότητά τους, εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της προστιθέμενης αξίας τους, ενώ οι μικροί φαίνονται περισσότερο ισόρροπα κατανεμημένοι με βάση τους ρυθμούς μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Ωστόσο, και σε αυτούς η πλειονότητα εμφανίζει χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, αλλά και ένας σημαντικός αριθμός μικρών κλάδων εμφανίζει υψηλούς και μέτριους ρυθμούς αύξησης. Από την οπτική των ρυθμών μεταβολής, υψηλούς ρυθμούς εμφανίζουν (με εξαίρεση τη ναυτιλία που συνιστά μεγάλο κλάδο) οι μικροί κλάδοι, και χαμηλούς ρυθμούς τόσο οι μεγάλοι κλάδοι όσο και η πλειονότητα των μικρών.

Αναφορικά με τους δεκαέξι κλάδους που εμφανίζουν αρνητικές μεταβολές της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους (Πίνακας 16), οι τρεις είναι μεγάλοι, ο ένας είναι μεσαίος και οι δώδεκα υπόλοιποι είναι μικροί σε μέγεθος παραγωγής προϊόντος κλάδοι.

Από τους τρεις μεγάλους κλάδους, οι δύο (τράπεζες και άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες) εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους, ενώ η γεωργία-κτηνοτροφία εμφανίζει μέσους ρυθμούς μείωσης. Ο κλάδος της ύδρευσης, ως μοναδικός μεσαίος σε μέγεθος παραγωγής κλάδος εμφανίζει χαμηλό ρυθμό μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του.

Από τους δώδεκα μικρούς κλάδους, μια πρώτη ομάδα πέντε κλάδων (λοιπά ορυχεία και λατομεία, βιομηχανία ξύλου, ηλεκτρικές μηχανές, έπιπλα και χερσαίες μεταφορές) εμφανίζει χαμηλούς ρυθμούς μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Πρόκειται για κλάδους του δευτερογενούς τομέα με μόνο τις χερσαίες μεταφορές να προέρχονται από τις υπηρεσίες. Στην πλειονότητά τους οι κλάδοι αυτοί εμφανίζουν αρνητικές μεταβολές στην παραγωγικότητα της εργασίας.[113] Μια δεύτερη ομάδα τριών κλάδων (εξόρυξη μεταλλευμάτων, κλωστοϋφαντουργία και ένδυση) εμφανίζει μεσαίους ρυθμούς μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Και στην περίπτωση αυτή πρόκειται για κλάδους του δευτερογενούς τομέα, που ωστόσο εμφανίζουν εξαιρετικά διαφοροποιημένους ρυθμούς μεταβολής της παραγωγικότητάς τους, με την κλωστοϋφαντουργία να

113. Μόνο ο κλάδος της βιομηχανίας ξύλου εμφανίζει οριακά (2,8%) αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στο διάστημα 2000-2007.

Πίνακας 16: Ταξινόμηση των κλάδων κατά μέγεθος και ρυθμό μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (σύνολο χώρας 2000-2007)

Μέγεθος κλάδου / Ρυθμός μεταβολής	Μεγάλοι κλάδοι >2.400.000	Μεσαίοι κλάδοι (1.750.000 έως 2.400.000)	Μικροί κλάδοι (<1.750.000)	Σύνολα
Χαμηλός (<-16,8)	65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί 74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κ.λπ.	14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία 20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων ξύλου και φελλού 31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ 36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ. 60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	**8**
Μεσαίος (-36,6 έως -16,8)	01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες		13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων 17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών 18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία-βαφή γουναρικών	**4**
Υψηλός (>-36,6)			11 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου 30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστών 32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/ τηλεόρασης 67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	**4**
Σύνολα	**3**	**1**	**12**	**16**

παρουσιάζει μείωση (-22,2%), τον κλάδο της ένδυσης αύξηση (23,0%) και τον κλάδο της εξόρυξης μεταλλούχων μεταλλευμάτων σημαντική αύξηση (53,8%). Τέλος, μια τρίτη ομάδα τεσσάρων κλάδων εμφανίζει υψηλούς ρυθμούς μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Πρόκειται για κλάδους του δευτερογενούς τομέα, αλλά ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και ο κλάδος των συναφών με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς. Εξαιρουμένου του κλάδου κατασκευής μηχανών γραφείου, που εμφανίζει αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας του κατά 9,8%, οι άλλοι κλάδοι εμφανίζουν αρνητικές εξελίξεις και στο πεδίο της παραγωγικότητας, με ιδιαίτερα μάλιστα υψηλούς ρυθμούς. Απώλεια

μεριδίων της αγοράς, όπως καταδεικνύεται μέσα από τη μείωση της παραγωγής των κλάδων, σε συνδυασμό με μειώσεις της παραγωγικότητας διαμορφώνουν εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες για τη λειτουργία των κλάδων.

Η απουσία μιας συστηματικής σχέσης ανάμεσα στο μέγεθος των κλάδων και στο ρυθμό μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας φαίνεται να χαρακτηρίζει και τους κλάδους που εμφανίζουν μείωση της παραγωγής τους. Από τους τρεις μεγάλους κλάδους που μειώνουν την παραγωγή τους, οι δύο εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς μείωσης και ο ένας μεσαίο ρυθμό. Στον αντίποδα, οι μικροί κλάδοι φαίνεται και στην περίπτωση αυτή να είναι πιο ομοιόμορφα κατανεμημένοι ανάμεσα σε χαμηλούς, μεσαίους και υψηλούς ρυθμούς μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους.

2.6 Δυναμικοί, στάσιμοι και φθίνοντες κλάδοι της ελληνικής οικονομίας

Σε αυτή την ενότητα του κεφαλαίου επιχειρείται η συστηματική ταξινόμηση και ανάδειξη των κλάδων με βάση τους ρυθμούς μεταβολής (θετικούς και αρνητικούς) που εμφανίζουν τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο αντίστοιχο του προϊόντος τους. Η από κοινού θεώρηση των εξελίξεων στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος αναδεικνύει μια μεγάλη ποικιλία καταστάσεων (Πίνακας 17), που αποτυπώνεται σε δεκαπέντε διαφορετικές κατηγορίες κλάδων.[114]

Έτσι, στην πρώτη ομάδα εντοπίζονται οι κλάδοι των εκδόσεων-εκτυπώσεων, της ανακύκλωσης, της ναυτιλίας και της πληροφορικής. Οι κλάδοι αυτοί μπορεί να υποστηριχθεί ότι εντοπίζονται στον πυρήνα του ενάρετου κύκλου της ελληνικής οικονομίας, καθώς εμφανίζουν ταυτοχρόνως υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης αλλά και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους. Εμφανίζουν ταυτοχρόνως (με εξαίρεση τον κλάδο της ανακύκλωσης) και υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητάς τους παρέχοντας ενδείξεις ενός ιδιαίτερου δυναμισμού. Χαρακτηρίζονται και ως δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας, με ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα για τις οικονομικές εξελίξεις, τόσο εξαιτίας του

114. Στις οριζόντιες στήλες του Πίνακα 17 καταγράφεται ο ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης για τα έτη 2000-2008, ενώ στις κάθετες ο ρυθμός μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας για τα έτη 2000-2007.

Πίνακας 17: Ταξινόμηση κλάδων με βάση το ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας

Ρ.Μ.Α* **Ρ.Μ.Α.Π.Α****	**Υψηλός >90,0%**	**Μέσος 40,0% - 90,0%**	**Χαμηλός <40,0%**	**Αρνητικός**	**Σύνολα**
Υψηλός >30,0%	22 Εκδόσεις-εκτυπώσεις, 37 Ανακύκλωση 61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών 72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	73 Έρευνα-ανάπτυξη 95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	27 Παραγωγή βασικών μετάλλων 35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών 70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας 71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης 93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/τηλεόρασης 67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς 74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	**14**
Μεσαίος 22,0% - 30,0%		41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού 45 Κατασκευές	24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων 51 Χονδρικό εμπόριο 75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, κοινωνική ασφάλιση 80 Εκπαίδευση 85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	**8**
Χαμηλός <22,0%	28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων 91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των, λιανική πώληση καυσίμων 55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια 63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών 64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες 90 Διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων 92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	02 Δασοκομία, υλοτομία 05 Αλιεία, ιχθυοτροφία 10 Εξόρυξη άνθρακα, λιγνίτη και τύρφης 25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες 26 Κατασκευή προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά 52 Λιανικό εμπόριο	11 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου 14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία 36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ. 40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και φυσικού αερίου	**18**

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

Πίνακας 17: Ταξινόμηση κλάδων με βάση το ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

Ρ.Μ.Α* **Ρ.Μ.Α.Π.Α****	**Υψηλός >90,0%**	**Μέσος 40,0% - 90,0%**	**Χαμηλός <40,0%**	**Αρνητικός**	**Σύνολα**
Αρνητικός	23 Προϊόντα διύλισης πετρελαίου και παραγωγή καυσίμων και κωκ 29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ. 33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κ.λπ.	16 Παραγωγή προϊόντων καπνού 62 Αεροπορικές μεταφορές	15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών 19 Κατεργασία και δέψη δέρματος 21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί 34 Κατασκευή αυτοκινήτων 66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα 13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων 17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών 18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών 20 Βιομηχανία ξύλου και φελλού 30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ 31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ. 60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	**18**
Σύνολα	**9**	**12**	**21**	**16**	**58**

* ΡΜΑ = Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης

** ΡΜΑΠΑ = Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας

μεγέθους τους όσο και λόγω αυτού καθαυτού του ιδιαίτερου αντικειμένου της οικονομικής τους δραστηριότητας.

Στην άλλη άκρη του φάσματος, στον αντίποδα των σχετικών εξελίξεων εντοπίζεται μια ομάδα επτά κλάδων (γεωργία-κτηνοτροφία, εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων, κλωστοϋφαντουργία, ένδυση, βιομηχανία ξύλου, μηχανές γραφείου, ηλεκτρικές μηχανές, χερσαίες μεταφορές), οι οποίοι εμφανίζουν αρνητικούς ρυθμούς τόσο στην απασχόληση όσο και στο παραγόμενο προϊόν τους. Είναι κλάδοι που θα μπορούσε να ειπωθεί πως εντοπίζονται στον πυρήνα του φαύλου κύκλου της οικονομίας. Πρόκειται για παραδοσιακούς κλάδους της ελληνικής οι-

κονομίας, προερχόμενους στην πλειονότητά τους από το χώρο της μεταποίησης, αλλά και από τον πρωτογενή και τον τριτογενή τομέα. Ως προς τις μεταβολές της παραγωγικότητάς τους, εμφανίζουν μια ποικιλία ρυθμών με αυξήσεις, μειώσεις αλλά και αμετάβλητες καταστάσεις. Πρόκειται για τους απόλυτα φθίνοντες κλάδους της ελληνικής οικονομίας, «θύματα», θα μπορούσε να υποστηριχθεί, μιας παρατεταμένης διαδικασίας οικονομικής αναδιάρθρωσης.

Ανάμεσα στις δύο αυτές ομάδες, που καλύπτουν τα άκρα του φάσματος της οικονομικής δραστηριότητας, εντοπίζονται δεκατρείς διακριτές ομάδες κλάδων.

Οι κλάδοι της έρευνας και ανάπτυξης (73) και των ιδιωτικών νοικοκυριών (95) συνθέτουν μια τρίτη ομάδα με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και μεσαίους ρυθμούς αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Βρίσκονται στις παρυφές του ενάρετου κύκλου της ελληνικής οικονομίας, εμφανίζοντας ταυτοχρόνως και θετικές μεταβολές στο πεδίο της παραγωγικότητας. Μπορούν να χαρακτηριστούν και ως δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας αλλά με περιορισμένη σημασία, εξαιτίας τόσο του μεγέθους τους (έρευνα και ανάπτυξη) όσο και αυτού καθαυτού του αντικειμένου της οικονομικής τους δραστηριότητας.

Μια τέταρτη ομάδα διαμορφώνουν πέντε κλάδοι [βασικά μέταλλα (67), εξοπλισμός μεταφορών (35), διαχείριση ακίνητης περιουσίας (70), ενοικίαση μηχανημάτων (71) και είδη οικιακής χρήσης και άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (93)] οι οποίοι εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και χαμηλούς ρυθμούς αύξησης του προϊόντος τους. Δύο απ' αυτούς είναι κλάδοι της μεταποίησης και τρεις των υπηρεσιών. Και εδώ εμφανίζεται μια ποικιλία καταστάσεων αναφορικά με τις μεταβολές της παραγωγικότητας, εφόσον στους κλάδους της μεταποίησης παρατηρούνται θετικές μεταβολές και στους κλάδους των υπηρεσιών αρνητικές.

Μια πέμπτη ομάδα τριών κλάδων [εξοπλισμός συσκευών (32), συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς (67), άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες (74)[115]] εμφανίζει υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και

115. Στον κλάδο των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων περιλαμβάνονται δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών ειδικευμένου σχεδίου, φωτογραφίας, μετάφρασης και διερμηνείας, καθώς και άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες. Παρά το γεγονός ότι οι δραστηριότητες αυτές επηρεάζονται, με τον έναν ή

μείωση του παραγόμενου προϊόντος. Και στους τρεις αυτούς κλάδους οι εξελίξεις αυτές είναι συνδεδεμένες με σημαντικές μειώσεις της παραγωγικότητας της εργασίας.

Μια έκτη ομάδα, απαρτιζόμενη από τους κλάδους της ύδρευσης (41) και των κατασκευών (45), εμφανίζει μεσαίους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και του προϊόντος. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις η παραγωγικότητα της εργασίας εμφανίζει θετικές μεταβολές.

Μια έβδομη ομάδα, απαρτιζόμενη από πέντε από τους πλέον μεγάλους και σημαντικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας [χημικά προϊόντα (24), χονδρικό εμπόριο (51), δημόσια διοίκηση (75), εκπαίδευση (80), υγεία και κοινωνική μέριμνα (85)] εμφανίζει μέσους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και χαμηλούς ρυθμούς αύξησης του προϊόντος. Πρόκειται για κλάδους που καλύπτουν βασικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας αλλά ταυτοχρόνως και σημαντικούς τομείς της κοινωνικής πολιτικής.[116] Με εξαίρεση τη δημόσια διοίκηση, που εμφανίζει αρνητικές εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας, οι άλλοι κλάδοι της ομάδας αυτής εμφανίζουν θετικές μεταβολές.

Οι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί (65) (τράπεζες) συνιστούν τον μοναδικό κλάδο με μεσαίους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής του και μείωση του παραγόμενου προϊόντος του.[117]

Οι κλάδοι της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων (28) και των δραστηριοτήτων οργανώσεων (91) διαμορφώνουν μια άλλη (ένατη) ομάδα με χαμηλούς

τον άλλο τρόπο, από τις τεχνολογικές εξελίξεις, εξακολουθούν να διατηρούνται χαμηλά στην κλίμακα της παραγωγικότητας και, σε κάποιες περιπτώσεις, να εμφανίζουν αρνητικές εξελίξεις στο πεδίο αυτό.

116. Στο βαθμό που δημόσια διοίκηση, εκπαίδευση και υγεία και κοινωνική μέριμνα τοποθετούνται στον πυρήνα των δραστηριοτήτων του κοινωνικού κράτους, οι εξελίξεις στο πεδίο αυτό σηματοδοτούν και τις εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής και του κοινωνικού κράτους. Βεβαίως, οι εξελίξεις αυτές αναδεικνύουν μια πλευρά των σχετικών ζητημάτων και δεν αναφέρονται σε όψεις που συνδέονται με την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, καθώς και με τις προϋποθέσεις υπαγωγής των ατόμων στις δραστηριότητες αυτές.

117. Υπενθυμίζεται ότι, όπως αναφέρθηκε και σε προγενέστερο σημείο της ανάλυσης, η μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κλάδου δεν μπορεί να ερμηνευθεί με ευχέρεια και είναι πιθανό να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αλλά να συνδέεται με τον τρόπο συλλογής και επεξεργασίας των στατιστικών δεδομένων.

ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης αλλά υψηλούς ρυθμούς αύξησης του παραγόμενου προϊόντος. Και οι δύο κλάδοι εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητάς τους, γεγονός που τους επιτρέπει να διατηρούν και να βελτιώνουν τη θέση τους σε ένα έντονα ανταγωνιστικό περιβάλλον.

Μια δέκατη ομάδα έξι κλάδων αποκλειστικά του τομέα των υπηρεσιών [εμπόριο και επισκευή αυτοκινήτων (50), ξενοδοχεία και εστιατόρια (55), βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών (63), ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες (64), διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων (90) και ψυχαγωγικές δραστηριότητες (92)], οι οποίοι καλύπτουν τόσο τις υπηρεσίες προς παραγωγούς όσο και τις προσωπικές υπηρεσίες, εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και μεσαίους ρυθμούς αύξησης του παραγόμενου προϊόντος τους. Εμφανίζουν στο σύνολό τους αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους και με αρκετά υψηλούς ρυθμούς. Αυτή η συνύπαρξη αυξήσεων στην απασχόληση και στην παραγωγικότητα δεν μπορεί παρά να θεωρείται θετική εξέλιξη, χωρίς ωστόσο να μπορεί να οριοθετήσει πλήρως το πεδίο λειτουργίας τους.

Μια ενδέκατη ομάδα πέντε κλάδων [δασοκομία (02), αλιεία (05), εξόρυξη άνθρακα, λιγνίτη και τύρφης (10), κατασκευή πλαστικών προϊόντων (25), κατασκευή προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά (26), λιανικό εμπόριο (52)] εμφανίζει χαμηλούς ρυθμούς αύξησης τόσο της απασχόλησης όσο και του προϊόντος. Οι κλάδοι αυτοί προέρχονται (και καλύπτουν) από τους τρεις παραγωγικούς τομείς της οικονομίας και εμφανίζουν πολύ διαφορετικούς ρυθμούς μεταβολής της παραγωγικότητάς τους, ώστε η τελευταία να μην μπορεί να θεωρηθεί κοινό χαρακτηριστικό τους.

Μια δωδέκατη ομάδα, που απαρτίζεται από τέσσερις κλάδους [άντληση πετρελαίου και φυσικού αερίου (11), λοιπά ορυχεία και λατομεία (14), κατασκευή επίπλων (36) και ηλεκτρισμός και ύδρευση (40)] και προέρχεται αποκλειστικά από τον δευτερογενή τομέα, εμφανίζει χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής του παραγόμενου προϊόντος. Στο σύνολό τους οι συγκεκριμένοι κλάδοι εμφανίζουν μειώσεις της παραγωγικότητάς τους, με πολύ διαφορετικούς ωστόσο ρυθμούς.[118] Στο βαθμό που η μείωση του

118. Ο κλάδος της άντλησης πετρελαίου και φυσικού αερίου εμφανίζει εξαιρετικά μεγάλη μείωση (-89,2%) της παραγωγικότητάς του, ενώ ο κλάδος παροχής ηλεκτρικού ρεύματος και φυσικού αερίου εξαιρετικά περιορισμένη (-3,9%).

παραγόμενου προϊόντος στους κλάδους αυτούς είναι περιστασιακή, η εμφάνιση θετικών ρυθμών στην απασχόληση συνδέεται είτε με πολιτικές αποθησαυρισμού της εργασίας[119] είτε με θεσμικές ρυθμίσεις, που δεν επιτρέπουν τις εκτεταμένες απολύσεις ανθρώπινου δυναμικού σε μικρά χρονικά διαστήματα.

Μια δέκατη τρίτη ομάδα, απαρτιζόμενη από τρεις κλάδους [προϊόντα διύλισης πετρελαίου (23), κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού (29) και κατασκευή ιατρικών οργάνων (33)] εμφανίζει μείωση της απασχόλησης αλλά υψηλό ρυθμό αύξησης του παραγόμενου προϊόντος. Τέτοιου είδους εξελίξεις είναι αναμφίβολα συνδεδεμένες με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας, που στην περίπτωση του κλάδου του πετρελαίου είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακοί. Ωστόσο, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να διαπιστωθεί το κατά πόσο η σημαντική αυτή αύξηση του παραγόμενου προϊόντος οφείλεται σε αυξήσεις του όγκου της παραγωγής ή σε μεταβολές της τιμής των προϊόντων στις διεθνείς αγορές.

Μια δέκατη τέταρτη ομάδα απαρτίζεται από τους κλάδους του καπνού (16) και των αεροπορικών μεταφορών (62) και εμφανίζει μείωση της απασχόλησης αλλά μεσαίους ρυθμούς αύξησης του παραγόμενου προϊόντος της. Στην περίπτωση μάλιστα του κλάδου του καπνού, η μείωση της απασχόλησης είναι ιδιαίτερα σημαντική (-60,1%) και οδηγεί σε πραγματική συρρίκνωση τον κλάδο. Κατά παρεμφερή με την προηγούμενη ομάδα τρόπο, διαπιστώνεται ότι τέτοιου είδους εξελίξεις είναι συνδεδεμένες με υψηλές αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, οι ρυθμοί της οποίας και στους δύο κλάδους υπερδιπλασιάζονται.

Τέλος, οι κλάδοι της βιομηχανίας τροφίμων και ποτών (15), κατεργασίας και δέψης δέρματος, κατασκευής χαρτιού και προϊόντων από χαρτί (21), κατασκευής αυτοκινήτων (34) και ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων (66) διαμορφώνουν μια άλλη (δέκατη πέμπτη) ομάδα, που εμφανίζει μείωση της απασχόλησης και χαμηλό ρυθμό αύξησης του παραγόμενου προϊόντος. Πρόκειται για κλάδους της μεταποίησης με την προσθήκη και ενός κλάδου των υπηρεσιών, που στο σύνολό τους εμφανίζουν θετικές μεταβολές της παραγωγικότητάς τους αλλά με πολύ διαφορετικούς ρυθμούς.[120]

---

119. Οι εργοδότες εκτιμούν ότι οι επιχειρήσεις τους θα επανέλθουν σε αυξήσεις της παραγωγής και, επομένως, δεν απολύουν προσωπικό, θεωρώντας ότι το κόστος απόλυσης και επαναπρόσληψης του προσωπικού μπορεί να είναι υψηλότερο.

120. Οι κλάδοι της βιομηχανίας τροφίμων και ποτών και της κατασκευής χαρτιού εμφανίζουν περιορισμένες αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους (7,7% και 11,0% αντί-

2.7 Οι αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Οι σημαντικές διαφοροποιήσεις των μεταβολών της απασχόλησης, που επισημάνθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, τόσο ως προς το μέγεθος όσο και ως προς την κατεύθυνση, οδηγούν σε σημαντικές αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Ωφελημένοι από τις διαδικασίες αυτές αναδεικνύονται οι κλάδοι του τριτογενούς τομέα, καθώς στην πλειονότητά τους βελτιώνουν τη θέση τους στη συνολική απασχόληση. Στον αντίποδα, για την πλειονότητα των κλάδων του δευτερογενούς τομέα, οι αναδιαρθρώσεις αυτές επιδεινώνουν τη θέση τους στη συνολική απασχόληση, επειδή είτε εμφανίζονται με τρόπο απόλυτο, που συνδέεται με πραγματικές μειώσεις της απασχόλησης, υποδηλώνοντας μια μορφή απόλυτης αποβιομηχάνισης, είτε με σχετικό τρόπο, που συνδέεται με αυξήσεις της απασχόλησης αλλά με ρυθμούς χαμηλότερους από τον μέσο ρυθμό, υποδηλώνοντας μια μορφή σχετικής αποβιομηχάνισης.

Πιο συγκεκριμένα, στο διάστημα 2000-2008, είκοσι τρεις κλάδοι, στην πλειονότητά τους κλάδοι των υπηρεσιών, οι κατασκευές αλλά και τέσσερις κλάδοι της μεταποίησης (εκδόσεις και εκτυπώσεις, χημικά προϊόντα, βασικά μέταλλα και λοιπός εξοπλισμός μεταφορών) βελτιώνουν τη θέση τους αυξάνοντας, έστω και οριακά, το μερίδιο συμμετοχής τους στη συνολική απασχόληση. Οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη βελτίωση της θέσης τους στη συνολική απασχόληση ή, με άλλα λόγια, οι κλάδοι που μέσα από τις διαδικασίες αναδιάρθρωσης βελτιώνουν τη θέση τους είναι οι άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, που καταλαμβάνουν πλέον το 5,6% της συνολικής απασχόλησης στην ελληνική οικονομία, οι κατασκευές, η δημόσια διοίκηση και άμυνα, η εκπαίδευση και το λιανικό εμπόριο. Ακολουθούν με χαμηλότερους ρυθμούς οι κλάδοι των λοιπών δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών, της υγείας και κοινωνικής μέριμνας, της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, των ξενοδοχείων και εστιατορίων και του χονδρικού εμπορίου, ενώ οι υπόλοιποι κλάδοι βελτιώνουν τη θέση τους σε περιορισμένα μερίδια. Στην ομάδα με τις περιορισμένες βελτιώσεις εντοπίζονται και οι τέσσερις κλάδοι της μεταποίησης.

στοιχα), οι κλάδοι της κατεργασίας δέρματος και της κατασκευής αυτοκινήτων υψηλές μεταβολές, ενώ ο κλάδος των ασφαλιστικών ταμείων εντοπίζεται σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο. Βεβαίως, πρέπει να τονιστεί ότι ο κλάδος των ασφαλιστικών ταμείων εμφανίζει μια σημαντική μείωση της απασχόλησης, η οποία ασφαλώς επηρεάζει τις μεταβολές της παραγωγικότητας, χωρίς ωστόσο να μπορεί να ερμηνευθεί με ευχέρεια, γιατί ενδέχεται να συνιστά πρόβλημα επεξεργασίας των στοιχείων από πλευράς ΕΣΥΕ.

Στον αντίποδα, δεκατέσσερις κλάδοι, στην πλειονότητά τους από το χώρο της μεταποίησης, επιδεινώνουν τη θέση τους μειώνοντας το μερίδιο συμμετοχής τους στη συνολική απασχόληση. Στους κλάδους αυτούς κυριαρχεί ασφαλώς η γεωργία-κτηνοτροφία, με απώλεια μεριδίου της τάξεως του -6,0% (από 16,9% το 2000 διαμορφώνεται στο 10,9% το 2008) και ακολουθούν οι κλάδοι των ειδών ένδυσης, των τροφίμων και ποτών και των χερσαίων μεταφορών, με τους υπόλοιπους κλάδους να εμφανίζουν περιορισμένες έως οριακές μειώσεις της συμμετοχής τους.

Ταυτοχρόνως, πολλοί κλάδοι διατηρούν αμετάβλητη τη θέση τους στη διάρθρωση της συνολικής απασχόλησης, καθώς και στα δύο έτη ανάλυσης συμμετέχουν με το ίδιο ποσοστό στη συνολική απασχόληση. Οι κλάδοι αυτοί φαίνεται να ακολουθούν τις γενικότερες τάσεις και εξελίξεις με παρεμφερείς ρυθμούς. Έτσι, είκοσι τρεις κλάδοι παραμένουν αμετάβλητοι καταλαμβάνοντας και στα δύο έτη ανάλυσης το ίδιο μερίδιο στη συνολική απασχόληση. Στην πλειονότητά τους οι κλάδοι αυτοί εντοπίζονται στον δευτερογενή τομέα (εννέα κλάδοι της μεταποίησης), αλλά είναι και δύο κλάδοι του πρωτογενούς τομέα, όλοι οι κλάδοι των ορυχείων-μεταλλείων και τρεις κλάδοι των υπηρεσιών.

Ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις προκύπτουν μέσα από τις αναδιαρθρώσεις στους μεγάλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από την ταξινόμηση κατά μέγεθος των δέκα μεγαλύτερων κλάδων της ελληνικής οικονομίας και των ανακατατάξεων που προέκυψαν ανάμεσά τους στο αναλυόμενο χρονικό διάστημα (Πίνακας 19).

Παραπάνω από το 70,0% της συνολικής απασχόλησης, και στα δύο έτη ανάλυσης, συγκεντρώνεται στους δέκα μεγαλύτερους κλάδους. Παρά τις σημαντικές ανακατατάξεις που προέκυψαν στο διάστημα αυτό, το μερίδιο αυτό διαφοροποιήθηκε ελάχιστα (0,3%). Ο κλάδος της γεωργίας, παρουσιάζοντας σημαντική μείωση της απασχόλησής του, έχασε την ιστορικά διαμορφωμένη ηγετική θέση του μεγαλύτερου κλάδου της ελληνικής οικονομίας και καταλαμβάνει πλέον τη δεύτερη θέση. Το λιανικό εμπόριο, αυξάνοντας την απασχόλησή του και τη συμμετοχή του στη συνολική απασχόληση, συνιστά πλέον τον μεγαλύτερο κλάδο της ελληνικής οικονομίας. Πέραν του λιανικού εμπορίου, τη θέση τους στην ιεραρχία αυτή βελτιώνουν οι κατασκευές, αυξάνοντας τη συμμετοχή τους κατά 1,2 ποσοστιαίες μονάδες και καταλαμβάνοντας την τρίτη θέση, οι άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, αυξάνοντας τη συμμετοχή τους κατά 1,3 ποσοστιαίες μονάδες

Πίνακας 18: Διάρθρωση της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (σύνολο χώρας 2000-2008)

	2000	2008	Μεταβολή
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα	16,9	10,9	-6,0
02 Δασοκομία, υλοτομία	0,2	0,2	0,0
05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων	0,3	0,3	0,0
10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης	0,2	0,2	0,0
11 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου	0,0	0,0	0,0
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	0,1	0,1	0,0
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	0,2	0,2	0,0
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	2,9	2,5	-0,4
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	0,2	0,1	-0,1
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	0,6	0,5	-0,1
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία-βαφή γουναρικών	2,0	1,0	-1,0
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	0,3	0,2	-0,1
20 Βιομηχανία ξύλου και προϊόντων ξύλου και φελλού	0,7	0,6	-0,1
21 Κατασκευή χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	0,2	0,2	0,0
22 Εκδόσεις και εκτυπώσεις	0,9	1,1	0,2
23 Προϊόντα διύλισης πετρελαίου και παραγωγή κωκ	0,2	0,1	-0,1
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	0,6	0,7	0,1
25 Κατασκευή προϊόντων καουτσούκ και πλαστικές ύλες	0,3	0,3	0,0
26 Κατασκευή προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	0,8	0,8	0,0
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	0,3	0,5	0,2
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	1,2	1,2	0,0
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού	0,6	0,6	0,0
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ	0,0	0,0	0,0
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών	0,2	0,2	0,0
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας / τηλεόρασης κ.λπ.	0,1	0,1	0,0
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κ.λπ.	0,1	0,1	0,0
34 Κατασκευή αυτοκινήτων κ.λπ.	0,1	0,1	0,0
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0,3	0,4	0,1
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	1,1	1,0	-0,1
37 Ανακύκλωση	0,0	0,0	0,0
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου	0,8	0,8	0,0
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	0,2	0,2	0,0

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

Πίνακας 18: Διάρθρωση της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (σύνολο χώρας 2000-2008)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2000	2008	Μεταβολή
45 Κατασκευές	7,2	8,4	1,2
50 Εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων και λιανική πώληση καυσίμων	2,6	2,8	0,2
51 Χονδρικό εμπόριο	3,4	3,8	0,4
52 Λιανικό εμπόριο	11,1	11,9	0,8
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	6,7	7,1	0,4
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	2,7	2,4	-0,3
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	0,7	0,8	0,1
62 Αεροπορικές μεταφορές	0,2	0,2	0,0
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	1,4	1,3	-0,1
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	1,2	1,1	-0,1
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,7	1,8	0,1
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	0,7	0,3	-0,4
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματ/ικούς οργανισμούς	0,2	0,5	0,3
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,0	0,5	0,5
71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	0,1	0,2	0,1
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	0,2	0,5	0,3
73 Έρευνα-ανάπτυξη	0,1	0,2	0,1
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	4,3	5,6	1,3
75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	7,4	8,3	0,9
80 Εκπαίδευση	6,1	7,0	0,9
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	4,6	5,1	0,5
90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων και παρόμοιες δραστηριότητες	0,4	0,4	0,0
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	0,4	0,3	0,0
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	1,5	1,6	0,1
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	0,9	1,4	0,5
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	1,3	1,6	0,3
99 Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0,0	0,0	0,0
Σύνολο	**100,0**	**100,0**	**0,0**
Σύνολο	**4.097.875**	**4.582.544**	**484.668**

Πίνακας 19: Ταξινόμηση των δέκα μεγαλύτερων κλάδων κατά μέγεθος απασχόλησης

	2000		2008	
Θέση	**Κλάδος**	**Συμ/χή**	**Κλάδος**	**Συμ/χή**
1η	Γεωργία-κτηνοτροφία	16,9	Λιανικό εμπόριο	11,9
2η	Λιανικό εμπόριο	11,1	Γεωργία-κτηνοτροφία	10,9
3η	Δημόσια διοίκηση	7,4	Κατασκευές	8,4
4η	Κατασκευές	7,2	Δημόσια διοίκηση	8,3
5η	Ξενοδοχεία-εστιατόρια	6,7	Ξενοδοχεία-εστιατόρια	7,1
6η	Εκπαίδευση	6,1	Εκπαίδευση	7,0
7η	Υγεία και κοιν. μέριμνα	4,6	Άλλες επιχειρ. δραστηρ.	5,6
8η	Άλλες επιχειρ. δραστηρ.	4,3	Υγεία και κοιν. μέριμνα	5,1
9η	Χονδρικό εμπόριο	3,4	Χονδρικό εμπόριο	3,8
10η	Βιομ. τροφίμων και ποτών	2,9	Εμπόριο και επισ. αυτ/των	2,8
	Σύνολο	**70,6**	**Σύνολο**	**70,9**

και καταλαμβάνοντας την έβδομη θέση, καθώς και το εμπόριο και επισκευές αυτοκινήτων, κλάδος που εντάσσεται για πρώτη φορά στην πρώτη δεκάδα των μεγαλύτερων σε μέγεθος κλάδων.

Σταθεροί στην ιεραρχία αυτή παραμένουν οι κλάδοι των ξενοδοχείων-εστιατορίων, παρά την περιορισμένη βελτίωση της συμμετοχής τους κατά 0,4 ποσοστιαίες μονάδες, της εκπαίδευσης, παρά τη σχετικά υψηλή αύξηση της συμμετοχής της (0,9 μονάδες) και του χονδρικού εμπορίου (αύξηση συμμετοχής κατά 0,4 μονάδες). Τέλος, σε χαμηλότερες θέσεις της ιεραρχίας αυτής εμφανίζονται οι κλάδοι της δημόσιας διοίκησης και της υγείας και μέριμνας, παρά τη σχετικά υψηλή αύξηση της συμμετοχής τους (κατά 0,9 ποσοστιαίες μονάδες η πρώτη και κατά 1,0 η δεύτερη). Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι και οι τρεις κλάδοι του εμπορίου (λιανικό, χονδρικό και αυτοκινήτων) συγκαταλέγονται μέσα στους δέκα μεγαλύτερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, ενώ μετά τη μείωση της απασχόλησής του και τον περιορισμό της συμμετοχής του κλάδου τροφίμων και ποτών κανένας κλάδος της μεταποίησης δεν συγκαταλέγεται ανάμεσα στους μεγάλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Αυτές οι μεταβολές της διάρθρωσης των κλάδων, με την ενίσχυση της συμμετοχής ενός αριθμού κλάδων και την αποδυνάμωση της συμμετοχής κάποιων άλλων, ενδέχεται να σηματοδοτούν θετικές ή αρνητικές εξελίξεις. Και τούτο γιατί αποκτά ιδιαίτερη σημασία το κατά πόσο οι μεταβολές αυτές συμβάλλουν στην ενίσχυση κλάδων με υψηλή ή χαμηλή παραγωγικότητα.[121] Με άλλα λόγια, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον να διαπιστωθεί το κατά πόσο παρατηρείται μια μετακίνηση από κλάδους με χαμηλή παραγωγικότητα σε κλάδους με υψηλή ή αντίστροφα. Με δεδομένο, μάλιστα, ότι η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από την υψηλή συγκέντρωση σε κλάδους χαμηλής και μέσης τεχνολογικής εξειδίκευσης (Γιαννίτσης, 1986· Ιωαννίδης, 1999 κ.ά.), η διερεύνηση των σχετικών εξελίξεων αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Για τον έλεγχο αυτών των εξελίξεων κατασκευάστηκαν οι επόμενοι δύο πίνακες, στους οποίους καταχωρούνται οι κλάδοι που αύξησαν (Πίνακας 20) και μείωσαν (Πίνακας 21) τη συμμετοχή τους στην απασχόληση και το ύψος της παραγωγικότητάς τους.[122]

Η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στους κλάδους που ενισχύουν τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση και στο ύψος της παραγωγικότητας δεν οδηγεί σε ασφαλείς και ξεκάθαρες απαντήσεις στο ερώτημα κατά πόσο οι αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης ενέχουν θετικό ή αρνητικό χαρακτήρα. Και τούτο, γιατί οι κλάδοι που βελτιώνουν τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση

121. Σε μια οικονομία, η διαδικασία ενίσχυσης των κλάδων (ή επιχειρήσεων) με υψηλή παραγωγικότητα σε βάρος κλάδων (ή επιχειρήσεων) με χαμηλή παραγωγικότητα αναφέρεται και ως εξωτερική αναδιάρθρωση (Disney et al., 2003) και αντιπαραβάλλεται με την εσωτερική αναδιάρθρωση, η οποία αναφέρεται στην αύξηση της παραγωγικότητας των κλάδων (ή επιχειρήσεων) που οφείλεται στην εισαγωγή τεχνολογίας ή νέων μεθόδων οργάνωσης της παραγωγής. Οι Disney et al. (2003) επιχειρούν μια διερεύνηση και εκτίμηση της εσωτερικής και εξωτερικής αναδιάρθρωσης για την οικονομία της Μ. Βρετανίας για το διάστημα 1980-1992. Αναφερόμενοι στην εσωτερική αναδιάρθρωση, επισημαίνουν ότι οι (νέες) επιχειρήσεις που εισέρχονται στην παραγωγική διαδικασία τείνουν να έχουν υψηλότερη παραγωγικότητα από τις επιχειρήσεις που εξέρχονται από την παραγωγική διαδικασία (κλείνουν).

122. Η διάκριση των κλάδων σε αυτούς που έχουν υψηλή, μεσαία και χαμηλή παραγωγικότητα στηρίχθηκε στη μέση παραγωγικότητα της εργασίας το 2007, που ανέρχεται σε 35,5. Οι κλάδοι που εμφανίζουν τιμές πάνω από το 15,0% της μέσης αυτής τιμής, θεωρούνται κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα, οι κλάδοι που εμφανίζουν τιμές κάτω από το 15,0% της μέσης θεωρούνται κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα, ενώ οι κλάδοι που εντοπίζονται στο φάσμα γύρω από το ± 15,0% ως κλάδοι με μεσαία παραγωγικότητα.

Πίνακας 20: Κλάδοι με αύξηση της συμμετοχής τους στη συνολική απασχόληση και παραγωγικότητα

Κλάδοι με αύξηση του μεριδίου τους στη συνολική απασχόληση	Μεταβολή μεριδίου	Παραγωγικότητα		
		Υψηλή >40	Μεσαία 30-40	Χαμηλή <30
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	1,3			X
45 Κατασκευές	1,2		X	
75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1,0			X
80 Εκπαίδευση	0,9			X
52 Λιανικό εμπόριο	0,7			X
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	0,5			X
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,5	X		
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	0,5		X	
55 Ξενοδοχεία-εστιατόρια	0,4	X		
51 Χονδρικό εμπόριο	0,4	X		
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά με προσωπικό	0,3			X
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	0,3			X
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	0,2		X	
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	0,2	X		
22 Εκδόσεις,εκτυπώσεις	0,2			X
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	0,1	X		
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	0,1	X		
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές & αθλητικές δραστηριότητες	0,1	X		
50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των, λιανική πώληση καυσίμων	0,1	X		
71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	0,1		X	
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	0,1		X	
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0,1		X	
73 Έρευνα ανάπτυξη	0,1		X	
Σύνολο	**23**	**8**	**7**	**8**

φαίνεται να είναι ισότιμα κατανεμημένοι ανάμεσα σε κλάδους με υψηλή, μεσαία και χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας. Έτσι, από τους 23 κλάδους που βελτιώνουν τη θέση τους, οι οκτώ είναι κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα, οι επτά με μέση και οι άλλοι οκτώ με χαμηλή παραγωγικότητα. Ειδικότερα, μάλιστα, μπορεί να διαπιστωθεί ότι οι κλάδοι που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη βελτίωση (άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, δημόσια διοίκηση και άμυνα, εκπαίδευση, λιανικό εμπόριο, υγεία και κοινωνική μέριμνα) φαίνεται στην πλειονότητά τους να είναι κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα. Στον αντίποδα, κλάδοι που εμφανίζουν οριακή βελτίωση της θέσης τους (παραγωγή βασικών μετάλλων, ναυτιλία, ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες, εμπόριο και επισκευή αυτοκινήτων, ενοικίαση μηχανημάτων, παραγωγή χημικών ουσιών, κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών, έρευνα και ανάπτυξη) εμφανίζουν υψηλή και μεσαία παραγωγικότητα.

Ως προς τους κλάδους που εμφανίζουν μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική απασχόληση (Πίνακας 21), πρέπει να επισημανθεί ότι η μείωση αυτή στην πλειονότητα των κλάδων είναι οριακή (κατά 0,1 ποσοστιαία μονάδα). Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι κλάδοι αυτοί τείνουν περισσότερο να διαμορφώνουν συνθήκες σταθερότητας ή απουσίας ενός δυναμισμού παρά έντονες συνθήκες υποχώρησης. Πέρα από αυτούς και με εξαίρεση τον κλάδο της γεωργίας-κτηνοτροφίας, που εμφανίζει σημαντική συρρίκνωση, κατά έξι ποσοστιαίες μονάδες, της συμμετοχής του στη συνολική απασχόληση, και άλλοι παραδοσιακοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας, όπως η ένδυση, τα τρόφιμα και ποτά και οι χερσαίες μεταφορές, εμφανίζουν σημαντική μείωση της συμμετοχής τους. Στο σύνολό τους οι πέντε κλάδοι που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη μείωση της συμμετοχής τους είναι κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα. Από τους υπόλοιπους δεκατρείς κλάδους, που εμφανίζουν οριακή μείωση της συμμετοχής τους, οι έξι είναι κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα, οι τέσσερις με μεσαία και μόνο τρεις κλάδοι (ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες, προϊόντα διύλισης πετρελαίου και αεροπορικές μεταφορές) είναι κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα. Θα μπορούσε, λοιπόν, να υποστηριχθεί ότι η εικόνα στους κλάδους που μειώνουν τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση είναι λίγο πιο ξεκάθαρη, καθώς στην πλειονότητά τους οι κλάδοι αυτοί είναι χαμηλής παραγωγικότητας, ενώ κλάδοι με μέση και υψηλή παραγωγικότητα φαίνεται σε οριακό βαθμό να περιορίζουν τη συμμετοχή τους.

Πίνακας 21: Κλάδοι με μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική απασχόληση και παραγωγικότητα

Κλάδοι με μείωση του μεριδίου τους στη συνολική απασχόληση	Μεταβολή μεριδίου	Παραγωγικότητα		
		Υψηλή >40	Μεσαία 30-40	Χαμηλή <30
01, 05 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και αλιεία	6,0			X
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης και γουναρικών	1,0			X
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	0,5			X
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	0,4			X
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	0,3			X
20 Βιομηχανία ξύλου και προϊόντων ξύλου και φελλού	0,1			X
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	0,1		X	
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	0,1			X
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	0,1			X
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	0,1			X
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	0,1	X		
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	0,1		X	
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού	0,1		X	
23 Παραγωγή κωκ και προϊόντα διύλισης πετρελαίου	0,1	X		
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	0,1		X	
62 Αεροπορικές μεταφορές	0,1	X		
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κ.λπ.	0,1			X
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών	0,1			X
Σύνολο	**18**	**3**	**4**	**11**

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι διαδικασίες αναδιάρθρωσης της απασχόλησης στους κλάδους δεν χαρακτηρίζονται από μια ουσιαστική μετακίνηση προς κλάδους με υψηλή παραγωγικότητα.[123] Μια τέτοια τάση δεν αναδεικνύεται με σαφήνεια, καθώς οι κλάδοι που ενισχύουν τη θέση τους στη συνολική απασχόληση φαίνεται να είναι περίπου ισότιμα κατανεμημένοι ανάμεσα σε κλάδους με υψηλή, μεσαία και χαμηλή παραγωγικότητα. Στον αντίποδα, οι κλάδοι που μειώνουν τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση φαίνεται να συγκεντρώνονται περισσότερο στους κλάδους με χαμηλή παραγωγικότητα (το οποίο, υπό προϋποθέσεις, θα μπορούσε να θεωρηθεί και θετικό γεγονός[124]), χωρίς ωστόσο να μπορούν να αναδείξουν με σαφήνεια μια ιδιαίτερη τάση.

123. Σε παρεμφερείς διαπιστώσεις καταλήγει και ο Ιωαννίδης (1999), εκτιμώντας τις αλλαγές στη διάρθρωση των κλάδων της ελληνικής οικονομίας για ένα προγενέστερο χρονικό διάστημα (1988-1997). Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας επισημαίνει την ύπαρξη μιας ταχύτερης ανάπτυξης της απασχόλησης σε κλάδους υψηλής και μέσης τεχνολογίας, χωρίς ωστόσο να διαπιστώνει την ύπαρξη μιας ξεκάθαρης, ισχυρής και σταθερής κυρίως τάσης για την αλλαγή της σύνθεσης των κλάδων υπέρ των τεχνολογικά ανεπτυγμένων.

124. Ή, διατυπωμένο διαφορετικά, υπό την έννοια ότι αρνητικές (στην πλειονότητά τους) εξελίξεις που συνδέονται με τη μείωση της συμμετοχής κλάδων στην απασχόληση ενέχουν και θετικά στοιχεία για την οικονομία, που συνδέονται με τη μείωση της συμμετοχής κλάδων με χαμηλή παραγωγικότητα και κατ' ανάγκη με την αύξηση της συμμετοχής κλάδων με μεσαία ή υψηλή παραγωγικότητα.

3. Οι αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας και η διάσταση του φύλου

3.1 Εισαγωγή

Η διάρθρωση της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας ως προς το φύλο έχει διαφοροποιηθεί έντονα κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, εν γένει, έχει αυξηθεί ταχύτατα στις περισσότερες ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες. Στην Ελλάδα, αν και κατά τις τελευταίες δεκαετίες η γυναικεία απασχόληση αυξάνει με ρυθμούς ταχύτερους από την ανδρική, το ποσοστό των γυναικών στο σύνολο της απασχόλησης εξακολουθεί να είναι χαμηλότερο σε σχέση με εκείνο των ανδρών, αλλά και να κατανέμεται άνισα στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι, όπως θα διαπιστωθεί αμέσως παρακάτω, υπάρχουν κλάδοι με υψηλές συγκεντρώσεις ανδρών και χαμηλές γυναικών ή, αντίστροφα, με υψηλές συγκεντρώσεις γυναικών και σχετικά περιορισμένες των ανδρών. Αυτή η κλαδική διαφοροποίηση ή ο κλαδικός διαχωρισμός της απασχόλησης συνδέεται ασφαλώς με ευρύτερους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες και υπόκειται, όπως και το σύνολο σχεδόν των κοινωνικών καταστάσεων και φαινομένων, σε έντονες αλλαγές και διαφοροποιήσεις.

Οι κατά φύλο συγκεντρώσεις της απασχόλησης στους κλάδους της οικονομίας και η ερμηνεία τους έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης σε αρκετά επιστημονικά πεδία. Ωστόσο, το μεγαλύτερο τμήμα της σχετικής βιβλιογραφίας επικεντρώνεται στο πεδίο του επαγγελματικού διαχωρισμού της απασχόλησης. Ο κλαδικός και επαγγελματικός διαχωρισμός της απασχόλησης και οι κατά φύλο διαφοροποιήσεις τους συνιστούν, σε θεωρητικό επίπεδο, δύο διαφορετικά πεδία

διερεύνησης που αντικατοπτρίζουν διαφορετικές όψεις της πραγματικότητας. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι εντελώς ανεξάρτητα μεταξύ τους, καθώς κλάδοι και επαγγέλματα συνδέονται με μια ποικιλία από τρόπους, έτσι ώστε η από κοινού διερεύνησή τους να παρουσιάζει μια πληρέστερη θεώρηση των σχετικών εξελίξεων.

Εντούτοις, το κεφάλαιο αυτό εστιάζεται στις διαφοροποιήσεις της κατά φύλο απασχόλησης στους διάφορους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, στην επόμενη ενότητα γίνεται μια περιγραφή των διαφόρων θεωριών γύρω από το ζήτημα αυτό. Ακολουθεί μια συνοπτική περιγραφή των κύριων χαρακτηριστικών της γυναικείας απασχόλησης στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς και μια σύντομη βιβλιογραφική επισκόπηση σχετικά με τον κλαδικό διαχωρισμό της απασχόλησης με βάση το φύλο. Τέλος, παρουσιάζονται αναλυτικά στοιχεία για τη γυναικεία απασχόληση σε όλους τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας για την περίοδο 2000-2008.

3.2 Κλαδικός διαχωρισμός και σχετικές θεωρίες

Στη διεθνή και εγχώρια βιβλιογραφία οι αναφορές στον κλαδικό διαχωρισμό είναι περιορισμένες. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία αναφέρεται κυρίως στον επαγγελματικό διαχωρισμό, δηλαδή στη συγκέντρωση των ανδρών και των γυναικών σε διαφορετικά επαγγέλματα (οριζόντιος διαχωρισμός) και στα εμπόδια της επαγγελματικής εξέλιξης των γυναικών (κάθετος διαχωρισμός). Ωστόσο, όπως ήδη επισημάνθηκε, κλαδικός και επαγγελματικός διαχωρισμός δεν είναι ολότελα ανεξάρτητοι. Κάθε κλάδος διαθέτει συγκεκριμένες δυνατότητες δημιουργίας απασχόλησης ανάλογα με τις παραγωγικές, οργανωτικές και αγοραίες συνθήκες που επικρατούν (Ευστράτογλου, 2003). Στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας κάθε κλάδος απαιτεί την ύπαρξη ενός αριθμού επαγγελμάτων. Η διάρθρωση αυτή των επαγγελμάτων στο πλαίσιο του κάθε κλάδου συνήθως διαμορφώνει ένα πρότυπο που συνδέεται με αυτή καθαυτή την παραγωγική του δραστηριότητα. Για παράδειγμα, στη γεωργία η πλειονότητα των απασχολουμένων αναμένεται να είναι αγρότες, στη μεταποίηση η πλειονότητα να είναι εργάτες και τεχνίτες, στις κατασκευές η πλειονότητα αναμένεται να είναι εργάτες και τεχνίτες δομικών έργων. Αντίθετα, οι κλάδοι των υπηρεσιών παρουσιάζουν μια εκτεταμένη διασπορά επαγγελματικών κατηγοριών, όπως εκπαιδευτικοί, επιστημονικά επαγγέλματα, εκτελεστικά στελέχη δημόσιας διοίκησης κ.λπ.,

ενώ η συμμετοχή τεχνικών και χειρωνακτικών επαγγελμάτων στον κλάδο είναι ιδιαίτερα χαμηλή.[125]

Είναι φανερό, λοιπόν, πως η διαφοροποιημένη κατανομή των επαγγελμάτων ανά κλάδο καθιστά αλληλένδετους τον επαγγελματικό και κλαδικό διαχωρισμό. Για το λόγο αυτό, και με δεδομένο ότι η βιβλιογραφία του κλαδικού διαχωρισμού της απασχόλησης δεν είναι εκτεταμένη, στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται οι βασικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις του επαγγελματικού διαχωρισμού, που είναι όμως συναφείς και με τον κλαδικό διαχωρισμό, τον οποίο και πραγματεύεται το κεφάλαιο αυτό.[126] Σχετικά με την ερμηνεία του επαγγελματικού διαχωρισμού, έχει αναπτυχθεί ένας σημαντικός αριθμός θεωρητικών προσεγγίσεων,[127] οι οποίες επιχειρούν να αναδείξουν τις αιτίες του φαινομένου αυτού. Οι θεωρίες που θα παρουσιάσουμε συνοπτικά στη συνέχεια είναι η νεοκλασική θεωρία και η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου, οι εναλλακτικές θεωρίες των αγορών εργασίας, οι φεμινιστικές θεωρίες και η θεωρία της προτίμησης ή της προτεραιότητας επιλογής.

3.2.1 Νεοκλασικές θεωρίες και η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου

Βασική αρχή των νεοκλασικών θεωριών είναι πως οι αγορές εργασίας λειτουργούν αποτελεσματικά, δεδομένου ότι τόσο οι εργοδότες όσο και οι εργαζόμενοι συμπεριφέρονται ορθολογικά (Anker, 1997). Για τη νεοκλασική θεωρία, το ζήτημα του επαγγελματικού διαχωρισμού με βάση το φύλο συνιστά μια από τις πιθανές αιτίες ύπαρξης των διαφορών στις αμοιβές των δύο φύλων. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, οι εργαζόμενοι αναζητούν την καλύτερα αμειβόμενη εργασία λαμβάνοντας υπόψη τα προσόντα τους, τους περιορισμούς τους και τις προτιμήσεις τους. Από την πλευρά τους οι εργοδότες επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους, μεγιστοποιώντας την παραγωγικότητα και ελαχιστοποιώντας το κόστος. Για το λόγο αυτό, το κέντρο βάρους της διερεύνησης εστιάζεται στον

125. Για μια εκτενέστερη ανάλυση της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, βλέπε Ευστράτογλου (2002).

126. Θα ακολουθήσει μελέτη του Ινστιτούτου Εργασίας σχετικά με τις μεταβολές των επαγγελμάτων στην Ελλάδα στις απαρχές του 21ου αιώνα, όπου θα γίνει εκτενής παρουσίαση και ανάλυση του επαγγελματικού διαχωρισμού.

127. Για μια εκτενέστερη παρουσίαση των θεωριών της αγοράς εργασίας, βλέπε Ευστράτογλου (2000, 2006α).

εντοπισμό και τον έλεγχο των παραγόντων (εκπαίδευση, εργασιακή εμπειρία κ.ά.) που επηρεάζουν την παραγωγικότητα της εργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών και στο πώς τελικά αυτοί επιδρούν στη διαμόρφωση των προτιμήσεων τόσο των εργαζομένων όσο και των εργοδοτών. Επομένως, ο επαγγελματικός διαχωρισμός προκύπτει από τις εκάστοτε συνθήκες της προσφοράς και ζήτησης της εργασίας (Rubery et al., 1999, p. 168).

Η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου διακρίνει τρεις παράγοντες για την ομαλή και αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς εργασίας: την εκπαίδευση, τις δεξιότητες και την κινητικότητα της εργασίας (που περιλαμβάνει και την αναζήτηση εργασίας). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, οι εργαζόμενοι επενδύουν στην απόκτηση δεξιοτήτων σπαταλώντας προσωπικούς πόρους μέχρι του σημείου όπου το κόστος απόκτησης μιας μονάδας ανθρώπινου κεφαλαίου να ισοδυναμεί με την παρούσα αξία του αναμενόμενου μελλοντικού εισοδήματος από την επένδυση αυτή (Ευστράτογλου, 2006α). Έτσι, ο επαγγελματικός διαχωρισμός με βάση το φύλο και κατ' επέκταση οι διαφορές στις αμοιβές των δύο φύλων οφείλονται στο ότι οι γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες παρουσιάζουν κάποια υστέρηση σε κάποιον από τους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραγωγικότητάς (π.χ εκπαιδευτικό επίπεδο, εργασιακή εμπειρία κ.λ.π.) (Anker, 1997). Εν ολίγοις, τον κεντρικό ρόλο στις θεωρίες αυτές έχουν οι συστηματικές διαφοροποιήσεις στη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου μεταξύ ανδρών και γυναικών (Anker, 1997).

Ωστόσο, η συνήθης κριτική που ασκείται σε αυτή τη θεωρητική προσέγγιση αφορά το γεγονός ότι δεν μπορεί να ερμηνεύσει το παράδοξο της ύπαρξης «γυάλινων τοίχων» και «γυάλινων οροφών» σε τομείς όπου οι γυναίκες διαθέτουν την ίδια μόρφωση, εργασιακή εμπειρία και διαθεσιμότητα με τους άνδρες. Ως απάντηση σε αυτή την κριτική, οι υποστηρικτές της θεωρίας ανθρώπινου κεφαλαίου επέκτειναν την επιχειρηματολογία τους σε ζητήματα που αφορούν τη μητρότητα, τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το γάμο και τη φροντίδα των παιδιών ως παράγοντες που αυξάνουν το εργασιακό κόστος (επίδομα μητρότητας και οικογένειας, γονική άδεια ή μόνιμη απομάκρυνση από εργασία λόγω γάμου ή μητρότητας κ.ά.) και μειώνουν την παραγωγικότητα των γυναικών (μειωμένο ωράριο, απουσίες, καθυστερημένη προσέλευση στην εργασία, άδεια μητρότητας), ανάλογα πάντα με το νομικό και θεσμικό πλαίσιο που επικρατεί σε κάθε χώρα αλλά και, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε κάθε οικονομικό κλάδο. Οι υποθέσεις αυ-

τές, ωστόσο, αμφισβητούνται από αρκετές εμπειρικές μελέτες. Για παράδειγμα, τα αποτελέσματα της εμπειρικής μελέτης των Anker and Hein (1985, 1986) σε πέντε αναπτυσσόμενες χώρες, μεταξύ των οποίων και η Κύπρος,[128] δείχνουν ότι τόσο ο δείκτης απουσιών όσο και ο δείκτης συχνότητας διακοπής της απασχόλησης, μολονότι κατά μέσο όρο στις γυναίκες είναι μεγαλύτεροι, δεν διαφέρουν πολύ μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Μια άλλη θεωρία που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της νεοκλασικής θεωρίας είναι η στατιστική θεωρία των διακρίσεων[129] (statistical discrimination theory). Σύμφωνα με τους εκφραστές της, Arrow (1973) και Phelps (1972), οι εργοδότες γνωρίζουν ότι η παραγωγικότητα, οι δεξιότητες και η εμπειρία μεταξύ διάφορων κατηγοριών εργαζομένων, όπως οι άνδρες και οι γυναίκες, διαφέρουν κατά μέσο όρο, εντούτοις η διαπίστωση του κατά πόσο ισχύουν αυτές οι διαφορές ενέχει σημαντικό κόστος, το λεγόμενο «κόστος πληροφόρησης». Κατά συνέπεια, οι εργοδότες θα συνεχίσουν να κάνουν διακρίσεις εις βάρος των εργαζομένων που με βάση τις πιθανότητες (που με τη σειρά τους βασίζονται σε στερεότυπα) είναι λιγότερο παραγωγικοί, έως ότου φανεί ότι οι επιλογές τους είναι λανθασμένες και κοστίζουν περισσότερο από το να προσφύγουν σε μεθόδους διερεύνησης των ικανοτήτων και δεξιοτήτων των εργαζομένων (Anker, 1997). Η προσέγγιση αυτή, αν και καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα με τη θεωρία «προτίμησης για διάκριση του εργοδότη» του Becker (1971), διαφοροποιείται ως προς το ότι η διάκριση στην οποία υπόκεινται οι γυναίκες οφείλεται σε λανθασμένη στατιστική εκτίμηση, με άλλα λόγια σε ατελή πληροφόρηση του εργοδότη, και όχι σε συστηματική διάκριση λόγω προκαταλήψεων (Πετρινιώτη, 1989).[130]

Οι προτάσεις πολιτικής που προκύπτουν από τη νεοκλασική θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου δίνουν έμφαση στην προσφορά εργασίας, χωρίς ωστόσο να αποκλείουν και κάποια μέτρα τα οποία να αφορούν και τη ζήτηση εργασίας. Έτσι, προτείνονται μέτρα για την ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου των εργαζομένων μέσω προγραμμάτων κατάρτισης και επιμόρφωσης, δημιουργία γραφείων ευρέσεως εργασίας, ώστε να μην παραμένουν οι άνεργοι μεγάλο διάστημα έξω από την αγορά εργασίας χάνοντας μέρος των γνώσεων και των δεξιοτήτων

128. Οι υπόλοιπες είναι: Γκάνα, Ινδία, Μαυρίκιος και Σρι Λάνκα.
129. Βλέπε Phelps (1972).
130. Για περισσότερα, βλέπε Anker (1997) και Rubery et al. (1999, pp. 168-169).

τους, οικογενειακός προγραμματισμός, πολιτικές για την ισότητα στην ανατροφή των παιδιών κ.ά. (Anker, 1997).

3.2.2 Οι εναλλακτικές θεωρίες των αγορών εργασίας

Στις εναλλακτικές θεωρίες των αγορών εργασίας συγκαταλέγονται οι θεωρίες των δυαδικών αγορών εργασίας, οι θεωρίες των κατατμημένων αγορών εργασίας και οι θεωρίες των ασυνεχών αγορών εργασίας. Οι θεωρίες αυτές, παρά τις διαφορές τους, έχουν κοινή αφετηρία στις προγενέστερες προσεγγίσεις των θεσμικών θεωριών. Βασική αρχή των τελευταίων είναι ότι η πολυπλοκότητα των σύγχρονων οικονομιών και ο αυξανόμενος ρόλος του κράτους και διάφορων μη ανταγωνιστικών θεσμών περιορίζουν δραστικά την αναλυτική ισχύ των νεοκλασικών υποδειγμάτων (Dunlop, 1958· Kerr, 1954· Reynolds, 1951). Έτσι, από τη διερεύνηση των δομών της αγοράς εργασίας και της επίδρασης των θεσμών πάνω σε αυτές αναπτύχθηκαν οι θεωρήσεις των κατατμήσεων και των υποαγορών, οι οποίες εξελίχθηκαν και εμπλουτίστηκαν από τους υποστηρικτές των κατατμημένων αγορών εργασίας, καθώς μεταβαλλόταν το ευρύτερο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον των ανεπτυγμένων οικονομιών.

Οι θεωρίες των δυαδικών αγορών εργασίας (dual labour market theories) αναπτύχθηκαν αρχικά ως μια προσπάθεια διερεύνησης των μισθολογικών διαφορών που οφείλονταν σε φυλετικές διακρίσεις στην αγορά εργασίας των Ηνωμένων Πολιτειών της δεκαετίας του 1950 (Rosenberg, 1991). Ως σημείο αναφοράς είχαν το πλαίσιο ανάλυσης των θεσμικών οικονομολόγων Kerr (1954) και Dunlop (1958), το ενδιαφέρον των οποίων επικεντρωνόταν στους ιστορικούς και κοινωνικούς παράγοντες που οδηγούσαν σε μια άτυπη τμηματοποίηση των εργαζομένων ανάμεσα σε ομάδες προνομιούχων και μη προνομιούχων στην αγορά εργασίας. Η συστηματική ενασχόληση με τα ζητήματα δυαδικότητας σηματοδότησε την ανάπτυξη ενός εναλλακτικού, αν και όχι ομοιογενούς, θεωρητικού μοντέλου, το οποίο θα ερχόταν σε αντιπαράθεση με τις βασικές υποθέσεις και τα συμπεράσματα της νεοκλασικής θεωρίας. Έκτοτε, όλες σχεδόν οι μετέπειτα εναλλακτικές θεωρήσεις έχουν ως σημείο αναφοράς αυτό το πλαίσιο ανάλυσης.

Οι θεωρίες των δυαδικών αγορών εργασίας δομούνται γύρω από τρεις βασικές υποθέσεις: η αγορά εργασίας είναι διχοτομημένη σε ένα πρωτεύον και ένα δευτερεύον τμήμα, η διάκριση αφορά επιθυμητές ή μη επιθυμητές εργασίες και κατάλληλους ή μη κατάλληλους εργαζομένους και, τέλος, υπάρχει χαμηλή κινη-

τικότητα των εργαζομένων από το δευτερεύον στο πρωτεύον τμήμα (Ευστράτογλου, 2006α). Αναφορικά με τη διάκριση σε πρωτεύον και δευτερεύον τμήμα, στο πρωτεύον τμήμα κυριαρχούν μεγάλες, τεχνολογικά προηγμένες και κερδοφόρες επιχειρήσεις, ενώ οι εργαζόμενοι σε αυτό απολαμβάνουν υψηλό βαθμό συνδικαλιστικής δράσης και προστασίας, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στη δημιουργία εσωτερικών[131] αγορών εργασίας, στο πλαίσιο των οποίων καθορίζονται ο μισθός και η κατανομή της εργασίας βάσει διοικητικών κανόνων (Doeringer and Piore, 1971). Η δεύτερη υπόθεση ουσιαστικά αναδεικνύει το γεγονός ότι η διάκριση σε επιθυμητές και μη επιθυμητές εργασίες έχει να κάνει περισσότερο με τον περιορισμένο αριθμό των επιθυμητών θέσεων εργασίας στο πρωτεύον τμήμα σε σχέση με το δευτερεύον, αριθμός που εξαρτάται περισσότερο από τη βιομηχανική διάρθρωση και την τεχνολογία (Craig et al., 1982) παρά από την παραγωγικότητα των ίδιων των εργαζομένων. Τέλος, ως συνέπεια της δεύτερης υπόθεσης, προκύπτει η χαμηλή κινητικότητα μεταξύ των δύο τμημάτων με κατεύθυνση από το δευτερεύον τμήμα προς το πρωτεύον, με αποτέλεσμα όσοι εγκλωβίζονται στο δευτερεύον τμήμα να αναπτύσσουν συμπεριφορές αστάθειας, μετακινούμενοι ανάμεσα στην απασχόληση και στην ανεργία και στον μη ενεργό πληθυσμό (Ευστράτογλου, 2006α).

Έτσι, σε αδρές γραμμές, τα βασικά χαρακτηριστικά των εργασιών στα δύο τμήματα είναι τα εξής: στο πρωτεύον τμήμα επικρατούν σχετικά υψηλοί μισθοί, καλές εργασιακές συνθήκες, υψηλός βαθμός συνδικαλιστικής δράσης, σταθερότητα, ασφάλεια και ευκαιρίες ανέλιξης μισθολογικά και ιεραρχικά· αντίθετα, στο δευτερεύον τμήμα, κυριαρχούν οι χαμηλοί μισθοί, οι κακές εργασιακές συνθήκες, η ανασφάλεια και η αστάθεια στην απασχόληση, ο χαμηλός βαθμός συνδικαλιστικής δράσης και οι μικρές προοπτικές εξέλιξης.

Επομένως, η πρόσβαση των μη προνομιούχων εργαζομένων στο πρωτεύον τμήμα είναι περιορισμένη, εξαιτίας των διακρίσεων στις πολιτικές πρόσληψης των επιχειρήσεων, των συνδικάτων, της έλλειψης πληροφόρησης, καθώς και εξαιτίας της διαδικασίας και των μηχανισμών ανατροφοδότησης.[132] Ειδικότερα

131. Για μια εκτενέστερη ανάλυση των εσωτερικών αγορών εργασίας, βλέπε Kerr (1954), Osterman (1984) και Baron (1984).

132. Με τον όρο ανατροφοδότηση νοείται μια διαδικασία «φαύλου κύκλου», κατά την οποία οι εργαζόμενοι σε κακές θέσεις εργασίας είτε υποαπασχολούν τις δυνατότητές τους, επειδή διαθέτουν παραπάνω προσόντα από αυτά που απαιτούνται για τη θέση

οι γυναίκες βρίσκονται σε ακόμα πιο δυσμενή θέση στο εσωτερικό του δευτερεύοντος τομέα, καθώς συνωστίζονται σε έναν περιορισμένο αριθμό «γυναικείων» επαγγελμάτων και κλάδων. Δεδομένου, λοιπόν, ότι κρίνεται μάλλον απίθανη η εξάλειψη της κατάτμησης της αγοράς εργασίας, τα προγράμματα κατάρτισης και απόκτησης δεξιοτήτων δεν προβλέπεται να εξαλείψουν τη φτώχεια και, επομένως, οι προτάσεις οικονομικής πολιτικής θα πρέπει να συγκροτούνται σε πολιτικές ενίσχυσης του εισοδήματος, ώστε να εξασφαλιστεί ότι το σύστημα κατανομής των θέσεων εργασίας θα είναι «δίκαιο», καθώς και ελαχιστοποίησης του μεγέθους του δευτερεύοντος τομέα μέσω πολιτικών σταθεροποίησης της ζήτησης (Dickens and Lang, 1985).

Οι θεωρίες των κατατμημένων αγορών εργασίας αποτελούν εξέλιξη των θεωριών των δυαδικών αγορών εργασίας, καθώς δομούνται πάνω σε ένα δυαδικό πλαίσιο ανάλυσης, παρουσιάζοντας, ωστόσο, μεγαλύτερο επιμέρους αριθμό κατατμήσεων και αυξημένη πολυπλοκότητα και αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τμημάτων, προκειμένου να παραχθούν πιο ρεαλιστικά μοντέλα ανάλυσης των εργασιακών σχέσεων. Οι θεωρίες των κατατμημένων αγορών εργασίας αμφισβητούν την ικανότητα των νεοκλασικών θεωριών των αγορών εργασίας να εξηγήσουν και να προβλέψουν την επίμονη ύπαρξη «στεγανών» στους διάφορους κλάδους και επαγγέλματα με βάση το φύλο, την εθνικότητα, την ηλικία ή την κοινωνική τάξη, παρά τη θεωρούμενη, από τους υποστηρικτές του νεοκλασικού παραδείγματος, ύπαρξη ανταγωνιστικών μηχανισμών που υποτίθεται ότι θα οδηγούσαν στην εξάλειψή τους (Reich et al., 1973). Προκύπτει, λοιπόν, ότι η μονόπλευρη προσέγγιση αυτού του φαινομένου δεν μπορεί να εξηγηθεί με ικανοποιητικό τρόπο αποκλειστικά και μόνο από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας. Έτσι, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των υποστηρικτών των θεω-

εργασίας στην οποία απασχολούνται, είτε δεν διαθέτουν αρκετά προσόντα και, λόγω των περιορισμένων προγραμμάτων κατάρτισης και απόκτησης δεξιοτήτων στο εσωτερικό της επιχείρησης, παραμένουν εργαζόμενοι χαμηλής παραγωγικότητας. Αυτό με τη σειρά του έχει ως συνέπεια την απώλεια ανθρώπινου κεφαλαίου, με την έννοια αυτού που ήδη υπάρχει αλλά και αυτού που θα μπορούσε να δημιουργηθεί, και τον εγκλωβισμό στο δευτερεύοντα τομέα. Ο Piore (1980) προσθέτει μια ακόμα παράμετρο: αυτήν του «εργασιακού ήθους» ή των «απαιτήσεων συμπεριφοράς», τις οποίες οι εργαζόμενοι στον δευτερεύοντα τομέα παρουσιάζουν δυσκολία να υιοθετήσουν, καθιστώντας με αυτό τον τρόπο ακόμα πιο δύσκολη την πρόσβαση στον πρωτεύοντα τομέα.

ριών των κατατμήσεων[133] τέθηκαν οι διαδικασίες ιστορικής συγκρότησης των θεσμών και των μηχανισμών της αγοράς εργασίας όπως, η ανάπτυξη γραφειοκρατικών οργανισμών, των συνδικάτων, των ενώσεων εργοδοτών, νόμων κ.ο.κ., θεσμών οι οποίοι έχουν βαρύνουσα σημασία στη διαμόρφωση της κατανεμητικής και αναπαραγωγικής λειτουργίας των αγορών εργασίας (π.χ. Gordon et al., 1982· Wilkinson, 1981· Rubery, 1978 κ.ά.).

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές των θεωριών των κατατμημένων αγορών εργασίας, η αγορά εργασίας δεν εμφανίζεται ως ενιαία, αλλά ως ένα σύνολο αλληλεπικαλυπτόμενων, ιεραρχικά δομημένων και σχετικά ανεξάρτητων υπο-αγορών (Ευστράτογλου, 2006α). Οι ίδιοι θεωρούν ότι οι υπο-αγορές αυτές (εσωτερικές αγορές) τείνουν να λειτουργούν εκτός των πλαισίων του ανταγωνισμού. Συνεπώς μια εσωτερική αγορά εργασίας, που συνίσταται από ένα σύνολο δομημένων σχέσεων στο πλαίσιο μιας επιχείρησης, οι οποίες διέπονται από τυπικούς κανόνες λειτουργίας (...), ρυθμίζει τους μισθούς, τις προαγωγές, τα επιδόματα, ζητήματα που άπτονται των απαιτήσεων κάθε θέσης εργασίας και της συμπεριφοράς των εργαζομένων (Πετρινιώτη, 1989). Ταυτόχρονα, όμως, λειτουργεί και προστατευτικά για τους ενταγμένους σε αυτήν εργαζομένους, καθώς δεν εκτίθενται στον ανταγωνισμό της αγοράς εργασίας (Πετρινιώτη, 1989). Θεωρείται, επομένως, ότι εν μέρει τα σημαντικά εμπόδια στην κινητικότητα των εργαζομένων από τη μια υπο-αγορά στην άλλη οφείλονται στην ίδια την ύπαρξη των υπο-αγορών. Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι η βιομηχανική δομή της οικονομίας που έχουν στο νου τους οι θεωρητικοί των κατατμήσεων προϋπάρχει και μάλιστα καθορίζει τη δομή της αγοράς εργασίας. Έτσι, δεδομένου ότι το κεφάλαιο διαχωρίζεται σε μονοπωλιακό/ ολιγοπωλιακό (mega corp) και ανταγωνιστικό, ο πρωτεύων τομέας εργασίας εντοπίζεται στον μονοπωλιακό/ ολιγοπωλιακό τομέα και, αντίστοιχα, ο δευτερεύων στον ανταγωνιστικό.

133. Παρότι η αμφισβήτηση του κυρίαρχου νεοκλασικού μοντέλου ανάλυσης αποτελεί κοινή στόχευση των θεωριών των κατατμημένων αγορών εργασίας, δεν συνιστούν ένα ενιαίο θεωρητικό υπόδειγμα, με το οποίο διεξάγεται μια συγκροτημένη αντιπαράθεση, αλλά ένα σύνολο ανεξάρτητων και κάποιες φορές ανταγωνιστικών θεωρήσεων, που έχουν όμως ως κοινό χαρακτηριστικό την έμφαση στις διαδικασίες ιστορικής συγκρότησης των θεσμών και των μηχανισμών της αγοράς εργασίας, προϊόν των οποίων είναι η κατάτμησή της.

Οι αιτιώδεις δυνάμεις που διαμορφώνουν τις κατατμήσεις μπορούν να εντοπιστούν τόσο σε συνειδητές στρατηγικές όσο και σε συστημικούς παράγοντες. Όπως και στις θεωρίες των δυαδικών αγορών εργασίας, οι κατατμήσεις της αγοράς εργασίας διαμορφώνονται[134], κατά κύριο λόγο, από τα χαρακτηριστικά της ζήτησης εργασίας (όπως βιομηχανική διάρθρωση, τεχνολογία και πολιτικές διαχείρισης και ελέγχου του εργατικού δυναμικού) και δευτερευόντως από τα χαρακτηριστικά της προσφοράς εργασίας, επηρεάζοντας, με τη σειρά τους, τη διανομή εισοδήματος, το βαθμό των διακρίσεων και την ανεργία.

Η πιο αντιπροσωπευτική εκδοχή της ριζοσπαστικής σχολής της θεωρίας κατατμήσεων προσφέρεται από τους Reich et al. (1973). Στο υπόδειγμά τους προτείνονται τέσσερις διαδικασίες κατάτμησης, καθεμιά από τις οποίες ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένη φάση εξέλιξης του αμερικανικού καπιταλισμού: η πρώτη αφορά στην κατάτμηση σε πρωτεύον και δευτερεύον τμήμα, η δεύτερη στην κατάτμηση στο εσωτερικό του πρωτεύοντος τμήματος σε κατώτερο και ανεξάρτητο τομέα, η τρίτη αφορά σε φυλετικές κατατμήσεις, ενώ η τέταρτη σε κατά φύλο κατατμήσεις. Η πρώτη διαδικασία κατάτμησης σε πρωτεύον και δευτερεύον τμήμα ακολουθεί τα χαρακτηριστικά που έχουμε ήδη δει στις θεωρίες των δυαδικών αγορών εργασίας, με τους άνδρες να κυριαρχούν στον πρωτεύοντα τομέα, ενώ οι γυναίκες, οι νέοι και οι μετανάστες καλύπτουν τις ανάγκες του δευτερεύοντος. Η σημαντική διαφοροποίηση, ωστόσο, από τις τελευταίες

134. Ο Ευστράτογλου (2006α) ταξινομεί τους παράγοντες που διαμορφώνουν τις κατατμήσεις στην αγορά εργασίας σε τρεις κατηγορίες: της ζήτησης εργασίας, της προσφοράς εργασίας και του κράτους. Έτσι, η πρώτη κατηγορία αναφέρεται στη βιομηχανική δομή, τις εξελίξεις στις τεχνικές παραγωγής και τις μεθόδους ελέγχου του εργατικού δυναμικού. Η δεύτερη κατηγορία στον καταμερισμό της εργασίας στην οικογένεια/νοικοκυριό, στο χαρακτηρισμό διαφόρων κοινωνικών ομάδων ως δευτερεύοντος εργατικού δυναμικού, στη δραστηριότητα των συνδικάτων στον περιορισμό της προσφοράς εργασίας. Τέλος, η τρίτη αναφέρεται σε παράγοντες που απορρέουν από το ρόλο και τις λειτουργίες του κράτους και έχουν άμεση συνέπεια στην προσφορά εργασίας. Έτσι, λοιπόν, οι θεσμικές ρυθμίσεις και η διάρθρωση των πολιτικών της αγοράς εργασίας, η δομή και οι κανονιστικές διατάξεις του συστήματος κοινωνικών παροχών και το σύστημα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης έχουν σημαίνοντα ρόλο στη διαμόρφωση των ορίων, του σχετικού μεγέθους και του περιεχομένου των κατατμήσεων. Οι παράγοντες αυτοί αλληλεπιδρούν και εν τέλει παράγουν τις κατατμήσεις στις αγορές εργασίας (Peck, 1989).

έγκειται στην κατάτμηση του πρωτεύοντος τμήματος σε κατώτερο και σε ανεξάρτητο. Στον ανεξάρτητο τομέα περιλαμβάνονται οι δημιουργικές και απαιτητικές εργασίες, ενώ οι εργαζόμενοι αυτού του τομέα έχουν ελευθερία κινήσεων και επιβραβεύονται για τη λήψη πρωτοβουλιών, διαθέτουν υψηλά επαγγελματικά προσόντα και εκπαίδευση, απολαμβάνουν σταθερές συνθήκες εργασίας και υψηλούς μισθούς καθώς, επίσης, παρουσιάζουν έντονη κινητικότητα στο εσωτερικό του τομέα. Από την άλλη μεριά, στον κατώτερο τομέα του πρωτεύοντος τμήματος συγκεντρώνονται τόσο διοικητικές όσο και τεχνικές εργασίες, σε κάποιο βαθμό ημι-ειδικευμένες και επαναλαμβανόμενες, που όμως απαιτούν πειθαρχία και υπευθυνότητα από τους εργαζομένους, οι οποίοι απολαμβάνουν σχετικά ικανοποιητικές συνθήκες εργασίας.

Σύμφωνα με τους Reich et al. (1973), η κατά φύλο κατάτμηση έγκειται στην εμπέδωση της αντίληψης ότι υπάρχουν «ανδρικές» και «γυναικείες» εργασίες, γεγονός όμως που προέκυψε από συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές διεργασίες στο πλαίσιο της ταξικής πάλης. Θεωρούν ότι η κατά φύλο κατάτμηση οφείλεται στη διάθεση των εργοδοτών να εφαρμόσουν τη λογική του «διαίρει και βασίλευε» στην αγορά εργασίας, εκμεταλλευόμενοι τον χαμηλό βαθμό συνδικαλιστικής δράσης των γυναικών και αντικαθιστώντας τους άνδρες με αυτές (Reich et al., 1973). Επιπλέον, οφείλεται στο ότι πολλές γυναίκες, και ιδιαίτερα οι παντρεμένες, δέχονταν χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας ως ημι-ειδικευμένο υπαλληλικό προσωπικό, τη στιγμή που οι άνδρες τις απέρριπταν, προτιμώντας να εργαστούν σε εργασίες του πρωτεύοντος τμήματος.[135] Σύμφωνα με τους συγγραφείς, ο διαχωρισμός αυτός, συνήθως, οδηγεί σε χαμηλότερες αμοιβές στις «γυναικείες» εργασίες, λόγω της δυσαναλογίας του μεγάλου αριθμού γυναικών και του μικρού αριθμού των «γυναικείων» εργασιών. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό των «γυναικείων» εργασιών, είναι ότι απαιτούν και παροτρύνουν μια «νοοτροπία υπηρεσίας» με προσανατολισμό την παροχή υπηρεσιών σε άλλους και

135. Η θέση αυτή έχει κυρίως ιστορικό χαρακτήρα και τοποθετείται στη μεταπολεμική περίοδο, καθώς συνδέεται με τη μαζική είσοδο γυναικών στην απασχόληση, σε μια περίοδο, όπου έκαναν την εμφάνισή τους οι μεγάλες μονοπωλιακές επιχειρήσεις και υπήρχε έντονη η ανάγκη για στελέχωση των υπηρεσιών από ημι-ειδικευμένο υπαλληλικό προσωπικό (Πετρινιώτη, 1989). Έτσι, δεδομένης της χαμηλής ανεργίας αλλά και της παθητικής τάσης των γυναικών στην εργασία, συγκεκριμένοι κλάδοι κατακλύσθηκαν από γυναίκες.

ιδιαίτερα στους άνδρες (Reich et al., 1973, p. 360), αξιοποιώντας και παγιώνοντας έτσι διακρίσεις εις βάρος των γυναικών, διακρίσεις που έχουν τη ρίζα τους εκτός της αγορά εργασίας, στο οικογενειακό και σχολικό τους περιβάλλον.

Οι προτάσεις που προκύπτουν από τη ριζοσπαστική σχολή της θεωρίας των κατατμήσεων είναι λιγότερο συγκεκριμένες σε επίπεδο μέτρων που θα πρέπει να ληφθούν για την καταπολέμηση των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών ή και άλλων μη προνομιούχων εργαζομένων, με την έννοια ότι αποτελούν εγγενές χαρακτηριστικό της λειτουργίας του κεφαλαίου και όχι αποτέλεσμα προκαταλήψεων ή ακούσιων συνεπειών των δομών και της λειτουργίας των αγορών εργασίας. Έτσι, οι ριζοσπάστες της θεωρίας των κατατμήσεων θεωρούν ότι φαινόμενα όπως η μισθολογική δομή, η αποτίμηση των προσόντων των εργαζομένων στην αγορά εργασίας και οι κοινωνικές σχέσεις που απορρέουν από την εκπαιδευτική διαδικασία δεν μπορούν να διερευνηθούν επαρκώς εκτός του πλαισίου της ταξικής ανάλυσης (Bowles and Gintis, 1975). Αναγκαστικά, έννοιες όπως «εξουσία», «ταξική πάλη», «αποξένωση» και ποιοτικά χαρακτηριστικά των «κοινωνικών σχέσεων» (Edwards, 1976) εισάγονται στη συζήτηση, για να καταλήξουν στην ανάγκη αναδιοργάνωσης των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και άλλων κοινωνικών θεσμών και στην ανάγκη να αποκτήσουν οι εργαζόμενοι περισσότερο έλεγχο στην εργασία τους.

Οι θεωρίες των ασυνεχών αγορών εργασίας[136] αποτελούν, υπό μια έννοια, ένα πιο εκλεπτυσμένο σε εύρος και βάθος κομμάτι των θεωριών των κατατμημένων αγορών εργασίας. Όμως, και αυτή η προσέγγιση αποτελεί περισσότερο ένα σύνολο από ad hoc αναλύσεις που, αν και συνδέονται άμεσα με την εμπειρική πραγματικότητα, στερούνται ενός συνεκτικά δομημένου θεωρητικού πλαισίου (Fine, 1998). Η κρίσιμη διαφορά της θεωρίας των ασυνεχών αγορών εργασίας με τις παλαιότερες θεωρίες των κατατμήσεων εντοπίζεται στο ότι αυτή αγνοεί τη δυνατότητα της εργασίας να επηρεάσει τη διαμόρφωση της δομής και του περιεχομένου των κατατμήσεων (Fine, 1998), ως ενδεχόμενο που προκύπτει από την εκάστοτε διαπραγματευτική δύναμή της να διεκδικήσει και να πετύχει περισσότερο έλεγχο της εργασίας, υψηλότερους μισθούς και καλύτερες συνθήκες. Οι υποστηρικτές της πιστεύουν, επίσης, ότι οι θεωρίες των κατατμήσεων

136. Για μια εκτενέστερη ανάλυση των θεωριών των ασυνεχών αγορών εργασίας, βλέπε Ευστράτογλου (2006α).

αγνοούν σημαντικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα, σε τομεακό επίπεδο, μεταξύ των βιομηχανιών και έχουν αντίκτυπο στις πρωτεύουσες και δευτερεύουσες αγορές εργασίας. Σύμφωνα με τους Rubery and Wilkinson (1981, p. 113), οι κατατμήσεις απαιτούν πολυδιάστατες εξηγήσεις, γι' αυτό οι διάφορες ερμηνευτικές υποθέσεις, οι οποίες βασίζονται στη διάρθρωση της τεχνολογίας, στις αγορές προϊόντων, στον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας και στις συνθήκες της προσφοράς εργασίας, είναι μάλλον συμπληρωματικές παρά ανταγωνιστικές. Γι' αυτό το λόγο, κεντρικό ρόλο στην ανάλυσή τους έχουν η αλληλεπίδραση προσφοράς και ζήτησης εργασίας, αλλά και οι επιμέρους διαμάχες μεταξύ επιχειρήσεων και μεταξύ οργανωμένης και ανοργάνωτης εργασίας (Rubery et al., 1984). Όλες αυτές οι συνιστώσες καθώς και οι μεταξύ τους σχέσεις επιδρούν, τελικά, όχι μόνο στη διαμόρφωση του άμεσου περιβάλλοντος της αγοράς εργασίας αλλά και στη δομή και το περιεχόμενο ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, όπως είναι η οικογένεια, το εκπαιδευτικό σύστημα, το κράτος, η νομοθεσία και τα συνδικάτα.

Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, οι θεωρίες των ασυνεχών αγορών εργασίας δεν αποτελούν μια συνεκτικά δομημένη θεωρία αλλά μάλλον ένα σύνολο από θεωρητικές προσεγγίσεις με κοινό χαρακτηριστικό την προσπάθεια επαναδιατύπωσης των ήδη υπαρχουσών θεωριών με έμφαση στην εργασία ως τέτοια, προκειμένου να ερμηνεύσουν τις παραγόμενες ασυνέχειες μεταξύ των τμημάτων της αγοράς εργασίας. Πιο αναλυτικά, οι Blackburn and Mann (1979) υποστηρίζουν ότι η ιεραρχική δομή της αγοράς εργασίας, λόγω κυρίως της ύπαρξης εσωτερικών αγορών, μπορεί να μην δημιουργεί σημαντικά εμπόδια στην κινητικότητα μεταξύ ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργαζομένων, παράγει όμως διακρίσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών, με τις τελευταίες να θεωρούνται ελάχιστα ανταγωνιστικές και να καταλαμβάνουν κατώτερες ιεραρχικά και μισθολογικά θέσεις εργασίας με μεγαλύτερη ανασφάλεια και χειρότερες εργασιακές συνθήκες (Ευστράτογλου, 2006α).

Από την άλλη, οι Berger and Piore (1980) ισχυρίζονται ότι η σημασία της δυαδικότητας δεν έγκειται στον μηχανιστικό διαχωρισμό της αγοράς εργασίας αυτόν καθαυτόν, αλλά στο γεγονός ότι ο διαχωρισμός αυτός συνεπάγεται την ύπαρξη ασυνέχειας στην αγορά εργασίας. Επιχειρούν, επίσης, να εξηγήσουν τις ασυνέχειες της αγοράς εργασίας μέσω της συσχέτισης των ποιοτικών διαφορών των μαθησιακών διαδικασιών με τις ποιοτικές διαφορές μεταξύ των τμημάτων της

αγοράς εργασίας, με τους εργαζομένους του κατώτερου τμήματος να χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένη ή εξωγενή μάθηση, ενώ του ανώτερου τμήματος από αφηρημένη. Στον αντίποδα, ο Offe (1985) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ασυνέχειες δεν οφείλονται στα φυσικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων αλλά στον περιορισμό των ευκαιριών απασχόλησης στο πρωτεύον τμήμα εξαιτίας πολιτικών και κανονιστικών διατάξεων. Τέλος, μια άλλη προσέγγιση έχει προταθεί από τον Kreckel (1980), ο οποίος ξεκινάει από την πρωταρχική ασυμμετρία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, για να δημιουργήσει μια νέα τυπολογία εργαζομένων, στο πρωτεύον και δευτερεύον τμήμα, η διαστρωμάτωση των οποίων γίνεται με βάση τις πέντε στρατηγικές[137] που θεωρεί ότι ακολουθούνται από συνδικάτα και επιχειρήσεις στο πλαίσιο της διαμάχης κεφαλαίου-εργασίας.

3.2.3 Οι φεμινιστικές θεωρίες

Οι φεμινιστικές θεωρίες προσπαθούν να εξηγήσουν τον εργασιακό και επαγγελματικό διαχωρισμό με βάση εξωγενείς[138], ως προς την καπιταλιστικά οργανωμένη αγορά εργασίας, παράγοντες. Βασική αρχή τους αποτελεί η άποψη ότι η μειονεκτική θέση των γυναικών, τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στην οικογένεια και την κοινωνία γενικότερα, οφείλεται στον πατριαρχικό[139] τρόπο οργάνωσης των κοινωνιών (Anker, 1997) και ότι ο διαχωρισμός των φύλων σε αρσενικό και θηλυκό δεν αποτελεί παρά κοινωνική κατασκευή που διαμεσολαβείται από τις πατριαρχικές σχέσεις εξουσίας και καταπίεσης των ανδρών πάνω στις γυναίκες. Οι διακρίσεις εις βάρος των γυναικών στην αγορά εργασίας έγιναν

137. Οι τύποι στρατηγικών που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της διαμάχης κεφαλαίου-εργασίας που προτείνει ο Kreckel (1980) είναι οι εξής: διαχωρισμός, αποκλεισμός, αλληλεγγύη, ενσωμάτωση και αποκάλυψη. Από αυτά, μόνο η αλληλεγγύη μεταξύ των εργαζομένων λειτουργεί ενωτικά για την εργατική τάξη και ενδεχομένως «κατασταλτικά» προς την τάση δημιουργίας ασυνεχειών, ενώ οι υπόλοιπες στρατηγικές ανήκουν μάλλον στο οπλοστάσιο των εργοδοτών και γι' αυτό επιτείνουν τη δημιουργία ασυνεχειών.

138. Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις αντλούν υλικό και στοιχειοθετούν την επιχειρηματολογία τους από ένα πλήθος επιστημονικών πεδίων, όπως η ανθρωπολογία, η ανθρωπογεωγραφία, η κοινωνιολογία, η ψυχανάλυση, η ιστορία και, φυσικά, η πολιτική οικονομία.

139. Ως πατριαρχικό σύστημα νοείται το σύστημα των κοινωνικών δομών και πρακτικών με το οποίο οι άνδρες κυριαρχούν, καταπιέζουν και εκμεταλλεύονται τις γυναίκες (Walby, 1990).

αντικείμενο συστηματικής διερεύνησης των φεμινιστικών θεωριών μέσω της συνένωσης των θεωριών του φύλου (gender theory) με τις ριζοσπαστικές, κυρίως, προσεγγίσεις των θεωριών των κατατμήσεων των αγορών εργασίας. Αποτέλεσμα αυτής της συνάντησης αποτέλεσε η θεωρία δυαδικού συστήματος (Dual System Theory) που συνδύαζε την ανάλυση του καπιταλισμού με την πατριαρχία και, επομένως, τις ουδέτερες ως προς το φύλο μαρξιστικές κατηγορίες (όπως το κεφάλαιο, οι τάξεις, το κράτος κ.λπ.) με τις έμφυλες[140] (Fine, 1992).

Οι φεμινιστικές θεωρίες και οι θεωρίες του φύλου αποτελούν προνομιακό πεδίο ανάλυσης και κατανόησης του φαινομένου του διαχωρισμού των εργασιών μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς δίνουν έμφαση στις πατριαρχικές σχέσεις κυριαρχίας. Εντούτοις, η κυριαρχία αυτή δεν οφείλεται στα χαρακτηριστικά των ανδρών και των γυναικών ως ατόμων αλλά στις ίδιες τις οργανωτικές δομές της κοινωνίας (αγορά εργασίας, επιχειρήσεις, κρατικός μηχανισμός) που έχουν χτιστεί στη βάση πατριαρχικών, γραφειοκρατικών και ιεραρχικών προτύπων (Kanter, 1977, pp. 291-92). Ορισμένοι εκφραστές κυρίως του ριζοσπαστικού φεμινισμού ισχυρίζονται ότι η δημιουργία και η αναπαραγωγή αυτών των προτύπων προηγείται της εμφάνισης του καπιταλιστικού τρόπου οργάνωσης της παραγωγής (Hartmann, 1976), βασιζόμενοι, μεταξύ άλλων, σε ιστορικές αναλύσεις που δείχνουν ότι οι γυναίκες την περίοδο των περιφράξεων στην

140. Ο Fine (1992) ασκεί κριτική στις φεμινιστικές θεωρίες στη βάση των παρακάτω διαφορών τους με το μαρξισμό: α) Ο μαρξισμός απορρίπτει την προτεραιότητα του φύλου έναντι της τάξης καθώς και την ιδέα ότι η θεωρία των φύλων (gender theory) μπορεί να κατασκευαστεί ικανοποιητικά σε αναλογία με τη θεωρία των τάξεων. Η «τάξη» των γυναικών είναι τόσο κατακερματισμένη σε σχέση με την παραδοσιακή τάξη, ώστε να αποτελεί μια υπερβολικά ετερογενή κατηγορία για να ξεδιαλύνει τις κοινωνικές δομές και διαδικασίες από τις οποίες καταπιέζεται. β) Με τη χρήση εννοιών, όπως κεφάλαιο και κράτος, καθώς και τις σχέσεις εξουσίας που απορρέουν από αυτές μπορεί να ερμηνευθεί και η γυναικεία καταπίεση. γ) Η κατανόηση της γυναικείας καταπίεσης μπορεί να προκύψει, μόλις η ανάλυση δομηθεί σε αντιστοιχία με τις οικονομικές και άλλες παραμέτρους, καθώς και τις κοινωνικές σχέσεις και αλληλεπιδράσεις μέσα στις οποίες λειτουργούν. δ) Οι αλληλεπιδράσεις αυτές είναι ιστορικά καθορισμένες και γι' αυτό θα πρέπει η ανάλυση να έχει και ιστορική διάσταση. Αυτό σημαίνει ότι η οικογένεια και ο καταμερισμός της εργασίας με βάση το φύλο θα πρέπει να αναλύονται ιστορικά και όχι ως συνέπειες ή μορφές της γυναικείας καταπίεσης. Για μια εκτενέστερη κριτική θεώρηση της θεωρίας δυαδικού συστήματος και των πατριαρχικών θεωριών, βλέπε Fine (1992).

Αγγλία, στις απαρχές του καπιταλισμού, υποχρεώνονταν στην ανεργία πιο συχνά από ό,τι οι άνδρες και γι' αυτό ήταν πιο πειθήνιες και καταδεκτικές στο να εργαστούν σε κατώτερες εργασίες τις οποίες οι άνδρες απέρριπταν, ενώ, ακόμα και μέσα στην οικογένεια, η γυναίκα έχει υποδεέστερο ρόλο στις εργασίες του νοικοκυριού[141, 142].

Με αφετηρία αυτές τις ιστορικές παρατηρήσεις, μερικές φεμινιστικές προσεγγίσεις τονίζουν το ρόλο της οικογένειας και του γάμου στην αναπαραγωγή των πατριαρχικών στερεοτύπων, ασκώντας κριτική στη δομή και το ρόλο τους στη διαμόρφωση της θέσης της γυναίκας στην κοινωνία, άλλες δίνουν έμφαση στο εκπαιδευτικό σύστημα ως φορέα των πατριαρχικών κοινωνικών αναπαραστάσεων, ενώ κάποιες άλλες εστιάζονται στη συμβολή των «ανδροκρατούμενων» συνδικάτων και γενικά στη συλλογική δράση των ανδρών που αποσκοπεί στο να δημιουργούν ευνοϊκές ευκαιρίες για τους άνδρες εις βάρος των γυναικών (Hartman, 1976· Walby, 1986). Επομένως, ο διαχωρισμός των εργασιών με βάση το φύλο σε «γυναικείες» και «ανδρικές» αντανακλά τα εμπεδωμένα ανδρικά κυριαρχικά πρότυπα και στερεότυπα για τις υποτιθέμενες «γυναικείες» και «ανδρικές» ικανότητες, αντίστοιχα. Υποστηρίζεται, επομένως, ότι για να αποδομηθεί ο διαχωρισμός των εργασιών με βάση το φύλο, αλλά και η γυναικεία καταπίεση γενικότερα, θα πρέπει να αλλάξουν τα στερεότυπα τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, έτσι ώστε να συμμετέχουν και οι άνδρες στα «γυναικεία» επαγγέλματα και οι γυναίκες στα «ανδρικά». Εντούτοις, επισημαίνεται από διάφορους συγγραφείς ο κίνδυνος οι γυναίκες να χάσουν το προνομιακό πεδίο απασχόλησής τους, αν η ένταξη των ανδρών στα τυπικά «γυναικεία» επαγγέλματα δεν συνοδευτεί από την αντίστοιχη είσοδο των γυναικών στα «ανδρικά».

3.2.4 Η θεωρία της προτίμησης

Στον αντίποδα των φεμινιστικών θεωριών βρίσκεται η θεωρία της προτίμησης της Hakim (2000), η οποία προσφέρει μια διαφορετική και αρκετά αμφιλεγό-

141. Αναφορά της Hartman (1976) στο Pinchbeck (1969).

142. Επομένως, ο καπιταλισμός εξελίχθηκε πάνω σε ένα ήδη διαμορφωμένο πατριαρχικό μοντέλο, με τον άνδρα να εμφανίζεται αφενός ως αρχηγός του νοικοκυριού αλλά και της οικιακής μονάδας παραγωγής, αφετέρου ως περισσότερο οργανωμένος και εκπαιδευμένος χάρη στην προνομιακή του θέση στις συντεχνίες επαγγελμάτων από τις οποίες οι γυναίκες αποκλείονταν (Hartman, 1976).

μενη ερμηνεία του φαινομένου της γυναικείας καταπίεσης και του διαχωρισμού των φύλων στην αγορά εργασίας. Το βασικό σημείο διαφοροποίησής της από τις άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις έγκειται στο ότι η γυναίκα είναι υπεύθυνη για την επαγγελματική της εξέλιξη, καθώς εξαρτάται από την επιλογή στην οποία η ίδια προβαίνει σε διάφορες φάσεις της ζωής της όσον αφορά τον κοινωνικό της ρόλο (όπως σύζυγος, μητέρα, εργαζόμενη). Συγκεκριμένα, η Hakim (2000) βασιζόμενη σε ένα πλήθος εμπειρικών ερευνών κατατάσσει τις γυναίκες σε τρεις ιδεότυπους ανάλογα με την προτεραιότητα που δίνουν στην εργασία ή στην οικογένεια: σε εκείνες που αφοσιώνονται στην οικογένεια, σε εκείνες που επικεντρώνονται στην εργασία τους και σε εκείνες που συνδυάζουν και τα δύο.

Οι γυναίκες του πρώτου ιδεότυπου επιλέγουν να έχουν μια πιο ευέλικτη σχέση με την αγορά εργασίας. Αν και σε αρκετές περιπτώσεις διαθέτουν αξιόλογα προσόντα, προτιμούν την ημι-απασχόληση και γενικά τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Οι γυναίκες αυτού του ιδεότυπου δεν υπόκεινται σε κάποια μορφή διαχωρισμού, δεδομένου ότι δεν τους ενδιαφέρει η εξέλιξή τους επαγγελματικά, παρά μόνο στο βαθμό που τους εξασφαλίζει κάποιο, έστω και μικρό, εισόδημα. Από την άλλη, οι γυναίκες που επιλέγουν να αφοσιωθούν στην εργασία τους, αν και είναι σε κάποιο βαθμό απαλλαγμένες από τον οριζόντιο διαχωρισμό εργασίας, είναι εκτεθειμένες στον κάθετο διαχωρισμό (Hakim, 1992). Στον τρίτο ιδεότυπο, που αφορά τις γυναίκες που προτιμούν να συνδυάσουν οικογένεια και εργασία, ανήκει η πλειονότητα των γυναικών οι οποίες, επί της ουσίας, υφίστανται τόσο τον κάθετο όσο και τον οριζόντιο διαχωρισμό (Hakim, 1992). Έτσι οι γυναίκες του συγκεκριμένου ιδεότυπου συναντώνται στα «γυναικεία» επαγγέλματα και στη χαμηλή ιεραρχική βαθμίδα, αναπαράγοντας και ενδυναμόνοντας με αυτό τον τρόπο το διαχωρισμό των εργασιών κατα φύλο (ΚΕΘΙ, 2005). Όπως ήταν αναμενόμενο, η θεωρία της Hakim προκάλεσε την αντίδραση των φεμινιστριών αλλά και άλλων θεωρητικών που διερευνούν τα ζητήματα φύλου.

3.3 Χαρακτηριστικά της απασχόλησης κατά φύλο στην Ελλάδα

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, διάφοροι κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες έχουν συμβάλει στη σημερινή εικόνα της αγοράς εργασίας όσον αφορά τα ζητήματα των δύο φύλων. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μια σειρά νέων νομοθετικών μέτρων κατά των διακρίσεων θεσπίζεται στην Ελλάδα με αποκορύφωμα το νόμο 141/1984, που ενσωματώνει την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τις

ίσες αμοιβές των δύο φύλων και την εξάλειψη κάθε είδους διάκρισης στην αγορά εργασίας (Cholezas and Tsakloglou, 2005), ενώ το 2001 αποτελεί έτος ορόσημο για την αντιμετώπιση των διακρίσεων λόγω φύλου στη χώρα, καθώς, με την αναθεώρηση του Συντάγματος (Απρίλης 2001), θεσπίζεται η υποχρέωση της πολιτείας να παρεμβαίνει με ειδικά θετικά μέτρα για την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών. Έτσι, η περίοδος 1980-2000 χαρακτηρίζεται από σημαντική αύξηση του ρυθμού της γυναικείας απασχόλησης καθώς και της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης όμως δεν θα πρέπει να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι διακρίσεις εις βάρος των γυναικών έχουν αρθεί. Παρά τη νομική κατοχύρωση της ισότητας των δύο φύλων, η ποιοτική αναβάθμιση της γυναίκας σε κοινωνικό και εργασιακό επίπεδο παραμένει περιορισμένη.

Οι μεταβολές αυτές στη γυναικεία απασχόληση οφείλονται, σε μεγάλο βαθμό, σε κοινωνικές αλλαγές που αφορούν άμεσα τις γυναίκες, όπως η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου των γυναικών, η αύξηση του μέσου όρου ηλικίας γάμου και η μείωση του μέσου αριθμού παιδιών (Kanellopoulos and Mavromaras, 2002), αλλά και σε άλλες αλλαγές που αποδίδονται σε ευρύτερες εξελίξεις σε τοπικό ή διεθνές επίπεδο και έχουν έμμεσες επιπτώσεις στην απασχόληση των γυναικών, όπως οι κοινωνικές αντιλήψεις, η σύνδεση σπουδών με την αγορά εργασίας, τα καταναλωτικά πρότυπα, οι πολιτικές πρακτικές που προωθούν την ισότητα των δύο φύλων και οι διαρθρωτικές αλλαγές που προκαλεί η μετατροπή των ανεπτυγμένων οικονομιών σε οικονομίες υπηρεσιών. Εντούτοις, πρέπει να τονιστεί ότι η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης δεν συνιστά από μόνη της απόδειξη της εξάλειψης των ανισοτήτων με βάση το φύλο στην αγορά εργασίας,[143] παρά

143. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, άλλωστε, που πολιτικές για την ισότητα των δύο φύλων στην αγορά εργασίας, οι οποίες έχουν ως στόχο την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση, έρχονται σε σύγκρουση με μέτρα για την καταπολέμηση του διαχωρισμού των επαγγελμάτων με βάση το φύλο. Ένα εξέχον τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι σκανδιναβικές χώρες, οι οποίες παρουσιάζουν υψηλούς δείκτες διαχωρισμού των κλάδων και των επαγγελμάτων κατά φύλο, παρά το γεγονός ότι οι χώρες αυτές είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένες στα ζητήματα ισότητας των δύο φύλων και προωθούν πολιτικές πλήρους απασχόλησης για όλους τους πολίτες. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η πολιτεία, προκειμένου να ενισχύσει την απασχόληση των γυναικών, δημιουργεί θέσεις απασχόλησης στον δημόσιο τομέα, όπου οι συνθήκες εργασίες είναι πολύ πιο φιλικές για τις γυναίκες που επιλέγουν να συνδυάσουν οικογένεια και εργα-

μόνο μια πρώτη θετική εξέλιξη, καθώς, όπως θα γίνει φανερό στην πορεία της ανάλυσης, η ανισότητα των δύο φύλων στην αγορά εργασίας διαπερνά ένα ευρύ φάσμα σχέσεων (που εκτείνεται από τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό και τις αμοιβές μέχρι την κατανομή των φύλων στα επαγγέλματα και τα δικαιώματα στην ασφάλιση).

Την τελευταία δεκαετία (1997-2006), η ελληνική οικονομία γνωρίζει άνθηση, με ετήσιο μέσο ρυθμό ανάπτυξης που υπερέχει εκείνου της ΕΕ-15 (INE, 2007, σελ. 50-52). Οι κύριοι παράγοντες που συνέβαλαν στην ανάπτυξη αυτή ήταν η εγχώρια ζήτηση, η σημαντική μείωση των επιτοκίων, η εισροή των κοινοτικών κονδυλίων στη χώρα, σε κάποιο βαθμό η προετοιμασία για τους Ολυμπιακούς Αγώνες, καθώς και η αύξηση της παραγωγικότητας της απασχόλησης (Nicolitsas, 2007). Αυτό προκάλεσε μια σταθερή αύξηση της απασχόλησης (OECD, 2005), η οποία ωφέλησε κατά κύριο λόγο το γυναικείο φύλο (Livanos et al., 2009). Παρ' όλα αυτά, το φαινόμενο του κλαδικού και επαγγελματικού διαχωρισμού ανά φύλο δεν παρουσίασε υποχώρηση. Σε πολλές, μάλιστα, χώρες της ΕΕ τείνει να αυξάνεται, γεγονός που σημαίνει ότι οι γυναίκες που εισέρχονται στην αγορά εργασίας απασχολούνται σε τομείς και επαγγέλματα όπου υπερτερούν οι γυναίκες (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2008).

Η εικόνα αυτή της κατά φύλο διάρθρωσης της απασχόλησης γίνεται περισσότερο πλούσια μέσα από την παράθεση διαπιστώσεων και συμπερασμάτων ενός αριθμού μελετών και ερευνών. Στην Ελλάδα, η βιβλιογραφία σχετικά με το ζήτημα αυτό είναι περιορισμένη, ενώ η υπάρχουσα πραγματεύεται κυρίως το ζήτημα των διαφοροποιημένων αμοιβών μεταξύ των δύο φύλων και όχι τόσο τη συγκέντρωση ανδρών και γυναικών σε διαφορετικές μορφές απασχόλησης και δραστηριότητας. Έτσι, η περιορισμένη διερεύνηση του φαινομένου αυτού στην Ελλάδα καθιστά ακόμα πιο αναγκαία την εξέταση του κλαδικού διαχωρισμού κατά φύλο.

Ο Ντερμανάκης (2005) παραθέτει στοιχεία για τον επαγγελματικό διαχωρισμό εξετάζοντας την περίοδο 1993-2003 και καταλήγει πως το φαινόμενο αυτό με το τέλος της περιόδου εξέτασης φαίνεται να έχει ενταθεί κυρίως στους νέους σε ηλικία απασχολουμένους (ηλικίας 15-29 ετών). Από τη διαχρονική ανάλυση

σία, με αποτέλεσμα την επέκταση της γυναικείας απασχόλησης στους συγκεκριμένους κλάδους και επαγγέλματα (Anker, 1997).

προκύπτει πως οι απασχολούμενοι ηλικίας 20-29 ετών το 1993 (ή αλλιώς οι απασχολούμενοι ηλικίας 30-39 ετών το 2003) παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη ένταση στην εκδήλωση του φαινομένου σε σχέση με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες. Το ίδιο φαίνεται να προκύπτει και κατά την εξέταση μόνο των μισθωτών. Όσον αφορά τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, στη μεταποιητική βιομηχανία παρατηρείται μείωση του φαινομένου, ενώ στις υπηρεσίες σημειώνεται αύξηση. Σε σχέση με τη συμμετοχή των γυναικών στο σύνολο της απασχόλησης, σε υψηλά επίπεδα φαίνεται να βρίσκεται η αντιπροσώπευση των γυναικών στον τομέα των υπηρεσιών, σε αντίθεση με τον δευτερογενή τομέα, όπου η παρουσία τους υποχωρεί κατά την περίοδο της ανάλυσης.

Σε μια συγκριτική μελέτη του επαγγελματικού διαχωρισμού κατά φύλο στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με τη χρήση του τυποποιημένου δείκτη *IP* και του Δείκτη Ανομοιότητας *ID*, η Ελλάδα βρίσκεται πρώτη σε σειρά κατάταξης το έτος 2000 ανάμεσα στις 15 χώρες-μέλη της ΕΕ, παρουσιάζοντας τη μικρότερη τιμή του δείκτη *IP* (21,28%) και του *ID* (45,28%), άρα και τον μικρότερο βαθμό επαγγελματικού διαχωρισμού (Emerek et al., 2003). Ωστόσο, ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων, δεδομένου ότι οι συγγραφείς τονίζουν πως σε προηγούμενη μελέτη βρέθηκε με τη χρήση της απλής γραμμικής παλινδρόμησης υψηλός βαθμός συσχέτισης μεταξύ του δείκτη *ID* και του ποσοστού της γυναικείας απασχόλησης στη συνολική. Έτσι, το χαμηλό ποσοστό της γυναικείας απασχόλησης στην Ελλάδα μειώνει την τιμή του δείκτη *ID*. Τέλος, παρατηρήθηκε πως η συμπερίληψη του κλάδου της γεωργίας στην ανάλυση (όπου η κατανομή των δύο φύλων είναι σχετικά ισομερής) κρατάει σε χαμηλά επίπεδα και τους δύο δείκτες μέτρησης του επαγγελματικού διαχωρισμού.

Οι Livanos et al. (2009) επιχειρούν να μετρήσουν τις διακρίσεις στην απασχόληση στις αγορές εργασίας της Ελλάδας και του Ηνωμένου Βασιλείου. Τα αποτελέσματα δείχνουν πως κάποια «γυναικεία» χαρακτηριστικά, όπως η οικογενειακή κατάσταση, το επίπεδο εκπαίδευσης, αλλά και ο τόπος κατοικίας και η ηλικία, επηρεάζουν το καθεστώς απασχόλησης των γυναικών, χωρίς όμως να μπορούν να ερμηνεύσουν το σύνολο του χάσματος μεταξύ ανδρών και γυναικών, αφήνοντας ένα στατιστικό κατάλοιπο που αποδίδεται στις διακρίσεις στην απασχόληση. Επίσης, από τη μελέτη προκύπτει ότι οι διακρίσεις με βάση το φύλο στην ελληνική αγορά εργασίας είναι εντονότερες από ό,τι στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Μια πρόσφατη μελέτη των διαφοροποιημένων κατά φύλο αμοιβών στην ελληνική αγορά εργασίας των Cholezas and Tsakloglou (2005), βάσει στοιχείων από την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΣΥΕ των ετών 1988, 1994 και 1999, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, παρά τις νομοθετικές ρυθμίσεις για την καταπολέμηση της ανισότητας και των διακρίσεων λόγω φύλου και τη σταθερή αύξηση της γυναικείας συμμετοχής στην αγορά εργασίας από το 1980, οι αμοιβές των ανδρών υπερβαίνουν κατά πολύ τις αντίστοιχες των γυναικών και το μεγαλύτερο μέρος του χάσματος αυτού οφείλεται στις διακρίσεις στην απασχόληση.

3.4 Οι κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μια διερεύνηση των κατά φύλο μεταβολών της απασχόλησης στους κλάδους (μονοψήφιους και διψήφιους) οικονομικής δραστηριότητας την περίοδο 2000-2008. Και, ενώ η συνολική απασχόληση, όπως ήδη επισημάνθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, έχει αυξηθεί κατά 11,8% στο διάστημα αυτό, η μεταβολή της γυναικείας απασχόλησης ανέρχεται σε 18,0% έναντι 8,1% της αντίστοιχης ανδρικής[144]. Σε απόλυτα μεγέθη, η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης ανέρχεται σε 272.980 άτομα, ενώ η αντίστοιχη ανδρική σε 209.545. Παρά τις θετικές για τις γυναίκες εξελίξεις αυτές, το μερίδιο της γυναικείας απασχόλησης εξακολουθεί να παραμένει σημαντικά χαμηλότερο (39,1%) σε σχέση με το αντίστοιχο των ανδρών (60,9%). Προκειμένου, ωστόσο, οι συνολικές αυτές κατά φύλο εξελίξεις της απασχόλησης να γίνουν περισσότερο κατανοητές, επιχειρείται μια περαιτέρω διερεύνησή τους στο πλαίσιο των τομέων οικονομικής δραστηριότητας, της θέσης στο επάγγελμα και των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας.

3.4.1 Οι κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης στους τομείς οικονομικής δραστηριότητας

Οι κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης που επισημάνθηκαν παραπάνω δεν κατανέμονται με ισότιμο τρόπο ανάμεσα στους βασικούς τομείς οικονομικής δραστηριότητας. Η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης στο σύνολο της οικο-

144. Τα στατιστικά στοιχεία του κεφαλαίου αυτού διαφοροποιούνται ελαφρώς από τα αντίστοιχα του δεύτερου κεφαλαίου, καθώς περιλαμβάνουν και την απασχόληση κάτω των 15 ετών, η οποία δεν περιλαμβάνεται στα στοιχεία του δεύτερου κεφαλαίου.

νομίας μπορεί να αποδοθεί σε διάφορους παράγοντες, με πιο σημαντικούς την άνθηση της ελληνικής οικονομίας τη συγκεκριμένη περίοδο, την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου, καθώς και τις πολιτικές πρακτικές που προωθούν την ισότητα των δύο φύλων. Ταυτοχρόνως όμως, η μονομερής αύξηση της απασχόλησης των γυναικών στον τομέα των υπηρεσιών, σε αντίθεση με τις εξελίξεις στους δύο άλλους τομείς, όπου η απασχόληση μειώνεται σε απόλυτα ή ποσοστιαία μεγέθη (Πίνακας 22), συνδέεται με το ευρύτερο πλαίσιο αναδιαρθρώσεων της οικονομικής δραστηριότητας, οι οποίες οφείλονται στη βιομηχανική οπισθοχώρηση και την επέκταση του τομέα των υπηρεσιών, και συνεπάγονται την τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας. Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η συγκέντρωση της γυναικείας απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών προέκυψε ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των υφιστάμενων κοινωνικών αναπαραστάσεων και στερεοτύπων για τα δύο φύλα –τα οποία στερεότυπα κατευθύνουν τους άνδρες και τις γυναίκες προς τη μία ή την άλλη επιλογή απασχόλησης–, καθώς και από το γεγονός ότι οι γυναίκες άρχισαν να εισρέουν δυναμικά στην αγορά εργασίας την περίοδο κατά την οποία επιταχύνθηκε η ανάπτυξη των θέσεων εργασίας στον τριτογενή τομέα, ενώ επιβραδυνόταν στους άλλους.

Σε ένα πρώτο και γενικό επίπεδο ανάλυσης, οι κατά φύλο αναδιαρθρώσεις της απασχόλησης στην Ελλάδα μπορούν να αποτυπωθούν μέσα από την παρακολούθηση των κατά φύλο μεταβολών της απασχόλησης στους τρεις βασικούς τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η ανάλυση του φύλου με βάση τον τομέα οικονομικής δραστηριότητας παραμένει σε ένα γενικό επίπεδο, καθώς κάθε τομέας περιλαμβάνει ένα πλήθος από ετερογενείς κλάδους (και επαγγέλματα), ο καθένας από τους οποίους, στο εσωτερικό του, έχει διαφορετική κατανομή της απασχόλησης μεταξύ ανδρών και γυναικών. Κατά συνέπεια, σε κάποιο βαθμό, ο διαχωρισμός των εργασιών κατά φύλο τείνει να υποτιμάται.[145]

Πιο συγκεκριμένα, ο πρωτογενής τομέας στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα, μειώνει την απασχόληση στις γυναίκες κατά 25,5% (ή κατά 106.963 άτομα) και στους άνδρες κατά 28,7% (ή κατά 85.966 άτομα), με αποτέλεσμα το 2008 στον

145. Για παράδειγμα, ο τριτογενής τομέας στον οποίο περιλαμβάνονται οι υπηρεσίες, μολονότι σε ένα πρώτο επίπεδο δείχνει να «γυναικοκρατείται», αν περάσουμε σε ένα πιο συγκεκριμένο επίπεδο ανάλυσης, θα δούμε ότι, στο εσωτερικό του, άνδρες και γυναίκες τείνουν να συγκεντρώνονται σε διαφορετικούς κλάδους (ή κατηγορίες επαγγελμάτων).

Πίνακας 22: Μεταβολές στην απασχόληση κατά φύλο στους τομείς οικονομικής δραστηριότητας (2000-2008)

Τομείς Οικονομικής Δραστηριότητας	2000		2008		Απόλυτη Μεταβολή		% Μεταβολή		Διάρθρωση της απασχόλησης κατά φύλο 2008		Κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης 2008	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Πρωτογενής	415.204	299.075	308.240	213.109	-106.963	-85.966	-25,8	-28,7	59,1	40,9	11,1	11,9
Δευτερογενής	741.008	185.343	830.672	166.642	89.664	-18.701	12,1	-10,1	83,3	16,7	29,8	9,3
Τριτογενής	1.423.053	1.036.336	1.649.897	1.413.983	226.844	377.647	15,9	36,4	53,8	46,2	59,2	78,8
Σύνολο	**2.579.265**	**1.520.754**	**2.788.809**	**1.793.734**	**209.545**	**272.980**	**8,1**	**17,9**	**60,9**	**39,1**	**100,0**	**100,0**

πρωτογενή τομέα να απασχολείται το 11,0% του συνόλου των ανδρών απασχολουμένων, έναντι του 12,0% των γυναικών (Πίνακας 22).

Στον αντίποδα των εξελίξεων του πρωτογενούς τομέα κινούνται οι εξελίξεις στον τριτογενή. Η συνεχής πορεία αύξησης της απασχόλησης του τριτογενούς τομέα συνεχίζεται αδιάκοπα με πιο αξιοσημείωτη την αύξηση στην απασχόληση των γυναικών. Ο τομέας των υπηρεσιών, το 2008, καταλαμβάνει το 59,2% της ανδρικής απασχόλησης και το 78,8% της γυναικείας, ενώ η διάρθρωση της απασχόλησης κατά φύλο είναι σχετικά ισομερής, με τις γυναίκες να αποτελούν το 46,2% των απασχολουμένων και τους άνδρες το 53,8%. Την περίοδο 2000-2008, στον τομέα αυτό δημιουργήθηκαν 377.647 νέες θέσεις εργασίας για τις γυναίκες και 226.844 για τους άνδρες. Ωστόσο, οι γυναίκες παρουσιάζουν διπλάσιο ρυθμό αύξησης της απασχόλησής τους (36,4%), συγκριτικά με τον αντίστοιχο (15,9%) των ανδρών (Διάγραμμα 17). Σε αδρές γραμμές, ο τομέας των υπηρεσιών, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, εξακολουθεί να αποτελεί προνομιακό χώρο απασχόλησης για τις γυναίκες, αλλά έχει και τη μεγαλύτερη συμβολή στην αύξηση της απασχόλησης στο σύνολο της οικονομίας.

Οι εξελίξεις στον δευτερογενή τομέα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ο τομέας αποτελείται παραδοσιακά από κλάδους που συγκεντρώνουν άνδρες εργαζομένους. Η κυριαρχία αυτή των ανδρών στον δευτερογενή τομέα αναδεικνύεται σε όλα σχεδόν τα μεγέθη που τον διαμορφώνουν. Έτσι, στο πεδίο των θέσεων εργασίας, στο διάστημα 2000-2008, δημιουργούνται 89.664 θέσεις

Διάγραμμα 17: Ποσοστιαία μεταβολή της απασχόλησης κατά φύλο στους τομείς οικονομικής δραστηριότητας (2000-2008)

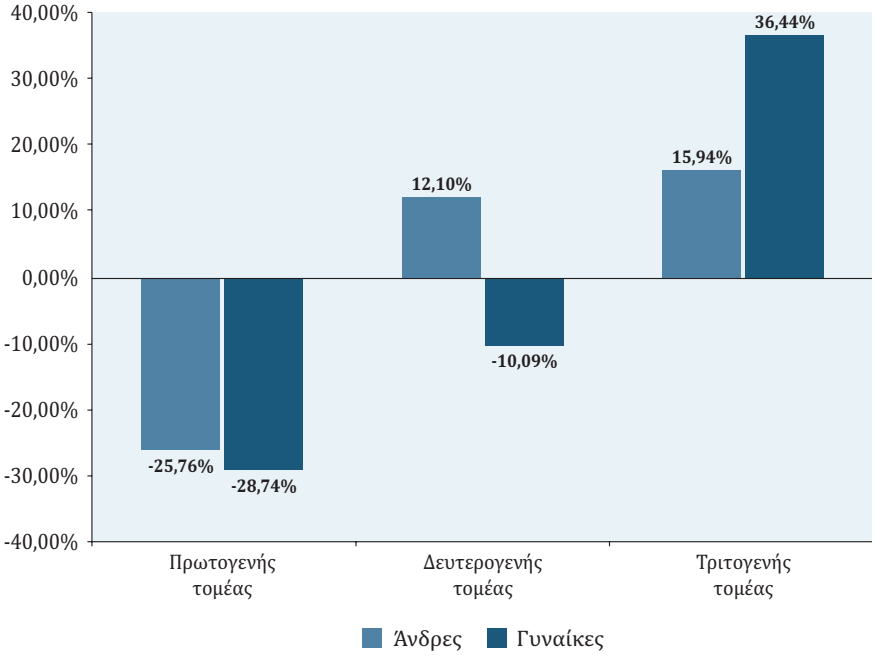

για τους άνδρες, ενώ αντίστοιχα χάνονται 18.701 θέσεις για τις γυναίκες. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών είναι ότι, το 2008, το 83,3% των απασχολουμένων στον δευτερογενή τομέα είναι άνδρες και μόλις το 16,7% γυναίκες. Όσον αφορά τη συνολική κατά φύλο απασχόληση, στον δευτερογενή τομέα απασχολείται το 29,8% του συνόλου των απασχολούμενων ανδρών και μόλις το 9,3% του συνόλου των απασχολούμενων γυναικών (Διάγραμμα 17).

Συμπερασματικά, την τελευταία δεκαετία, το βήμα στις εξελίξεις της γυναικείας απασχόλησης δίνει ο τομέας των υπηρεσιών, καθώς η γυναικεία απασχόληση, τόσο στον πρωτογενή όσο και στον δευτερογενή τομέα, μειώνεται σε απόλυτο και ποσοστιαίο μέγεθος. Η ανδρική απασχόληση, από την άλλη, μειώνεται και αυτή στον πρωτογενή τομέα, αλλά αυξάνεται στον δευτερογενή και τον τριτογενή, με την αύξηση στον τελευταίο να υπερτερεί σε απόλυτο και ποσοστιαίο μέγεθος αυτής του πρώτου. Έτσι, ακόμα και σε αυτό το γενικό επίπεδο ανάλυσης, αποτυπώνονται κάποιες ενδείξεις που συνηγορούν στο ότι το φαινόμενο του κατά φύλο διαχωρισμού των εργασιών εντείνεται μάλλον παρά υποχωρεί, γεγονός που σημαίνει ότι οι γυναίκες που εισέρχονται στην αγορά εργασίας απα-

σχολούνται σε τομείς και επαγγέλματα όπου υπερτερούν οι γυναίκες, ενώ αντίστοιχα οι άνδρες σε τομείς και επαγγέλματα όπου υπερτερούν οι άνδρες. Αυτό, μάλιστα, συμβαίνει παρά τις πολιτικές εξάλειψης των ανισοτήτων μεταξύ των δύο φύλων που έχουν προωθηθεί τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Από την άλλη, αξίζει να σημειωθεί ότι οι διακρίσεις με βάση το φύλο είναι βαθιά ριζωμένες στις πεποιθήσεις και τις συμπεριφορές των ατόμων και στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας, καθιστώντας εξαιρετικά αργή και δύσκολη της εξάλειψή τους. Η καθυστέρηση εμφάνισης απτών αποτελεσμάτων οφείλεται στον επιπλέον λόγο ότι οι θετικές παρεμβάσεις από πλευράς πολιτείας για την ισότητα των φύλων αφορούν τις νεότερες ροές εργαζομένων, ανδρών και γυναικών, δεδομένου ότι είναι αδύνατον να ληφθούν μέτρα για τους ήδη εργαζομένους, με την έννοια της μετακίνησής τους σε άλλους κλάδους ή επαγγέλματα, έως ότου επιτευχθεί κάποια ισορροπία.

3.4.2 Οι κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης ως προς τη θέση στο επάγγελμα

Οι κατά φύλο διαφοροποιήσεις της απασχόλησης, ως προς τη θέση στο επάγγελμα, εμφανίζουν επίσης σημαντικό ενδιαφέρον. Στους εργοδότες, οι άνδρες αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 13,4% (ή κατά 35.885 άτομα), ενώ οι γυναίκες κατά 31,9% (ή κατά 18.629 άτομα), παρέχοντας ενδείξεις της αύξησης των μορφών της γυναικείας επιχειρηματικότητας. Ωστόσο, οι γυναίκες εργοδότες καλύπτουν το 4,3% στο σύνολο της γυναικείας απασχόλησης το 2008, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες ανέρχεται σε 10,9%.[146] Παρ' όλ' αυτά, σε διάστημα δεκαετίας, το ποσοστό των γυναικών στη θέση του εργοδότη αυξήθηκε μόνο κατά 11,1%, ανεβάζοντας το ποσοστό, από 18% το 2000, σε 20% το 2008.

Στον αντίποδα, οι άνδρες αυτοαπασχολούμενοι μειώνονται κατά -9,9% (ή κατά 72.080 άτομα), ενώ οι γυναίκες αυξάνονται κατά 11,5% (ή κατά 31.415 άτομα), παρέχοντας ενδείξεις μιας μικρής ανακατανομής των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων αυτής της μορφής ανάμεσα στα δύο φύλα.[147]

---

146. Στην πραγματικότητα, υπήρξε μια μικρή αύξηση του μεριδίου των ανδρών εργοδοτών σε σχέση με αυτό των γυναικών κατά 0,79%.

147. Θα μπορούσε κανείς, με κάθε επιφύλαξη, να υποστηρίξει ότι οι εξελίξεις στα μεγέθη των «εργοδοτών» και των «αυτοαπασχολουμένων» υποδηλώνουν την περαιτέρω ανάπτυξη κάποιων επιχειρηματικών ευκαιριών και, ενδεχομένως, τη μετατροπή ενός

Πίνακας 23: Μεταβολές στην απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και φύλο (2000-2008)

	2000		2008		% Μεταβολή		Μεταβολή	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Εργοδότες	268.240	58.475	304.125	77.104	13,4	31,9	35.885	18.629
Αυτοπασχολούμενοι	726.253	272.245	654.173	303.660	-9,9	11,5	-72.080	31.415
Μισθωτοί	1.451.553	928.176	1.735.927	1.238.671	19,6	33,5	284.374	310.495
Βοηθοί στην οικογ. επιχείρηση	133.219	261.859	94.584	174.299	-29,0	-33,4	-38.635	-87.560
Σύνολο	**2.579.265**	**1.520.755**	**2.788.809**	**1.793.734**	**8,1**	**18,0**	**209.544**	**272.979**

Αξίζει να αναφερθεί ότι η γυναικεία επιχειρηματικότητα[148] αποτελεί μια νέα μορφή οικονομικής δραστηριότητας, τόσο για το χώρο των επιχειρήσεων όσο και για τις ίδιες τις γυναίκες. Η εξέλιξή αυτής της μορφής απασχόλησης για τις γυναίκες εξαρτάται αφενός από την οικονομική επιφάνεια των γυναικών, αφετέρου από την ύπαρξη άλλων διαθέσιμων μορφών απασχόλησης.

Ωστόσο, η βασική εξέλιξη που χαρακτηρίζει την οικονομία και τις κατά φύλο διαφοροποιήσεις είναι ο σημαντικός ρυθμός αύξησης των γυναικών στη μισθωτή εργασία, που ανέρχεται σε 33,5% (ήτοι 310.495 άτομα), αυξάνοντας ακόμα περισσότερο τη συμμετοχή τους (42,0%) στη μισθωτή απασχόληση. Ο αντίστοιχος ρυθμός αύξησης της μισθωτής απασχόλησης στους άνδρες ανέρχεται σε 19,6%. Η εξέλιξη αυτή συμβαδίζει με τις αντίστοιχες που παρατηρούνται στη δομή της απασχόλησης και στην αγορά εργασίας των ευρωπαϊκών οικονομιών, όπου η ένταξη των γυναικών στη μισθωτή απασχόληση[149] αποτελεί μια από τις

αριθμού αυτοαπασχολουμένων σε εργοδότες. Ωστόσο, προς το παρόν έχουμε μόνο ενδείξεις προς αυτή την κατεύθυνση που απομένει να αποδειχθούν.

148. Παρά τον περιορισμένο αριθμό τους, οι έρευνες που ασχολούνται με τη γυναικεία επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα από τη σκοπιά της διάστασης του φύλου καταδεικνύουν ότι και σε αυτό το επίπεδο υπάρχει διαχωρισμός κατά φύλο, καθώς οι γυναίκες επιχειρηματίες στην Ελλάδα δραστηριοποιούνται κυρίως σε παραδοσιακά γυναικείους τομείς, όπως η μόδα, η βιομηχανία υποδημάτων, η κατασκευή και πώληση κοσμημάτων και τα ινστιτούτα ομορφιάς.

149. Για τις διαδικασίες μισθωτοποίησης της απασχόλησης, κατά την περίοδο 1991-2001 στο σύνολο της χώρας, καθώς και για τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα

Διάγραμμα 18: Ποσοστιαία μεταβολή των απασχολουμένων κατά θέση στο επάγγελμα και κατά φύλο (2000-2008)

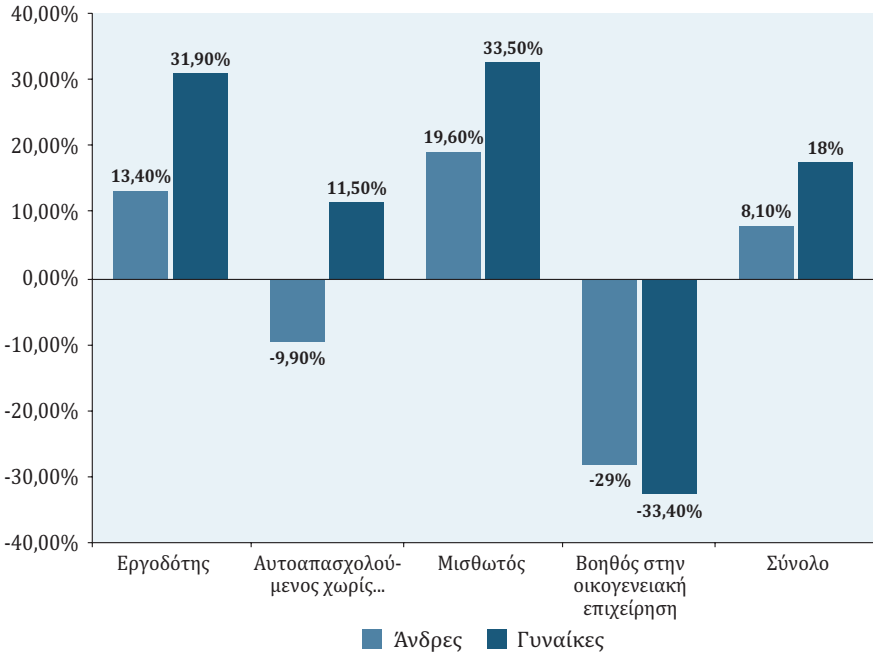

βασικότερες εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών. Στην αύξηση αυτή έχουν συμβάλει, ασφαλώς, η επέκταση του τριτογενούς τομέα, καθώς και η συνεπαγόμενη εξάπλωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης.

Τέλος, παρά τη σημαντική ποσοστιαία μείωση στη θέση του «βοηθού στην οικογενειακή επιχείρηση» κατά 29,0% (38.639) στους άνδρες και 33,4% (87.560) στις γυναίκες, η μορφή αυτή απασχόλησης εξακολουθεί να διατηρεί υψηλό μερίδιο (5,9%) στη συνολική απασχόληση το 2008. Η παρατηρούμενη αυτή μείωση ενδέχεται να συνιστά θετική εξέλιξη, ιδιαίτερα για τις γυναίκες που αποτελούν και την πλειονότητα των απασχολουμένων αυτής της κατηγορίας, με την προϋπόθεση ότι η μορφή αυτή της απασχόλησης είναι συνδεδεμένη με την ύπαρξη ευκαιριών απασχόλησης σε κανονικά αμειβόμενες θέσεις εργασίας, υπόθεση που κρίνεται αρκετά βάσιμη από το γεγονός ότι όλες οι άλλες κατηγορίες, με κυρίαρχη τη μισθωτή εργασία, σημειώνουν σημαντική αύξηση.

στις μορφές της απασχόλησης ως προς το φύλο και την ανάπτυξη του θεσμού της αγοράς εργασίας, βλέπε Ευστράτογλου (2006α).

3.4.3 Μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας κατά φύλο

Στην ενότητα αυτή του κεφαλαίου επιχειρείται η διερεύνηση των μεταβολών της απασχόλησης, κατά φύλο, στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Πριν η μελέτη προχωρήσει στην αναλυτική (κατά διψήφιο κωδικό) διερεύνηση των κατά φύλο μεταβολών, κρίνεται σκόπιμο να διερευνηθούν οι σχετικές εξελίξεις σε ένα γενικότερο επίπεδο (μονοψήφιο κωδικό κλάδου), που επιτρέπει τη διαπίστωση των γενικότερων τάσεων και εξελίξεων (Πίνακας 24).

Οι γυναίκες, σε όλους τους άλλους κλάδους με εξαίρεση τη γεωργία-κτηνοτροφία και τη μεταποίηση, εμφανίζουν αυξήσεις της απασχόλησης, που κυμαί-

Πίνακας 24: Μεταβολές στην απασχόληση κατά μονοψήφιο κλάδο και φύλο (2000-2008)

	Απόλυτη μεταβολή		% Μεταβολή	
Κλάδοι	**Άνδρες**	**Γυναίκες**	**Άνδρες**	**Γυναίκες**
Α-Β. Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, αλιεία	-106.963	-85.966	-25,8	-28,7
Γ. Ορυχεία και λατομεία	-1.335	1.133	-7,6	104,3
Δ. Μεταποιητικές βιομηχανίες	956	-24.626	0,2	-14,4
Ε. Ηλεκτρισμός – Ύδρευση – Φυσικό αέριο	4.177	2.330	13,1	27,9
Ζ. Χονδρικό-λιανικό εμπόριο	46.031	96.199	10,4	36,8
Η. Ξενοδοχεία και εστιατόρια	18.377	34.320	11,7	29,8
Θ. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	-3.553	12.125	-1,7	28,6
Ι. Ενδιάμεσοι χρηματ/τικοί οργανισμοί	2.197	10.867	3,9	21,2
Κ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	76.910	47.667	70,5	54,1
Λ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα	36.650	44.219	17,9	45,7
Μ. Εκπαίδευση	19.720	52.462	20,2	34,5
Ν. Υγεία και κοινωνική μέριμνα	13.550	32.272	20,6	26,4
Ξ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	16.064	26.331	21,5	46,0
Ο. Ιδιωτικά νοικοκυριά με προσωπικό	-181	20.815	-6,0	41,8
Π. Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	1.080	368	387,1	100,0
ΣΤ. Κατασκευές	85.866	2.463	29,5	46,0
Σύνολο	209.545	272.980	8,1	18,0

νονται μεταξύ του 104,3% (ορυχεία και λατομεία) και του 21,2% (ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί). Εκτός από ορυχεία και λατομεία, τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης εμφανίζουν στους κλάδους των ετερόδικων οργανισμών (100,0%) και της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας (54,1%), ενώ τους χαμηλότερους ρυθμούς, πέρα από τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, στους κλάδους της υγείας και κοινωνικής μέριμνας (26,4%) και του ηλεκτρισμού και της ύδρευσης (27,9%). Οι ρυθμοί αυτοί, ωστόσο, ενδέχεται να έχουν περιορισμένη σημασία στις περιπτώσεις που το μέγεθος της γυναικείας απασχόλησης είναι μικρό. Συνεπώς, ιδιαίτερη σημασία αποκτούν οι κλάδοι που παρουσιάζουν τους υψηλότερους αριθμούς θέσεων εργασίας για τις γυναίκες. Στην κορυφή των κλάδων αυτών εμφανίζεται το εμπόριο (96.199 νέες θέσεις εργασίας) και ακολουθούν η εκπαίδευση (52.462 θέσεις), η διαχείριση ακίνητης περιουσίας (47.667), η δημόσια διοίκηση και άμυνα, η υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση (44.219), με τους υπόλοιπους κλάδους να εμφανίζουν χαμηλότερους αριθμούς.

Στους άνδρες, η απασχόληση αυξάνει σε έντεκα κλάδους, μειώνεται σε τέσσερις και παρουσιάζει στασιμότητα (πραγματική αύξηση κατά 0,2%) μόνο στη μεταποίηση. Υψηλούς ρυθμούς αύξησης παρουσιάζουν οι ετερόδικοι οργανισμοί (387,1%) και η διαχείριση ακίνητης περιουσίας (70,5%), με τους υπόλοιπους κλάδους να εμφανίζουν αυξήσεις της ανδρικής απασχόλησης που κυμαίνονται μεταξύ του 3,9% (ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί) και του 21,5% (άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών). Ιδιαίτερη περίπτωση συνιστά ο κλάδος των κατασκευών, που αυξάνει την απασχόληση των ανδρών κατά 29,5%, αλλά λόγω του μεγέθους του δημιουργεί τον μεγαλύτερο αριθμό νέων θέσεων εργασίας (85.866). Ωστόσο, όπως επισημάνθηκε και στις γυναίκες, έτσι και εδώ, πέρα από τους ρυθμούς αύξησης, ιδιαίτερη σημασία αποκτούν και τα απόλυτα μεγέθη των αυξήσεων. Πέρα από τις κατασκευές, υψηλούς αριθμούς νέων θέσεων εργασίας δημιουργούν οι κλάδοι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (76.910 νέες θέσεις), του εμπορίου (46.031), της δημόσιας διοίκησης και άμυνας (36.650) και ακολουθούν οι άλλοι κλάδοι με χαμηλότερους αριθμούς νέων θέσεων εργασίας.

Μείωση της απασχόλησής τους οι άνδρες εμφανίζουν στον κλάδο της γεωργίας (-25,8% ή 106.963 άτομα), στις μεταφορές, στον κλάδο της αποθήκευσης και επικοινωνιών (-1,7% ή 3.553 άτομα), στα ορυχεία και λατομεία (-7,6% ή 1.335 άτομα) και στα ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπι-

κό (-6,0% ή 181 άτομα). Οι μειώσεις της απασχόλησης των ανδρών φαίνεται να παρουσιάζονται σε κλάδους που καλύπτουν όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας, με εξαίρεση τη μεταποίηση, όπου η απασχόληση των ανδρών εμφανίζει οριακή αύξηση, ενώ η αντίστοιχη των γυναικών σημαντική μείωση.[150]

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι, με εξαίρεση τους κλάδους των ορυχείων και λατομείων και των κατασκευών, όλοι οι υπόλοιποι κλάδοι που παρουσιάζουν τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης για τις γυναίκες είναι κλάδοι των υπηρεσιών.[151] Στον αντίποδα, οι δύο κλάδοι που παρουσιάζουν μείωση της γυναικείας απασχόλησης είναι οι κλάδοι της μεταποίησης και της γεωργίας, κτηνοτροφίας, θήρας, δασοκομίας και αλιείας.

Αντίστοιχα, για τους άνδρες, γίνεται φανερό ότι, με εξαίρεση τις κατασκευές, όλοι οι υπόλοιποι κλάδοι που παρουσιάζουν τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της ανδρικής απασχόλησης είναι κλάδοι των υπηρεσιών, ενώ οι κλάδοι που παρουσιάζουν τους υψηλότερους ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης είναι αυτοί της γεωργίας, κτηνοτροφίας, θήρας, δασοκομίας και αλιείας, των ορυχείων και λατομείων, των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών, καθώς και των ιδιωτικών νοικοκυριών που απασχολούν οικιακό προσωπικό.[152]

Γίνεται, επομένως, φανερό ότι η περαιτέρω ενίσχυση της θέσης των κλάδων των υπηρεσιών σε βάρος των κλάδων του δευτερογενούς τομέα και ειδικότερα της μεταποίησης συνιστά κύριο χαρακτηριστικό της διαδικασίας αναδιάρθρωσης

---

150. Οι εξελίξεις αυτές παρέχουν ενδείξεις για την ύπαρξη ενός μοντέλου, σύμφωνα με το οποίο οι γυναίκες δεν συγκαταλέγονται στον πυρήνα του ανθρώπινου δυναμικού της μεταποίησης αλλά στην περιφέρειά του, με αποτέλεσμα τον σημαντικό τους περιορισμό σε περιόδους ύφεσης και οικονομικής κρίσης.

151. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται ιδιαίτερα σύγχρονοι κλάδοι, όπως αυτοί της ανακύκλωσης, της πληροφορικής αλλά και της έρευνας και ανάπτυξης, που παρουσιάζουν ιδιαίτερα έντονους ρυθμούς αύξησης της γυναικείας απασχόλησης, κάτι που γίνεται φανερό στην ανάλυση με διψήφιο κωδικό κλάδου. Το γεγονός αυτό επιτρέπει μια σχετική αισιοδοξία για τις τάσεις στη γυναικεία απασχόληση, αλλά σε περιορισμένη κλίμακα, λόγω ακριβώς του ιδιαίτερα περιορισμένου μεγέθους των κλάδων αυτών.

152. Αξίζει να επισημανθεί, ωστόσο, ότι ο τελευταίος κλάδος αποτελεί παραδοσιακά πεδίο απασχόλησης των γυναικών, ενώ ο κλάδος των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών, αν και λόγω των ιδιομορφιών του παρουσιάζει γενικά δυσχέρεια στην ανάπτυξη νέων θέσεων εργασίας, αυξάνει τις γυναικείες θέσεις εργασίας, αλλά μειώνει τις ανδρικές.

της απασχόλησης. Από τους κλάδους των υπηρεσιών, με εξαίρεση τους κλάδους των ετερόδικων οργανισμών και οργάνων, καθώς και της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεων και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, σε όλους τους υπόλοιπους οι ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης των γυναικών είναι μεγαλύτεροι από αυτούς των ανδρών. Η αύξηση αυτή της απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών αποτελεί συνέπεια των επιμέρους διαφοροποιήσεων και εξελίξεων, μέσα και ανάμεσα στους κλάδους. Η διερεύνηση των εξελίξεων αυτών παρέχει σημαντικές πληροφορίες, τόσο για τις βασικές τάσεις διαχωρισμού της απασχόλησης με βάση το φύλο, όσο και για τις αναδιαρθρώσεις που έλαβαν χώρα στους κλάδους αυτούς, καθώς και για τις διαδικασίες τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας.

Για παράδειγμα, οι έντονες ποσοστιαίες μεταβολές στη γυναικεία απασχόληση που παρατηρούνται σε κλάδους με παραδοσιακά πολύ μικρή συμμετοχή των γυναικών (ορυχεία-λατομεία, κάποιες μεταποιητικές βιομηχανίες, κατασκευές) δεν θα πρέπει απαραίτητα να ερμηνευθούν ως ένδειξη ότι στους κλάδους αυτούς κυριαρχεί η γυναικεία απασχόληση, δηλαδή ότι αίρεται ο όποιος διαχωρισμός με βάση το φύλο. Κι αυτό διότι, κατ' αρχάς, θα πρέπει να υπάρχει σαφής εικόνα του κατά πόσον η εξέλιξη αυτή μπορεί να αποδοθεί στη συμμετοχή των γυναικών σε χειρωνακτικές εργασίες «μπλε-κολάρου» ή σε εργασίες υπηρεσιών «άσπρου-κολάρου», κάτι που καθίσταται αδύνατο να απαντηθεί, λόγω του ειδικού χαρακτήρα της ανάλυσης που επιχειρείται σε αυτή τη μελέτη. Στην πρώτη περίπτωση, κάτι τέτοιο θα μπορούσε, υπό ορισμένες συνθήκες, να θεωρηθεί ως βελτίωση των κατά φύλο κατατμήσεων των αγορών εργασίας και ταυτόχρονα μείωση των υφιστάμενων στερεοτύπων εις βάρος των γυναικών. Αντίθετα, η δεύτερη θα μπορούσε να συνδεθεί με τις διαδικασίες τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας, κατά τις οποίες εντείνεται η αλληλοδιείσδυση των δραστηριοτήτων της βιομηχανίας και των υπηρεσιών με τη μορφή της παροχής υπηρεσιών τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό των επιχειρήσεων. Αυτό θα σήμαινε ότι ο διαχωρισμός των εργασιών με βάση το φύλο διατηρείται και ενδεχομένως εντείνεται. Η επιβεβαίωση ή μη των υποθέσεων αυτών θα απαιτούσε την από κοινού διερεύνηση κλάδων και επαγγελμάτων, προϋπόθεση που, όπως ήδη έχει επισημανθεί, ξεφεύγει από τα όρια αυτής της μελέτης.

Η διερεύνηση των μεταβολών της απασχόλησης κατά διψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας διαφοροποιεί ακόμα πιο έντονα την εικόνα ανάμεσα στα

Πίνακας 25: Κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης κατά φύλο (σύνολο χώρας 2000 – 2008)

Γυναίκες				Άνδρες			
Κλάδοι	2000	2008	% Μεταβολή	Κλάδοι	2000	2008	% Μεταβολή
37 Ανακύκλωση	86	545	530,7	37 Ανακύκλωση	89	1.486	1569,1
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	758	4.604	507,4	70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	1.276	18.924	1382,5
13 Εξόρυξη μεταλ. μεταλλευμάτων	165	875	431,4	99 Ετερόδικοι οργανισμοί	279	1.359	387,1
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	1.284	5.575	334,3	71 Ενοικίαση μηχαν. εξοπλισμού	1.979	5.458	175,8
90 Διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων	1.006	3.875	285,3	72 Πληροφορική	6.902	18.632	170,0
71 Ενοικίαση μηχαν. εξοπλισμού	866	3.121	260,6	67 Δραστηριότητες Ενδ. Χρημ. Οργαν.	5.049	12.199	141,6
02 Δασοκομία, υλοτομία	522	1.574	201,2	73 Έρευνα και ανάπτυξη	2.213	4.365	97,3
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	332	999	201,1	27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	12.002	19.946	66,2
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	2.395	5.751	140,1	32 Εξοπλισμός ραδ/φωνίας, τηλεόρ.	2.051	3.255	58,7
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	683	1.412	106,7	74 Άλλες επιχειρηματ. δραστηριότητες	96.696	138.596	43,3

δύο φύλα. Συνολικά, από τους 60 διψήφιους κλάδους, η γυναικεία απασχόληση παρουσιάζει θετική μεταβολή στους 46 κλάδους, ενώ οι απασχολούμενοι άνδρες έχουν αυξηθεί μόνο σε 35 κλάδους. Με βάση το ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης κατά φύλο, στον Πίνακα 25 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης των γυναικών και των ανδρών αντίστοιχα.

Οι κλάδοι που παρουσιάζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και στα δύο φύλα είναι η ανακύκλωση[153] (530,7% αύξηση για τις γυναίκες και 1569,1% για τους άνδρες), η διαχείριση ακίνητης περιουσίας (507,4% στις γυ-

153. Ο κλάδος της ανακύκλωσης, ως νέος κλάδος της ελληνικής οικονομίας, εμφανίζει εξαιρετικά υψηλό ρυθμό αύξησης, καταδεικνύοντας έναν δυναμισμό με περιορισμένη, ωστόσο, σημασία εξαιτίας του ιδιαίτερα μικρού μεγέθους του.

ναίκες, 1382,5% στους άνδρες) και η ενοικίαση μηχανημάτων και εξοπλισμού χωρίς χειριστή (260,6% στις γυναίκες και 175,8% στους άνδρες). Οι υπόλοιποι κλάδοι εμφανίζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής τους κατά φύλο. Έτσι, όσον αφορά τις γυναίκες, υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης εμφανίζουν οι κλάδοι της δασοκομίας, εξόρυξης μεταλλούχων μεταλλευμάτων, λοιπών ορυχείων και λατομείων, υδάτινων μεταφορών, κατασκευών μεταλλικών προϊόντων και λοιπού εξοπλισμού μεταφορών και διάθεσης λυμάτων και απορριμμάτων. Πρόκειται για μικρούς σε μέγεθος απασχόλησης κλάδους, έτσι ώστε, παρά τους σημαντικούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης των γυναικών, η συμβολή τους στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας είναι περιορισμένη.[154]

Αντίστοιχα, οι κλάδοι με τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης των απασχολούμενων ανδρών είναι η παραγωγή βασικών μετάλλων, ο εξοπλισμός ραδιοφωνίας και τηλεόρασης, οι δραστηριότητες ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, η πληροφορική, η έρευνα και ανάπτυξη, οι επιχειρηματικές δραστηριότητες, καθώς και ο κλάδος των ετερόδικων οργανισμών και οργάνων. Και στην περίπτωση αυτή πρόκειται για σχετικά περιορισμένους σε μέγεθος απασχόλησης κλάδους της ελληνικής οικονομίας, έτσι ώστε οι υψηλοί ρυθμοί μεταβολής να μην ασκούν ιδιαίτερα σημαντική επίδραση στη διαδικασία δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

Στον αντίποδα των εξελίξεων αυτών επιχειρείται η διερεύνηση των κλάδων που εμφανίζουν τους υψηλότερους ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης κατά φύλο. Στον Πίνακα 26 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με τον υψηλότερο ρυθμό μείωσης της απασχόλησης κατά φύλο.

Οι κλάδοι με μεγάλη ποσοστιαία μείωση της απασχόλησης και των δύο φύλων είναι η κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστών, η παραγωγή προϊόντων καπνού, τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, η κατεργασία και δέψη δέρματος και η γεωργία, κτηνοτροφία και θήρα. Όσον αφορά το γυναικείο φύλο, παρατηρείται υψηλή ποσοστιαία μείωση στους κλάδους της κατασκευής αυτοκίνητων οχημάτων, ειδών ένδυσης, ηλεκτρικών μηχανών και

154. Για το λόγο αυτόν, στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με τη μεγαλύτερη, σε απόλυτα μεγέθη, θετική μεταβολή των απασχολούμενων γυναικών και ανδρών αντίστοιχα, ώστε να εξεταστεί το φαινόμενο με πληρέστερη και πιο ρεαλιστική προσέγγιση.

Πίνακας 26: Κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης κατά φύλο (σύνολο χώρας 2000-2008)

Γυναίκες				Άνδρες			
Κλάδοι	2000	2008	% Μεταβολή	Κλάδοι	2000	2008	% Μεταβολή
30 Κατασκευή ηλεκτρ. υπολογιστών	113	0	-100,0	66 Ασφαλιστικά συνταξιοδοτικά ταμεία	14.938	7.316	-51,0
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	4.348	1.144	-73,7	13 Εξόρυξη μεταλ. μεταλλευμάτων	4.404	2.389	-45,8
34 Κατασκευή αυτο-κίνητων οχημάτων	855	228	-73,4	16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	3.977	2.176	-45,3
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης	54.581	22.891	-58,1	30 Κατασκευή ηλεκτρ. υπολογιστών	584	323	-44,6
66 Ασφαλιστικά συνταξιοδοτικά ταμεία	14.704	7.676	-47,8	33 Κατασκευή ιατρικών οργάνων	4.254	2.689	-36,8
31 Κατασκευή ηλεκτρ. μηχανών και συσκευών μ.α.κ.	2.146	1.164	-45,8	23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου	7.079	5.060	-28,5
10 Εξόρυξη άνθρακα λιγνίτη	590	345	-41,6	19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	6.769	4.913	-27,4
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	4.628	2.959	-36,1	01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα	398.058	289.946	-27,2
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα	296.994	209.308	-29,5	62 Αεροπορικές μεταφορές	5.080	3.951	-22,2
23 Κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου	855	632	-26,0	21 Κατασκευή χαρτιού	7.552	6.028	-20,2

συσκευών μ.α.κ., καθώς και εξόρυξης άνθρακα και λιγνίτη. Αξίζει να σημειωθεί ότι, με εξαίρεση τον κλάδο της κατασκευής ειδών ένδυσης, η απόλυτη μεταβολή στην απασχόληση των υπόλοιπων κλάδων είναι σχετικά μικρή. Αντίστοιχα, οι κλάδοι με την υψηλότερη ποσοστιαία μείωση των απασχολούμενων ανδρών είναι η εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων, η κατασκευή ιατρικών οργάνων, χαρτιού και οι αεροπορικές μεταφορές.

Εκτός από την ποσοστιαία μεταβολή της απασχόλησης, είναι σημαντικό να εξεταστούν οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας με βάση την απόλυτη μεταβολή. Καθίσταται, δηλαδή, ιδιαίτερης σημασίας ζήτημα ο προσδιορισμός των κλάδων εκείνων στους οποίους δημιουργείται ο μεγαλύτερος αριθμός νέων θέσεων για τις γυναίκες και τους άνδρες. Έτσι, στον Πίνακα 27 παρουσιάζονται οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη απόλυτη αύξηση κατά φύλο.

Πίνακας 27: Κλάδοι με τη μεγαλύτερη δημιουργία θέσεων εργασίας κατά φύλο (σύνολο χώρας 2000-2008)

Γυναίκες			Άνδρες		
Κλάδοι	**Απόλυτη μεταβολή**	**% Μεταβολή**	**Κλάδοι**	**Απόλυτη μεταβολή**	**% Μεταβολή**
52 Λιανικό εμπόριο	74.713	35,5	45 Κατασκευές	85.866	29,5
80 Εκπαίδευση	52.462	34,5	74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	41.901	43,3
75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική ασφάλιση	44.219	45,7	75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρ. ασφάλιση	36.650	17,9
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	38.284	47,6	51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	22.080	22,4
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	34.320	29,8	80 Εκπαίδευση	19.720	20,2
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	32.272	26,4	55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	18.377	11,7
93 Άλλες δραστ. παροχής υπηρεσιών	21.135	80,5	70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	17.647	1382,5
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά με οικιακό προσωπικό	20.815	41,8	85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	13.550	20,6
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	13.730	35,2	52 Λιανικό εμπόριο	13.147	5,3
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπι/τικοί οργανισμοί	13.204	41,1	92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές, αθλητικές δραστηριότητες	11.946	34,1

Κλάδοι που δημιουργούν τον μεγαλύτερο αριθμό νέων θέσεων εργασίας για τις γυναίκες είναι το λιανικό εμπόριο, η εκπαίδευση, η δημόσια διοίκηση, και ακολουθούν οι άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, τα ξενοδοχεία και εστιατόρια, η υγεία και κοινωνική μέριμνα, οι άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, τα ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό, το χονδρικό εμπόριο και οι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί. Πρόκειται για κλάδους αποκλειστικά του τριτογενούς τομέα, με έμφαση στους κλάδους παροχής κοινωνικών αλλά και προσωπικών υπηρεσιών.

Στους άνδρες, ο κλάδος των κατασκευών συμβάλλει αποφασιστικά στη διαδικασία δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας και ακολουθούν οι λοιποί κλάδοι των υπηρεσιών, σε σημαντική ωστόσο απόσταση. Επτά από τους δέκα κλάδους που εμφανίζονται στον σχετικό πίνακα είναι κοινοί, συγκαταλέγονται δηλαδή

Πίνακας 28: Κλάδοι με τις μεγαλύτερες απώλειες θέσεων εργασίας κατά φύλο (σύνολο χώρας 2000-2008)

Γυναίκες			Άνδρες		
Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	**Απόλυτη μεταβολή**	**% Μεταβολή**	**Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας**	**Απόλυτη μεταβολή**	**% Μεταβολή**
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα	-87.685	-29,5	01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα	-108.112	-27,2
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης	-31.690	-58,1	15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	-8.422	-10,7
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	-7.029	-47,8	66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	-7.622	-51,0
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	-3.204	-73,7	64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	-4.866	-13,3
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	-1.669	-36,1	18 Κατασκευή ειδών ένδυσης	-4.782	-18,8
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ.	-982	-45,8	60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	-3.542	-3,3
62 Αεροπορικές μεταφορές	-926	-23,2	20 Βιομηχανία ξύλου	-3.113	-11,0
26 Κατασκευή προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	-674	-16,5	23 Παραγωγή προϊόντων διύλισης πετρελαίου και κωκ	-2.019	-28,5
34 Κατασκευή αυτοκίνητων οχημάτων	-627	-73,4	13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	-2.015	-45,8
33 Κατασκευή ιατρικών οργάνων	-415	-23,5	17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	-1.913	-13,2

ανάμεσα σε αυτούς που δημιουργούν τον μεγαλύτερο αριθμό νέων θέσεων εργασίας τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες.

Στον αντίποδα, κλάδοι που παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη απόλυτη μείωση στην απασχόληση ανδρών και γυναικών είναι η γεωργία, κτηνοτροφία και θήρα, τα ασφαλιστικά συνταξιοδοτικά ταμεία και η κατασκευή ειδών ένδυσης (Πίνακας 28).

Με εξαίρεση τη γεωργία, την ένδυση και τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία,[155] οι απώλειες θέσεων εργασίας στις γυναίκες εντοπίζονται σε διαφορε-

155. Υπενθυμίζεται ότι η σημαντική μείωση της απασχόλησης στον εν λόγω κλάδο δεν ερμηνεύεται με ευχέρεια με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα και, όπως αναφέρθηκε και στο δεύτερο κεφάλαιο, ενδέχεται να οφείλεται στους τρόπους καταγραφής και ταξινόμησης της απασχόλησης.

τικούς κλάδους από ό,τι οι απώλειες των ανδρών. Για τη γυναικεία απασχόληση, πέραν της γεωργίας, σημαντικές είναι οι μειώσεις στους κλάδους της ένδυσης και του καπνού και χαμηλότερες στους άλλους κλάδους, ενώ στους άνδρες, πέρα από τη γεωργία, οι υψηλότερες απώλειες εντοπίζονται στους κλάδους της βιομηχανίας τροφίμων, των ταχυδρομείων και τηλεπικοινωνιών, καθώς και της ένδυσης. Μειώσεις της γυναικείας απασχόλησης εντοπίζονται στον πρωτογενή τομέα, στους κλάδους της μεταποίησης αποκλειστικά και σε έναν μόνο κλάδο των υπηρεσιών (αεροπορικές μεταφορές), ενώ στους άνδρες, οι απώλειες των θέσεων εργασίας, εκτός της γεωργίας και των κλάδων της μεταποίησης, επεκτείνονται και στους κλάδους των υπηρεσιών (ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες, χερσαίες μεταφορές).

Από τη μέχρι τώρα ανάλυση παρατηρείται ότι υπάρχουν κλάδοι όπου η γυναικεία και ανδρική απασχόληση ακολουθούν την ίδια πορεία, όπως και κλάδοι όπου ο ρυθμός μεταβολής διαφοροποιείται ανάμεσα στα δύο φύλα και ως προς το μέγεθός του αλλά και ως προς την κατεύθυνσή του. Έτσι, από τους εξήντα συνολικά διψήφιους κλάδους, δεκατρείς παρουσιάζουν αύξηση μόνο στη γυναικεία απασχόληση και μείωση στην ανδρική (Πίνακας 29).

Ανάμεσα σε αυτούς εντοπίζονται κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης της γυναικείας απασχόλησης (εξόρυξη μεταλλευμάτων, διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων, δασοκομία, λοιπά ορυχεία και λατομεία, κατασκευή μεταλλικών προϊόντων). Πρόκειται για κλάδους με υψηλά μερίδια ανδρικής απασχόλησης και με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και συνθήκες, οι οποίοι μέχρι πρότινος θεωρούνταν χώροι αποκλειστικής απασχόλησης των ανδρών. Η αυξανόμενη διείσδυση των γυναικών σε κλάδους που κυριαρχούνται από άνδρες απασχολουμένους, με ταυτόχρονη μείωση της ανδρικής απασχόλησης, μπορεί να σχετίζεται με μια διαδικασία υποκατάστασης της ανδρικής απασχόλησης από γυναικεία.[156] Αυτό, ενδεχομένως, μπορεί να αποδίδεται σε διαδικασίες που μετατρέπουν την εξειδικευμένη εργασία των γυναικών σε χαμηλά αμειβόμενη εργασία, κάτι που θα σήμαινε επιδείνωση των κατά φύλο κατατμήσεων των αγορών εργασίας. Θα μπορούσε ακόμα να ερμηνευθεί ως συνέπεια της αλληλοδιείσδυσης των δραστη-

156. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των οδοκαθαριστών (κλάδος διάθεσης λυμάτων και απορριμμάτων), όπου τα τελευταία χρόνια στους δρόμους των πόλεων έχουν κάνει την εμφάνισή τους γυναίκες, γεγονός που ουδέποτε είχε παρατηρηθεί μέχρι πρότινος.

Πίνακας 29: Κλάδοι που παρουσιάζουν αύξηση μόνο στη γυναικεία απασχόληση (σύνολο χώρας 2000-2008)

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2000		2008		% Μεταβολή	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	4.404	165	2.389	875	-45,8	431,4
90 Διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων	16.414	1.006	16.388	3.875	-0,2	285,3
02 Δασοκομία, υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες	6.756	522	6.012	1.574	-11,0	201,2
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	6.515	332	6.430	999	-1,3	201,1
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (χωρίς μηχανήματα)	47.759	2.395	47.195	5.751	-1,2	140,1
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	106.667	4.509	103.125	6.914	-3,3	53,3
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	36.566	12.494	31.700	18.506	-13,3	48,1
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	3.027	49.750	2.846	70.566	-6,0	41,8
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	7.552	1.690	6.028	2.108	-20,2	24,7
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	38.761	7.032	37.884	8.182	-2,3	16,4
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	23.299	2.878	23.033	3.011	-1,1	4,6
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	78.419	42.400	69.997	44.149	-10,7	4,1
17 Παραγωγή κλωστο-ϋφαντουργικών υλών	14.488	9.038	12.575	9.394	-13,2	3,9

ριοτήτων της βιομηχανίας και των υπηρεσιών με τη μορφή της παροχής υπηρεσιών στο εσωτερικό και στο εξωτερικό των επιχειρήσεων των εν λόγω κλάδων, με τις γυναίκες να εργάζονται ως υπάλληλοι γραφείου. Από την άλλη πλευρά, μόνο δύο διψήφιοι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας παρουσιάζουν αύξηση στους απασχολούμενους άνδρες και μείωση στις γυναίκες: η εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη με αύξηση 10,3% στους άνδρες και μηδενική αύξηση στις γυναίκες και η κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλούχα ορυκτά με αύξηση 8,6% στους άνδρες και μείωση κατά (-16,5%) στις γυναίκες.

Συνοψίζοντας, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, η γυναικεία απασχόληση, συνολικά, έχει σημειώσει μεγαλύτερη αύξηση (τόσο ποσοστιαία όσο και απόλυτη)

σε σχέση με την ανδρική. Αναφορικά με τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας και με βάση το μέγεθος των μεταβολών, παρουσιάζεται μεγάλη μείωση της απασχόλησης στη γεωργία, κτηνοτροφία και αλιεία, εξίσου σημαντική και για τα δύο φύλα. Οι περισσότερες θέσεις εργασίας για γυναίκες έχουν δημιουργηθεί στον τριτογενή τομέα (εμπόριο, εκπαίδευση, διαχείριση ακίνητης περιουσίας, δημόσια διοίκηση, ξενοδοχεία και εστιατόρια, υγεία και κοινωνική μέριμνα και άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών), ενώ έχει μειωθεί η απασχόληση στις μεταποιητικές βιομηχανίες. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι υπηρεσίες διαμορφώνουν έναν «προνομιακό» χώρο για την πρόσβαση των γυναικών στην απασχόληση.[157] Αν και η ανδρική απασχόληση έχει επίσης αυξηθεί στον τριτογενή τομέα, οι περισσότερες θέσεις εργασίας για τους άνδρες έχουν δημιουργηθεί στον κλάδο των κατασκευών.

3.4.4 Διάρθρωση της απασχόλησης κατά φύλο

Μετά τη διερεύνηση των διαφορετικών όψεων των κατά φύλο μεταβολών της απασχόλησης, σε αυτή την ενότητα του κεφαλαίου διερευνάται η κατά φύλο διάρθρωση της απασχόλησης, για κάθε κλάδο ξεχωριστά, σε ένα ιδιαίτερα πρόσφατο χρονικό σημείο (2008). Επιχειρείται, με άλλα λόγια, να προσδιοριστεί, ως προς το φύλο, το αποτέλεσμα των μεταβολών αυτών και να αναδειχθούν οι κλάδοι εκείνοι που εμφανίζουν υψηλές συγκεντρώσεις της απασχόλησης των γυναικών και αναδεικνύονται, κατά κάποιο τρόπο, προνομιακοί χώροι πρόσβασης της απασχόλησης των γυναικών. Επιχειρείται, ταυτοχρόνως, ο υπολογισμός του ποσοστού (ή δείκτη) αντιπροσώπευσής τους στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.[158] Έτσι, στον Πίνακα 30 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με τα υψη-

157. Καθώς βεβαίως ένας σημαντικός αριθμός ερευνών, σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, επισημαίνει και αναδεικνύει τις έντονες διακρίσεις και διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται σε βάρος των γυναικών στην πρόσβασή τους στη δομή της απασχόλησης και στην αγορά εργασίας, δεν θα πρέπει να διαφεύγει της προσοχής ότι η μεγαλύτερη πρόσβαση των γυναικών στην απασχόληση, εκτός των άλλων αιτίων και χαρακτηριστικών, συνδέεται και με την επιδείνωση των γενικότερων όρων απασχόλησης (συνθήκες εργασίας, αποδοχές, εργασιακές σχέσεις).

158. Ως ποσοστό αντιπροσώπευσης θεωρείται η αναλογία των γυναικών σε έναν κλάδο προς την αναλογία των γυναικών στο σύνολο της απασχόλησης. Ποσοστό αντιπροσώπευσης μεγαλύτερο ή μικρότερο του 100,0% σημαίνει πως οι γυναίκες αντιπροσωπεύονται περισσότερο ή λιγότερο στον συγκεκριμένο κλάδο σε σύγκριση με τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση.

Πίνακας 30: Κλάδοι με τα υψηλότερα ποσοστά γυναικείας απασχόλησης (σύνολο χώρας 2000-2008)

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	Διάρθρωση της απασχόλησης κατά φύλο 2008		Ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών	
	Άνδρες	Γυναίκες	2000	2008
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά με οικ. προσωπικό	3,9	96,1	254,1	245,6
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	25,1	74,9	186,2	191,3
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	33,9	66,1	175,4	168,9
80 Εκπαίδευση	36,5	63,5	164,0	162,2
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπ/κοί οργανισμοί	46,5	53,5	125,9	136,8
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, γουναρικά	47,5	52,5	183,8	134,2
52 Λιανικό εμπόριο	47,7	52,3	124,2	133,7
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	48,8	51,2	133,7	130,8
73 Έρευνα και ανάπτυξη	53,1	46,9	152,1	119,8
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	53,9	46,1	122,4	117,8

λότερα μερίδια της γυναικείας απασχόλησης το 2008, και αντίστροφα, οι κλάδοι με τα χαμηλότερα μερίδια, απασχόλησης των ανδρών.

Για το σύνολο των κλάδων του πίνακα, τα μερίδια των γυναικών ξεπερνούν τη μέση συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση, που ανέρχεται σε 39,1% το 2008, και κυμαίνονται μεταξύ 46,1% (άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες) και 96,1% (ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν προσωπικό). Τα ιδιαίτερα υψηλά μερίδια συμμετοχής των γυναικών αφενός είναι συνδεδεμένα με αυτές καθαυτές τις οικονομικές δραστηριότητες των κλάδων, που με βάση μια σειρά παραδοσιακών προτύπων προσομοιάζουν και προσφέρονται στη γυναικεία απασχόληση (ιδιωτικά νοικοκυριά με προσωπικό, υγεία και κοινωνική μέριμνα, ένδυση κ.ά.), αφετέρου υποδηλώνουν την αυξανόμενη παρουσία των γυναικών σε κλάδους «υψηλών απαιτήσεων», σε κλάδους, δηλαδή, που απαιτούν ανθρώπινο δυναμικό με αυξημένα τυπικά και ουσιαστικά προσόντα (εκπαίδευση, ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, έρευνα και ανάπτυξη), τα οποία τις τελευταίες δεκαετίες διαθέτουν πλέον και οι γυναίκες.

Εκτος όμως από το μερίδιο συμμετοχής των γυναικών (και ανδρών) στην απασχόληση ενός κλάδου, το ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών αποτε-

λεί ορθότερη προσέγγιση, αφού παρέχει μια διαφορετική οπτική της συμμετοχής των γυναικών σε συνάρτηση με τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση (39,1% το 2008). Σε όλους τους κλάδους του Πίνακα 30 η αντιπροσώπευση των γυναικών βρίσκεται σε υψηλότερα επίπεδα σε σχέση με τη συνολική (100,0%). Όσο υψηλότερο είναι το μερίδιο της συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση του κλάδου, τόσο υψηλότερο θα είναι και το ποσοστό (ή δείκτης) αντιπροσώπευσης. Σε μερικούς κλάδους (άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, λιανικό εμπόριο) το ποσοστό αντιπροσώπευσης αυξάνει κατά την περίοδο ανάλυσης, γεγονός που υποδηλώνει ότι η απασχόληση των γυναικών στους κλάδους αυτούς αυξάνει με ταχύτερους ρυθμούς από ό,τι η συνολική απασχόληση των γυναικών. Σε άλλους κλάδους (ιδιωτικά νοικοκυριά, υγεία και κοινωνική μέριμνα, ένδυση, έρευνα και ανάπτυξη, άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες) παρατηρείται το αντίθετο, γεγονός που με τη σειρά του υποδηλώνει ότι η γυναικεία απασχόληση στους κλάδους αυτούς είτε μειώνεται (ένδυση) είτε αυξάνει με ρυθμούς χαμηλότερους από τη συνολική απασχόληση των γυναικών.

Οι υψηλές συγκεντρώσεις των ανδρών στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας εμφανίζουν εξίσου ενδιαφέρον. Στον Πίνακα 31 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με τα υψηλότερα μερίδια συμμετοχής των ανδρών και, αντίστροφα, με τα χαμηλότερα μερίδια της γυναικείας απασχόλησης το 2008.

Μια πρώτη διαπίστωση αφορά την ύπαρξη κλάδων με αποκλειστική απασχόληση ανδρών (κατασκευή μηχανών γραφείου και άντληση πετρελαίου και φυσικού αερίου), αλλά και κλάδων με ιδιαίτερα υψηλά μερίδια ανδρικής απασχόλησης (κατασκευές, εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, χερσαίες μεταφορές, βιομηχανία ξύλου κ.ά.) και, κατά συνέπεια, ιδιαίτερα περιορισμένα μερίδια γυναικών.[159] Στο σύνολο των κλάδων του πίνακα το ποσοστό των γυναικών σε καθέναν από αυτούς τους κλάδους κυμαίνεται από 0% έως 10%. Ακόμα και σε σχέση με τη συμμετοχή των γυναικών στη συνολική απασχόληση, η αντιπροσώπευση των γυναικών σε όλους τους κλάδους του πίνακα βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις χερσαίες μεταφορές, στην κατασκευή λοιπού εξοπλισμού

159. Η επαγγελματική διάρθρωση των κλάδων αυτών θα μπορούσε να φωτίσει διαφορετικές όψεις στο εσωτερικό των κλάδων και να ερμηνεύσει, μέχρι ενός σημείου, την ολοκληρωτική απουσία των γυναικών.

Πίνακας 31: Κλάδοι με τα υψηλότερα ποσοστά ανδρικής απασχόλησης (σύνολο χώρας 2000-2008)

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	Διάρθρωση της απασχόλησης κατά φύλο 2008		Ποσοστό αντιπροσώπευσης γυναικών	
	Άνδρες	Γυναίκες	2000	2008
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ	100,0	0,0	43,8	0,0
11 Άντληση πετρελαίου και φυσικού αερίου	100,0	0,0	0,0	0,0
45 Κατασκευές	98,0	2,0	4,9	5,2
10 Εξόρυξη άνθρακα, λιγνίτη, τύρφης	95,1	4,9	24,0	12,4
60 Χερσαίες μεταφορές	93,7	6,3	10,9	16,1
20 Βιομηχανία ξύλου και προϊόντων από ξύλο	93,6	6,4	17,6	16,3
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	92,2	7,8	13,4	20,0
34 Κατασκευή αυτοκίνητων οχημάτων	91,5	8,5	64,5	21,7
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	91,4	8,6	27,8	21,9
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλούχα ορυκτά	90,3	9,7	33,0	24,7

μεταφορών και, σε μικρότερο βαθμό, στις κατασκευές το ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών αυξήθηκε σε σχέση με το 2000.

Συνολικά, από τη μέχρι στιγμής ανάλυση, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει πως οι κλάδοι που συγκεντρώνουν μεγάλο ποσοστό απασχολούμενων γυναικών, σε σχέση με τους άνδρες, είναι κυρίως οι δημόσιες υπηρεσίες (εκπαίδευση, υγεία και κοινωνική μέριμνα) και άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, καθώς και ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό. Αξίζει να σημειωθεί και η σημαντική αύξηση της απασχόλησης των γυναικών στους κλάδους αυτούς κατά την περίοδο της ανάλυσης. Συγκεκριμένα, στον τομέα της εκπαίδευσης, ενώ το 2000 απασχολούνταν 151.907 γυναίκες, το 2008 η απασχόληση έχει αυξηθεί κατά 34,5% (204.432). Στον κλάδο της υγείας και της κοινωνικής μέριμνας σημειώθηκε αύξηση της γυναικείας απασχόλησης κατά 26,4% (από 122.465 σε 154.737). Στις άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών από 56.249, το 2000, οι απασχολούμενες γυναίκες στον κλάδο αυξήθηκαν κατά 80,5%, στις 47.383 το 2008. Τέλος, στον κλάδο των ιδιωτικών νοικοκυριών που απασχολούν οικιακό

προσωπικό σημειώθηκε αύξηση κατά 41,8% (από 49.750 σε 70.566). Αντίστοιχα, οι κλάδοι που φαίνεται να συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό απασχολούμενων ανδρών σε σχέση με τις γυναίκες είναι κυρίως ο κλάδος της μεταποίησης, των ορυχείων και λατομείων αλλά και των κατασκευών. Κάποιοι, βέβαια, από τους κλάδους αυτούς παρουσίασαν μείωση στους απασχολούμενους άνδρες σε σχέση με το 2000. Παρ' όλα αυτά, εξακολουθούν να συγκεντρώνουν σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό απασχολούμενων ανδρών σε σχέση με τις γυναίκες.

Συμπερασματικά, με βάση τη διάρθρωση της απασχόλησης κατά φύλο, ο κλαδικός διαχωρισμός που παρουσιάζεται θα μπορούσε να ερμηνευθεί μέσω της φεμινιστικής θεωρίας, η οποία εντοπίζει τα «γυναικεία» επαγγέλματα σε τομείς, όπως η εκπαίδευση, η υγεία, οι υπηρεσίες και οι οικιακές εργασίες, και τα «ανδρικά» επαγγέλματα στους κλάδους των κατασκευών, των ορυχείων και λατομείων, καθώς και της μεταποίησης, βασιζόμενη σε τυπικά στερεότυπα που αφορούν τα χαρακτηριστικά των δύο φύλων. Οι νεοκλασικές προσεγγίσεις της στατιστικής θεωρίας των διακρίσεων και της προτίμησης διακρίσεων του εργοδότη παρέχουν και αυτές μια βάσιμη ερμηνεία του φαινομένου. Ωστόσο, η ερμηνευτική τους ισχύς προκύπτει από την ενσωμάτωση εξω-οικονομικών υποθέσεων, αναφορικά με τα στερεότυπα εις βάρος των γυναικών, κάτι που υπό αυτή την έννοια παραπέμπει και πάλι στις φεμινιστικές θεωρίες. Από την άλλη, οι θεωρίες των κατατμημένων αγορών εργασίας μόνο εν μέρει και υπό προϋποθέσεις μπορούν να επιβεβαιωθούν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, ενώ διαπιστώνεται διαχωρισμός των εργασιών με βάση το φύλο, τα «γυναικεία» επαγγέλματα σε μεγάλο βαθμό εντοπίζονται στις υπηρεσίες και συγκεκριμένα στον δημόσιο τομέα, ο οποίος στην τυπολογία των θεωριών των κατατμήσεων αντιστοιχεί στο πρωτεύον τμήμα των αγορών εργασίας. Αυτό καταδεικνύει αντίφαση σε σχέση με τις προβλέψεις των εν λόγω θεωρήσεων αναφορικά με την απασχόληση των γυναικών. Η αντίφαση αυτή, μάλιστα, ενισχύεται αν ληφθεί υπόψη και η αύξηση του αριθμού των ανδρών που απασχολούνται σε κατώτερες, επισφαλείς και ευέλικτες εργασίες. Τέλος, η νεοκλασική θεωρία/θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου δεν υποστηρίζεται από τα συμπεράσματα της ανάλυσης, καθώς ο διαχωρισμός με βάση το φύλο παραμένει, και σε κάποιο βαθμό ενισχύεται, παρά τη σημαντική βελτίωση των προσόντων των γυναικών αλλά και την εφαρμογή πολιτικών εξάλειψης της ανισότητας ανάμεσα στα φύλα.

3.4.5. Κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται η διερεύνηση της συμμετοχής των κλάδων στη συνολική απασχόληση κατά φύλο. Επιχειρείται, με άλλα λόγια, να προσδιορισθούν οι κλάδοι που συγκεντρώνουν τον μεγαλύτερο όγκο της απασχόλησης, τόσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες. Η διερεύνηση αυτή διευκολύνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 32, στον οποίο παρουσιάζονται οι κλάδοι με τα μεγαλύτερα μερίδια απασχόλησης, ξεχωριστά για τις γυναίκες και τους άνδρες.[160]

Το μεγαλύτερο ποσοστό των απασχολούμενων γυναικών συγκεντρώνεται στο λιανικό εμπόριο (15,9%). Παρά τη σημαντική μείωση της γυναικείας απα-

Πίνακας 32: Κλάδοι με την υψηλότερη συμμετοχή στη συνολική απασχόληση κατά φύλο (σύνολο χώρας 2008)

Γυναίκες	Ποσοστό	Άνδρες	Ποσοστό
52 Λιανικό εμπόριο	15,9	45 Κατασκευές	13,5
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα κ.ά.	11,7	01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα κ.ά.	10,4
80 Εκπαίδευση	11,4	52 Λιανικό εμπόριο	9,3
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	8,6	75 Δημόσια διοίκηση και άμυνα	8,7
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	8,3	55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	6,3
75 Δημόσια διοίκηση και άμυνα	7,9	74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	5,0
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	6,6	51 Χονδρικό εμπόριο	4,3
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά με προσωπικό	3,9	80 Εκπαίδευση	4,2
51 Χονδρικό εμπόριο	2,9	50 Εμπόριο, συντήρηση αυτοκινήτων	3,8
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	2,6	60 Χερσαίες μεταφορές	3,7
65 Ενδιάμεσοι χρημ/κοί οργανισμοί	2,5	85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	2,8
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	2,5	15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	2,5

160. Στον πίνακα παρουσιάζονται οι κλάδοι που εμφανίζουν μερίδιο συμμετοχής στη συνολική κατά φύλο απασχόληση υψηλότερο από το 2,5%. Υψηλότερο, δηλαδή, και από το μέσο μέγεθος του κλάδου που, ανεξαρτήτως φύλου, ανέρχεται σε 1,67%.

σχόλησης κατά την περίοδο της ανάλυσης, τη δεύτερη θέση καταλαμβάνει ο κλάδος της γεωργίας, κτηνοτροφίας, θήρας και συναφών δραστηριοτήτων (11,7%) και ακολουθεί, με μικρή διαφορά, ο κλάδος της εκπαίδευσης. Σημαντικό ποσοστό απασχολουμένων συγκεντρώνει, επίσης, ο κλάδος της υγείας και κοινωνικής μέριμνας, των ξενοδοχείων και εστιατορίων, της δημόσιας διοίκησης και άμυνας, της υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης και των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Με λίγο χαμηλότερα ποσοστά συναντώνται τα ιδιωτικά νοικοκυριά με οικιακό προσωπικό, το χονδρικό εμπόριο, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί και η βιομηχανία τροφίμων και ποτών.

Από την άλλη μεριά, το μεγαλύτερο ποσοστό των απασχολούμενων ανδρών συγκεντρώνεται στον κλάδο των κατασκευών (13,5%) και, ομοίως με τη γυναικεία απασχόληση, ακολουθεί η γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες. Σημαντικό ποσοστό συγκεντρώνει και το λιανικό εμπόριο, η δημόσια διοίκηση, τα ξενοδοχεία και εστιατόρια και οι άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Τέλος, με μικρότερα ποσοστά, αλλά πάνω από τη μέση τιμή, βρίσκονται σε σειρά κατάταξης το χονδρικό εμπόριο, η εκπαίδευση, οι χερσαίες μεταφορές, η υγεία και κοινωνική μέριμνα, η βιομηχανία τροφίμων και ποτών, η κατασκευή μεταλλικών προϊόντων και οι ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες.

Από τον πίνακα φαίνεται ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά της γυναικείας απασχόλησης συγκεντρώνουν κλάδοι του τριτογενούς τομέα, με μόνες εξαιρέσεις τη γεωργία (10,4%) και τη βιομηχανία τροφίμων και ποτών (2,5%). Μια παρεμφερής εικόνα αναδεικνύεται και μέσα από την εξέταση των κλάδων των ανδρών. Στους άνδρες, ωστόσο, την πρώτη θέση στη σειρά κατάταξης, και με σημαντικό ποσοστό απασχολουμένων, καταλαμβάνει ένας κλάδος του δευτερογενούς τομέα, ο κλάδος των κατασκευών. Αλλά ακόμα και μέσα στον τριτογενή τομέα υπάρχουν κλάδοι που διαφοροποιούνται ανάμεσα στα δύο φύλα. Σημαντικά ποσοστά απασχολούμενων γυναικών βρίσκονται στα ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό, στις δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών και στους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς. Αλλά ακόμα και σε κοινούς κλάδους, όπως η εκπαίδευση, η υγεία και το λιανικό εμπόριο, φαίνεται να κυριαρχεί περισσότερο η γυναικεία απασχόληση παρά η ανδρική.

Διάγραμμα 19: Κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης κατά φύλο

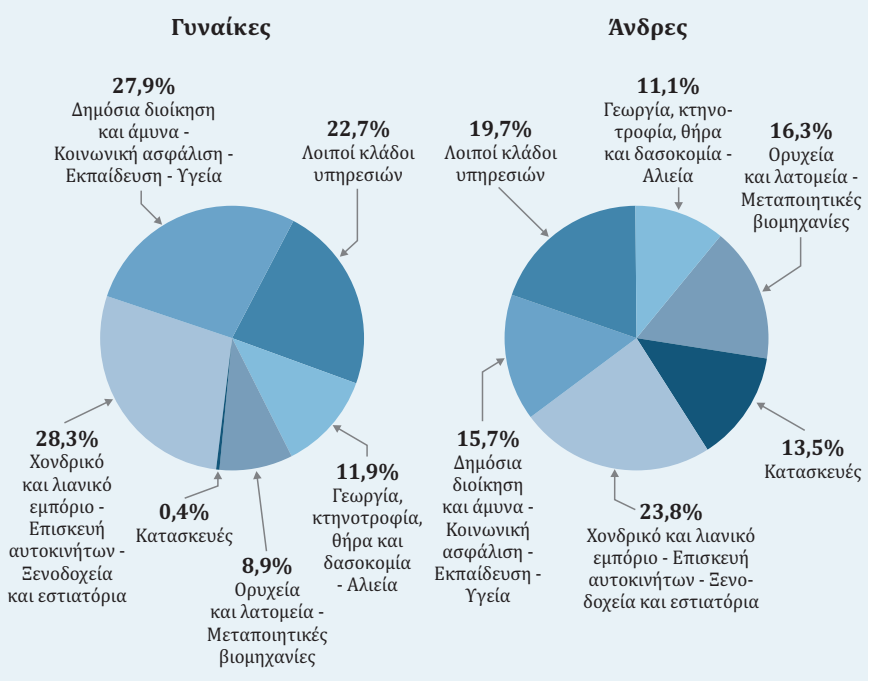

Οι διαφορετικές κατά φύλο συγκεντρώσεις της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας αποτυπώνονται πιο παραστατικά[161] στο Διάγραμμα 19.

Είναι φανερή η κυριαρχία των ανδρών στον κλάδο των κατασκευών σε αντίθεση με το μικρό μερίδιο της γυναικείας απασχόλησης στον ίδιο κλάδο. Ανάλογη, αλλά σε μικρότερο βαθμό, είναι η εικόνα που επικρατεί στον κλάδο των ορυχείων και της μεταποίησης. Αντίθετα, η γυναικεία απασχόληση συγκεντρώνεται στον κλάδο της δημόσιας διοίκησης και άμυνας, της εκπαίδευσης, και της υγείας και πρόνοιας, που σε μεγάλο βαθμό συνδέεται με την απασχόληση στον δημόσιο

161. Για την καλύτερη και πιο κατανοητή απεικόνιση της κλαδικής διάρθρωσης, οι μονοψήφιοι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας έχουν συγκεντρωθεί σε έξι μεγάλες ομάδες. Στην πρώτη περιλαμβάνονται η γεωργία-κτηνοτροφία, στη δεύτερη η μεταποίηση, τα ορυχεία και ο ηλεκτρισμός και ύδρευση, στην τρίτη οι κατασκευές, στην τέταρτη το εμπόριο, ξενοδοχεία και εστιατόρια, στην πέμπτη η δημόσια διοίκηση και άμυνα, η εκπαίδευση και η υγεία και πρόνοια, και στην έκτη οι υπόλοιπες υπηρεσίες.

τομέα, όπως και στους λοιπούς κλάδους των υπηρεσιών. Τέλος, το μερίδιο της γυναικείας απασχόλησης στη γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία και αλιεία είναι ίσο περίπου με αυτό της ανδρικής.

3.5 Συμπεράσματα

Εξετάζοντας, λοιπόν, τις μεταβολές της απασχόλησης, τα ποσοστά αντιπροσώπευσης σε κάθε κλάδο, καθώς και την κλαδική διάρθρωση για κάθε φύλο ξεχωριστά, η ανάλυση οδηγείται σε μια σειρά από διαπιστώσεις και συμπεράσματα. Κατ' αρχάς η μείωση που παρουσιάστηκε στον πρωτογενή τομέα δεν διαφοροποιείται ανάμεσα στα δύο φύλα. Στον δευτερογενή τομέα η αύξηση της συνολικής απασχόλησης είναι αποτέλεσμα δύο διαφορετικών δυνάμεων: της κατά 12,1% αύξησης των απασχολούμενων ανδρών και της κατά 10,1% μείωσης των απασχολούμενων γυναικών. Έτσι, ενισχύεται το μερίδιο της ανδρικής απασχόλησης στον τομέα (83,3% έναντι του 16,7% των γυναικών) αλλά και της συνολικής απασχόλησης των ανδρών, στην οποία ο δευτερογενής τομέας συμμετέχει με μερίδιο της τάξεως του 29,8%. Τέλος, στον τριτογενή τομέα η γυναικεία απασχόληση έχει αυξηθεί με ταχύτερους ρυθμούς, δημιουργώντας περισσότερες θέσεις εργασίας για τις γυναίκες. Το 78,8% των απασχολούμενων γυναικών συγκεντρώνεται στον τομέα αυτό, ενώ αρκετά σημαντικό είναι και το ποσοστό των ανδρών (59,2%).

Αναλυτικότερα, οι εξελίξεις που έλαβαν χώρα στο χρονικό διάστημα 2000-2008 οδηγούν στις παρακάτω διαπιστώσεις:

Έχει παρουσιαστεί σημαντική μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα χωρίς να παρατηρούνται διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα δύο φύλα (-25,8% για τους άνδρες και -28,7% για τις γυναίκες). Παρά τη μείωση αυτή, ο κλάδος αυτός εξακολουθεί να συγκεντρώνει μεγάλο ποσοστό απασχολούμενων γυναικών (11,9%) και ανδρών (11,1%) σε σχέση με τη συνολική απασχόληση.

Οι περισσότερες θέσεις εργασίας για τις γυναίκες έχουν δημιουργηθεί στον τριτογενή τομέα και ειδικότερα στο εμπόριο, στην εκπαίδευση, στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας, στη δημόσια διοίκηση, στα ξενοδοχεία και εστιατόρια, στην υγεία και κοινωνική μέριμνα και στις άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών.

Αντίθετα, η γυναικεία απασχόληση φαίνεται να υποχωρεί σημαντικά στον κλάδο της μεταποιητικής βιομηχανίας (-14,4%, δηλαδή μείωση ίση με 24.626 θέ-

σεις). Και, καθώς η απασχόληση των ανδρών σε αυτήν εμφανίζει οριακή αύξηση (0,2%), οι εξελίξεις υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας διαδικασίας υποκατάστασης της γυναικείας απασχόλησης από ανδρική.

Οι απασχολούμενες γυναίκες φαίνεται να κυριαρχούν στον τομέα των υπηρεσιών. Οι κλάδοι που συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά απασχολούμενων γυναικών σε σχέση με τους άνδρες είναι κυρίως οι δημόσιες υπηρεσίες (εκπαίδευση 63,5%, υγεία και κοινωνική μέριμνα 66,1%), άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (74,9%), καθώς και ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό (96,1%).

Με βάση την κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης, τα μεγαλύτερα μερίδια απασχολούμενων γυναικών κατέχουν κλάδοι που σχετίζονται με τον δημόσιο τομέα[162], τις λοιπές δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, καθώς και το λιανικό εμπόριο.

Οι περισσότερες θέσεις εργασίας για τους άνδρες φαίνεται να έχουν προκύψει στον κλάδο των κατασκευών (αύξηση κατά 29,5%, ίση με 85.866 θέσεις εργασίας).

Με βάση την κατανομή των δύο φύλων κατά κλάδο, οι απασχολούμενοι άνδρες «υπεραντιπροσωπεύονται» στον δευτερογενή τομέα. Οι κλάδοι με τα μεγαλύτερα μερίδια απασχολούμενων ανδρών είναι οι κατασκευές (98%), οι κλάδοι των ορυχείων και λατομείων (87,9% συνολικά) και οι κλάδοι της μεταποιητικής βιομηχανίας (73,4%).

Η κλαδική διάρθρωση της ανδρικής απασχόλησης παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τη γυναικεία. Τα μεγαλύτερα ποσοστά απασχόλησης συγκεντρώνονται στο εμπόριο αλλά και στον τριτογενή τομέα, όπως και στις απασχολούμενες γυναίκες. Όμως, αξίζει να σημειωθεί πως ο πρώτος στη σειρά κατάταξης είναι ο κλάδος των κατασκευών (13,5%).

Τέλος, μπορεί να υποστηριχθεί, γενικά, ότι επιβεβαιώνονται οι φεμινιστικές θεωρίες και οι νεοκλασικές προσεγγίσεις της στατιστικής θεωρίας των διακρίσεων και της προτίμησης διακρίσεων του εργοδότη.

---

162. Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, υγεία και κοινωνική πρόνοια.

4. Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα στην Ελλάδα: Συγκριτική θεώρηση

4.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται μια συγκριτική θεώρηση των βασικών μεγεθών (και των εξελίξεων που αποτυπώνονται από τα μεγέθη αυτά) της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας. Η θεώρηση αυτή επιτρέπει τον προσδιορισμό τόσο των κοινών όσο και των διαφορετικών εξελίξεων που παρατηρούνται ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας και επίσης μια πρώτη προσέγγιση του βαθμού διαφοροποίησης της εξειδίκευσης των περιφερειών. Είναι γνωστό και ευρέως αποδεκτό ότι οι διάφορες περιοχές αντιδρούν και ανταποκρίνονται με διαφορετικούς τρόπους στις ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, έτσι ώστε μια συγκριτική θεώρηση να αναδεικνύει τόσο τις επιδόσεις των περιφερειών όσο και τον τρόπο αντίδρασης και ανταπόκρισης στις εξελίξεις αυτές.

Ανάμεσα στα βασικά μεγέθη που αποτελούν αντικείμενο της ανάλυσης, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται, πρώτον, στους δείκτες συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό, μέγεθος που αποτυπώνει το τμήμα εκείνο του πληθυσμού που εντάσσεται στις ευρύτερες οικονομικές δραστηριότητες, δεύτερον, στους δείκτες απασχόλησης, που κατά παρόμοιο τρόπο εκτιμούν το τμήμα του πληθυσμού που εντάσσεται στην απασχόληση και, τρίτον, στους δείκτες (ή ποσοστά) ανεργίας, που με τη σειρά τους εκτιμούν το τμήμα εκείνο του ανθρώπινου δυναμικού που δεν αξιοποιείται παραγωγικά από την οικονομία της περιφέρειας. Πέρα από τα μεγέθη αυτά, επιχειρείται η διερεύνηση των μεγεθών εκείνων της

απασχόλησης που συνδέονται με τη θέση στο επάγγελμα, και, πιο συγκεκριμένα, η διερεύνηση στα πεδία της ανάληψης και άσκησης μιας επιχειρηματικής δραστηριότητας (εργοδότες), της αυτοαπασχόλησης, της μισθωτής εργασίας, καθώς και στις δυνατότητες που παρέχουν οι οικογενειακές επιχειρήσεις να εντάσσουν στο εσωτερικό τους μέλη των οικογενειών τους (βοηθοί στις οικογενειακές επιχειρήσεις).

Ταυτοχρόνως, σε μια προσπάθεια συγκριτικής θεώρησης της εξειδίκευσης των περιφερειών, επιχειρείται η συγκέντρωση των πέντε μεγαλύτερων κλάδων της κάθε περιφέρειας ξεχωριστά, μέγεθος που παρέχει μια αρχική (και πολύ γενική ασφαλώς) εικόνα της διαφοροποίησης των περιφερειών στο πεδίο αυτό. Η προσπάθεια να αναδειχθεί η εξειδίκευση των περιφερειών ενισχύεται και μέσα από την παράθεση των δεικτών εξειδίκευσης της κάθε περιφέρειας, δεικτών που παρέχουν μια εκτίμηση του βαθμού διαφοροποίησης της κλαδικής διάρθρωσης της απασχόλησης της κάθε περιφέρειας από την αντίστοιχη του συνόλου της χώρας.

Επιπρόσθετα, μέσα από την εφαρμογή μιας μεθόδου απόκλισης-συμμετοχής (Shift - share analysis), επιχειρείται να αναδειχθούν τα βασικά αίτια των μεταβολών της απασχόλησης σε κάθε περιφέρεια ξεχωριστά. Επιχειρείται, με άλλα λόγια, να προσδιοριστεί το κατά πόσον οι εξελίξεις της απασχόλησης σε κάθε περιφέρεια ερμηνεύονται μέσα από παράγοντες που αφορούν τις γενικότερες τάσεις της απασχόλησης που επικρατούν στη χώρα, από τοπικού χαρακτήρα παράγοντες (π.χ. υποδομές ή δίκτυα) ή από παράγοντες όπως η ιδιαίτερη κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης σε κάθε περιφέρεια. Τέλος, μέσα από την κατασκευή ενός απλού δείκτη εκτίμησης των αναδιαρθρώσεων της απασχόλησης στους κλάδους της περιφέρειας, επιχειρείται η διερεύνηση της υπόθεσης του κατά πόσον οι αναδιαρθρώσεις αυτές συνδέονται θετικά ή αρνητικά με τις μεταβολές της απασχόλησης και, ειδικότερα, με τους ρυθμούς δημιουργίας (ή απώλειας) θέσεων εργασίας.

Μια τέτοια συνοπτική θεώρηση των εξελίξεων των περιφερειών, στις απαρχές του 21ου αιώνα, φαντάζει ιδιαίτερα χρήσιμη, καθώς συγκεντρώνει όλες τις πληροφορίες που προέκυψαν από την ανάλυση στα προηγούμενα κεφάλαια, καταγράφει, με ιδιαίτερα συνοπτικό τρόπο, τα χαρακτηριστικά της κάθε περιφέρειας και επιτρέπει μια αρχική και συγκριτική θεώρηση των μεταβολών στους κλάδους παραγωγής και στην κλαδική εξειδίκευση στις περιφέρειες της χώρας.

4.2 Δείκτες συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό και στην απασχόληση των περιφερειών

Στην ενότητα αυτή του κεφαλαίου επιχειρείται μια διερεύνηση των δεικτών συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό και στην απασχόληση στις περιφέρειες της χώρας. Ειδικότερα, επιχειρείται μια συγκριτική θεώρηση τόσο του ύψους των μεγεθών αυτών, στο εγγύτερο δυνατό χρονικό σημείο (έτος 2008), όσο και του ρυθμού μεταβολής τους στο χρονικό διάστημα 2000-2008.

Στο χρονικό διάστημα 2000-2008, ο δείκτης συμμετοχής των εργάσιμων ηλικιών για το σύνολο της χώρας αυξάνει κατά 3,2 ποσοστιαίες μονάδες (από 64,9 το 2000, σε 67,2 το 2008). Παρουσιάζει, ταυτοχρόνως, σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας, με τις τιμές του να κυμαίνονται μεταξύ του 72,3 (περιφέρεια των Ιονίων Νήσων) και του 61,2 (περιφέρεια Β. Αιγαίου), παρέχοντας μια πρώτη ένδειξη των σημαντικών περιφερειακών ανισοτήτων της χώρας (Πίνακας 33). Εκτός από την περιφέρεια των Ιονίων Νήσων, υψηλούς δείκτες συμμετοχής παρουσιάζουν οι περιφέρειες της Πελοποννήσου (70,4%), της Κρήτης (69,6%) και του Νοτίου Αιγαίου (68,0%), ενώ, εκτός του Βορείου Αιγαίου, τους χαμηλότερους δείκτες παρουσιάζουν οι περιφέρειες της Κεντρικής Μακεδονίας (61,5%) και της Δυτικής Ελλάδας (64,6%).

Από το σύνολο των δεκατριών περιφερειών, οι έντεκα εμφανίζουν δείκτες συμμετοχής υψηλότερους του μέσου εθνικού όρου (62,2%) και μόνο δύο περιφέρειες (Β. Αιγαίο και Κ. Μακεδονία) χαμηλότερους. Αξίζει, επιπρόσθετα, να επισημανθεί ότι, από τις δεκατρείς περιφέρειες της χώρας, οι δώδεκα, στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα, εμφανίζουν αύξηση του δείκτη συμμετοχής και μόνο η περιφέρεια της Κρήτης εμφανίζει μείωση κατά -1,5 ποσοστιαία μονάδα. Τις υψηλότερες μεταβολές εμφανίζουν οι περιφέρειες Αττικής (5,5 ποσοστιαίες μονάδες), Βορείου Αιγαίου (4,5) και Ιονίων Νήσων (4,2). Μια ομάδα πέντε περιφερειών εμφάνισε αύξηση μεταξύ 2,0 και 4,0 ποσοστιαίων μονάδων, ενώ, τέλος, μια τελευταία ομάδα (τεσσάρων) περιφερειών εμφανίζει αύξηση κάτω από 2,0 ποσοστιαίες μονάδες (από 0,2 έως 1,3). Η ιδιαίτερα υψηλή μεταβολή του δείκτη της Αττικής, εξαιτίας ακριβώς των εκτεταμένων μεγεθών του πληθυσμού και του εργατικού δυναμικού που συγκεντρώνονται στην περιφέρεια αλλά και των ιδιαίτερών τους χαρακτηριστικών, ασκεί σημαντικές επιδράσεις στα συνολικά μεγέθη της χώρας και καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό, τους ευρύτερους συσχετισμούς με τις άλλες περιφέρειες.

Πίνακας 33: Μεταβολές δεικτών συμμετοχής και απασχόλησης των περιφερειών της χώρας (2000-2008)

Περιφέρειες	Μεταβολή* δείκτη συμμετοχής εργάσιμων ηλικιών 2000-2008	Δείκτης συμμετοχής εργάσιμων ηλικιών 2008	Μεταβολή* δείκτη απασχόλησης εργάσιμων ηλικιών 2000-2008	Δείκτης απασχόλησης εργάσιμων ηλικιών 2008
Αν. Μακεδονία & Θράκη	0,2	67,2	0,5	61,5
Κεντρική Μακεδονία	3,2	65,5	4,6	60,0
Δυτική Μακεδονία	2,6	65,0	4,1	56,9
Ήπειρος	3,4	66,9	4,4	60,6
Θεσσαλία	2,0	66,6	5,8	61,7
Ιόνιοι Νήσοι	4,2	72,2	1,6	65,6
Δυτική Ελλάδα	0,6	64,6	1,5	58,5
Στερεά Ελλάδα	2,9	66,8	6,7	61,1
Αττική	5,5	67,8	9,1	63,7
Πελοπόννησος	0,7	70,4	2,6	65,3
Βόρειο Αιγαίο	4,5	61,2	6,4	58,6
Νότιο Αιγαίο	1,3	68,0	3,4	63,1
Κρήτη	-1,5	69,6	0,2	65,9
Σύνολο χώρας	**3,2**	**67,2**	**5,6**	**62,2**

* Σε ποσοστιαίες μονάδες

Παρεμφερείς εξελίξεις παρατηρούνται και στο πεδίο της απασχόλησης. Στο χρονικό διάστημα 2000-2008, ο δείκτης απασχόλησης των εργάσιμων ηλικιών για το σύνολο της χώρας αυξάνει κατά 5,6 ποσοστιαίες μονάδες. Αυτή η αύξηση διαχέεται και καλύπτει το σύνολο των περιφερειών της χώρας, οι οποίες, στο σύνολό τους, εμφανίζουν αύξηση του δείκτη απασχόλησης. Οι μεταβολές αυτές του δείκτη απασχόλησης κυμαίνονται μεταξύ 9,1 ποσοστιαίων μονάδων (Αττική) και 0,2 ποσοστιαίας μονάδας (Κρήτη). Εκτός της Αττικής, υψηλές μεταβολές του δείκτη συμμετοχής τους εμφανίζουν οι περιφέρειες της Στερεάς Ελλάδας (6,7), του Βορείου Αιγαίου (6,4) και της Θεσσαλίας (5,8). Η πλειονότητα, ωστόσο, των περιφερειών εμφανίζει χαμηλότερες μεταβολές στους δείκτες απασχόλησής τους σε σχέση με τη μεταβολή για το σύνολο της χώρας (5,6 ποσοστιαίες μονάδες), με την

Κρήτη και την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη να εμφανίζουν οριακά θετικές μεταβολές (0,2 η πρώτη και 0,5 η δεύτερη). Χαμηλές, επίσης, μεταβολές εμφανίζουν οι περιφέρειες της Δυτικής Ελλάδας (1,5 ποσοστιαίες μονάδες) και των Ιονίων Νήσων (1,6 ποσοστιαίες μονάδες), παρέχοντας ενδείξεις των αδυναμιών που εμφανίζουν οι οικονομίες τους στην αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού τους.

Αποτέλεσμα των διαφορετικών ρυθμών μεταβολής των δεικτών απασχόλησης είναι ασφαλώς και η ύπαρξη σημαντικών διαφοροποιήσεων στις τιμές των δεικτών κατά το 2008. Έτσι, τον υψηλότερο δείκτη απασχόλησης, το 2008, εμφανίζει η περιφέρεια Κρήτης (65,9%) και ακολουθεί η περιφέρεια Ιονίων Νήσων (65,6), ενώ στην τρίτη θέση βρίσκεται η περιφέρεια Πελοποννήσου (65,3%). Στον αντίποδα, τους χαμηλότερους δείκτες συμμετοχής εμφανίζουν η Δυτική Μακεδονία (56,9%), η Δυτική Ελλάδα (58,5%) και το Βόρειο Αιγαίο (58,6%).

Η αρχική αυτή διερεύνηση των μεταβολών των δεικτών συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό και στην απασχόληση παρέχει μια σειρά πληροφοριών που αφορούν όψεις της οικονομικής δραστηριότητας, τόσο για το σύνολο της χώρας όσο και για τις περιφέρειες. Προσφέρει, ταυτοχρόνως, πληροφορίες αναφορικά με τις περιφερειακές διαφοροποιήσεις και αναδεικνύουν όψεις των περιφερειακών ανισοτήτων. Στο βαθμό μάλιστα που οι δείκτες αυτοί δεν αναφέρονται αμιγώς σε οικονομικές διαστάσεις, αλλά επεκτείνονται και σε ευρύτερες κοινωνικές, παρέχουν μια σειρά ενδείξεων αναφορικά με μορφές των κοινωνικών ανισοτήτων.

4.3 Οι μεταβολές της ανεργίας στην Ελλάδα 2000-2008

Στο χρονικό διάστημα 2000-2008, η ανεργία στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, μειώθηκε κατά -45,4% (από 518.347 άτομα το 2000 σε 356.538 το 2008).[163] Η μείωση αυτή, ωστόσο, δεν κατανέμεται με ομοιόμορφο τρόπο ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας. Με εξαίρεση την περιφέρεια Ιονίων

163. Γύρω από τα μεγέθη της ανεργίας στην Ελλάδα υπάρχει μια γενικότερη συζήτηση (και αμφισβήτηση), που αφορά τόσο τις διαδικασίες καταγραφής και μέτρησης της ανεργίας όσο όμως και τα πραγματικά της μεγέθη. Και αυτό γιατί, πέρα από τις διαδικασίες καταγραφής, μια σειρά από παράγοντες ενισχύουν τους ισχυρισμούς ότι η πραγματική ανεργία στην Ελλάδα είναι σημαντικά υψηλότερη από αυτήν που καταγράφουν τα στοιχεία της ΕΣΥΕ και του ΟΑΕΔ. Για τους παράγοντες αυτούς, βλέπε Ευστράτογλου (2009).

Πίνακας 34: Μεταβολές ανεργίας στις περιφέρειες της χώρας (2000-2008)

Περιφέρειες	Ρυθμός μεταβολής ανεργίας εργάσιμων ηλικιών 2000-2008	Αριθμός ανέργων (15-64 ετών) 2008	Δείκτης (ποσοστό) ανεργίας (15-64 ετών) 2008
Αν. Μακεδονία και Θράκη	-5,5	21.781	8,6
Κεντρική Μακεδονία	-19,2	69.101	8,4
Δυτική Μακεδονία	-15,6	15.022	12,5
Ήπειρος	-9,6	13.790	9,4
Θεσσαλία	-43,9	22.811	7,3
Ιόνιοι Νήσοι	79,8	9.378	9,1
Δυτική Ελλάδα	-9,0	28.929	9,4
Στερεά Ελλάδα	-39,9	20.137	8,5
Αττική	-45,6	109.528	6,0
Πελοπόννησος	-25,7	19.161	7,4
Βόρειο Αιγαίο	-40,5	3.189	4,3
Νότιο Αιγαίο	-26,8	9.613	7,3
Κρήτη	-29,5	14.098	5,3
Σύνολο χώρας	**-45,4**	**356.538**	**7,2**

Νήσων, που εμφανίζει αύξηση κατά 79,8%, οι υπόλοιπες περιφέρειες, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 34, εμφανίζουν μείωση της ανεργίας. Σε μερικές μάλιστα περιφέρειες (Αττική -45,6%, Θεσσαλία -43,9%, Β. Αιγαίο -40,5% και Στερεά Ελλάδα -39,9%) οι ρυθμοί μείωσης είναι ιδιαίτερα υψηλοί.

Μια άλλη ομάδα πέντε περιφερειών εμφανίζει ενδιάμεσους ρυθμούς μείωσης της ανεργίας από -15,6% έως -29,5%. Ειδικότερα, η περιφέρεια Κρήτης εμφανίζει ρυθμό μείωσης που ανέρχεται σε -29,5%, η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου -26,8%, η περιφέρεια Πελοποννήσου -25,7%, η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας -19,2% και, τέλος, η περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας -15,6%. Τέλος, μια ομάδα τριών περιφερειών εμφανίζει πολύ χαμηλούς ρυθμούς μείωσης, που κυμαίνονται σε μονοψήφια ποσοστά. Συγκεκριμένα, η περιφέρεια Ηπείρου εμφάνισε μείωση της ανεργίας της τάξης του -9,6%, η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας -9,0% και η περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας -5,5%.

Ωστόσο, αυτές οι μειώσεις της ανεργίας δεν οδηγούν αναγκαστικά σε θετικές διαπιστώσεις αναφορικά με τις εξελίξεις στην απασχόληση και στην αγορά εργασίας. Και αυτό γιατί ο δείκτης (ή το ποσοστό) ανεργίας από μόνος του δεν είναι ασφαλής δείκτης των εξελίξεων στην αγορά εργασίας. Στην περίπτωση των περιφερειών της χώρας, οι συνδυασμένες πληροφορίες που προέρχονται από τους δείκτες συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό και στην απασχόληση με τους δείκτες ανεργίας (Πίνακες 33 και 34) αποκαλύπτουν σε μερικές περιπτώσεις την εξέλιξη μη θετικών καταστάσεων.

Έτσι, με εξαίρεση την περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, που το 2008 παρουσιάζει ταυτοχρόνως τον χαμηλότερο δείκτη συμμετοχής στο σύνολο της χώρας (61,2%) και τον χαμηλότερο δείκτη ανεργίας (4,3%), παρατηρούμε ότι οι περιφέρειες που εμφανίζουν χαμηλό δείκτη συμμετοχής εμφανίζουν ταυτοχρόνως και τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας.[164] Ειδικότερα, η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (2ος χαμηλότερος δείκτης συμμετοχής) εμφανίζει δείκτη ανεργίας 8,4% (7ος μεγαλύτερος στο σύνολο της χώρας), η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (3ος χαμηλότερος δείκτης συμμετοχής) εμφανίζει δείκτη ανεργίας 9,4% (2ος μεγαλύτερος στο σύνολο της χώρας) και η περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας (4ος χαμηλότερος δείκτης συμμετοχής στο σύνολο της χώρας) εμφανίζει τον μεγαλύ-

164. Το φαινόμενο κατά το οποίο συνυπάρχουν χαμηλοί δείκτες συμμετοχής με υψηλά ποσοστά ανεργίας περιγράφεται ως φαύλος κύκλος της οικονομίας. Η οικονομία αφενός αδυνατεί να συντηρήσει την απασχόληση σε ικανοποιητικό επίπεδο, αφετέρου αδυνατεί να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας, ώστε να απορροφήσει το μέρος εκείνο του εργατικού δυναμικού το οποίο βρίσκεται εκτός της αγοράς εργασίας, με αποτέλεσμα να πολλαπλασιάζονται οι αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις και να απειλείται περαιτέρω η συνοχή του κοινωνικού ιστού. Στον αντίποδα βρίσκεται ο ενάρετος κύκλος της οικονομίας, όπου διατηρούνται υψηλοί οι δείκτες, τόσο του ρυθμού ανάπτυξης όσο και της απασχόλησης. Εάν, λοιπόν, θεωρήσουμε σταθερή την αναλογία των απασχολουμένων στον πληθυσμό, τότε όσο μεγαλύτερη είναι η παραγωγικότητα, τόσο μεγαλύτερο είναι και το προϊόν ανά κάτοικο. Εάν όμως το υψηλό επίπεδο παραγωγικότητας επιτυγχάνεται σε βάρος της απασχόλησης, τότε επηρεάζεται αρνητικά το επίπεδο ζωής, διότι η υψηλότερη απασχόληση παράγει εισοδήματα για ένα μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού. Το ίδιο ισχύει και για το ποσοστό συμμετοχής: το ποσοστό του πληθυσμού που συμμετέχει στον ενεργό πληθυσμό, που αποτελεί δηλαδή το εργατικό δυναμικό της χώρας (το σύνολο των ατόμων που είναι διαθέσιμα προς εργασία), επηρεάζει ανάλογα με το ύψος του ποσοστού, θετικά ή αρνητικά, το επίπεδο του προϊόντος ανά κάτοικο (ΙΝΕ, 2009, σελ. 163).

τερο δείκτη ανεργίας στο σύνολο της χώρας (12,5%). Αντίστοιχα, οι συγκρίσεις του δείκτη απασχόλησης με το δείκτη ανεργίας ανά περιφέρεια μας βοηθούν να συνάγουμε συμπεράσματα προς την ίδια κατεύθυνση. Οι περιφέρειες με τον χαμηλότερο δείκτη απασχόλησης (Δ. Μακεδονίας και Δ. Ελλάδας) εμφανίζουν τον υψηλότερο δείκτη ανεργίας (12,5% και 9,4% αντίστοιχα), ενώ οι περιφέρειες με δείκτη απασχόλησης υψηλότερο του μέσου όρου, εμφανίζουν αντίστοιχα δείκτες ανεργίας χαμηλότερους του μέσου όρου.

Η παράδοξη σχέση μεταξύ του δείκτη συμμετοχής και του δείκτη ανεργίας που εμφανίζει η περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (αμφότεροι είναι οι χαμηλότεροι στο σύνολο της χώρας) ενδεχομένως να συνδέεται με τους ορισμούς της ανεργίας αλλά και με τους τρόπους καταγραφής της. Έτσι, το ιδιαίτερα χαμηλό αυτό ποσοστό ανεργίας μπορεί να ήταν σημαντικά υψηλότερο, εάν στην ανεργία προσμετρούνταν μορφές απασχόλησης που προσομοιάζουν περισσότερο με καταστάσεις ανεργίας. Επιπρόσθετα, τα χαμηλά ποσοστά ανεργίας ενδέχεται να συνδέονται και με το φαινόμενο των απογοητευμένων ανέργων, φαινόμενο που αναφέρεται σε άτομα που, απογοητευμένα από τις συνεχείς αναζητήσεις για εξεύρεση μιας θέσης εργασίας και την αδυναμία εξασφάλισής της, εγκαταλείπουν την προσπάθειά τους και δηλώνουν ότι «πλέον δεν αναζητούν εργασία», με αποτέλεσμα να μην καταγράφονται ως άνεργοι και να μην μετρώνται στο ποσοστό ανεργίας από τις αρμόδιες υπηρεσίες.

Η τάση αυτή μείωσης της ανεργίας καταγράφεται και στα στοιχεία της εγγεγραμμένης ανεργίας του ΟΑΕΔ[165], που παρουσιάζονται στον Πίνακα 35. Κατά το χρονικό διάστημα 31/10/2004 έως 31/10/2008, η εγγεγραμμένη ανεργία στην Ελλάδα μειώνεται κατά 19,8% και από 495.514 άτομα περιορίζεται σε 397.516. Και στην περίπτωση της εγγεγραμμένης ανεργίας η μείωση αυτή δεν κατανέμεται με παρόμοιο τρόπο ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας. Από τις δεκατρείς περιφέρειες της χώρας, δέκα σημειώνουν μείωση της εγγεγραμμένης ανεργίας, ενώ τρεις αύξηση. Συγκεκριμένα τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης εμφανίζει η περιφέρεια Ιονίων Νήσων με ρυθμό 171,9% (ή 4.469 άτομα) και ακολουθούν οι

165. Παρά το γεγονός ότι τα στοιχεία της εγγεγραμμένης ανεργίας δεν είναι απόλυτα συγκρίσιμα με αυτά που προκύπτουν από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, καθώς υιοθετούνται διαφορετικοί ορισμοί και εν γένει διαφορετικές μεθοδολογίες συγκέντρωσης, καταγραφής και αξιοποίησής τους, τα τελευταία χρόνια οι εκτιμήσεις της ανεργίας από τις δύο αυτές διαφορετικές πηγές εμφανίζουν σημαντική σύγκλιση.

Πίνακας 35: Μεταβολές εγγεγραμμένης ανεργίας στις περιφέρειες της χώρας, κατά το χρονικό διάστημα 2004-2008

Περιφέρειες	Αριθμός ανέργων 31/10/2004	Αριθμός ανέργων 31/10/2008	Μεταβολή	% Μεταβολή
Αν. Μακεδονία και Θράκη	30.035	24.474	-5.561	-18,5
Κεντρική Μακεδονία	85.494	85.877	383	0,4
Δυτική Μακεδονία	18.176	11.349	-6.827	-37,6
Ήπειρος	21.534	16.891	-4.643	-21,6
Θεσσαλία	37.894	26.004	-11.890	-31,4
Ιόνιοι Νήσοι	2.600	7.069	4.469	171,9
Δυτική Ελλάδα	33.310	24.589	-8.721	-26,2
Στερεά Ελλάδα	24.750	17.814	-6.936	-28,0
Αττική	184.749	130.733	-54.016	-29,2
Πελοπόννησος	17.076	14.979	-2.097	-12,3
Βόρειο Αιγαίο	4.837	3.280	-1.557	-32,2
Νότιο Αιγαίο	14.516	7.375	-7.141	-49,2
Κρήτη	20.543	27.082	6.539	31,8
Σύνολο χώρας	**495.514**	**397.516**	**-97.998**	**-19,8**

περιφέρειες Κρήτης και Κεντρικής Μακεδονίας με 31,8% (6.539 άτομα) και 0,4% (383 άτομα) αντίστοιχα. Από τις περιφέρειες που μειώνουν την εγγεγραμμένη ανεργία, τον μεγαλύτερο ρυθμό μείωσης εμφανίζουν οι περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου (-49,2%) και της Δυτικής Μακεδονίας (-37,6%), ενώ τον χαμηλότερο ρυθμό μείωσης οι περιφέρειες της Πελοποννήσου (-12,3%) και της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (-18,5%). Σε απόλυτες τιμές, τη μεγαλύτερη μείωση εμφάνισαν οι περιφέρειες Αττικής (-54.016) και Θεσσαλίας (-11.890), ενώ προς την αντίθετη κατεύθυνση, τη μικρότερη μείωση εμφάνισαν οι περιφέρειες Πελοποννήσου (-2.097) και Βορείου Αιγαίου (-1.557).[166]

166. Οι πολύ διαφορετικοί ρυθμοί μεταβολής της εγγεγραμμένης ανεργίας αναδεικνύουν το ερώτημα του κατά πόσον οι ρυθμοί αυτοί συνδέονται αποκλειστικά με τις μεταβολές της εν γένει οικονομικής δραστηριότητας ή οφείλονται και εν μέρει στις δράσεις

Η από κοινού θεώρηση των εξελίξεων της ανεργίας μέσα από τα στοιχεία της ΕΣΥΕ και του ΟΑΕΔ οδηγεί σε περαιτέρω διαπιστώσεις αναφορικά με τα ειδικά χαρακτηριστικά της ανεργίας στην Ελλάδα. Κατ' αρχάς, ο διαφορετικός ρυθμός μείωσης της ανεργίας για το σύνολο της χώρας οφείλεται εν μέρει στο διαφορετικό χρονικό διάστημα αναφοράς αλλά και στους διαφορετικούς ορισμούς και μεθοδολογίες προσέγγισης και καταγραφής της ανεργίας. Το ίδιο, σε γενικές γραμμές, αναμένεται να ισχύει και για τους διαφορετικούς ρυθμούς μεταβολής της ανεργίας που εντοπίζονται ανάμεσα στις περιφέρειες.

Ωστόσο, και μια σειρά κοινών τάσεων αναδεικνύεται, όπως η σημαντική αύξηση της ανεργίας στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων, που καταγράφεται με γλαφυρότητα και από τις δύο πηγές, ή η κατάταξη της Θεσσαλίας ανάμεσα στις περιφέρειες με υψηλό ρυθμό μείωσης της ανεργίας. Επιπρόσθετα, επισημαίνεται ότι οι τρεις περιφέρειες (Αν. Μακεδονία και Θράκη, Ήπειρος και Δ. Ελλάδα), που, σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, εμφανίζουν τους χαμηλότερους ρυθμούς μείωσης της ανεργίας, δεν συγκαταλέγονται ανάμεσα στις περιφέρειες με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της εγγεγραμμένης ανεργίας.

Ωστόσο, παρά το αναμφισβήτητο γεγονός της μείωσης της ανεργίας, που συνδέεται με τους σχετικά υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης, πολλά ζητήματα έχουν εγερθεί γύρω από την πραγματικότητα των μεγεθών αυτών. Πέρα από τις όποιες επιφυλάξεις εγείρονται αναφορικά με το ύψος των σχετικών μεγεθών ή τις διαδικασίες καταγραφής και καταχώρησης των ανέργων, υπάρχουν ζητήματα που καταδεικνύουν ότι η πραγματική ανεργία στην Ελλάδα είναι σημαντικά υψηλότερη από αυτήν που καταγράφουν οι επίσημες στατιστικές της πολιτείας.[167]

του ΟΑΕΔ και ειδικότερα στην εφαρμογή και αποτελεσματικότητα των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης.

167. Συνοπτικά, επισημαίνεται ότι, πέρα από τα προβλήματα καταγραφής της πραγματικής ανεργίας, τόσο τα υψηλά μερίδια της ακούσιας μερικής απασχόλησης όσο και αυτά των συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών (δηλαδή των ατόμων που απασχολούνται στις οικογενειακές επιχειρήσεις χωρίς κανονικό μισθό) υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας κεκαλυμμένης ανεργίας. Για μια εκτενέστερη θεώρηση των ζητημάτων αυτών, βλέπε Ευστράτογλου (2009).

4.4 Κλάδοι περιφέρειας κατά μέγεθος απασχόλησης

Μια αρχική εικόνα της διαφοροποίησης της εξειδίκευσης των περιφερειών παρέχεται μέσα από τη διερεύνηση των μεγαλύτερων κλάδων στους οποίους συγκεντρώνεται η απασχόληση σε κάθε περιφέρεια ξεχωριστά. Η εικόνα αυτή παρέχεται από τα στοιχεία του Πίνακα 34, στον οποίο παρουσιάζονται οι πέντε μεγαλύτεροι, σε μέγεθος απασχόλησης, κλάδοι της κάθε περιφέρειας, το άθροισμα της απασχόλησής τους και το μερίδιο συμμετοχής τους στη συνολική απασχόληση που καταλαμβάνουν, σε ένα ιδιαίτερα πρόσφατο χρονικό σημείο (έτος 2008).

Μια πρώτη διαπίστωση αφορά το ύψος των συνολικών αυτών μεριδίων που κυμαίνεται ανάμεσα στο 45,6% (Αττική) και στο 68,4% (Ιόνιοι Νήσοι), παρέχοντας μια πρώτη ένδειξη του φάσματος των επιλογών που διαμορφώνονται για ένα σημαντικό τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού της περιφέρειας. Με εξαίρεση την Αττική (45,6%), σε όλες τις άλλες περιφέρειες οι πέντε μεγαλύτεροι κλάδοι συγκεντρώνουν μερίδια άνω του 50,0% της συνολικής απασχόλησης (μεταξύ 52,3% και 68,4%). Σε τέσσερις μάλιστα περιφέρειες οι κλάδοι αυτοί απασχολούν άνω του 60,0% των εργαζομένων (Ιόνιοι Νήσοι 68,4%, Πελοπόννησος 64,0%, Αν. Μακεδονία και Θράκη 62,6%, και Ν. Αιγαίο 61,0%).

Μια δεύτερη διαπίστωση, που προκύπτει από την ταξινόμηση των κλάδων, συνδέεται με το είδος των κλάδων και τη συχνότητα της παρουσίας τους στις περιφέρειες. Έτσι, η πιο ισχυρή παρουσία αφορά τον κλάδο της γεωργίας, κτηνοτροφίας και αλιείας. Αν και με φθίνουσα τάση, ο κλάδος εξακολουθεί να είναι ο μεγαλύτερος σε οκτώ περιφέρειες και να καταγράφει παρουσία σε τρεις ακόμα, αναδεικνύοντας τον κατεξοχήν αγροτικό χαρακτήρα της χώρας.

Αττική και Νότιο Αιγαίο[168] είναι οι δύο περιφέρειες στις οποίες ο κλάδος της γεωργίας, κτηνοτροφίας και αλιείας δεν έχει ισχυρή παρουσία. Στην Αττική, βεβαίως, η ισχνή παρουσία του κλάδου[169] συνδέεται με το βαθμό αστικοποίησης

168. Η απουσία του κλάδου της γεωργίας-κτηνοτροφίας από την ομάδα των πέντε μεγαλύτερων κλάδων στην περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου οφείλεται κυρίως στο νομό Δωδεκανήσου, στον οποίο συγκεντρώνει ένα ιδιαίτερα περιορισμένο μερίδιο απασχόλησης και λιγότερο στο νομό Κυκλάδων, στον οποίο ο κλάδος διατηρεί μια ισχυρότερη παρουσία.

169. Καταλαμβάνει μόλις το 1,0% της συνολικής απασχόλησης το 2008.

Πίνακας 36: Ταξινόμηση κλάδων περιφέρειας κατά μέγεθος απασχόλησης το 2008

Περιφέρειες	Κλάδος 1	Κλάδος 2	Κλάδος 3	Κλάδος 4	Κλάδος 5	Σύνολο πεντε κλάδων	Μερίδιο συμμετοχής απασχόλησης (%)
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	Γεωργία, κτηνοτροφία (57.121)	Δημόσια διοίκηση (26.443)	Μεταποίηση (26.141)	Λιανικό εμπόριο (20.386)	Κατασκευές (17.718)	147.809	62,6
Κεντρική Μακεδονία	Λιανικό εμπόριο (102.925)	Γεωργία, κτηνοτροφία (93.961)	Λοιποί κλάδοι μεταποίησης (75.200)	Κατασκευές (64.717)	Λοιποί κλάδοι υπηρεσιών (62.483)	399.286	52,3
Δυτική Μακεδονία	Γεωργία, κτηνοτροφία (18.232)	Κατασκευές (11.142)	Λιανικό εμπόριο (10.375)	Δημόσια διοίκηση (9.916)	Εκπαίδευση (8.646)	58.311	54,4
Ήπειρος	Γεωργία, κτηνοτροφία (26.094)	Κατασκευές (15.824)	Λιανικό εμπόριο (13.759)	Δημόσια διοίκηση (11.895)	Εκπαίδευση (11.309)	78.881	57,7
Θεσσαλία	Γεωργία, κτηνοτροφία (60.503)	Λιανικό εμπόριο (32.998)	Δημόσια διοίκηση (27.845)	Εκπαίδευση (27.178)	Λοιποί κλάδοι μεταποίησης (26.380)	174.904	58,4
Ιόνιοι Νήσοι	Ξενοδοχεία και εστιατόρια (21.243)	Γεωργία, κτηνοτροφία (14.489)	Λιανικό εμπόριο (13.675)	Κατασκευές (9.327)	Λοιποί κλάδοι υπηρεσιών (6.056)	64.790	68,4
Δυτική Ελλάδα	Γεωργία, κτηνοτροφία (57.555)	Λιανικό εμπόριο (32.311)	Κατασκευές (26.965)	Εκπαίδευση (26.666)	Δημόσια διοίκηση (21.688)	165.185	58,7
Στερεά Ελλάδα	Γεωργία, κτηνοτροφία (41.909)	Λοιποί κλάδοι μεταποίησης (25.831)	Λιανικό εμπόριο (23.683)	Κατασκευές (20.981)	Δημόσια διοίκηση (17.999)	130.403	58,3
Αττική	Λιανικό εμπόριο (207.530)	Λοιποί κλάδοι μεταποίησης (164.598)	Δημόσια διοίκηση (154.850)	Άλλες επιχειρηματ. δραστηρ. (133.537)	Κατασκευές (128.288)	788.803	45,6
Πελοπόννησος	Γεωργία, κτηνοτροφία (75.583)	Λιανικό εμπόριο (29.335)	Δημόσια διοίκηση (19.723)	Κατασκευές (19.635)	Εκπαίδευση (16.925)	161.201	64,0
Βόρειο Αιγαίο	Δημόσια διοίκηση (13.309)	Γεωργία, κτηνοτροφία (9.161)	Λιανικό εμπόριο (8.662)	Εκπαίδευση (5.872)	Κατασκευές (5.536)	42.540	58,7
Νότιο Αιγαίο	Ξενοδοχεία και εστιατόρια (28.194)	Λιανικό εμπόριο (18.061)	Κατασκευές (12.087)	Δημόσια διοίκηση (10.135)	Λοιποί κλάδοι υπηρεσιών (8.205)	76.682	61,0
Κρήτη	Γεωργία, κτηνοτροφία (40.769)	Ξενοδοχεία και εστιατόρια (34.976)	Λιανικό εμπόριο (31.136)	Κατασκευές (25.454)	Λοιποί κλάδοι εμπορίου (17.064)	149.399	57,2

της περιφέρειας, με τον ιδιαίτερο καταμερισμό της εργασίας που διαμορφώνεται και τις οικονομικές δραστηριότητες που συνδέονται με αυτόν. Στην Αττική κυριαρχούν κατά κύριο λόγο οι κλάδοι που κατατάσσονται στον τριτογενή τομέα παραγωγής της οικονομίας και ακολουθούν οι κλάδοι του δευτερογενούς. Τα μεγέθη της απασχόλησης στους βασικούς αυτούς τομείς της οικονομικής δραστηριότητας ενισχύουν περαιτέρω την ταυτότητα της περιφέρειας, αναδεικνύοντας τον κατεξοχήν χαρακτήρα της ως περιφέρειας υπηρεσιών αλλά με τη σχετικά υψηλή (για τα δεδομένα της χώρας) παρουσία του δευτερογενούς τομέα.

Ωστόσο, ο πρώτος σε συχνότητα εμφάνισης κλάδος στην σχετική ταξινόμηση είναι ο κλάδος του λιανικού εμπορίου. Εμφανίζεται και στις δεκατρείς περιφέρειες της χώρας, σε μία από αυτές (Κ. Μακεδονία) ως ο μεγαλύτερος, σε άλλες τρεις (Θεσσαλία, Δ. Ελλάδα, Πελοπόννησος) ως ο δεύτερος σε μέγεθος απασχόλησης, ενώ στις υπόλοιπες κατανέμεται στην τρίτη και τέταρτη θέση. Αυτή η ισχυρή παρουσία του κλάδου, σε όλες σχεδόν τις περιφέρειες της χώρας, παρέχει και ενδείξεις τόσο του βαθμού εξειδίκευσης της χώρας όσο και των χαρακτηριστικών που συνδέονται με την παραγωγικότητα, καθώς και με την παραγωγή και διάθεση προϊόντων και υπηρεσιών υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης.

Ακολουθεί ο κλάδος των κατασκευών, ο οποίος εμφανίζεται σε δώδεκα περιφέρειες της χώρας (μόνο στην περιφέρεια της Θεσσαλίας δεν περιλαμβάνεται μέσα στους πέντε μεγαλύτερους κλάδους). Σε δύο από τις περιφέρειες (Δ. Μακεδονία, Ήπειρος) εμφανίζεται ως δεύτερος[170], σε άλλες δύο (Δ. Ελλάδα, Ν. Αιγαίο) ως τρίτος και στις υπόλοιπες περιφέρειες κατανέμεται στην τέταρτη και στην πέμπτη θέση. Στο βαθμό που ο κλάδος των κατασκευών εξακολουθεί να διατηρεί υψηλό δείκτη διακλαδικών σχέσεων (να συνδέεται δηλαδή με έναν σημαντικό αριθμό άλλων κλάδων της οικονομίας), η ισχυρή παρουσία του σε μεγάλο αριθμό περιφερειών παρέχει και μια διαφορετική ένδειξη του ιδιαίτερου ρόλου του στην οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών.

Ακολουθούν οι κλάδοι της δημόσιας διοίκησης, η οποία εμφανίζεται σε οκτώ περιφέρειες, καταλαμβάνοντας μάλιστα την πρώτη θέση στην περιφέρεια του Βορείου Αιγαίου, της εκπαίδευσης, που εμφανίζεται σε έξι, και της μεταποίησης,

170. Η υψηλή αυτή θέση του κλάδου στις δύο περιφέρειες ενδέχεται να συνδέεται με την κατασκευή των μεγάλων δημόσιων έργων που αφορούν την Εγνατία οδό, η οποία διατρέχει σημαντικό τμήμα των δύο αυτών περιφερειών.

που εμφανίζεται σε πέντε περιφέρειες. Ιδιαίτερη περίπτωση συνιστά ο κλάδος των ξενοδοχείων-εστιατορίων, που εμφανίζεται σε τρεις νησιωτικές περιφέρειες (Ιόνια Νησιά, Ν. Αιγαίο και Κρήτη)[171] καταλαμβάνοντας την πρώτη θέση στις δύο πρώτες και τη δεύτερη θέση στην περιφέρεια της Κρήτης. Ο κλάδος, ταυτοχρόνως, απουσιάζει πλήρως από τις άλλες ηπειρωτικού χαρακτήρα περιφέρειες, αναδεικνύοντας ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της τουριστικής ανάπτυξης της χώρας, υποδηλώνοντας ωστόσο, εμμέσως, την αδυναμία ανάδειξης των ιδιαίτερων (και αξιοθέατων) χαρακτηριστικών των άλλων περιφερειών της χώρας.

Τέλος, επιχειρώντας μια διαφορετική ταξινόμηση και αποτίμηση της παρουσίας των κλάδων στις περιφέρειες και βαθμολογώντας την πρώτη θέση κάθε κλάδου με πέντε μονάδες, τη δεύτερη με τέσσερις και την πέμπτη θέση με μία μονάδα προκύπτει η παρακάτω διάταξη: γεωργία-κτηνοτροφία (11-52), λιανικό εμπόριο (13-46), κατασκευές (12-27), δημόσια διοίκηση (8-17), μεταποίηση (5-15), ξενοδοχεία-εστιατόρια (3-14) και εκπαίδευση (6-9), όπου ο πρώτος αριθμός παραπέμπει στις περιφέρειες στις οποίες ο κλάδος εντοπίζεται ανάμεσα στους πέντε μεγαλύτερους και ο δεύτερος στην αποτίμηση της θέσης του.

4.5 Μεταβολές απασχόλησης κατά θέση στο επάγγελμα

Στην ενότητα αυτή του κεφαλαίου επιχειρείται η διερεύνηση μιας άλλης πλευράς των εξελίξεων της απασχόλησης ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας, αυτής που συνδέεται με τη θέση στο επάγγελμα. Μια τέτοια διερεύνηση φωτίζει διαφορετικές όψεις των εξελίξεων και επιτρέπει τη συναγωγή σημαντικών διαπιστώσεων και συμπερασμάτων αναφορικά με τις εξελίξεις του θεσμού της αγοράς εργασίας, της επιχειρηματικότητας της κάθε περιφέρειας, όπως αυτή αναδεικνύεται μέσα από τις μεταβολές του αριθμού των εργοδοτών αλλά και των αυτοαπασχολουμένων, καθώς και των δυνατοτήτων που εμφανίζουν οι μικρές συνήθως οικογενειακές επιχειρήσεις να διατηρούν στους κόλπους τους μέλη των οικογενειών τους. Μια πρώτη προσέγγιση αυτών των εξελίξεων παρέχεται μέσα από τα στοιχεία του Πίνακα 37, στον οποίο παρουσιάζονται οι ρυθμοί μεταβολής

171. Το Βόρειο Αιγαίο αποτελεί τη μοναδική νησιωτική περιφέρεια της χώρας, στην οποία ο κλάδος των ξενοδοχείων-εστιατορίων δεν συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πέντε μεγαλύτερους κλάδους, υποδηλώνοντας την περιορισμένη ανάπτυξη των τουριστικών δραστηριοτήτων.

Πίνακας 37: Μεταβολές της απασχόλησης κατά θέση επαγγέλματος στις περιφέρειες της χώρας (2000-2008)

Περιφέρειες	Ρυθμός μεταβολής εργοδοτών	Ρυθμός μεταβολής αυτοαπασχολουμένων	Ρυθμός μεταβολής μισθωτών	Ρυθμός μεταβολής βοηθών στις οικογενειακές επιχειρήσεις
Αν. Μακεδονία και Θράκη	14,4	-1,5	16,3	-55,8
Κεντρική Μακεδονία	-0,3	1,1	20,5	-24,8
Δυτική Μακεδονία	19,4	-1,6	16,9	-42,4
Ήπειρος	25,5	-10,6	31,6	-34,6
Θεσσαλία	42,8	-8,6	37,4	-36,8
Ιόνιοι Νήσοι	36,4	-21,6	22,0	12,2
Δυτική Ελλάδα	47,5	-10,1	31,0	-49,2
Στερεά Ελλάδα	-27,3	13,5	28,6	-20,6
Αττική	21,3	2,3	25,4	-9,1
Πελοπόννησος	13,1	-7,0	30,9	30,8
Βόρειο Αιγαίο	-2,2	-8,0	38,1	-36,3
Νότιο Αιγαίο	14,4	5,0	9,9	41,6
Κρήτη	65,1	-24,2	25,4	-47,9
Σύνολο χώρας	**16,7**	**-4,1**	**25,0**	**-31,8**

της απασχόλησης ως προς τη θέση στο επάγγελμα, σε κάθε περιφέρεια ξεχωριστά.

Έτσι, σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα, οι εργοδότες, στο σύνολο της χώρας, αυξάνονται κατά 54.510 άτομα ή ποσοστό 16,7%, καταλαμβάνοντας, το 2008, το 8,3% της συνολικής απασχόλησης της χώρας. Στον αντίποδα, οι αυτοαπασχολούμενοι παρουσιάζουν μείωση κατά -4,1% (ή κατά 40.729 άτομα), διατηρώντας όμως ένα μερίδιο της τάξης του 20,9% στη συνολική απασχόληση της χώρας το 2008.[172] Ωστόσο, η βασική εξέλιξη που παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέ-

172. Θα μπορούσε κανείς, με κάθε επιφύλαξη, να υποστηρίξει ότι οι εξελίξεις στα δύο αυτά μεγέθη υποδηλώνουν την περαιτέρω ανάπτυξη κάποιων επιχειρηματικών ευκαιριών και, στο βαθμό και στο μέτρο που αυτό ισχύει, τη μετατροπή ενός αριθμού αυτοαπασχολουμένων σε εργοδότες.

ρον είναι η μεγάλη αύξηση των μισθωτών, που ανέρχεται σε 25,0% (ή 595.693 άτομα) διαμορφώνοντας το μερίδιο της μισθωτής απασχόλησης, το 2008, στο 64,9% της συνολικής απασχόλησης στη χώρα.[173]

Τέλος, παρά τη μείωση κατά 31,8% ή κατά 125.221 άτομα, οι βοηθοί στις οικογενειακές επιχειρήσεις εξακολουθούν να διατηρούν ένα μερίδιο της τάξης του 5,9% στη συνολική απασχόληση. Η μείωση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους. Είτε θετικά, υποδηλώνοντας τη δυνατότητα των μελών της οικογενειακής επιχείρησης να διασφαλίσουν μια κανονικά αμειβόμενη θέση μισθωτής απασχόλησης, είτε αρνητικά, υποδηλώνοντας την αδυναμία της οικογενειακής επιχείρησης να διατηρήσει στους κόλπους της τα μέλη της οικογένειας.

Ωστόσο, όπως συμβαίνει με το σύνολο της απασχόλησης, έτσι και εδώ οι εξελίξεις αυτές διαφοροποιούνται έντονα ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, οι εργοδότες αυξάνουν την απασχόλησή τους στην πλειονότητα των περιφερειών της χώρας (σε δέκα από τις δεκατρείς), με ρυθμούς που κυμαίνονται από 13,1% (Πελοπόννησος) μέχρι 65,1% (Κρήτη), παρέχοντας ενδείξεις των επιχειρηματικών ευκαιριών που αναδεικνύονται στις περιφέρειες. Εκτός της Κρήτης, υψηλούς ρυθμούς αύξησης των εργοδοτών εμφανίζουν οι περιφέρειες της Δυτικής Ελλάδας (47,5%), της Θεσσαλίας (42,8%) και των Ιονίων Νήσων (36,4%), ενώ περιορισμένους ρυθμούς ανάπτυξης εμφανίζουν οι περιφέρειες του Νοτίου Αιγαίου (14,4%), της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (14,4%) και της Δυτικής Μακεδονίας (19,4%). Ταυτοχρόνως, όμως, οι εργοδότες μειώνουν την απασχόλησή τους στις περιφέρειες της Στερεάς Ελλάδας (-27,3%), του Βορείου Αιγαίου (-2,2%) και της Κεντρικής Μακεδονίας (-0,3%).

Οι αυτοαπασχολούμενοι αυξήθηκαν σε τέσσερις περιφέρειες και μειώθηκαν στις υπόλοιπες εννέα. Ειδικότερα, αύξηση παρουσίασαν στις περιφέρειες της Στερεάς Ελλάδας (13,5%), του Νοτίου Αιγαίου (5,0%), της Αττικής (2,3%) και της Κεντρικής Μακεδονίας (1,1%). Αντίθετα, στις περιφέρειες που παρουσίασαν μείωση, ο ρυθμός μεταβολής κυμαίνεται από -1,5 (Αν. Μακεδονία και Θράκη) έως -24,2% (Κρήτη). Και στην περίπτωση των αυτοαπασχολουμένων οι μειώσεις

173. Για τις διαδικασίες μισθωτοποίησης της απασχόλησης κατά τη δεκαετία του 1990, στο σύνολο της χώρας και στους νομούς της ξεχωριστά, καθώς και για τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στις μορφές της απασχόλησης ως προς τη θέση στο επάγγελμα και την ανάπτυξη του θεσμού της αγοράς εργασίας, βλέπε Ευστράτογλου (2006α).

της απασχόλησής τους μπορούν να ερμηνευθούν με δύο τρόπους. Είτε θετικά, υπό την έννοια ότι αναπτύσσουν περαιτέρω την όποια οικονομική δραστηριότητα ασκούσαν προσλαμβάνοντας προσωπικό, γεγονός που τους μετατρέπει αυτόματα σε εργοδότες, είτε αρνητικά, υπό την έννοια ότι αδυνατούν να διατηρήσουν τη δραστηριότητα που ασκούν και μετατρέπονται είτε σε μισθωτούς[174] είτε σε ανέργους.

Ωστόσο, όπως ήδη επισημάνθηκε, η πιο σημαντική διαδικασία αφορά την περαιτέρω αύξηση της μισθωτής απασχόλησης. Οι μισθωτοί αυξήθηκαν σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, με ρυθμούς που κυμαίνονται μεταξύ του 38,1% (Ν. Αιγαίο) και 9,9% (Β. Αιγαίο).[175] Πέρα από το Νότιο Αιγαίο, τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της μισθωτής απασχόλησης εμφανίζουν οι περιφέρειες της Θεσσαλίας (37,4%), της Ηπείρου (31,6%) και της Δυτικής Ελλάδας (31,0%), ενώ τους χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης εμφανίζουν οι περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου (9,9%), Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (16,3%) και Δυτικής Μακεδονίας (16,9%).

Τέλος, όσον αφορά τις εξελίξεις στους βοηθούς στις οικογενειακές επιχειρήσεις, η παρουσία τους σε δέκα περιφέρειες μειώθηκε, ενώ στις υπόλοιπες τρεις αυξήθηκε. Οι ρυθμοί μείωσης των βοηθών στις οικογενειακές επιχειρήσεις κυμαίνονται μεταξύ του -55,8% (Αν. Μακεδονία και Θράκη) και -9,1% (Αττική). Εκτός της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης των βοηθών εμφανίζουν οι περιφέρειες της Δυτικής Ελλάδας (-49,2%), της Κρήτης (-47,9%), της Δυτικής Μακεδονίας (-42,4%), του Βορείου Αιγαίου

174. Η μετατροπή των αυτοαπασχολουμένων σε μισθωτούς, παρά το γεγονός ότι συνιστά μια αμιγώς καπιταλιστική διαδικασία, με την επέκταση των αμιγώς καπιταλιστικών μορφών απασχόλησης, δεν συνιστά απαραίτητα αρνητική διαδικασία. Η αρνητική διάστασή της είναι συνδεδεμένη με την αδυναμία διατήρησης μιας επιθυμητής (στο βαθμό που υφίσταται) οικονομικής δραστηριότητας.

175. Αυτή η κάλυψη των δύο ακραίων σημείων του φάσματος των εξελίξεων της μισθωτής απασχόλησης από τις δύο νησιωτικές περιφέρειες της χώρας, που καλύπτουν τις δύο πλευρές του Αιγαίου, αναδεικνύει τις σημαντικά διαφοροποιημένες συνθήκες που επικρατούν στις δύο αυτές περιφέρειες, με τον ιδιαίτερα περιορισμένο αγροτικό χαρακτήρα της μιας (Ν. Αιγαίο) έναντι του εκτεταμένου και παραδοσιακού της άλλης (Β. Αιγαίο), καθώς και με την εκτεταμένη ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα (και ιδιαίτερα του τουρισμού) αντίστοιχα στην πρώτη, ο οποίος όμως εμφανίζεται σχετικά περιορισμένος και υποβαθμισμένος στη δεύτερη.

(-36,3%) και της Ηπείρου (-34,6%), με τις υπόλοιπες περιφέρειες να εμφανίζουν χαμηλότερους ρυθμούς μείωσης. Τέλος, οι περιφέρειες με αύξηση της απασχόλησης των βοηθών είναι το Νότιο Αιγαίο (41,6%), η Πελοπόννησος (30,8%) και τα Ιόνια Νησιά (12,2%).[176]

4.6 Μια προσέγγιση των αιτιών των μεταβολών της απασχόλησης

Στην τρέχουσα ενότητα της εργασίας καταβάλλεται προσπάθεια ώστε να αναδειχθούν μερικά από τα αίτια των μεταβολών της απασχόλησης. Η χρήση μιας μεθόδου απόκλισης-συμμετοχής[177] (Shift – share analysis) συμβάλλει, μέσα από το διαχωρισμό της μεταβολής της απασχόλησης σε επιμέρους συνιστώσες, στην ανάδειξη μερικών από τα αίτια αυτά. Οι συνιστώσες αυτές αναφέρονται ως εθνική, ομολογική και διαφορική. Η κάθε συνιστώσα συνδέεται με μια κατηγορία παραγόντων, με αποτέλεσμα τόσο το μέγεθός της όσο και η κατεύθυνση της μεταβολής της να αναδεικνύουν την έκταση της επίδρασης των παραγόντων αυτών αλλά και την κατεύθυνση των μεταβολών τους.

Τα αποτελέσματα της εφαρμογής της μεθόδου για τις περιφέρειες της χώρας παρουσιάζονται στον Πίνακα 38. Κατ' αρχάς, υπενθυμίζεται ότι η συνολική απασχόληση, κατά το χρονικό διάστημα 2000-2008, αυξήθηκε σε εθνικό επίπεδο κατά 484.668 άτομα (από 4.097.875 σε 4.582.543). Όπως ωστόσο επισημάνθηκε σε άλλο σημείο του κεφαλαίου, η μεταβολή αυτή της απασχόλησης δεν κατανέμεται με ομοιόμορφο τρόπο ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας, παρέχοντας μια ένδειξη των σημαντικών περιφερειακών ανισοτήτων που επικρατούν.

Με εξαίρεση την περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, όπου η μεταβολή της απασχόλησης ήταν αρνητική (-1,0%), όλες οι περιφέρειες της χώρας εμφάνισαν αύξηση της απασχόλησης. Στην περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης η σημαντική αρνητική επικράτηση της ομολογικής συνιστώσας, σε

176. Αναπτύσσοντας μια συλλογιστική παρεμφερή με αυτήν στην αρχή της ενότητας του κεφαλαίου, οι αυξήσεις της απασχόλησης των βοηθών στις οικογενειακές επιχειρήσεις μπορούν να ερμηνευθούν με δύο τρόπους. Θετικά, υπό την προϋπόθεση μιας οικειοθελούς παραμονής των μελών της οικογένειας στην επιχείρηση και, αρνητικά, υπό την έννοια μιας αδυναμίας εξασφάλισης μιας κανονικά αμειβόμενης θέσης εργασίας και αναγκαστικής παραμονής στην οικογενειακή επιχείρηση.

177. Η μέθοδος παρουσιάζεται συνοπτικά στο παράρτημα της παρούσας εργασίας.

Πίνακας 38: Μεταβολές απασχόλησης κατά κλάδο, στις περιφέρειες της χώρας

Περιφέρειες	Μεταβολές σε απόλυτα μεγέθη και ποσοστά				Συνιστώσες απόκλισης και συμμετοχής σε απόλυτες τιμές		
	2000	2008	Μεταβολή	% Μεταβολή	Εθνική συνιστώσα	Ομολογική συνιστώσα	Διαφορική συνιστώσα
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	238.579	236.193	-2.385	-1,0	28.217	-20.788	-9.815
Κεντρική Μακεδονία	697.657	763.453	65.796	9,4	82.514	-13.503	-3.215
Δυτική Μακεδονία	101.150	107.105	5.955	5,9	11.963	-3.955	-2.053
Ήπειρος	124.476	136.609	12.133	9,7	14.722	-2.946	356
Θεσσαλία	272.892	299.599	26.707	9,8	32.276	-19.011	13.442
Ιόνιοι Νήσοι	88.410	94.740	6.330	7,2	10.457	-1.548	-2.579
Δυτική Ελλάδα	267.686	281.309	13.622	5,1	31.660	-18.399	361
Στερεά Ελλάδα	198.949	223.613	24.665	12,4	23.530	-9.903	11.038
Αττική	1.434.918	1.728.541	293.623	20,5	169.712	115.382	8.528
Πελοπόννησος	239.478	252.030	12.552	5,2	28.324	-20.859	5.087
Βόρειο Αιγαίο	64.332	72.480	8.149	12,7	7.609	295	245
Νότιο Αιγαίο	112.594	125.690	13.096	11,6	13.317	6.129	-6.350
Κρήτη	256.754	261.181	4.427	1,7	30.367	-10.894	-15.047
Σύνολο χώρας	**4.097.875**	**4.582.543**	**484.670**	**11,8**	**484.688**	**0**	**2**

συνδυασμό με την επίσης αρνητική διαφορική συνιστώσα, υποδηλώνουν τη συνύπαρξη μιας εξαιρετικά δυσμενούς κλαδικής διάρθρωσης με την ταυτόχρονη απουσία των κατάλληλων τοπικού χαρακτήρα παραγόντων (π.χ. υποδομών), που θα συνέβαλλαν σε θετικές εξελίξεις στην απασχόληση. Με άλλα λόγια, ο συνδυασμός των δύο αυτών παραγόντων μπορεί να ερμηνεύσει ικανοποιητικά τις αρνητικές εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης.

Στην πλειονότητα των περιφερειών (δέκα από τις δεκατρείς) η κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης (ομολογική συνιστώσα) αναδεικνύεται ως παράγοντας που δυσχεραίνει (δεν ευνοεί) την αύξηση της απασχόλησης. Ιδιαίτερα ισχυρή αρνητική επίδραση φαίνεται να ασκεί στις περιφέρειες της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, της Δυτικής Ελλάδας, της Πελοποννήσου, της Θεσσαλίας, της Στερεάς Ελλάδας και της Κρήτης, ενώ ασθενέστερη, αλλά πάντα αρνητική επίδραση, στις περιφέρειες της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας και στα Ιόνια Νησιά. Στις τρεις άλλες περιφέρειες (Αττική, Βόρειο και Νότιο Αιγαίο) η κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης ασκεί ευνοϊκή επίδραση στην αύξηση της απασχόλησης, σε αρκετά, ωστόσο, διαφοροποιημένο επίπεδο.[178]

Από την άλλη πλευρά η επίδραση των τοπικού χαρακτήρα παραγόντων (διαφορική συνιστώσα) στην αύξηση της απασχόλησης των περιφερειών διαφοροποιείται έντονα. Οι παράγοντες αυτοί επιδρούν θετικά στις επτά από τις δεκατρείς περιφέρειες και αρνητικά στις άλλες έξι, παρέχοντας μια ένδειξη του διαφορετικού βαθμού ανάπτυξης των βασικών υποδομών στις περιφέρειες αλλά και του τρόπου (ή των τρόπων) με τους οποίους η παραγωγική διαδικασία επηρεάζεται και ανταποκρίνεται σε μια σειρά από εξελίξεις.

Στις περιπτώσεις που οι παράγοντες αυτοί επιδρούν θετικά, ιδιαίτερα ισχυρή είναι η επίδρασή τους στις περιφέρειες της Στερεάς Ελλάδας,[179] της Θεσσαλίας και της Πελοποννήσου και ασθενέστερη στις περιφέρειες της Αττικής,[180] της

178. Όπως ήδη επισημάνθηκε, η επίδραση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για την Αττική καθώς και για το Νότιο Αιγαίο, και ιδιαίτερα περιορισμένη για το Βόρειο Αιγαίο.

179. Οι βιομηχανικές υποδομές και η εγγύτητα με το μεγαλύτερο αστικό κέντρο αναδεικνύονται με γλαφυρότητα εδώ.

180. Αυτή η περιορισμένη επίδραση των υποδομών στην αύξηση της απασχόλησης της περιφέρειας της Αττικής, κατά πάσα πιθανότητα, δεν υποδηλώνει την απουσία των υποδομών, όσο την αναγκαιότητα (ή το γεγονός) ότι οι βιομηχανικού κυρίως χαρακτήρα υποδομές αναπτύσσονται σε όμορες της περιφέρειας περιοχές (Στερεά Ελλάδα,

Ηπείρου, της Δυτικής Ελλάδας και του Βορείου Αιγαίου. Στις περιπτώσεις που η επίδραση των παραγόντων αυτών είναι αρνητική, ιδιαίτερα ισχυρή αναδεικνύεται στις περιφέρειες της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, της Κρήτης και του Νοτίου Αιγαίου και ασθενέστερη στις περιφέρειες της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας και των Ιονίων Νήσων.

Ιδιαίτερες περιπτώσεις αποτελούν οι περιφέρειες Αττικής και Βορείου Αιγαίου, καθώς και οι τρεις συνιστώσες εμφανίζονται με θετικό πρόσημο, υποδηλώνοντας την ύπαρξη γενικά ευνοϊκών συνθηκών για την αύξηση της απασχόλησης. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται μέσα από τους υψηλούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης που παρουσίασαν, κατά το χρονικό διάστημα 2000-2008, οι δυο περιφέρειες (20,5% η Αττική και 12,7% το Β. Αιγαίο), που είναι και οι υψηλότεροι στο σύνολο της χώρας. Στις δύο αυτές περιφέρειες την ισχυρότερη επίδραση ασκεί η εθνική συνιστώσα, η γενικότερη δηλαδή τάση αύξησης της απασχόλησης που εμφανίζεται στη χώρα. Στην Αττική, ωστόσο, ισχυρές επιδράσεις ασκεί και η κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης (υψηλή ομολογική συνιστώσα), ενώ ιδιαίτερα περιορισμένη αναδεικνύεται η επίδραση των τοπικού χαρακτήρα παραγόντων (χαμηλή διαφορική συνιστώσα). Στην περίπτωση του Βορείου Αιγαίου, πέρα από τη σημαντική επίδραση της εθνικής συνιστώσας, οι δύο άλλες ασκούν ιδιαίτερα περιορισμένες επιδράσεις, υποδηλώνοντας την περιορισμένη συμβολή στην αύξηση της απασχόλησης τόσο της κλαδικής διάρθρωσης της απασχόλησης όσο και του τοπικού χαρακτήρα παραγόντων (δίκτυα, υποδομές κ.λπ.).

Στις περιφέρειες της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, της Δυτικής και της Κεντρικής Μακεδονίας, των Ιονίων Νήσων και της Κρήτης, τόσο η κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης όσο και οι τοπικού χαρακτήρα παράγοντες ασκούν αρνητικές επιδράσεις στην απασχόληση εμποδίζοντας την περαιτέρω ανάπτυξή της. Στις περιπτώσεις αυτές η αύξηση της απασχόλησης οφείλεται αποκλειστικά στην επικράτηση της γενικότερης (εθνικής) τάσης.

Στις περιφέρειες της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Στερεάς και Δυτικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου οι δύο επιδράσεις λειτουργούν αντιθετικά, με την κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης να ασκεί αρνητική επίδραση, ενώ οι τοπι-

---

Πελοπόννησος) και ασκούν, όπως φαίνεται και στην παρούσα ανάλυση, θετικές επιδράσεις σε αυτές. Με άλλα λόγια, και στην περίπτωση αυτή, αναδεικνύεται με ανάγλυφο τρόπο το φαινόμενο της διάχυσης των οικονομικών δραστηριοτήτων (βιομηχανικού κυρίως χαρακτήρα) σε όμορες περιοχές του αναπτυξιακού πόλου.

κοί παράγοντες θετική, με αποτέλεσμα σε μεγάλο βαθμό οι επιδράσεις αυτές να εξουδετερώνονται. Μόνο το Νότιο Αιγαίο συνιστά περιφέρεια όπου η κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης λειτουργεί θετικά στην αύξηση της απασχόλησης, ενώ οι τοπικού χαρακτήρα παράγοντες ασκούν αρνητική επίδραση, γεγονός που μέχρι ενός σημείου μπορεί να αποδοθεί στα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της περιφέρειας και στο ιδιαίτερα αυξημένο κόστος ανάπτυξης των υποδομών τους.

Η μεγάλη ποικιλία των καταστάσεων που παρουσιαστηκαν στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης με την εφαρμογή της μεθόδου, αναδεικνύουν την ποικιλία των τρόπων με τους οποίους οι περιφέρειες (και γενικά οι γεωγραφικές και χωρικές ενότητες) ανταποκρίνονται στις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις και διεργασίες. Αναδεικνύουν επίσης τους τρόπους με τους οποίους οι γενικότερες διεθνείς και εθνικές τάσεις αναπαράγονται και διαφοροποιούνται σε περιφερειακό (και τοπικό) επίπεδο, καταδεικνύοντας ταυτοχρόνως την ιδιαιτερότητα του τόπου και των χαρακτηριστικών που τον συνθέτουν.

4.7 Αναδιαρθρώσεις και νέες θέσεις εργασίας

Στην ενότητα αυτή του κεφαλαίου επιχειρείται μια αρχική διερεύνηση ανάμεσα στις αναδιαρθρώσεις και στις διαδικασίες δημιουργίας (ή απώλειας) θέσεων εργασίας. Έχει υποστηριχθεί από ορισμένους επιστήμονες (Robson, 2006 κ.ά.) ότι, σε περιοχές όπου οι διαδικασίες αναδιάρθρωσης της κλαδικής απασχόλησης είναι περισσότερο έντονες, παρατηρούνται και διαδικασίες δημιουργίας περισσότερων νέων θέσεων εργασίας. Μια τέτοια υπόθεση είναι εξαιρετικά χρήσιμη, αλλά εξίσου δυσχερής στην εμπειρική της επιβεβαίωση.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας επιχειρείται μια αρχική προσέγγιση της σχέσης αυτής, η οποία μόνο ως ενδεικτική μπορεί να ληφθεί υπόψη. Έτσι, ο βαθμός ή το ύψος των αναδιαρθρώσεων προσεγγίζεται μέσα από το άθροισμα των απόλυτων μεγεθών των μεταβολών της διάρθρωσης των κλάδων (Πίνακας 39).[181] Οι περιφέρειες που εμφανίζουν υψηλότερο δείκτη αναδιαρθρώσεων, στην πραγματικότητα, είναι περιφέρειες στις οποίες η απασχόληση έχει διαφοροποιηθεί με πιο έντονους ρυθμούς ανάμεσα στους κλάδους οικονομικής δρα-

181. Ο δείκτης αυτός παρέχει μια πρώτη ένδειξη του ύψους των αναδιαρθρώσεων της απασχόλησης ανάμεσα στους κλάδους και η χρήση του γίνεται με ιδιαίτερες επιφυλάξεις.

Πίνακας 39: Αναδιαρθρώσεις και νέες θέσεις εργασίας

Περιφέρειες	Μεταβολή διάρθρωσης κλάδων	Ποσοστιαία μεταβολή απασχόλησης
Αν. Μακεδονία και Θράκη	26,2	-1,0
Κεντρική Μακεδονία	23,0	9,4
Δυτική Μακεδονία	16,2	5,9
Ήπειρος	16,8	9,7
Θεσσαλία	28,0	9,8
Ιόνιοι Νήσοι	26,9	7,2
Δυτική Ελλάδα	29,9	5,1
Στερεά Ελλάδα	19,3	12,4
Αττική	11,9	20,5
Πελοπόννησος	22,2	5,2
Βόρειο Αιγαίο	32,8	12,7
Νότιο Αιγαίο	20,1	11,6
Κρήτη	26,6	1,7

στηριότητας, στο χρονικό διάστημα 2000-2008. Ταυτοχρόνως, παρουσιάζεται ο ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης (ή άλλως ο καθαρός ρυθμός δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας).

Μια πρώτη θεώρηση των μεγεθών του πίνακα δεν αναδεικνύει κάποια σημαντική σχέση ανάμεσά τους. Περιφέρειες που εμφανίζουν υψηλό δείκτη αναδιαρθρώσεων (Β. Αιγαίο, Δ. Ελλάδα, Θεσσαλία) δεν εμφανίζουν αναγκαστικά υψηλούς ρυθμούς δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Το ίδιο μπορεί να υποστηριχθεί και για το άλλο άκρο της διερεύνησης. Περιφέρειες με ιδιαίτερα χαμηλούς δείκτες αναδιάρθρωσης (Αττική, Δυτική Μακεδονία, Ήπειρος) δεν εμφανίζουν υποχρεωτικά χαμηλούς ρυθμούς δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Το αντίθετο μάλιστα, η Αττική, εμφανίζοντας τον χαμηλότερο δείκτη αναδιάρθρωσης της απασχόλησής της, εμφανίζει και τον υψηλότερο ρυθμό δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.[182]

182. Θα μπορούσε ενδεχομένως κανείς να υποστηρίξει και την αντίθετη υπόθεση. Ότι, δηλαδή, εκεί που εμφανίζεται ο χαμηλότερος δείκτης αναδιαρθρώσεων εμφανίζεται και ο υψηλότερος ρυθμός δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Παρά το γεγονός ότι η θεω-

Σε παρεμφερείς διαπιστώσεις καταλήγει η ανάλυση μέσα από τον υπολογισμό του συντελεστή συσχέτισης ανάμεσα στα δύο αυτά μεγέθη. Στην προκειμένη περίπτωση χρησιμοποιείται ο συντελεστής συσχέτισης του Pearson, ο οποίος ως γνωστό, λαμβάνει τιμές ανάμεσα στο +1 και στο -1.[183]

Η εκτίμηση του συντελεστή συσχέτισης ανάμεσα στο μέγεθος των αναδιαρθρώσεων και στη διαδικασία δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας οδηγεί σε τιμή ίση με -0,45,[184] γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη μιας αρνητικής αλλά στατιστικά σημαντικής συσχέτισης, όχι όμως ιδιαίτερα ισχυρής.[185] Κατά συνέπεια, στο μέτρο και στο βαθμό που μια τέτοια διαδικασία εμφανίζει κάποια σχετική αξιοπιστία, δεν μπορεί να διαπιστωθεί η ύπαρξη μιας ισχυρής συσχέτισης ανάμεσα στις παραπάνω μεταβλητές.

4.8 Μεταβολές συντελεστή ειδίκευσης κατά το χρονικό διάστημα 2000-2008

Στην ενότητα αυτή του κεφαλαίου επιχειρείται μια αρχική διερεύνηση του βαθμού ειδίκευσης των περιφερειών και της διαχρονικής μεταβολής και διαφοροποίησής του ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας. Η διερεύνηση αυτή επιχειρείται μέσα από τα στοιχεία του Πίνακα 40, στον οποίο παρουσιάζονται οι τιμές του συντελεστή ειδίκευσης στις περιφέρειες της χώρας για τα έτη 2000 και 2008.

Ως προς το συντελεστή ειδίκευσης, ο οποίος παρέχει μια εκτίμηση του κατά πόσον η κλαδική διάρθρωση των περιφερειών μοιάζει (ή διαφοροποιείται) από την αντίστοιχη κλαδική διάρθρωση του συνόλου της χώρας, παρατηρείται ότι η

ρητική διερεύνηση μιας τέτοιας υπόθεσης δεν έχει αναδειχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία (ή ορθότερα δεν έχει υποπέσει στην αντίληψη του γράφοντος), δεν αναδεικνύεται πρωτογενώς ούτε και μέσα από μια αρχική διερεύνηση των διαθέσιμων στοιχείων.

183. Όταν οι τιμές του συντελεστή προσεγγίζουν τη μονάδα, υποδηλώνουν μια ισχυρή συσχέτιση. Το αντίθετο, όταν οι τιμές προσεγγίζουν το μηδέν, υποδηλώνουν την απουσία μιας συσχέτισης. Συνήθως, ισχυρή συσχέτιση θεωρείται όταν η τιμή του δείκτη κυμαίνεται μεταξύ του 0,60 και του 0,85, ενώ ιδιαίτερα ισχυρή αυτή που υπερβαίνει το 0,70 [ενδεικτικά, βλέπε Συμεωνάκη (2008) και Cohen and Manion (2000)].

184. Βλέπε Παράρτημα V.

185. Βλέπε Τσίμπος και Γεωργιακώδης (2000, σελ. 108).

Πίνακας 40: Συντελεστής ειδίκευσης κατά το χρονικό διάστημα 2000-2008

Περιφέρειες	Συντελεστής ειδίκευσης 2000	Συντελεστής ειδίκευσης 2008
Αν. Μακεδονία και Θράκη	0,18	0,16
Κεντρική Μακεδονία	0,07	0,07
Δυτική Μακεδονία	0,20	0,22
Ήπειρος	0,13	0,16
Θεσσαλία	0,15	0,13
Ιόνιοι Νήσοι	0,18	0,23
Δυτική Ελλάδα	0,18	0,16
Στερεά Ελλάδα	0,13	0,16
Αττική	0,19	0,14
Πελοπόννησος	0,23	0,20
Βόρειο Αιγαίο	0,14	0,15
Νότιο Αιγαίο	0,23	0,21
Κρήτη	0,18	0,13

τιμή του, τόσο το 2000 όσο και το 2008, κυμαίνεται από 0,07 έως 0,23.[186] Αυτό, πρακτικά, σημαίνει ότι η κλαδική διάρθρωση της περιφέρειας διαφοροποιείται ελάχιστα σε σχέση με την αντίστοιχη της χώρας και, επομένως, η περιφέρεια δεν διαθέτει υψηλό βαθμό εξειδίκευσης σε κάποιες οικονομικές δραστηριότητες. Πέρα από τις ιδιαίτερα χαμηλές τιμές του δείκτη στις περισσότερες περιφέρειες της χώρας, οι δείκτες στις περισσότερες περιπτώσεις (Αν. Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλία, Δ. Ελλάδα, Αττική, Πελοπόννησος, Ν. Αιγαίο και Κρήτη) εμφανίζουν τάσεις περαιτέρω μείωσής τους, παρέχοντας ενδείξεις για την απουσία μιας συστηματικής διαδικασίας εξειδίκευσής τους.

186. Για μια συνοπτική παρουσίαση του συντελεστή ειδίκευσης και του τρόπου υπολογισμού του, βλέπε το Παράρτημα V.

Βιβλιογραφία

Anker, R. (1997). "Theories of occupational segregation by sex: An overview", *International Labor Review*, 136 (3), pp. 315-339.

Anker, R. and Hein, C. (1986). *Sex Inequalities in Urban Employment in the Third World*, London: Macmillan.

Anker, R. and Hein, C. (1985). "Why Third World urban employers usually prefer men", *International Labour Review,* 124 (1).

Arrow, K. J. (1973), "The theory of discrimination", in Ashenfelter, O. and Rees, A. (eds), *Discrimination in Labor Markets*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Audretsch, D., Carree, M., van Stel, A. and Thurik, R. (2002). "Impeded industrial restructuring: The growth penalty", *KYKLOS*, 55, pp. 81-98.

Baron, J. (1984). "Organizational respectives on stratification", *Annual Review of Sociology*, 10, pp. 37-69.

Becker, G. S. (1971). *The Economics of Discrimination*, Chicago: The University of Chicago Press.

Berger, S. and Piore, M. (1980). *Dualism and Discontinuity in Industrial Societies*, Cambridge: Cambridge University Press.

Blackburn, R. M., Jarman, J. and Siltanen, J. (1993). "The analysis of occupational segregation over time and place: Considerations of measurement and some new evidence", *Work, Employment and Society*, 7 (3), pp. 335-362.

Blackburn, R. and Mann, M. (1979). *The Working Class in the Labour Market*, London: Macmillan.

Bluestone, B. (1971). "The characteristics of marginal industries", in Gordon, M. D. (ed.), *Problems in Political Economy: An Urban Perspective*, Lexington, MA: Heath.

Bowles, S. and Gintis, H. (1975). "The problem with human capital theory: A marxian critique", *The American Economic Review*, 65 (2), pp. 74-82.

Cairncross, A. (1978). "What is de-industrialisation?" in Blackaby, F. (ed.), *Deindustrialisation*, London: Heinemann/National Institute of Economics and Social Research.

Carree, M. (2002). "Industrial restructuring and economic growth", *Small Business Economics*, 18, pp. 243-255.

Cholezas, I. and Tsakloglou, P. (2005). "Gender earning differentials in the Greek labour market", Athens: University of Economics and Business, IMOP and IZA.

Clark, C. (1940). *The Conditions of Economic Progress*. London: Macmillan.

Cohen, L. and Manion, L. (2000). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Craig, C., Rubery, J., Tarling, R. and Wilkinson, F. (1982). *Labor Market Structure, Industrial Organisation and Low Pay*, Cambridge: Cambridge University Press.

Disney, R., Haskel, J. and Heden, Y. (2003) "Restructuring and productivity growth in UK manufacturing", *The Economic Journal*, 113, pp. 666-694.

Dickens, W. and Lang, K. (1985). "A test of dual labor market theory", *American Economic Review*, 74, pp. 792-805.

Doeringer, P. and Piore, M. J. (1971). *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*, Lexington, MA: Heath.

Dunlop, J. (1958). *Industrial Relations Systems*, Illinois: Southern Illinois University Press.

Edwards, C. R. (1976). "Individual traits and organizational incentives: What makes a 'good' worker?", *The Journal of Human Resources*, 11 (1), pp. 51-68.

Emerek, R., Figueiredo, H., Gonzalez, P., Gonas, L. and Rubery, J. (2003). "Indicators on gender segregation", CETE Discussion Papers 0302, Universidade do Porto, Faculdade de Economia do Porto.

Fine, B. (1992). *Women's Employment and the Capitalist Family*, London: Routledge.

Fine, B. (1998). *Labour Market Theory: A Constructive Reassessment*, London: Routledge.

Fisher, A. (1933). "Capital and the growth of knowledge", *Economic Journal*, 43 (171), pp. 379-389.

Fisher, A. (1946). "Tertiary production as a postwar international economic problem", *Review of Economic and Statistics*, 248 (LXII).

Gershuny, J. (1983). *Social Innovation and the Division of Labour*, Oxford: Oxford University Press.

Gershuny, J. and Miles, I. (1983). *The New Service Economy:The Transformation of Employment in Industrial Societies*, London: Frances Pinter.

Gordon, M., Edwards, D. and Reich, M. (1982). *Segmented Work, Divided Workers: The Historical Transformation of Labor in the United States*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hakim, C. (1992). "Explaining trends in occupational segregation: The measurement, causes, and consequences to the sexual division of labour", *European Sociological Review*, 8 (2), pp. 127-152.

Hakim, C. (2000). *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century: Preference Theory*, Oxford: Oxford University Press.

Hartmann, H. I. (1976). "Capitalism, patriarchy and job segregation by sex", *Signs 1*, 3, pp. 137-169.

Jacobs, J. A. (1993). "Theoretical and measurement issues in the study of segregation in the workplace: Research note", *European Sociological Review*, 9 (3), pp. 325-330.

ICAP (2007). *Greece in figures*, Αθήνα.

Kaldor, N. (1966). *Causes of the Slow Rate of Economic Growth of the U.K.*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kanellopoulos, C. N. and Mavromaras, K. G. (2002). "Male-female labour market participation and wage differentials in Greece", *Labour*, 16, pp. 771-801.

Kanter, R. M. (1977). *Men and Women of the Corporation*, New York: Basic Books.

Kerr, C. (1954). "The balkanization of labour markets", in Bakke, E. W. (ed.), *Labor Mobility and Economic Opportunity*, Cambridge, MA: MIT Press.

Kerr, C., Dunlop, J., Harbison, F. and Myers, C. (1962). *Industrialism and the Industrial Man: The Problems of Labour and Management in Economic Growth*, London: Heinemann.

Kreckel, R. (1980). "Unequal opportunity structure and labour market segmentation", *Sociology*, 14 (4), pp. 525-550.

Kuznets, S. (1966). *Modern Economic Growth*, New Haven: Yale University Press.

Lewis, A. (1955). *The Theory of Economic Growth*, London: Allen and Unwin.

Lindbeck, A. and Snower, D. (1994). "How are product demand transmitted to the labour market", *The Economic Journal*, 104, pp. 386-398.

Livanos, I., Yalkin, C. and Nuñez, I. (2009). "Gender employment discrimination: Greece and the United Kingdom", http://info.emeraldinsight.com/products/journals/journals.htm?PHPSESSID=uijaio6d9gscusk6ighmgc64n0καιid=ijm.

Mamatzakis, E. (2007). "EU infrastructure investment and productivity in Greek manufacturing", *Journal of Policy Modeling*, 29, pp. 335-344.

Massey, D. and Meegan, R. (1982). *The Anatomy of Job Loss*, Methuen: Hants.

Morrison, P. S. (1990). "Segmentation theory applied to local, regional and spatial labour markets", *Progress in Human Geography*, 14, pp. 488-528.

Nicolitsas, D. (2007). "M. growth, jobs and structural reforms in Greece", in Tilly, R., Welfens, P. J. J. and Heise, M. (eds), *50 Years of EU Economic Dynamics, Integration, Financial Markets and Innovations*, Springer Berlin Heidelberg.

OECD (2005). *Economic Survey of Greece 2005*.

OECD (2007). *Employment Outlook*.

Offe, C. (1985). *Disorganised Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

Osterman, P. (1984). *Internal Labour Markets*, Cambridge: MIT.

Peck, J. (1989). "Labor market segmentation theory", *Labor and Industry*, 2, pp. 119-144.

Petit, P. (1986). *Slow Growth and the Service Economy*, London: Frances Pinter.

Phelps, S. E. (1972). "The statistical theory of racism and sexism", *The American Economic Review*, 62 (4), pp. 659-661.

Pinchbeck, I. (1969). *Women Workers and the Industrial Revolution, 1750-1850* (London; 1930; reprinted Frank Cass and Co, 1969).

Piore, M. J. (1980). "Dualism as a response to flux and uncertainty", in Berger, S. and Piore, M. (eds), *Dualism and Discontinuity in Industrial Societies*, New York: Cambridge University Press.

Preston, J. A. (1999). "Occupational gender segregation: Trends and explanations", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 39, pp. 611-624.

Reich, M., Gordon, D. M. and Edwards, R. C. (1973). "A theory of labour market segmentation", *The American Economic Review*, 63 (2), pp. 359-365.

Reynolds, L. G. (1951). *The Structure of the Labor Markets*, USA: Harper and Brothers.

Robson, M. (2006). "Sectoral shifts, employment specialization and the efficiency of matching: An analysis using UK regional data", *Regional Studies*, 40 (7), pp. 743-754.

Rosenberg, S., (1991). "From segmentation to flexibility. A selective survey", *Review of Radical Political Economics*, (23), pp. 71-79.

Rostow, W. (1963). *The Economics of Take-off into Sustained Growth*, London: Macmillan.

Rubery, J., Smith, M. and Fagan, C. (1999). *Women's Employment in Europe: Trends and Prospects*, London: Routledge.

Rubery J. and Wilkinson, F. (1981). "Work and segmented labour markets", in Wilkinson, F. (ed.), *The Dynamics of Labour Market Segmentation*, London: Athlone Press.

Rubery, J., Tarling, R. and Wilkinson, F. (1984). "Industrial relations issues in the 1980s: An economic analysis", in Poole, M., Brown, W. and Rubery, J. (eds), *Industrial Relations in the Future: Trends and Possibilities in Britain over the Next Decade*, London: Routledge and Kegan Paul.

Shumpeter, A. (1934). *The Theory of Economic Development*, Cambridge: M.A. Harvard University Press.

Siltanen, J. (1990). "Social change and the measurement of occupational segregation by sex: An assessment of the sex ratio index", *Work, Employment and Society*, 4 (1), pp. 1-29.

Singh, A. (1977). "U.K. industry and the word economy: A case of de-industrialization", *Cambridge Journal of Economics*, 1 (2), pp. 113-136.

Tregenna, F. (2009). "Characterising de-industrialisation: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally", *Cambridge Journal of Economics*, 33 (3), pp. 433-466.

Tzannatos, Z. (1990). "Employment segregation: Can we measure it and what does the measure mean?", *British Journal of Industrial Relations*, 28 (1), pp. 105-111.

Walby, S. (1990). *Theorising Patriarchy*, Oxford: Blackwell.

Walby, S. (1986). *Patriarchy at Work: Patriarchal and Capitalist Relations in Employment*, Cambridge: Polity Press.

Watts, M. (1990). "The sex ratio revisited", *Work, Employment and Society*, 4 (4), pp. 595-598.

Wilkinson, F. (1981). *The Dynamics of Labor Market Segmentation*, London: Academic Press.

Wilson, R. and Bosworth, D. L. (1987). "New forms and new areas of employment growth. Final report for U.K.", *Commission of the European Communities*, Brussels – Luxembourg.

Wren, C. and Taylor, J. (1999). "Industrial restructuring and regional policy", *Oxford Economic Papers*, 51, pp. 487-516.

Βασιλόπουλος, Γ. και Μπιλά, Α. (1995). *Περιφερειακές Ανισότητες και Πολιτικές Περιφερειακής Ανάπτυξης στην Ελλάδα 1971-1991*, Αθήνα: Κέντρο Έρευνας και Περιφερειακής Ανάπτυξης «Ιερώνυμος Πίντος».

Γκέκας, Ρ. (2005). «Οι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας: Διαρθρωτικά προβλήματα και προοπτικές», στο Κόλλιας, Χ., Ναξάκης, Χ. και Χλέτσος, Μ. (επιμ.), *Σύγχρονες Προσεγγίσεις της Ελληνικής Οικονομίας*, Αθήνα: Πατάκης.

Γιαννίτσης, Τ. (1988). *Η Ελληνική Βιομηχανία. Ανάπτυξη και Κρίση*, Αθήνα: Gutenberg.

Δεδουσόπουλος, Α. (2002). *Η Κρίση στην Αγορά Εργασίας: Ρύθμιση – Ευελιξίες – Απορρύθμιση*, Τόμ. Β΄, *Οι Αναδιαρθρώσεις της Παραγωγής*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός.

Δημέλη, Σ. (2004). *Συγκριτικά Πλεονεκτήματα της Ελληνικής Οικονομίας: Συνολική και Κλαδική Ανάλυση 1990-2001*, Μελέτες 53, ΚΕΠΕ.

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2008). *Η Ισότητα μεταξύ Γυναικών και Ανδρών – 2008*, Έκθεση της επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Βρυξέλλες: 23.1.2008.

Ευσταθόπουλος, Γ. και Ιωακείμογλου, Η. (2004). *Ο Τομέας των Υπηρεσιών, η Ανταγωνιστικότητα και η Εργασία*, Μελέτες 19, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Ευστράτογλου, Α. (2000). «Θεωρίες των αγορών εργασίας», *Τετράδια Εργασίας*, 45, Τμήμα οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Ευστράτογλου, Α. (2002). «Μεταβολές της απασχόλησης και επαγγελματική κατάρτιση: Μία προσπάθεια προσέγγισης των αναγκών κατάρτισης», Αθήνα: Αδημοσίευτη μελέτη.

Ευστράτογλου, Α. (2006α). *Τοπικές Αγορές Εργασίας στην Ελλάδα*, Μελέτες 25, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Ευστράτογλου, Α. (2006β). «Κοινωνία της γνώσης: Ιδεολόγημα ή πραγματικότητα; Σκέψεις και σχόλια πάνω στη χρήση της έννοιας της κοινωνίας της γνώσης», *Monthly Review*, 29 (94), pp. 34-44.

Ευστράτογλου, Α. (2009). «Διαρθρωτική ή κυκλική ανεργία στην Ελλάδα σήμερα;», *Ενημέρωση*, 159, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, σελ. 18-29.

ΙΝΕ (2002, 2005, 2006, 2007, 2008). *Ελληνική Οικονομία και Απασχόληση:* Ετήσιες Εκθέσεις, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Ιωακείμογλου, Η. (1996). *Αναδιάρθρωση - Διεθνής Εξειδίκευση της Ελληνικής Βιομηχανίας*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Ιωαννίδης, Ε. (1999). *Τεχνολογία, Δεξιότητες και Απασχόληση στην Ελλάδα: Διάρθρωση και Τάσεις*, Κείμενα Εργασίας του Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας.

ΚΕΘΙ (2005). *Βιβλιογραφική Ανάλυση και Καταγραφή Αποτελεσμάτων αναφορικά με τις Νέες Ευκαιρίες Απασχόλησης για τις Γυναίκες, τη Βελτίωση των Συνθηκών Εργασίας τους και την Προώθηση της Ισότητας των Δύο Φύλων στην Αγορά Εργασίας*, Έργο: ODISSEIA (VS/2003/0397), Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας, Αθήνα.

ΚΕΠΕ (2006). *Οικονομικές Εξελίξεις*, 11.

Κόντης, Α. (2006). *Οι Οικονομικές Επιπτώσεις της Απασχόλησης των Μεταναστών κατά τη Διάρκεια της Τελευταίας Δεκαετίας στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Λίβας, Π. και Μπελεγρή-Ρομπόλη, Α. (2007). *Εκτίμηση Πολλαπλασιαστών Απασχόλησης, Μισθών και Επαγγελμάτων κατά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας: Ανάλυση σε Εθνικό και Περιφερειακό Επίπεδο*, Αθήνα: ΕΜΠ.

Λώλος, Σ. και Παπαγιαννάκης, Λ. (1993). *Η Ελληνική Βιομηχανία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Επιπτώσεις από την Ένταξη στην ΕΟΚ και Προοπτικές,* Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών.

Martinussen, J. (2007). *Κοινωνία, Κράτος, Αγορά. Θεωρίες της Ανάπτυξης*, Αθήνα: Σαββάλας.

Ντερμανάκης, Ν. (2005). «Ο οριζόντιος επαγγελματικός διαχωρισμός στην ελληνική αγορά εργασίας», *Στατιστικό Δελτίο*, 3, Φεβρουάριος, Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.

Παπαδασκαλόπουλος, Α. (2000). *Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης*, Αθήνα: Παπαζήση.

Πετρινιώτη, Ξ. (1989). *Αγορές Εργασίας: Οικονομικές Θεωρίες και Έρευνες*, Αθήνα: Παπαζήση.

Σαράντης, Α. (2007). «Διερεύνηση των επιμορφωτικών αναγκών των ξενοδοχοϋπαλλήλων της Αθήνας και ο ρόλος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης», Αθήνα: Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Sennett, R. (2008). *Η Κουλτούρα του Νέου Καπιταλισμού*, Αθήνα: Σαββάλας.

Σκούντζος, Θ. (2007). *Διακλαδικές Σχέσεις της Ελληνικής Οικονομίας σε Εθνικό και Περιφερειακό Επίπεδο*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

Σκούντζος, Θ. και Στρόμπλος, Ν. (2004). «Πολλαπλασιαστές παραγωγής και απασχόλησης στην ελληνική οικονομία: Διακλαδική ανάλυση», στο ΚΕΠΕ, *Δοκίμια Οικονομικής Ανάλυσης*, Αθήνα: Παπαζήση.

Σταμάτης, Κ. (2005). *Η Αβέβαιη Κοινωνία της Γνώσης*, Αθήνα: Σαββάλας.

Στουρνάρας, Γ. και Αλμπάνη, Μ. (2008). *Η Ελληνική Οικονομία μετά την Κρίση: Αναζητώντας το Νέο Αναπτυξιακό Πρότυπο*, Αθήνα: ΙΟΒΕ.

Συμεωνάκη, Μ. (2008). *Στατιστική Ανάλυση Κοινωνικών Δεδομένων με το SPSS 15.0*, Θεσσαλονίκη: Σοφία.

Τράπεζα της Ελλάδος (2008). *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2007*, Αθήνα.

Τσίμπος, Κ. και Γεωργιακώδης, Φ. (2000). *Περιγραφική και Διερευνητική Στατιστική Ανάλυση Δεδομένων*, Τόμος Β΄, Αθήνα: Αθ. Σταμούλης.

Χανδρινού, Σ. (2005). *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη Χώρα μας*, Μελέτες 57, ΚΕΠΕ.

Ψυχάρης, Ι. και Καζάζης, Ε. (2002). «Ανάλυση των μεταβολών της απασχόλησης στις περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης 1995-1999», *ΤΟΠΟΣ*, 18-19, σελ. 17-43.

Παράρτημα Ι: Πίνακες μεταβολών βασικών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας

Πίνακας Ι-1: Απασχόληση κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας (σύνολο χώρας 1951-2001)

	1951	1961	1971	1981	1991	2001
Πρωτογενής τομέας	1.357.586	1.927.960	1.221.756	970.402	666.833	591.669
Δευτερογενής τομέας	517.699	642.166	825.892	1.008.668	849.993	892.187
Τριτογενής τομέας	722.225	838.489	982.920	1.337.188	1.838.158	2.401.168
Δεν δήλωσαν	62.571	14.816	112.472	72.260	201.451	217.065
Σύνολο	**2.660.081**	**3.423.431**	**3.143.040**	**3.388.518**	**3.556.435**	**4.102.089**

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφές πληθυσμού

Πίνακας Ι-2: Μεταβολές απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (σύνολο χώρας 2000-2008)

	2000	2008	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
Α. Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	**700.903**	**506.839**	**-194.064**	**-27,7**
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	693.625	499.254	-194.371	-28,0
02 Δασοκομία, υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες	7.279	7.585	307	4,2
Β. Αλιεία	**11.949**	**14.510**	**2.562**	**21,4**
05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων και παραγωγή γόνου	11.949	14.510	2.562	21,4
Γ. Ορυχεία και λατομεία	**18.610**	**18.408**	**-202**	**-1,1**
10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης	6.637	7.099	462	7,0
11 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου	557	614	57	10,3
12 Εξόρυξη μεταλλευμάτων ουρανίου και θορίου	0	0	0	0,0
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	4.568	3.264	-1.304	-28,5
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	6.847	7.430	583	8,5
Δ. Μεταποιητικές βιομηχανίες	**571.540**	**548.005**	**-23.534**	**-4,1**
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	120.819	114.146	-6.672	-5,5
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	8.326	3.321	-5.005	-60,1
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	23.526	21.969	-1.557	-6,6
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών	80.050	43.577	-36.472	-45,6
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	11.397	7.872	-3.525	-30,9
20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων ξύλου και φελλού	30.165	26.937	-3.228	-10,7
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	9.243	8.137	-1.106	-12,0
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κ.λπ.	37.358	49.475	12.117	32,4
23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, άλλων καυσίμων	7.934	5.692	-2.242	-28,3

	2000	2008	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	24.278	31.214	6.936	28,6
25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	12.834	14.057	1.223	9,5
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	33.277	35.113	1.836	5,5
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	13.381	21.819	8.438	63,1
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	50.155	52.946	2.791	5,6
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	26.177	26.044	-133	-0,5
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστών	697	323	-374	-53,6
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ	9.452	8.151	-1.302	-13,8
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/τηλεόρασης κ.λπ.	3.144	4.361	1.217	38,7
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κ.λπ.	6.021	4.042	-1.980	-32,9
34 Κατασκευή αυτοκινήτων κ.λπ.	3.576	2.683	-894	-25,0
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	13.761	18.029	4.268	31,0
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	45.793	46.066	273	0,6
37 Ανακύκλωση	175	2.032	1.856	1057,6
Ε. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού	**40.102**	**46.608**	**6.506**	**16,2**
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κ.λπ.	31.879	36.064	4.185	13,1
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	8.222	10.544	2.322	28,2
ΣΤ. Κατασκευές	**295.874**	**384.293**	**88.419**	**29,9**
45 Κατασκευές	295.874	384.293	88.419	29,9
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο· επισκευή αυτοκινήτων, οχημάτων, μοτοσικλετών και ειδών προσωπικής και οικιακής χρήσης	**702.121**	**844.707**	**142.586**	**20,3**
50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κ.λπ., λιανική πώληση καυσίμων	107.598	126.382	18.784	17,5

	2000	2008	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	137.679	173.488	35.809	26,0
52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης	456.844	544.837	87.993	19,3
Η. Ξενοδοχεία και εστιατόρια	**272.768**	**325.465**	**52.697**	**19,3**
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	272.768	325.465	52.697	19,3
Θ. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	**254.470**	**263.042**	**8.572**	**3,4**
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	111.176	110.039	-1.137	-1,0
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	27.176	36.770	9.594	35,3
62 Αεροπορικές μεταφορές	9.065	7.011	-2.055	-22,7
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	57.992	59.016	1.024	1,8
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	49.060	50.206	1.146	2,3
Ι. Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	**107.981**	**121.045**	**13.064**	**12,1**
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	68.818	84.691	15.872	23,1
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	29.642	14.991	-14.651	-49,4
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	9.520	21.363	11.843	124,4
Κ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	**197.196**	**321.773**	**124.578**	**63,2**
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	2.034	23.528	21.493	1056,5
71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	2.844	8.579	5.735	201,6
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	10.163	24.185	14.023	138,0
73 Έρευνα και ανάπτυξη	5.079	8.221	3.142	61,9
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	177.075	257.260	80.185	45,3
Λ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα· υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	**301.333**	**382.201**	**80.869**	**26,8**
75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	301.333	382.201	80.869	26,8

	2000	2008	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
Μ. Εκπαίδευση	**249.776**	**321.958**	**72.182**	**28,9**
80 Εκπαίδευση	249.776	321.958	72.182	28,9
Ν. Υγεία και κοινωνική μέριμνα	**188.219**	**234.041**	**45.822**	**24,3**
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	188.219	234.041	45.822	24,3
Ξ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα	**132.114**	**174.510**	**42.396**	**32,1**
90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων και παρόμοιες δραστηριότητες	17.420	20.263	2.843	16,3
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	14.781	15.435	654	4,4
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	61.910	75.536	13.626	22,0
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	38.003	63.275	25.272	66,5
Ο. Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό και μη διαφοροποιημένες παραγωγικές δραστηριότητες νοικοκυριών για ιδία χρήση	**52.643**	**73.411**	**20.769**	**39,5**
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	52.643	73.411	20.769	39,5
Π. Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	**279**	**1.727**	**1.448**	**519,1**
99 Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	279	1.727	1.448	519,1
Σύνολο	**4.097.875**	**4.582.544**	**484.668**	**11,8**

Πίνακας Ι-3: Μεταβολές ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Σύνολο χώρας 2000-2007 (σταθερές τιμές 2000, σε χιλιάδες ευρώ)

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2000	2007	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
Α. Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	**7.343.853**	**4.798.527**	**-2.545.326**	**-34,7**
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	7.281.051	4.737.204	-2.543.846	-34,9
02 Δασοκομία, υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες	62.803	67.460	4.657	7,4
Β. Αλιεία	**589.421**	**716.201**	**126.780**	**21,5**
05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων	589.421	716.201	126.780	21,5
Γ. Ορυχεία και λατομεία	**681.792**	**689.398**	**7.607**	**1,1**
10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης	286.212	389.509	103.297	36,1
11 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου	36.000	3.053	-32.947	-91,5
12 Εξόρυξη μεταλλευμάτων ουρανίου και θορίου	0	0	0	0,0
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	73.038	47.815	-25.222	-34,5
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	286.542	257.357	-29.185	-10,2
Δ. Μεταποιητικές βιομηχανίες	**13.392.197**	**18.121.122**	**4.728.925**	**35,3**
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	3.208.525	3.558.321	349.796	10,9
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	106.606	198.364	91.757	86,1
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	723.282	482.273	-241.009	-33,3
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών	970.697	642.284	-328.413	-33,8
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	134.419	179.188	44.769	33,3
20 Βιομηχανία ξύλου και προϊόντων ξύλου και φελλού	353.740	326.145	-27.595	-7,8
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	366.800	405.270	38.470	10,5
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κ.λπ.	575.786	1.320.172	744.386	129,3

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2000	2007	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, καυσίμων	893.747	3.993.305	3.099.558	346,8
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	902.358	1.276.508	374.150	41,5
25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	441.447	460.222	18.775	4,3
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	1.119.190	1.147.920	28.730	2,6
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	738.963	1.074.429	335.466	45,4
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	576.507	1.840.354	1.263.847	219,2
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	474.840	1.181.043	706.203	148,7
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστών	7.813	2.886	-4.928	-63,1
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ	226.752	217.458	-9.295	-4,1
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας / τηλεόρασης κ.λπ.	260.866	153.886	-106.980	-41,0
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κ.λπ..	27.786	173.276	145.490	523,6
34 Κατασκευή αυτοκινήτων κ.λπ.	107.394	148.339	40.946	38,1
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	419.876	596.950	177.074	42,2
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	750.140	643.254	-106.886	-14,2
37 Ανακύκλωση	4.662	13.070	8.408	180,4
Ε. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού	**2.680.445**	**2.912.193**	**231.748**	**8,6**
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κ.λπ.	2.336.183	2.264.023	-72.160	-3,1
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	344.262	648.219	303.957	88,3
ΣΤ. Κατασκευές	**8.469.695**	**13.195.594**	**4.725.899**	**55,8**
45 Κατασκευές	8.469.695	13.195.594	4.725.899	55,8

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2000	2007	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο· επισκευή αυτοκινήτων, οχημάτων, μοτοσικλετών και ειδών προσωπικής και οικιακής χρήσης	**17.814.452**	**24.422.316**	**6.607.864**	**37,1**
50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κ.λπ., λιανική πώληση καυσίμων	3.198.540	6.051.633	2.853.093	89,2
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	8.826.764	11.112.284	2.285.519	25,9
52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης	5.789.148	7.387.423	1.598.276	27,6
Η. Ξενοδοχεία και εστιατόρια	**9.060.659**	**13.738.593**	**4.677.934**	**51,6**
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	9.060.659	13.738.593	4.677.934	51,6
Θ. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	**9.389.242**	**19.896.280**	**10.507.038**	**111,9**
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	1.605.407	1.518.334	-87.073	-5,4
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	2.931.109	10.106.695	7.175.586	244,8
62 Αεροπορικές μεταφορές	547.333	934.883	387.550	70,8
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	951.708	1.801.930	850.221	89,3
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	3.353.685	5.548.325	2.194.640	65,4
Ι. Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	**6.664.209**	**5.768.620**	**-895.589**	**-13,4**
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	5.325.640	4.719.487	-606.153	-11,4
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	427.371	608.165	180.794	42,3
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	911.199	331.401	-579.798	-63,6
Κ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	**18.129.837**	**21.946.093**	**3.816.256**	**21,0**
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	13.566.926	16.582.768	3.015.842	22,2
71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	205.515	281.723	76.209	37,1
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	84.183	804.137	719.954	855,2

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2000	2007	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
73 Έρευνα ανάπτυξη	115.220	215.842	100.622	87,3
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	4.157.994	3.957.708	-200.286	-4,8
Λ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα· υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	**9.972.131**	**11.350.805**	**1.378.674**	**13,8**
75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	9.972.131	11.350.805	1.378.674	13,8
Μ. Εκπαίδευση	**6.182.340**	**8.990.435**	**2.808.095**	**45,4**
80 Εκπαίδευση	6.182.340	8.990.435	2.808.095	45,4
Ν. Υγεία και κοινωνική μέριμνα	**4.482.744**	**5.746.409**	**1.263.665**	**28,2**
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	4.482.744	5.746.409	1.263.665	28,2
Ξ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα	**4.777.724**	**7.651.921**	**2.874.197**	**60,2**
90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων και παρόμοιες δραστηριότ.	443.442	757.193	313.751	70,8
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	506.835	1.134.640	627.805	123,9
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	2.023.235	3.863.271	1.840.036	90,9
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	1.804.212	2.025.191	220.979	12,2
Ο. Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	**751.437**	**1.207.321**	**455.884**	**60,7**
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	751.437	1.207.321	455.884	60,7
Π. Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	**0**	**0**	**0**	**0,0**
99 Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0,0
Σύνολο	**120.382.180**	**160.659.508**	**40.277.329**	**33,5**

Πίνακας Ι-4: Μεταβολές παραγωγικότητας της εργασίας κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (σύνολο χώρας 2000-2007)

	2000	2007	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
Α. Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	**10,5**	**9,5**	**-1,0**	**-9,7**
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	10,5	9,4	-1,1	-10,3
02 Δασοκομία, υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες	8,6	16,9	8,3	96,4
Β. Αλιεία	**49,3**	**47,5**	**-1,8**	**-3,7**
05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων και παραγωγή γόνου	49,3	47,5	-1,8	-3,7
Γ. Ορυχεία και λατομεία	**36,6**	**38,0**	**1,4**	**3,7**
10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης	43,1	46,3	3,2	7,3
11 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου	64,6	7,0	-57,7	-89,2
12 Εξόρυξη μεταλλευμάτων ουρανίου και θορίου	0,0	0,0	0,0	0,0
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	16,0	24,6	8,6	53,8
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	41,8	35,5	-6,3	-15,1
Δ. Μεταποιητικές βιομηχανίες	**23,4**	**32,4**	**9,0**	**38,4**
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	26,6	28,6	2,0	7,7
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	12,8	39,6	26,8	209,1
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	30,7	23,9	-6,8	-22,2
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών	12,1	14,9	2,8	23,0
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	11,8	28,5	16,7	141,5
20 Βιομηχανία ξύλου και προϊόντων ξύλου και φελλού	11,7	12,1	0,3	2,8
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	39,7	44,1	4,4	11,0
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κ.λπ	15,4	27,1	11,7	75,6
23 Προϊόντα διύλισης πετρελαίου και παραγωγή κωκ	112,7	666,6	554,0	491,8

	2000	2007	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	37,2	39,1	1,9	5,1
25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	34,4	34,4	0,0	0,0
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	33,6	36,0	2,4	7,0
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	55,2	70,0	14,8	26,8
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	11,5	34,1	22,6	197,0
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	18,1	39,1	20,9	115,5
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ	11,2	12,3	1,1	9,8
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ	24,0	19,4	-4,5	-19,0
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας /τηλεόρασης κ.λπ.	83,0	46,7	-36,3	-43,7
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κ.λπ.	4,6	20,2	15,6	338,7
34 Κατασκευή αυτοκινήτων κ.λπ.	30,0	64,8	34,7	115,7
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	30,5	31,4	0,9	3,0
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	16,4	14,2	-2,2	-13,4
37 Ανακύκλωση	26,6	8,4	-18,2	-68,5
Ε. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού	**66,8**	**72,8**	**5,9**	**8,9**
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κ.λπ.	73,3	70,4	-2,9	-3,9
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	41,9	82,4	40,5	96,8
ΣΤ. Κατασκευές	**28,6**	**33,5**	**4,8**	**16,9**
45 Κατασκευές	28,6	33,5	4,8	16,9
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο· επισκευή αυτοκινήτων, οχημάτων, μοτοσικλετών	**25,4**	**30,5**	**5,1**	**20,2**
50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κ.λπ., λιανική πώληση καυσίμων	29,7	48,4	18,7	62,9
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	64,1	72,7	8,6	13,3

	2000	2007	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης	12,7	14,1	1,5	11,5
Η. Ξενοδοχεία και εστιατόρια	**33,2**	**43,2**	**10,0**	**30,1**
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	33,2	43,2	10,0	30,1
Θ. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	**36,9**	**74,3**	**37,4**	**101,5**
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	14,4	13,4	-1,0	-6,9
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	107,9	390,5	282,7	262,1
62 Αεροπορικές μεταφορές	60,4	151,3	90,9	150,5
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	16,4	26,8	10,4	63,1
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	68,4	100,4	32,0	46,9
Ι. Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	**61,7**	**51,2**	**-10,5**	**-17,1**
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	77,4	61,0	-16,4	-21,1
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	14,4	24,0	9,6	66,7
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	95,7	33,0	-62,7	-65,5
Κ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	**91,9**	**74,4**	**-17,5**	**-19,0**
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	6668,6	2869,8	-3798,8	-57,0
71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/ οικιακής χρήσης	72,3	34,9	-37,3	-51,7
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	8,3	29,8	21,5	259,3
73 Έρευνα και ανάπτυξη	22,7	30,7	8,0	35,4
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	23,5	16,0	-7,5	-31,7
Λ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα· υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	**33,1**	**29,0**	**-4,1**	**-12,2**
75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	33,1	29,0	-4,1	-12,2
Μ. Εκπαίδευση	**24,8**	**27,4**	**2,6**	**10,6**
80 Εκπαίδευση	24,8	27,4	2,6	10,6

	2000	2007	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
Ν. Υγεία και κοινωνική μέριμνα	**23,8**	**23,9**	**0,0**	**0,2**
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	23,8	23,9	0,0	0,2
Ξ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα	**36,2**	**47,1**	**11,0**	**30,3**
90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων και παρόμοιες δραστηριότητες	25,5	38,6	13,2	51,8
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	34,3	80,2	45,9	133,9
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	32,7	57,8	25,1	76,8
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	47,5	32,8	-14,7	-30,9
Ο. Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	**14,3**	**17,6**	**3,3**	**23,4**
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	14,3	17,6	3,3	23,4
Π. Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**
99 Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0,0	0,0	0,0	0,0
Σύνολο	**29,4**	**35,5**	**6,2**	**21,0**

Πίνακας Ι-5: Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (σταθερές τιμές 2000, σε χιλιάδες ευρώ)

	2000	2001	2002	2003*	2004*	2005*	2006*	2007*
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	7.344	7.235	6.972	6.384	6.784	6.796	5.362	4.799
Γεωργία, κτηνοτροφία	7.281	7.182	6.920	6.329	6.732	6.744	5.300	4.737
Δασοκομία, υλοτομία	63	53	52	56	51	51	66	67
Αλιεία	589	601	568	732	671	759	824	716
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και αλιεία	7.933	7.836	7.540	7.116	7.455	7.555	6.186	5.515
Ορυχεία και λατομεία	682	634	704	576	643	724	726	689
Εξόρυξη άνθρακα, λιγνίτη, τύρφης	286	255	332	264	342	417	399	390
Άντληση αργού πετρελαίου, φυσικού αερίου	36	26	20	9	10	5	4	3
Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	73	84	75	57	48	59	51	48
Λοιπά ορυχεία και λατομεία	287	269	276	244	244	249	277	257
Μεταποιητικές βιομηχανίες	13.392	13.567	12.796	13.576	14.571	16.683	17.586	18.121
Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	3.209	3.329	2.407	2.672	2.715	3.391	3.260	3.558
Παραγωγή προϊόντων καπνού	107	97	145	148	192	200	170	198
Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών και προϊόντων	723	679	727	577	623	625	560	482
Κατασκευή ειδών ένδυσης, γουναρικών	971	888	814	765	725	654	641	642
Είδη δέρματος, ταξιδιού, υποδημάτων	134	177	156	139	138	176	175	179
Βιομηχανία ξύλου (εκτός των επίπλων)	354	276	186	201	354	309	294	326
Κατασκευή χαρτιού και προϊόντων του	367	219	259	308	306	338	374	405
Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας	576	870	857	724	739	942	1.099	1.320

	2000	2001	2002	2003*	2004*	2005*	2006*	2007*
Προϊόντα διύλισης πετρελαίου	894	804	1.276	1.171	1.886	2.251	3.084	3.993
Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	902	1.094	1.063	885	1.183	1.404	1.387	1.277
Προϊόντα από ελαστικό, πλαστικά	441	433	512	496	514	495	466	460
Άλλα προϊόντα μη μεταλλικών ορυκτών	1.119	1.097	1.062	1.571	1.422	1.214	1.223	1.148
Παραγωγή βασικών μετάλλων	739	602	584	902	972	914	995	1.074
Μεταλλικά προϊόντα (εκτός μηχανήματα)	577	707	724	923	1.174	1.715	2.165	1.840
Μηχανήματα και είδη εξοπλισμού	475	517	542	559	688	1.145	1.256	1.181
Κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ	8	4	5	8	6	3	3	3
Ηλεκτρικές μηχανές και συσκευές	227	222	221	268	297	219	211	217
Συσκευές ραδιοφωνίας, τηλεόρασης, επικοινωνιών	261	414	462	251	145	148	139	154
Ιατρικά όργανα, όργανα ακριβείας, οπτικά	28	87	95	236	114	146	165	173
Κατασκευή αυτοκίνητων οχημάτων	107	82	85	169	213	120	131	148
Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	420	345	510	417	384	562	668	597
Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες	750	623	468	385	623	622	647	643
Ανακύκλωση	5	2	3	4	12	28	17	13
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού	2.680	2.655	3.198	3.059	2.913	3.195	3.016	2.912
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου	2.336	2.158	2.630	2.364	2.263	2.545	2.352	2.264
Συλλογή, καθαρισμός, διανομή νερού	344	497	568	693	648	647	663	648
Κατασκευές	8.470	10.559	8.339	10.122	10.553	11.159	12.266	13.196

	2000	2001	2002	2003*	2004*	2005*	2006*	2007*
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων	17.814	19.729	22.138	25.487	26.136	21.930	23.812	24.422
Εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων, πωλήσεις καυσίμων	3.199	4.018	3.713	4.084	4.160	5.144	5.409	6.052
Χονδρικό εμπόριο	8.827	9.233	11.268	11.159	12.414	10.323	11.313	11.112
Λιανικό εμπόριο, επισκευή οικιακών συσκευών	5.789	6.478	7.138	10.194	9.514	6.479	7.050	7.387
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	9.061	8.599	10.845	10.957	11.495	12.829	12.757	13.739
Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	9.389	10.592	11.563	11.854	16.207	17.311	16.804	19.896
Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	1.605	927	1.233	454	1.187	1.650	1.674	1.518
Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	2.931	4.640	3.280	5.236	7.174	7.859	6.899	10.107
Αεροπορικές μεταφορές	547	450	755	1.242	1.454	1.266	1.242	935
Βοηθητικές μεταφορικές δραστηριότητες	952	814	806	1.147	1.313	1.385	1.452	1.802
Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	3.354	3.760	5.239	4.095	5.252	4.986	5.301	5.548
Ενδιάμεσοι χρηματο-πιστωτικοί οργανισμοί	6.664	5.309	4.726	5.164	5.193	5.530	5.547	5.769
Ενδιάμεσοι χρηματο-πιστωτικοί οργανισμοί	5.326	4.402	3.851	4.144	4.275	4.672	4.423	4.719
Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία.	427	318	426	510	421	385	688	608
Άλλοι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	911	589	447	523	477	402	396	331
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	18.130	18.791	20.190	21.137	20.210	20.249	21.600	21.946
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	13.567	13.400	14.310	16.492	15.252	15.688	16.114	16.583
Ενοικίαση μηχανημάτων, οικιακών συσκευών	206	247	349	270	193	235	286	282

	2000	2001	2002	2003*	2004*	2005*	2006*	2007*
Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	84	204	568	548	497	469	683	804
Έρευνα και ανάπτυξη	115	222	158	232	212	203	196	216
Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	4.158	4.719	4.793	3.524	4.045	3.594	4.238	3.958
Δημόσια διοίκηση και άμυνα υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	9.972	9.916	9.801	9.551	10.149	10.675	11.043	11.351
Εκπαίδευση	6.182	6.322	6.775	7.549	7.782	8.521	8.116	8.990
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	4.483	4.143	4.286	5.016	5.096	5.652	5.347	5.746
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	4.778	5.214	5.785	5.393	6.026	6.542	8.436	7.652
Διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων	443	480	673	654	709	747	640	757
Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	507	646	621	601	564	847	1.099	1.135
Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές, αθλητικές δραστηριότητες	2.023	2.264	2.612	2.311	2.865	2.865	4.534	3.863
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	1.804	1.825	1.885	1.825	1.911	2.101	2.281	2.025
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	751	814	918	954	1.008	1.075	1.140	1.207
Σύνολο	**120.382**	**124.678**	**129.812**	**137.639**	**145.204**	**149.652**	**154.551**	**160.660**

Σημείωση: Από το 2003 έως το 2007, όπου εμφανίζεται ο αστερίσκος (*), γίνεται αναφορά σε προσωρινές τιμές

Παράρτημα ΙΙ: Πίνακας μεταβολών της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και φύλο

Πίνακας ΙΙ-1: Απασχόληση κατά μονοψήφιο, διψήφιο κωδικό κλάδου και φύλο (2000-2008)

	Απόλυτη μεταβολή (2000–2008)		% Μεταβολή (2000–2008)		Διάρθρωση απασχόλησης κατά φύλο 2008 (%)		Κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης 2008 (%)	
	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.
Α-Β. Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία και αλιεία	**-106.963**	**-85.966**	**-25,8**	**-28,7**	**59,1**	**40,9**	**11,1**	**11,9**
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	-108.112	-87.685	-27,2	-29,5	58,1	41,9	10,4	11,7
02 Δασοκομία, υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες	-745	1.051	-11,0	201,2	79,3	20,7	0,2	0,1
05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων	1.893	669	18,2	42,9	84,7	15,3	0,4	0,1
Γ. Ορυχεία και λατομεία	**-1.335**	**1.133**	**-7,6**	**104,3**	**87,9**	**12,1**	**0,6**	**0,1**
10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης	707	-245	11,7	-41,6	95,1	4,9	0,2	0,0
11 Άντληση πετρελαίου και φυσικού αερίου	57	0	10,3	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
12 Εξόρυξη ουρανίου και θορίου	0	0	0,0	0,0			0,0	0,0
13 Εξόρυξη μεταλλικών μεταλλευμάτων	-2.015	711	-45,8	431,4	73,2	26,8	0,1	0,0
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	-85	667	-1,3	201,1	86,5	13,5	0,2	0,1

	Απόλυτη μεταβολή (2000–2008)		% Μεταβολή (2000–2008)		Διάρθρωση απασχόλησης κατά φύλο 2008 (%)		Κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης 2008 (%)	
	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.
Δ. Μεταποιητικές βιομηχανίες	**956**	**-24.626**	**0,2**	**-14,4**	**73,4**	**26,6**	**14,4**	**8,1**
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	-8.422	1.749	-10,7	4,1	61,3	38,7	2,5	2,5
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	-1.801	-3.204	-45,3	-73,7	65,5	34,5	0,1	0,1
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	-1.913	356	-13,2	3,9	57,2	42,8	0,5	0,5
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία και βαφή γουναρικών	-4.782	-31.690	-18,8	-58,1	47,5	52,5	0,7	1,3
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος, κατασκευή ειδών ταξιδιού	-1.856	-1.669	-27,4	-36,1	62,4	37,6	0,2	0,2
20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό	-3.113	-250	-11,0	-12,7	93,6	6,4	0,9	0,1
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	-1.524	418	-20,2	24,7	74,1	25,9	0,2	0,1
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις	8.782	3.335	39,4	22,1	62,8	37,2	1,1	1,0
23 Παραγωγή οπτάνθρακα (κωκ), προϊόντων διύλισης πετρελαίου	-2.019	-222	-28,5	-26,0	88,9	11,1	0,2	0,0
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	4.833	2.103	31,0	24,2	65,4	34,6	0,7	0,6
25 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	296	927	2,9	33,4	73,6	26,4	0,4	0,2
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	2.510	-674	8,6	-16,5	90,3	9,7	1,1	0,2
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	7.945	493	66,2	35,8	91,4	8,6	0,7	0,1
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα	-565	3.356	-1,2	140,1	89,1	10,9	1,7	0,3
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	-266	133	-1,1	4,6	88,4	11,6	0,8	0,2

	Απόλυτη μεταβολή (2000–2008)		% Μεταβολή (2000–2008)		Διάρθρωση απασχόλησης κατά φύλο 2008 (%)		Κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης 2008 (%)	
	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστών	-261	-113	-44,6	-100,0	100,0	0,0%	0,0	0,0
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ.	-320	-982	-4,4	-45,8	85,7	14,3	0,3	0,1
32 Κατασκευή εξοπλισμού και συσκευών ραδιοφωνίας, τηλεόρασης	1.204	13	58,7	1,2	74,6	25,4	0,1	0,1
33 Κατασκευή ιατρικών οργάνων, οργάνων ακριβείας	-1.565	-415	-36,8	-23,5	66,5	33,5	0,1	0,1
34 Κατασκευή αυτοκίνητων οχημάτων	-266	-627	-9,8	-73,4	91,5	8,5	0,1	0,0
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	3.539	729	27,1	106,7	92,2	7,8	0,6	0,1
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	-878	1.151	-2,3	16,4	82,2	17,8	1,4	0,5
37 Ανακύκλωση	1.397	459	1569,1	530,7	73,2	26,8	0,1	0,0
Ε. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού	**4.177**	**2.330**	**13,1**	**27,9**	**77,1**	**22,9**	**1,3**	**0,6**
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού	1.872	2.313	7,4	35,1	75,3	24,7	1,0	0,5
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	2.305	17	35,6	0,9	83,3	16,7	0,3	0,1
ΣΤ. Κατασκευές	**85.866**	**2.463**	**29,5**	**46,0**	**98,0**	**2,0**	**13,5**	**0,4**
45 Κατασκευές	85.866	2.463	29,5	46,0	98,0	2,0	13,5	0,4
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων	**46.031**	**96.199**	**10,4**	**36,8**	**57,7**	**42,3**	**17,5**	**19,9**
50 Εμπόριο, συντήρηση και επισκευή αυτοκίνητων οχημάτων	10.804	7.756	11,3	65,4	84,5	15,5	3,8	1,1
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	22.080	13.730	22,4	35,2	69,6	30,4	4,3	2,9
52 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο αυτοκίνητων οχημάτων	13.147	74.713	5,3	35,5	47,7	52,3	9,3	15,9

	Απόλυτη μεταβολή (2000–2008)		% Μεταβολή (2000–2008)		Διάρθρωση απασχόλησης κατά φύλο 2008 (%)		Κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης 2008 (%)	
	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.
Η. Ξενοδοχεία και εστιατόρια	**18.377**	**34.320**	**11,7**	**29,8**	**54,1**	**45,9**	**6,3**	**8,3**
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	18.377	34.320	11,7	29,8	54,1	45,9	6,3	8,3
Θ. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	**-3.553**	**12.125**	**-1,7**	**28,6**	**79,3**	**20,7**	**7,5**	**3,0**
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	-3.542	2.405	-3,3	53,3	93,7	6,3	3,7	0,4
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	5.303	4.291	20,5	334,3	84,8	15,2	1,1	0,3
62 Αεροπορικές μεταφορές	-1.129	-926	-22,2	-23,2	56,4	43,6	0,1	0,2
63 Βοηθητικές και συναφείς προς τις μεταφορές δραστηριότητες	681	343	1,8	1,7	65,4	34,6	1,4	1,1
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	-4.866	6.013	-13,3	48,1	63,1	36,9	1,1	1,0
Ι. Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	**2.197**	**10.867**	**3,9**	**21,2**	**48,6**	**51,4**	**2,1**	**3,5**
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	2.669	13.204	7,3	41,1	46,5	53,5	1,4	2,5
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	-7.622	-7.029	-51,0	-47,8	48,8	51,2	0,3	0,4
67 Δραστηριότητες συναφείς με τις δραστηριότητες ενδιάμεσων	7.150	4.692	141,6	104,9	57,1	42,9	0,4	0,5
Κ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	**76.910**	**47.667**	**70,5**	**54,1**	**57,8**	**42,2**	**6,7**	**7,6**
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	17.647	3.846	1382,5	507,4	80,4	19,6	0,7	0,3
71 Ενοικίαση μηχανημάτων και εξοπλισμού χωρίς χειριστή	3.479	2.256	175,8	260,6	63,6	36,4	0,2	0,2
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	11.731	2.292	170,0	70,3	77,0	23,0	0,7	0,3
73 Έρευνα ανάπτυξη	2.152	989	97,3	34,5	53,1	46,9	0,2	0,2

	Απόλυτη μεταβολή (2000–2008)		% Μεταβολή (2000–2008)		Διάρθρωση απασχόλησης κατά φύλο 2008 (%)		Κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης 2008 (%)	
	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.	Άνδ.	Γυν.
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	41.901	38.284	43,3	47,6	53,9	46,1	5,0	6,6
Λ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	**36.650**	**44.219**	**17,9**	**45,7**	**63,1**	**36,9**	**8,7**	**7,9**
75 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	36.650	44.219	17,9	45,7	63,1	36,9	8,7	7,9
Μ. Εκπαίδευση	**19.720**	**52.462**	**20,2**	**34,5**	**36,5**	**63,5**	**4,2**	**11,4**
80 Εκπαίδευση	19.720	52.462	20,2	34,5	36,5	63,5	4,2	11,4
Ν. Υγεία και κοινωνική μέριμνα	**13.550**	**32.272**	**20,6**	**26,4**	**33,9**	**66,1**	**2,8**	**8,6**
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	13.550	32.272	20,6	26,4	33,9	66,1	2,8	8,6
Ξ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	**16.064**	**26.331**	**21,5**	**46,0**	**52,1**	**47,9**	**3,3**	**4,7**
90 Διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων	-26	2.869	-0,2	285,3	80,9	19,1	0,6	0,2
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	6	648	0,1	20,7	75,6	24,4	0,4	0,2
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	11.946	1.680	34,1	6,2	62,2	37,8	1,7	1,6
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	4.137	21.135	35,2	80,5	25,1	74,9	0,6	2,6
Ο. Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	**-181**	**20.815**	**-6,0**	**41,8**	**3,9**	**96,1**	**0,1**	**3,9**
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	-181	20.815	-6,0	41,8	3,9	96,1	0,1	3,9
Π. Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	**1.080**	**368**	**387,1**	**100,0**	**78,7**	**21,3**	**0,0**	**0,0**
99 Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	1.080	368	387,1	100,0	78,7	21,3	0,0	0,0
Σύνολο	**209.545**	**272.980**	**8,1**	**18,0**	**60,9**	**39,1**	**100,0**	**100,0**

Παράρτημα ΙΙΙ: Δείκτες διαχωρισμού

Στο παράρτημα αυτό καταβάλλεται προσπάθεια ώστε να αναδειχθεί η ένταση της ανισοκατανομής των δύο φύλων στο σύνολο της οικονομίας και στους κλάδους. Επιχειρείται, επίσης, μια ταξινόμηση των κλάδων σε «γυναικείους» και «ανδρικούς», ως ένα μέσο συμπληρωματικής πληροφόρησης αναφορικά με την ανάλυση που έχει προηγηθεί στην παρούσα εργασία, μέσα από τη χρήση των δεικτών διαχωρισμού (Index of Segregation - *IS*) και ανομοιότητας (Index of Dissimilarity - *ID*).

Ο Δείκτης Διαχωρισμού - Index of Segregation (IS)[187]

Ο δείκτης *IS* ακολουθεί την ίδια λογική με το δείκτη *ID*, με τη διαφορά ότι ορίζει τα «ανδρικά» και τα «γυναικεία» επαγγέλματα ή κλάδους. Συγκεκριμένα, «γυναικεία» («ανδρικά») επαγγέλματα ή κλάδοι ορίζονται εκείνα των οποίων το μερίδιο των γυναικών (ανδρών) είναι μεγαλύτερο από το συνολικό μερίδιο των γυναικών (ανδρών) στο σύνολο της απασχόλησης. Ο διαχωρισμός αυτός προκύπτει ύστερα από την κατάταξη των κλάδων σύμφωνα με το μερίδιο συμμετοχής των γυναικών στον καθένα και, στη συνέχεια, με τον υπολογισμό της αθροιστικής κατανομής των απασχολούμενων ανδρών και γυναικών σε κάθε κλάδο, μέχρι να εξισωθεί με τον συνολικό αριθμό των γυναικών στην απασχόληση. Ο κλάδος στον οποίο εξισώνονται τα δύο παραπάνω μεγέθη οριοθετεί τους «γυναικείους» κλάδους από τους υπόλοιπους «ανδρικούς».

Ο μαθηματικός τύπος του δείκτη είναι: $IS = \frac{F_f}{F} - \frac{M_f}{M}$

όπου: F_f ο αριθμός των γυναικών στους «γυναικείους» κλάδους, F ο αριθμός των γυναικών στο σύνολο της απασχόλησης/κλάδων, M_f ο αριθμός των ανδρών

187. Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε Blackburn et al. (1993) και Emerek et al. (2003).

στους «γυναικείους» κλάδους, και *M* ο αριθμός των ανδρών στο σύνολο της απασχόλησης/κλάδων.

Ο δείκτης *IS* λαμβάνει τιμές μεταξύ μηδέν (0) και ένα (1). Όταν ο δείκτης παίρνει τιμή ίση με ένα (*IS* = 1), αντιστοιχεί σε απόλυτο διαχωρισμό (δηλαδή άνδρες και γυναίκες εργάζονται σε εντελώς διαφορετικούς κλάδους), ενώ όταν ισούται με μηδέν (*IS* = 0) σημαίνει ότι δεν υπάρχει διαχωρισμός.

Ο Δείκτης Ανομοιότητας - Index of Dissimilarity (ID)

Ο μαθηματικός τύπος του δείκτη *ID* δίνεται από τη σχέση:

$$ID = \frac{1}{2}\sum\left|\frac{M_i}{M} - \frac{F_i}{F}\right|$$

όπου: F_i είναι ο αριθμός των απασχολούμενων γυναικών στον κλάδο *i*, *F* είναι ο αριθμός των απασχολούμενων γυναικών στο σύνολο των κλάδων, M_i είναι ο αριθμός των απασχολούμενων ανδρών στον κλάδο *i*, και *M* είναι ο αριθμός των απασχολούμενων ανδρών στο σύνολο των κλάδων.

Ο δείκτης *ID* μπορεί να λάβει ελάχιστη τιμή το 0 και μέγιστη το 1. Τιμή του δείκτη ίση με ένα (*ID* = 1) αντιστοιχεί σε απόλυτο διαχωρισμό (δηλαδή άνδρες και γυναίκες εργάζονται σε εντελώς διαφορετικούς κλάδους), ενώ τιμή δείκτη ίση με μηδέν (*ID* = 0) σημαίνει ότι δεν υπάρχει διαχωρισμός. Ο δείκτης αυτός ερμηνεύεται ως το ποσοστό των απασχολουμένων που θα πρέπει να αλλάξουν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, έτσι ώστε να εξαλειφθεί ο κλαδικός διαχωρισμός.

Ο δείκτης *ID* υπόκειται στην κριτική ότι αδυνατεί να συνυπολογίσει και να απομονώσει τις μεταβολές στον κλαδικό διαχωρισμό που οφείλονται στις αλλαγές που παρατηρούνται στη διάρθρωση της απασχόλησης, τόσο κατά φύλο όσο και κατά κλάδο. Έτσι, δεδομένου ότι οι αλλαγές στη διάρθρωση των δύο φύλων στους κλάδους συμβαίνουν σχεδόν πάντα ταυτόχρονα με μεταβολές στην κλαδική διάρθρωση και στη συμμετοχή των γυναικών στη συνολική απασχόληση, ο δείκτης κρίνεται ως μη ικανοποιητικός, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για διαχρονικές μελέτες του κλαδικού διαχωρισμού. Για το λόγο αυτό αναπτύχθηκαν νέοι δείκτες και μέθοδοι (Index of Segregation – *IS* ή Index of Marginal Matching - *IMM*), ένας από τους οποίους είναι ο δείκτης Διαχωρισμού *IS*.

Πριν επιχειρηθεί η ανάλυση των δεικτών ανομοιότητας (*ID*) και διαχωρισμού (*IS*), κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι οι δείκτες αυτοί αποδίδουν καλύτερα

στη μέτρηση του επαγγελματικού διαχωρισμού κατά φύλο, παρά στη μέτρηση του κλαδικού διαχωρισμού.[188] Αυτό οφείλεται στο ότι, ακόμα και αν το επίπεδο ανάλυσης του κλάδου είναι διψήφιου κωδικού ΣΤΑΚΟΔ, η ανάλυση παραμένει πολύ γενική, δεδομένου ότι ο καθένας μπορεί να αναλυθεί και σε τριψήφιο ή τετραψήφιο κωδικό, στο βαθμό που αυτό δεν θέτει σε κίνδυνο την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων, ενώ υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι υπάρχει διαχωρισμός επαγγελμάτων στο εσωτερικό των κλάδων (Emerek et al., 2003), κάτι που η ανάλυση και μέτρηση του κλάδου από μόνη της δεν μπορεί να αναδείξει. Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και αν η συγκεκριμένη εφαρμογή στερείται ακριβείας, καθίσταται χρήσιμη στο βαθμό που αναδεικνύει κάποιες τάσεις και γεννά ερωτήματα προς μελλοντική διερεύνηση.

Οι δείκτες *IS* και *ID* έχουν το προτέρημα της συνοπτικής παρουσίασης των μετρήσεων του βαθμού του διαχωρισμού των δύο φύλων στους κλάδους. Υπάρχει εκτενής συζήτηση στη βιβλιογραφία (Siltanen, 1990· Tzannatos, 1990· Watts, 1990) όσον αφορά τα μειονεκτήματα του Δείκτη Ανομοιότητας (*ID*), εκ των οποίων το βασικότερο είναι η αδυναμία του να συνυπολογίσει και να απομονώσει τις μεταβολές στον κλαδικό διαχωρισμό που οφείλονται στις αλλαγές που παρατηρούνται στη διάρθρωση της απασχόλησης, τόσο κατά φύλο όσο και κατά κλάδο. Εν ολίγοις, μια μεταβολή στο Δείκτη Ανομοιότητας μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας μεταβολής στη γυναικεία απασχόληση στο σύνολο της οικονομίας ή στον κλάδο, λόγω διαρθρωτικών αλλαγών που μπορεί να επηρεάσουν τόσο την ανδρική όσο και τη γυναικεία απασχόληση με διαφορετικούς, ωστόσο, ρυθμούς και έκταση που θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να διερευνηθούν προκειμένου να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Ο δείκτης *IS* αποτελεί μια πιο σύγχρονη προσέγγιση στη μέτρηση του επαγγελματικού διαχωρισμού και στη μελέτη της εξέλιξής του διαχρονικά, και διορθώνει σε μεγάλο βαθμό τα μειονεκτήματα του *ID* (Blackburn et al., 1993). Επιπλέον, καταφέρνει να απομονώσει τις επιδράσεις των μεταβολών τής κατά φύλο σύνθεσης της απασχόλησης και της κλαδικής διάρθρωσης. Ωστόσο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, υπόκειται και αυτός στους περιορισμούς που συνεπάγονται από τη χρήση του στην κλαδική ανάλυση και όχι στην ανάλυση των επαγγελμάτων.

188. Αυτό συνιστά και έναν από τους βασικούς λόγους για τους οποίους οι δείκτες αυτοί δεν ενσωματώθηκαν στο κυρίως τμήμα του κεφαλαίου αλλά στο παράρτημα.

Πίνακας ΙΙΙ-1: Δείκτης Διαχωρισμού *IS* – «γυναικείοι» και «ανδρικοί» κλάδοι (2000-2008)

	2000			2008		
	Γυναίκες	**Άνδρες**	**Σύνολο**	**Γυναίκες**	**Άνδρες**	**Σύνολο**
"Γυναικείοι κλάδοι"	785.357	650.057	1.435.414	960.720	685.542	1.646.263
	51,6%	25,2%	35,0%	53,6%	24,6%	35,9%
"Ανδρικοί κλάδοι"	735.398	1.929.207	2.664.605	833.014	2.103.267	2.936.281
	48,4%	74,8%	65,0%	46,4%	75,4%	64,1%
Σύνολο	**1.520.754**	**2.579.265**	**4.100.019**	**1.793.734**	**2.788.809**	**4.582.544**
	37,1%	**62,9%**	**100,0**	**39,1%**	**60,9**	**100,0**
IS		**26,44**			**28,98**	
ID		**32,2**			**32,4**	

Εφαρμογή των Δεικτών Διαχωρισμού

Τα αποτελέσματα της εφαρμογής των δεικτών στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας για την περίοδο 2000-2008, παρουσιάζονται στους Πίνακες ΙΙΙ-1 και ΙΙΙ-2.

Εξετάζοντας, στον Πίνακα ΙΙΙ-1, τις διαφοροποιήσεις που σημειώνονται στις θέσεις απασχόλησης μεταξύ «γυναικείων» και «ανδρικών» επαγγελμάτων παρατηρούμε ότι στο σύνολο της απασχόλησης, την περίοδο 2000-2008, η ένταση του φαινομένου του κλαδικού διαχωρισμού με βάση το φύλο αυξάνεται.

Ειδικότερα, στο σύνολο των απασχολουμένων ηλικίας 15 και άνω, το 2000, ο δείκτης *IS* εμφάνιζε τιμή 26,44% (δηλαδή το 2000 θα απαιτούνταν να αλλάξει κλάδο το 26,44% των ανδρών και γυναικών, προκειμένου να εξαλειφθεί πλήρως ο κλαδικός διαχωρισμός). Στο τέλος της εξεταζόμενης περιόδου το 2008, διαπιστώνεται ότι το φαινόμενο του κλαδικού διαχωρισμού στο σύνολο των απασχολουμένων έχει ενταθεί, καθώς ο δείκτης *IS* παρουσιάζει τιμή 28,98% (δηλαδή το έτος αυτό θα απαιτούνταν να αλλάξει κλάδο το 28,98% των ανδρών και γυναικών προκειμένου να εξαλειφθεί πλήρως ο κλαδικός διαχωρισμός), εμφανίζεται δηλαδή αυξημένος κατά 9,6%.

Η αύξηση στην ένταση του φαινομένου αυτού, μολονότι οριακή, αποτυπώνεται και από το δείκτη *ID*, ο οποίος δίνει τιμές 32,2% για το 2000, και 32,4% για

Πίνακας ΙΙΙ-2: Μεταβολές στους «γυναικείους» κλάδους (2000-2008)

«Γυναικείοι» κλάδοι			
2000	**Αναλογία γυναικών - ανδρών**	**2008**	**Αναλογία γυναικών - ανδρών**
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	16,43	95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	24,80
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	2,23	93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	2,98
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών	2,14	85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	1,95
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	1,86	80 Εκπαίδευση	1,74
80 Εκπαίδευση	1,55	65 Ενδιάμεσοι χρηματο-πιστωτικοί οργανισμοί	1,15
73 Έρευνα, ανάπτυξη	1,30	18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών	1,11
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	1,09	52 Λιανικό εμπόριο	1,10
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	0,98	66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	1,05
37 Ανακύκλωση	0,97	73 Έρευνα, ανάπτυξη	0,88
67 Δραστηριότητες συναφείς με τις δραστηριότητες ενδιάμεσων	0,89	74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	0,86
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	0,88		
52 Λιανικό εμπόριο	0,85		
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	0,83		
62 Αεροπορικές μεταφορές	0,78		
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	0,77		

το 2008. Ο δείκτης *IS* χρησιμεύει επιπλέον, κατά τη διαδικασία εξαγωγής του, για να ορίζει και να διακρίνει τους «ανδρικούς» και τους «γυναικείους» κλάδους. Έτσι, με βάση το δείκτη *IS*, οι κλάδοι που χαρακτηρίστηκαν ως «γυναικείοι» για το 2000 ήταν 13 από το σύνολο των 59 κλάδων που εξετάστηκαν (Πίνακας ΙΙΙ-2). Επιπρόσθετα, στον πίνακα παρουσιάζεται και η ταξινόμηση των «γυναικείων» κλάδων, με βάση την αναλογία των γυναικών προς τους άνδρες.

Κατά το εξεταζόμενο διάστημα, ωστόσο, φαίνεται ότι, επειδή η κατανομή ανδρών και γυναικών άλλαξε σε ορισμένους κλάδους (είτε επειδή η γυναικεία απασχόληση μειώθηκε σε αυτούς είτε επειδή αυξήθηκε η συμμετοχή των ανδρών είτε πάλι επειδή ενδεχομένως να φθίνουν αυτοί οι κλάδοι), οι «γυναικείοι» κλάδοι μειώθηκαν από 15 σε 10, «αποχαρακτηρίστηκαν», δηλαδή, οι κλάδοι της παραγωγής προϊόντων καπνού, ανακύκλωσης, αεροπορικών μεταφορών, δραστηριοτήτων συναφών με τις δραστηριότητες ενδιάμεσων, και ο κλάδος ψυχαγωγικών, πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων.

Δύο επιπρόσθετα στοιχεία αξίζει να επισημανθούν. Πρώτον, ότι ο κλάδος που απασχολεί μακράν περισσότερες γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες είναι τα ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό, ενώ με μεγάλη απόσταση ακολουθούν οι άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, η εκπαίδευση και η υγεία και κοινωνική μέριμνα. Και δεύτερον, ότι οι κλάδοι αυτοί εμφανίζουν και τις μεγαλύτερες αυξήσεις στην αναλογία γυναικών-ανδρών, ενώ η αναλογία γυναικών προς άνδρες αυξάνεται σε όλους τους γυναικείους κλάδους, με εξαίρεση αυτούς που αποχαρακτηρίστηκαν από «γυναικείοι». Εξ ορισμού συνεπάγεται ότι όλοι οι υπόλοιποι κλάδοι κρίνονται ως «ανδρικοί».

Συμπερασματικά, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι ο διαχωρισμός των κλάδων με βάση το φύλο εντείνεται, καθώς ένας αριθμός παρατηρήσεων τείνει προς αυτή την κατεύθυνση. Πρώτον, και οι δύο δείκτες, *ID* και *IS*, αυξάνονται κατά την εξεταζόμενη περίοδο 2000-2008. Δεύτερον, η συμμετοχή των γυναικών αυξάνει στους «γυναικείους» κλάδους και μειώνεται στους «ανδρικούς» ενώ, αντίστοιχα, παρατηρούμε ότι η συμμετοχή των γυναικών στους «ανδρικούς» κλάδους μειώνεται, ενώ των ανδρών ενισχύεται. Και τρίτον, οι οριζόμενοι ως «γυναικείοι» κλάδοι τείνουν να μειώνονται, ενώ ο σκληρός τους πυρήνας παρουσιάζει μεγάλη άνοδο. Κρίνεται, ωστόσο, σκόπιμο να επισημανθεί, σε αυτό το σημείο ότι, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, η εφαρμογή των συγκεκριμένων δεικτών, παρά το γεγονός ότι η χρήση τους είναι διαδεδομένη, δεν είναι η πιο ενδεδειγμένη. Παρ'

όλα αυτά καταβάλλεται προσπάθεια ώστε η ανάλυση να έχει τη μέγιστη δυνατή αξιοπιστία. Εντούτοις, ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, μια σειρά από διαπιστώσεις θα πρέπει να γίνονται αποδεκτές με επιφυλάξεις και να λειτουργούν περισσότερο ως ενδείξεις παρά ως αναμφισβήτητα γεγονότα.

Παράρτημα IV: Η μέθοδος ανάλυσης της απόκλισης-συμμετοχής (Shift – share analysis)

Η μέθοδος ανάλυσης της απόκλισης-συμμετοχής είναι μια ευρέως διαδομένη περιγραφική μέθοδος που χρησιμοποιείται στην περιφερειακή ανάλυση με σκοπό να ερμηνεύσει τις διαφοροποιήσεις σε έναν αριθμό περιφερειακών μεγεθών, να εντοπίσει εν δυνάμει περιφερειακά προβλήματα, καθώς και να αξιολογήσει την εκάστοτε περιφερειακή πολιτική. Η μέθοδος αυτή συναντάται πολύ συχνά στη βιβλιογραφία της περιφερειακής ανάλυσης, είτε στην απλοποιημένη της μορφή (ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2005· Ψυχάρης και Καζάζης, 2002) είτε σε τροποποιημένη εκδοχή (Wilson and Bosworth, 1987· Ευστράτογλου, 2002).

Οι πιο συνηθισμένες εφαρμογές της μεθόδου αφορούν τις μεταβολές της απασχόλησης. Οι υποθέσεις της τεχνικής αυτής είναι ότι η μεταβολή της απασχόλησης σε μια περιφέρεια εξαρτάται από τον συνολικό ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης της χώρας, από την κλαδική διάρθρωση της περιφέρειας και από την ύπαρξη τοπικών παραγόντων που βοηθούν την ανάπτυξη συγκεκριμένων κλάδων στην περιφέρεια (ΙΝΕ-ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, 2002). Συγκεκριμένα, με βάση τη μεταβολή της απασχόλησης μεταξύ δύο χρονικών περιόδων, διακρίνει την περιφερειακή μεταβολή σε τρεις συνιστώσες: την εθνική (national share), την ομολογική (industry mix) και τη διαφορική (regional share).

Η εθνική συνιστώσα ($ΕΣ_{ir}$) ορίζεται ως η μεταβολή της απασχόλησης του κλάδου i στην περιφέρεια r, η οποία θα παρουσιαζόταν εάν αυτή ακολουθούσε τον εθνικό ρυθμό μεταβολής της συνολικής απασχόλησης κατά την περίοδο της ανάλυσης. Η ομολογική συνιστώσα ($ΟΣ_{ir}$) μετράει την επίδραση της κλαδικής διάρθρωσης στην περιφέρεια r. Με άλλα λόγια αντικατοπτρίζει την υπεροχή ή μη των κλάδων. Τέλος, η διαφορική συνιστώσα ($ΔΣ_{ir}$) μετράει την επίδραση των το-

πικών παραγόντων στον καθορισμό της διαφοροποίησης της περιφέρειας r από την εθνική μεταβολή σε κάθε κλάδο *i*. Άρα, η μεταβολή της απασχόλησης στον κλάδο *i* στην περιφέρεια *r* (M_{ir}) ορίζεται ως το άθροισμα των τριών επιμέρους συνιστωσών:

$$M_{ir} = E\Sigma_{ir} + O\Sigma_{ir} + \Delta\Sigma_{ir} \quad (1),$$

όπου

$$E\Sigma_{ir} = A_{iro} * (A_{nt} / A_{no}) - A_{iro} \quad (2)^{189}$$

$$O\Sigma_{ir} = (A_{int} / A_{ino} - A_{nt} / A_{no}) * A_{iro} \quad (3)$$

$$\Delta\Sigma_{ar} = A_{irt} - A_{iro} * (A_{int} / A_{ino}) \quad (4)$$

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον στην ανάλυση παρουσιάζουν η ομολογική και η διαφορική συνιστώσα, αφού ερμηνεύουν τις περιφερειακές διαφορές στο επίπεδο της απασχόλησης σε σχέση με τη συνολική εθνική μεταβολή. Έτσι, η θετική (ή αρνητική) ομολογική συνιστώσα υποδεικνύει ικανοποιητική (ή δυσμενή) κλαδική διάρθρωση στην περιφέρεια. Αντίστοιχα, η θετική (ή αρνητική) διαφορική συνιστώσα αποδίδεται σε ευνοϊκούς (ή δυσμενείς) παράγοντες της περιφέρειας που την κάνουν να διαφοροποιείται από το επίπεδο της χώρας. Οι τοπικοί αυτοί παράγοντες αναφέρονται στη γεωγραφική θέση της περιφέρειας, στο δίκτυο υποδομών που σχετίζεται με το κόστος μεταφοράς και το βαθμό προσπελασιμότητας της περιφέρειας, στις εδαφικές και κλιματικές συνθήκες, καθώς και στην κρατική παρέμβαση, η οποία μπορεί να διαφοροποιείται από περιφέρεια σε περιφέρεια (ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2002).

Παρά την ευρεία εφαρμογή της μεθόδου στην περιφερειακή επιστήμη, θα πρέπει να αναγνωριστούν τα αδύνατα σημεία της τεχνικής αυτής για την αποφυγή εσφαλμένων ερμηνειών κατά την ανάλυση. Οι Ψυχάρης και Καζάζης (2002) επισημαίνουν ότι σημαντικές αλλαγές, που λαμβάνουν τόπο στην περιφέρεια κατά τη χρονική περίοδο της ανάλυσης και δεν συμπεριλαμβάνονται στην τεχνική, μπορούν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα της μεθόδου. Μία ακόμη αδυναμία αφορά στην ερμηνεία της διαφορικής συνιστώσας. Ενώ, σύμφωνα με τη μέθοδο, η μεταβολή των περιφερειακών μεγεθών οφείλεται σε ευνοϊκούς ή μη τοπικούς

189. Όπου A_{ir}: η απασχόληση του κλάδου *i* στην περιφέρεια *r*, A_{in}: η απασχόληση του κλάδου *i* στο σύνολο της χώρας, A_r: η συνολική απασχόληση της περιφέρειας *r*, A_n: η συνολική απασχόληση της χώρας, *o*: το αρχικό έτος ανάλυσης και *t*: το τελικό έτος ανάλυσης (Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Παπαδασκαλόπουλος, 1995, σελ. 213-240).

παράγοντες, κάτι τέτοιο μπορεί να μην ισχύει πάντα (Ψυχάρης και Καζάζης, 2002). Επίσης, η ομολογική συνιστώσα ερμηνεύει μια μείωση της απασχόλησης ως αποτέλεσμα της δυσμενούς κλαδικής διάρθρωσης. Ωστόσο, η μεταβολή αυτή μπορεί να οφείλεται στην τεχνολογική εξέλιξη, που κάθε άλλο παρά δυσμενής παράγοντας ανάπτυξης της περιφέρειας μπορεί να είναι (Ψυχάρης και Καζάζης, 2002). Τέλος, σύμφωνα με τον Ευστράτογλου (2002), το γεγονός ότι ένας κλάδος δεν παρουσιάζει μεταβολή στην απασχόλησή του μπορεί να είναι «αποτέλεσμα δύο αντίθετης κατεύθυνσης επιδράσεων, οι οποίες εξουδετερώνουν η μία την άλλη».

Παράρτημα V: Αποτελέσματα εκτίμησης συντελεστή συσχέτισης

Πίνακας V.1: Αποτελέσματα εκτίμησης συντελεστή συσχέτισης

Descriptive Statistics	**Mean**	**Τυπική απόκλιση**	**N**
Μεταβολή κλάδων	23,06923077	6,038954741	13
Μεταβολή απασχόλησης	8,476923077	5,460334826	13

Συσχετίσεις		**Μεταβολή κλάδων**	**Μεταβολή απασχόλησης**
Μεταβολή κλάδων	Συντελεστής Pearson	1	-0,45355
	Sig. (2-tailed)		0,119555
	N	13	13
Μεταβολή απασχόλησης	Συντελεστής Pearson	-0,453552647	1
	Sig. (2-tailed)	0,119554646	
	N	13	13

Παράρτημα VI: Συντελεστής ειδίκευσης

Ο συντελεστής ειδίκευσης συγκρίνει την κλαδική διάρθρωση της κάθε περιφέρειας με την κλαδική διάρθρωση της χώρας (Βασιλόπουλος και Μπιλά, 1995). Ο συντελεστής *CS* δίνεται από τον τύπο:

$$CS = \frac{1}{2}\sum_{i}\left|\frac{A_{ir}}{A_r} - \frac{A_{in}}{A_n}\right|$$

Όπου *CS* = συντελεστής ειδίκευσης, A_{ir} = η απασχόληση του κλάδου *i* στην περιφέρεια *r*, A_r = η συνολική απασχόληση της περιφέρειας *r*, A_{in} = η απασχόληση του κλάδου *i* στο σύνολο της χώρας, A_n = η συνολική απασχόληση της χώρας.

Οι τιμές του συντελεστή ειδίκευσης κυμαίνονται μεταξύ 0 και 1. Σε περίπτωση που ο *CS* τείνει προς το μηδέν, η κλαδική διάρθρωση της περιφέρειας δεν είναι ειδικευμένη σε σχέση με την κλαδική διάρθρωση της χώρας, αντιθέτως τείνει να είναι ταυτόσημη. Σε περίπτωση που ο *CS* τείνει προς τη μονάδα, η κλαδική διάρθρωση της περιφέρειας είναι ειδικευμένη σε σχέση με την κλαδική διάρθρωση της χώρας, δηλαδή διαφοροποιείται από την αντίστοιχη εθνική κατανομή των δραστηριοτήτων.

ISBN: 978-960-9571-09-8